

A MAGYAR ÍRÓK EGYESÜLETÉNEK FOLYÓIRATA

LYUKAS LŐRÁ

XXV. ÉVFOLYAM VIII.

2016/8. SZÁM

**ÍRÓK A
FORRADALOMBAN**

**1956
ERDÉLYBEN**

**A NAGY IMRE-PER,
1958**

**DOKUMENTUMOK
ÉS EMLÉKIRATOK
AZ 1956-OS FORRADALOM
ÉS SZABADSÁGHARC
60. ÉVFORDULÓJÁRA**

**CIVIL,
JELENTÉS
2006 ŐSZÉRŐL**

SZAKONYI KÁROLY

'56 október 23-dika 17 óra...

(A szerző személyes élményei alapján írt Bolond madár című regényéből, amely 1989-ben, több mint harminc évvel az október 23-ai események után jelent meg.)

Ha fél hatra a Nagykörúton akartam lenni, nem késlekedhettem: sietve összekaptam magam, nedves hajamat eligazgattam valahogy a páratól vak tükörnél; bélyegeztem a kapuban, és futottam a villamoshoz. Még süttött a nap, a délutáni sugarak megcsillantak a rácsos ajtajú, magas kocsí üvegén. Az üzem a Gyáli úton volt, távol a centrumtól. Ötre járt, mire felkapaszkodtam egy zsúfolt villamosra a Nagyváradi téren. A Mária Terézia-laktanyánál átszálltam egy hatosra, de csak a Nemzeti Színházig jutottam el, ott már feltorlódtak a szerelvények; gyalog kellett folytatni az utamat. Alig lehetett előbb jutni a járdán – a Rákóczi úton is akadozott a forgalom, az útkereszteződésben derékszögben állva vesztegelt két villamos, vezetőik egymással diskuráltak a kocsik előtt –, csoportok gyűltek össze az Emkénélnél, a New York-ház előtt, néhol alig tudtam átvérődni az emberek gyűrűjén. Fellobogózott teherautó vágatott, ahogy a mentőkocsik szoktak siettükben a villamossíneken, felkavarta a rozsdás port, a ponyvája alól kihajoló fiatalok valami nótát harsogtak, de a túlkölés meg az autó robaja elnyomta a hangjukat. Néhol pusztán néhány járókelő ácsorgott a járdaszélen, mint amikor kormányfői delegáció elvonulását várják kíváncsian, máshol felgyülemlt a nép. Az üzletekben árusítottak, vásárlók jöttek-mentek a boltokba. Nem lehetett ellenállni: az énekeszó, a nemzetiszínű zászlók lobogása, az áradat felpeszdtette a vért: lábak dobogásával dobolt ritmust a szív. Mentünk mi is a pincér után. Ahol közélük értünk, az emberek azonnal helyet adtak, befogadtak.

Valaki bekiáltotta a jelszót: „*Függetlenség, szabadság, lengyel-magyar barátság!*” – százak és ezrek vették át, ismételte a kórus; azon kaptuk magunkat Valival, hogy mi is teli torokból kiáltjuk. Kéz a kézben mentünk, egymásnak vetett vállal, boldog voltam, hogy Vali ott van mellettem, de mindkettőnket elkapott a tömegből sugárzó hév is, még jobban összekapcsolódtunk. Elkézdtek a köztársasági indulót énekelni; a „*Szabadságot akarunk! Szabadságot akarunk!*” – ütemes kiáltásán felülkerekedett az induló szövege: „*Elnyomás, szolgasors, ez volt a rend ezer évig...*” Az ezer év helyett persze most mindenki az elmúlt esztendőkre gondolt. A járdákról folyamatosan a végeérhetetlen oszlophoz csatlakoztak újabbak és újabbak, üzletekből rohantak közénk, autóbuszokról, villamosokról ugráltak le az emberek. Ablakok nyíltak, taps és éljenzés fogadta a jelszavakat: „*Vesszen Rákosi! Vesszen Rákosi!*” Egyre merészebb szövegek hangzottak fel, egyre bátrabb politikai követelések. Aztán az ablakokba is kitűzött zászlók láttán: „*Kossuth-címert akarunk! Kossuth-címert akarunk!*” Valaki elrikkantotta magát: – Magyar zászlót! Magyar zászlót! Magyar zászlót! – És átvették a többiek is: – Magyar zászlót!

Valamelyik ablakpárkányon megjelent egy fiatalember, a publikum-

nak feltűnt, figyelték. Kimászott, s akrobata ügyességgel ollóval kivágta a csillagos népköztársasági címet a lobogó közepéből. Meglengette, lyuk tátongott a címer helyén. Tapsorkán üdvözölte a produkciót. Ujongás, éljenzés, taps.

„*Kossuth Lajos azt üzente, elfogyott a regimentje...*”

Így vonultunk tovább, tovább, végig a Nagykörúton a Rádió felé. Szorongattam Vali kezét, együtt énekelünk; csillogott a szeme, meghatottan tekintett rám, odahajoltam hozzá, megcsókoltam. Magához húzta a fejemet, aztán derüsen, boldogan folytatta a dalt.

„*Éljen a magyar szabadság, éljen a haza!*”

Nem lehetett igazán felfogni, mi is történik velünk. Olyan volt, mint egy álom; mint amikor álmodban egyszer csak benne vagy az eseményben, de se előzmény, se történet, mégis tudod, hol vagy, kik vesznek körül, mit érzel, mit csinálsz. Magától értődő volt minden szó, hang, mozdulat. Önként és szabadon, a szabad akaratából cselekedett mindenki. Tíz- és százazrek. Kényszer és megalkuvás nélkül. Évtizedek, sőt egy évszázad csendje szakadt fel. Kinyílt egy erőszakkal leeresztve, lezárva tartott zsilip, s most zubogott szabad útján az állóvízzé kényszerített folyam. Sodrótunk a tömegben, de nem tehetetlenül, nem akaratlanul, ez a sodródás inkább *sodrás* volt, a hömpölygő folyam sodra, egységes, eggyé tartozó sodor a mindig is remélt, örökösen vágyott cél felé. A sokaságban szinte senki sem beszélt egymással, csak a tekintetek, a szemvillanások, a mosolyok találkoztak; tömeg még soha vagy csak nagyon-nagyon régen volt ilyen egyakarátú. Nem tudhattuk,

Szakonyi
Károly,
1956

ki mellett menetelünk, férfi, nő, ifjú vagy öreg, ismerős volt mégis, egymásban bízó.

Bezsúfolódtunk a Bródy Sándor utcába. Vali meg én majdnem a Puskin utcai sarokig jutottunk, de ott elakadtunk a falnál, a szűk utca megtelt, még a Múzeum-kert vasrácsán is kapaszkodtak, függtek, ücsörögtek az emberek. Már alkonyodott. Ahol álltunk, a ház földszinti ablakába a lakók kitették a készüléküket, hogy aki akarja, hallgassa majd Gerő beszédét. Időnként jelszavak röppentek fel itt is, szabad magyar Rádiót követelve, de lényegében csendesen várakozott a nép, eleinte nem tudtuk, mire. Később elterjedt a híre, hogy küldöttség ment a Rádióba tárgyalni az adás megszüntetéséről, a Gerő-beszéd megakadályozására. Mások azt mondták, hogy a tüntetők az épület átadását követelik. Aztán meg az járta, hogy fejesekeket visznek – vagy mentenek – ki a Rádióból, ezt kell megakadályozni; fel is bukkant egy tank, láttuk, valahonnan a Pollack Mihály tér felől csikorgott elő, azonnal tudta mindenki, hogy Gerőt hozta, mások a szovjet városparancsnokot emlegették, kósza hírek keringtek, de a tank ott forgolódott, tolatott az

épület körül egy darabig, az kétségtelen. Politikához értő férfiak magyarázták a közelükben állóknak, hogy semmi kétség, el kell foglalni a Rádiót, a nélkül semmit sem ér a forradalom. A középületek megszerzése elsődrendű taktikai feladat. Aztán megszólalt az ablakba kitett készülék, az új első titkár kellemetlen hangja. Nem sokat lehetett érteni belőle, mert a tömeg zúgott, sértő volt Gerő beszéde, egyesek követelték, hogy zárja el tulajdonosa a rádióját, mások hallani akarták a szöveget, de csak kevesekhez jutott el. Különben is mozgolódás támadt, onnan, ahol álltunk, nem lehetett tudni, mi történik a ház körül, szájról szájra járt, hogy szét akarják oszlatni a népet.

Nem tudtuk, mire várunk. Mellettünk egy fiatalasszony állt, karján a gyermeke elszundított unalmában; az asszonyt fárasztotta az ácsorgás, de nem ment haza. Látni és hallani akartunk mindent. Ám csak részletek jutottak el hozzánk. Aztán egyszer csak történt valami: a Múzeum körút felől néhány teherautó próbált behatolni az utcába. Katonai járművek voltak, ponyvátlan kocsik, a platóra állított padokon katonatisztek ültek. Tülkölve, lassan haladtak előre az autók a zsúfolt úttesten.

Végül elakadtak az embertorlaszban. Csendben néztük a jelenetet. A tisztek is némán ültek, a kocsi helyben járatták a motort.

Akkor aztán valaki elkiáltotta magát:

– Éljen a honvédség!

– Éljen, éljen! – vették át mások is. Majd ütemesen: – *Éljena-honvédség!* – Aztán: – *Élje-neka-tisz-tek!*

Zúgott az éljenzés. A tisztek lestek, láthatóan nem volt ínyükre az idejövétel. A fogadtatásra megkönnyebbültek, mintha megbeszéltek volna, egyszerre felálltak a padokról, lekapták tányérsapkájukat, s meglepődtek. Tapsorkán söpört végig az utcán, s egy új jelszó: – *Vélünk van a honvédség!* Éljeeen!

A tisztek felszabadulva nevettek, integettek. A teherautók megmozdultak, s mint egy visszapergetett filmen, kihátráltak az utcából.

Hírek jöttek-mentek; a Rádió kapuja előtt incidens támadt, azt mondták, a tüntetők be akarnak hatolni az épületbe. A tisztí egységek elvonulása meggyorsíthatja az eseményeket. Nem láttunk a kapuig. De a Puskin utcai saroktól erősen megnyomódott a sokaság; sikoltozás, kiabálás hallatszott, s hátrált mindenki.

A falhoz lapultunk, nehogy letiporjanak. Megpróbáltuk a gyerekes anyát is védeni. Végül megláttuk: egy szakasz ávéhás jött felénk a Rádiótól szuronysegezve, hosszú puskáikat ránk irányítva az utca teljes szélességében.

A tömeg felhördült.

Az emberek átkozódtak, de hátráltak. Hátrálni kezdtünk mi is. Egészen közel értek hozzánk, csupa fiatal fiú, vállvetve jöttek, eleven falat alkotva, idegesen, merev arccal, lassú léptekkel.

A tömeg kezdett kiszorulni az utcából. Az asszony eltűnt mellőlünk, én Valit takartam, sápadtan csimpaszkodott belém; rohadt érzés volt a mellünknek szegezett szuronyfalán. Az ávéhásoknak nem lehetett tűzparancsuk, de azért senki sem kísérelte meg a szembeszegülést, ha mégis lőnek, legelőbb öregek, asszonyok, gyerekek esnek el. Engedtünk, s kihátráltunk a Múzeum kávéházig. Ott aztán hirtelen szétvált a sokaság, s ollóba fogta a támadó szakaszt.

Útjavítás volt, s a járda mentén kis bazalt kockakövek álltak halomban. Abból kapdostak fel az emberek, s kezdték el vad szidalmak közepette dobálni a katonákat. Azok nem lőttek. Szétszéledtek, futott, ki merre látott. A ködöbálók utánuk. Villamoskocsi rekedt meg a Múzeum-kert előtt, ablakait bezúrták a vaktában hajigált kövek.

Odaát, az egyetem épülete elé egy rendőrszázad érkezett. Az emberek újabb beavatkozástól tartottak, de az egység, amint a természettudományi kar elé ért, pihenj állásba helyezkedett, s maradt rendezett sorokban.

– Maguk is a népre akarnak támadni? – szegezte a rendőröknek a kérdést egy akatáskás fiatalember. – Nem szégyellik magukat? A magyarokra? A saját vérükre? – Többen melléje gyűltek a járdaszélen, jelszavakat kiabáltak, csoportba verődtek, valaki elkezdte a *Szózatot* énekelni, az idősebbek könnyeztek. Láttam, a rendőrök feszengtek, némelyikük vigyázzba vágta magát a *Szózat* alatt. Amikor elcsendesedett a csoport, egy altiszt odaszólt nekünk:

– Nem kell félni, nem csinálunk semmit!

– Nem, persze! – mozgolódtak körülötte a társai is.

– Hát akkor miért vannak itt?

– Kivezényelték, de nem avatkozunk be semmibe. Várjuk a visszarendelő parancsot, most rendezik a dolgot. Senkit sem bántunk...

Erre aztán megint az éljenzés, a taps meg a kórus: „*Vélünk van a rendőrség!*” A tömeg összegyűlt, éljenzte a rendőröket. Fiatalok vonultak csapatosan: – A Parlamenthez! – kiáltották oda nekünk. – Mindenki a Parlamenthez! Nagy Imre fog beszélni, gyereünk a Parlamenthez!

A hatalmas tér tele volt, alkonyat óta gyűltek már itt a népek, egészen a szélén, a Földművelésügyi közelében találtunk helyet. Mindenki várt, azt rebesgették, hogy Nagy Imre nemsokára kijön valamelyik erkélyre, s beszédet tart. Az ötvenháromban miniszterelnökké lett, aztán később leváltott, sőt a pártból is kizárt és oda csak a napokban visszavett

politikust akarta hallani mindenki. De a beszéd késett. Egyszer ugyan végigfutott a sorok között a hír, hogy valaki megjelent, talán Veres Péter, de senkit sem láttunk, semmit sem hallottunk. Valit fogtam magam előtt, átöleltem a vállát, a mellét, védtem a lökdösődéstől. A haja érte az arcomat. A jelszavak sokasodtak, egyre követelőbbek lettek. „*Nagy Imrere szavazunk, magyar kormányt akarunk!*”, „*Minden ország katonája maradjon a hazájában!*” és „*Vesszen Rákosi! Meg: „Aki magyar, velünk tart!”*”

És egyszer csak kialudtak a tér fölött a fények.

Sötét lett, vaksötét. Felmorajlott a tömeg, a moraj megreszkettette a levegőt. Aztán apró lángocskák lobbantak: gyufák, öngyújtók, majd nagyobb lángok: összesodort újságokból készítettünk fáklyákat, azokkal világítottunk. És felzengett a *Szózat*. Meg a *Himnusz*. Senki sem hagyta el a helyét, ismét és ismét felgyúltak a fáklyák.

Allítólag Nagy Imre jött ki az erkélyre; végigszárgulodott a tömegen a híre, hogy beszél, hangoskodás is támadt, aztán megint csend, egy szót sem lehetett hallani, legalábbis ott nem, ahol mi álltunk. Majd megint, mint valami távoli szél, amely viharrá nő: a tér elején belekezdtek a *Szózatba*. Sokan sírtak. Az egekig ért az ének. És akkor egyszer csak motorkerékpáros katonatisztek berregtek be az Alkotmány utca felől. Egy hadnagy mellettünk keringett a motorján, izgatott volt, rendelkezett: – A Rádióhoz! Mindenki a Rádióhoz! Lövök a népet! A Rádióhoz, emberek!

Mindenünnen ez hangzott: – A Rádióhoz! Menjünk a Rádióhoz!

Megmozdult az emberóceán. Teherautók érkeztek, sofőrök kiáltottak: – Ide, ide, emberek! Szálljanak fel! – Hova mennek? A Rádióhoz, emberek, a Stúdióhoz! [...]

*

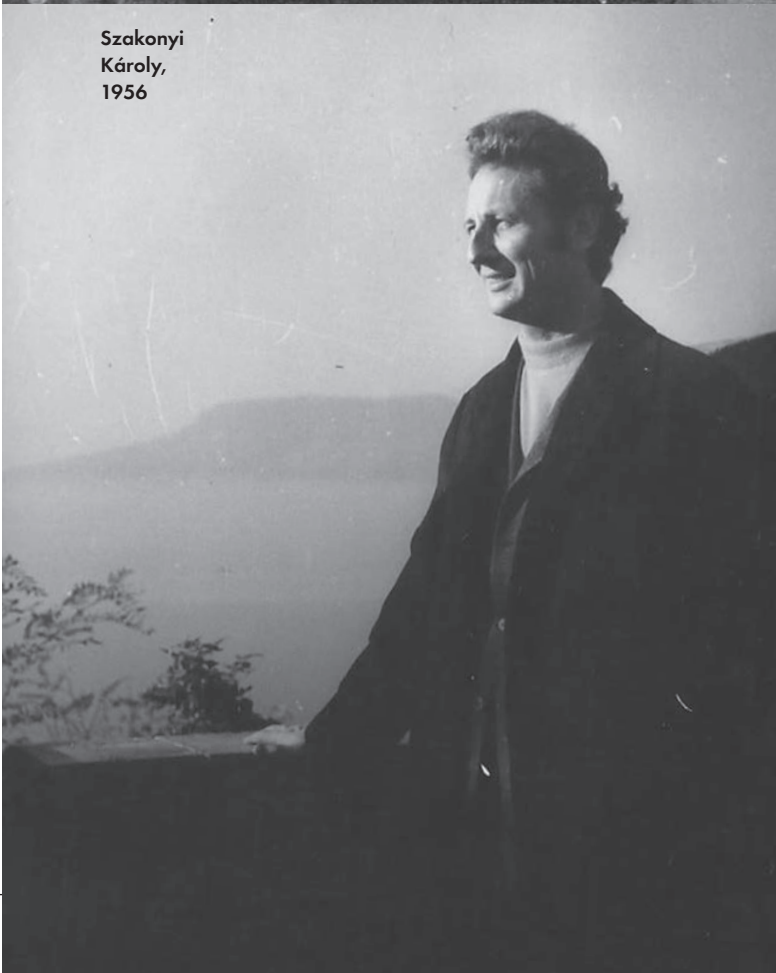
A Múzeum körúton, a kávéház előtt felborult teherautó égett, a ponyvája fekete füsttel lángolt, egészen a sarki erkélyig szállt a korom. A Pollack Mihály tér felől fegyverropogást hallottunk. Befutottam a Bródyba, de rögtön láttam, hogy hiába reménykedem, az utca kihalt volt, csak az egyik kapu alól lopakodott elő görnyedten néhány civil alak. Átsiettek a kert vaskerítéséhez, beleolvadtak a sötétbe. A fal mentén, mert nem sejtettem, honnan és hová süvíthetnek a golyók, visszavakodtam a világosságban úszó Múzeum körútra.

A tanár úr hajadonfőtt volt, panyókájára vetett nagykabátban, egy kopott lódenben, nyakán vastag gyapjúsál. Azonnal belém karolt, szabad kezével végigmutatott a nyüzsgő, feldúlt, lángoló utcán, mint egy hadvezér a csatatéren.

– Ez történelem! Tudja, hogy történelmet lát? Mert ez az! Isteni ajándék, hogy az ember in status nascendi lássa! Hosszú-hosszú időkhig fognak erről beszélni, írni, vitatkozni, hazudozni, igazat mondani... Gyalázní fogják és dicsőíteni. De akárhogy is – el nem tagadhatják! Jól nézzen meg mindent! Jól jegyezzen meg mindent! Ön koronatanú! Koronatanú vagyunk, s ez nem kis dolog! Lássa, innen egy karnyújtásnyira, ott a kertben! Meg itt, körül, száztizennyolc éve ugyanilyen felhevült tömeg gyűlt össze! Tessék! Minden itt történt! És most megint! – Le s fel járt velem, karját karomba öltve, mint egy diákjával az iskolafolyosón. Lesi a közelben, a pontos időt mutató óra előtti rácsnak dőlve hallgatta az egymás szavába vágó szemtanúkat, akik az imént még a Rádiónál voltak. Ritka pillanat – hangsúlyozta a tanár úr –, ennek az országnak az életében ritka pillanat az ilyen. Mert pillanat! – Megállt, a szemembe nézett, hogy nyomatékot adjon a szavainak. – Ezek a mi történelmünkben csak pillanatok. Nem maradnak meg, nem *maradhatnak* meg, mert elveszik tőlünk, vagy, mert mi magunk elrontjuk. Tudja, miről kesereg Petőfi negyvennyolc március tizenhetedikén? Ti-zen-he-te-di-kén! Vagyis két nappal a nagy forradalmi egységmunkulat után. Hogy a Nemzetörségben finnyáskodik a magyar, a sváb, a rác, a zsidó, mert egyik ezzel, másik azzal nem akar egy seregben szolgálni. „Csuda egy vasárnapi nép vagyunk!” – kiált fel fájdalmában Petőfi. De tizenötödikén azért még gyönyörű volt minden. Ahogy ma este is. Ez itt, kérem, forradalom! For-ra-da-lom! – Ismét belém karolt, továbbvonszolt, nem zavarta az égő teherautó, a közben kivonult tűzöl-

Szakonyi
Károly,
1956

tókosci; mindketten átléptük a vászoncsövet, amelyet a sisakos tüzoltók fektettek le sebtiben a járdára. Vízugár zúdult a lángokra, sistergett a gőz, bűz csapott az orrunkba. Kisebb-nagyobb csoportok futottak át az úttesten, eltűntek a Múzeum-kert sötétjében, a lövések sűrűsödtek. Az öregúr csak magyarázott, úszott utána a vállára vetett lóden. – Mert, ugyebár, mi a forradalom? A nép spontán megmozdulása, hogy változtasson keserves sorsán. Olyan ez, mint a szerelem: előnti a szívet, az agyat a lángja. Láttá, milyen lelkes volt a tüntető nép? Mert ma azt érezte, hogy szabad! Szabad, s maga dönt... Micsoda mámorító érzés! Még ha az egész csak egy múltó pillanat is. Akkor sem hiábavaló! Kell a népek, a nemzetnek az ilyen pillanat, hogy becsülhesse magát. A forradalmat elronthatják, belebukhatunk, megbecsteleníthetik, de a pillanat mámora sohasem vész el...

Kiáltás szállt végig a Múzeum körúton, teherautók bukkantak fel a Kálvin tér felől. Ponyvás kocsik, egy egész konvoj. Éjfél körül járhatott, vagy el is múlt már tizenkettő, nem néztem az időt. Jöttek a teherautók, munkásokat hoztak, a kabinablakokon kihajoló férfiak nemzetiszínű zászlókat lengettek a sebes robogásban, s belesüvítették az éjszakába:

– Megjöttek a csepeliek!

Fáradt lettem; elindultam a Rákóczi út felé. A sarkon egy teherkocsi ponyvája alól fegyvereket osztogattak. Kaphattam volna, ha kérek. Fiatal fiúk, meglett emberek kapdosták el a puskákat, géppisztolyokat. Senki sem kényszerített senkit; olyannak tűnt az egész, mintha kenyeret adogattak volna le a sorban állóknak. Akit nem csábított a dolog, zavartalanul továbbment. Talán két óra lehetett, mintha valaki azt mondta volna, hogy mindjárt két óra, amikor megkérdeztem tőle, nem tudja-e, merről hallatszanak a lövések.

– A Rádiótól – mondta. Már halottak is vannak...

A közeli presszóban – ZENE, TÁNC, REGGEL NÉGYIG – még tartott a műsor. Kiszüremlett a szaxofon hangja meg a divatos táncdalénekes tenorja: „*Amado mio, szeretlek téged, mert mint a vulkán, úgy ég a szád...*”

A Baross téren autókat rekviráltak. – A forradalom nevében! – A pályaudvar környékén egyenruhás gyerekek csellengettek, a Rákóczi katonaiskola sötétké uniformist viselő hallgatói, mindenkit az események felől faggattak, tanácsalanságukban nem tudták eldönteni, visszajenjenek-e mátyásföldi kollégiumukba, vagy mit tegyenek. Egy otrombán magas, kávészínű Dodge-ból felöltős, kalapos férfit szállított ki néhány síheder.

– De kérem! – tiltakozott a férfi. – Mit akarnak?

– A kocsi lefoglaljuk a nép nevében! – mondták a fiúk, hatan-heten bezúfolódtak az ülésekre, recsegték a sebességváltó fogaskerekek, amikor nekilódultak. A kalapos férfi döbbenetben állt az úttest közepén.

– Hiszen alig van benne benzin... – dadogta. Senki sem törődött vele. – Na de hát alig van benne benzin.

Átvágtam a téren; a Fiumei út elején egy teherautó körül néhány ember sürgölődött, a sofőrnek magyarázták, hogy hova akarnak eljutni. Kiderült, hogy a kocsi arra tart, amerre lakom, felkérdeztem én is. Kabintetőbe, oldaldeszkába kapaszkodtunk, arcunkba vágott a léghuzat, hideg volt a hajnal. De még nem virradt. Kiértünk a városból a Kerepesi útra. Rákosfalva után katonai csapatszállító autókkal talákoztunk, a parancsnoki kocsi lefékezett; sofőrünk is megállt.

– Mi van Pesten? – kiáltott fel hozzánk egy tiszt a nyitott GAZ-ból.

– Forradalom! – feleltük kórusban. Aztán: – Ne lőjenek! Nehogy lőjenek a népre!

– Rendben! – mondta keményen a parancsnok. Indulást intett, az autók felmorajlottak. Mind a belső kocsioldalhoz tömörültünk, s az elhaladó oszlop felé üvöltöttük:

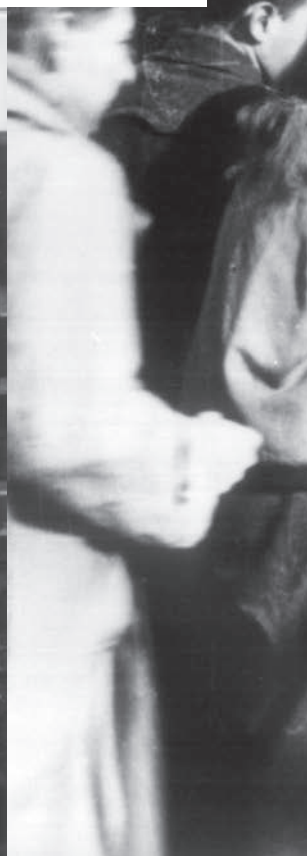
– Ne lőjtek, fiúk! Ne lőjtek senkire! Senkire se lőjtek, fiúk!

Eltűntek a sötétben.

Robogtunk tovább mi is. Nem tudtam, kik az útítársaim, ki a sofőr, de akárhik voltak is, barátoknak ismerősnek tetszettek mind ebben a hajnali ígérő éjszakában. ♦♦

SÁGHY ILDIKÓ

Az '56-os emlékév alkalmával „HOGY TISZTÁNAK A TISZTÁT MEGŐRIZZÜK”

Október 23-a közeledtével a Lyukasóra folyóirat is minden évben rendre megemlékezett valamiként az '56-os forradalomról. Most azonban, ünnepi pillanat lévén, hiszen a 60. évfordulón az egész ország a Magyar Szabadság Évét ünnepli, lehetőségünk nyílt arra, hogy eredeti dokumentumokban és személyes visszaemlékezésekben gazdag, exkluzív naplórészletek, valamint alkalmasint eddig még sosem közölt korabeli fotódokumentumok felhasználásával, kiváló szerzőink torokszorító, szubjektív hangú írásai révén, nagy terjedelmű, izgalmas különszámot adhatunk olvasóink kezébe. A Lyukasóra szerzői és szerkesztői részéről mi ezt örömmel tesszük. Miért is?

Lényegbevágóan fontosnak gondoljuk a mostani emlékévet. Elsősorban a fiatalok miatt, akik az évenként ismétlődő októberi retorikák fordulatain túl édeskeveset tudnak '56 igaz történéseiről, s ami legalább ilyen fontos, az ezt követő megtorlásokról, azok napjainkig ható következményeiről az éle-

tünkben. Tapasztalataim alapján mondom ezt: tavaly egyik ifjabb szerzőnket szerettem volna megszólaltatni '56-al kapcsolatban, ám ő meghökkenésemre azt válaszolta, hogy fontosabb dolgokkal szeretne végre foglalkozni. Respektálnom kellett az őszinteségét, de szíven ütött a dolog. És eltűnődtem azon: ha ő így látja '56-ot, vajon hogyan látják a nála is fiatalabbak? A huszonéves és harmincas generáció.

Aztán fontosnak véljük önmagunk miatt. Gondoljunk csak bele! Ünnepelethettük-e régebben szívből jövően, s ünnepeltük-e, akár a rendszerváltást követően valaha is úgy istenigazából méltón, súlyának megfelelően az 1956-os forradalmat és szabadságharcot? Bizony, nem nagyon. És nincsen mit csodálkoznunk ezen. Hiszen saját közelmúltunkban történt mindez. A nem is olyan rég elszenvedett méltánytalanságok és a sokak életét követelő meghurcoltatások, amelyekről számos magyar család tudna „magántörténelmet” írni, máig hatóan megszabták sok magyar család

sorsát. És ha nem ügyelünk erre, megszabhatják a közeljövönket is.

A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy nemcsak az áldozatok utódai élnek közöttünk, hanem a kommunista diktatúra égisze alatt jogsérel-

meket elkövetők, a honfitársaikkal szemben erőszakot alkalmazók utódai, vagyis a volt hatalmi elit haszonélvezői is. És ugyebár ők nem szívesen gondolna bele, s csak igen ritkán ismerik el közvetlen őseik rémtetteit. Inkább beállnak a füttyögetők közé. Lehet füttyögetni, persze, csak az a baj, hogy akik a 60. évfordulón az október 23-át ünneplő tömegben állva az ünneplők fülébe füttyögetnek – elnézve és nem tekintve a meggondolatlan balhézők tudatlanságát –, azok bizony, ad absurdum, kifüttyülik az én meghurcolt apámat is.

Nem riogatásnak szánom szavaimat, megint csak a saját tapasztalatomra hivatkozom.

A 90-es évek elejétől tizenöt éven keresztül éltem Budapesten egy hatodik kerületi, Eötvös utcai lakásban, légvonalban néhány méterre a hírhedt Andrassy út 60. számú épülettől. Az akkor még ott élő „öslakosok” közül néhányan suttogva intettek óvatosságra egy vitaközös lakógyűlésünk után, mondván, hogy akinek ellene mondtam a gyűlésen, az ávós tiszt volt az ötvenes években. Mert a házunkban és még néhányban a környéken akkoriban ávós tisztok szolgálati lakásai sorakoztak. Azt is állították, hogy föld alatti alagút vezetett tőlünk átlósan az Andrassy út 60., ma Terror Háza Múzeum pincéjéhez. S ezek közül a tisztak közül néhányan, de főként haszonélvező utódai, máig a környékünkön, közöttünk élnek.

Nem hisszük, amíg nem tapasztaljuk. Ki hitte volna, akár nem sokkal előtte is, a 2006 őszén zajló és az október 23-át megzavaró rendőri attakot, erőszakot. De menjünk kicsit vissza: ki hitte volna, ha valaki a hitlerizmus borzalmait előre megjövendöli? Hiszen józan ésszel elképzelhetetlen, ami mégis megtörténhetett. S ha igaz volt ez, mondjuk Hitlerrel kapcsolatban, miért gondoljuk, hogy ne lenne érvénye ma is? Teszem azt, az Európára zúduló migrációs özön kapcsán. A franciák már kezdik tapasztalni ezt a gyakorlatban is.

A gyors feledés, a szándékolt „emlékezetkihagyás” bölcsője lehet a jogsérelmek megisméltődésének, ezért kell hát emlékeznünk és emlékeztetnünk. A fiatalokat is, akik már alig látnak bele közelmúltunk magunkkal cipelt, sötét bugyraiba. Hogyan építkeznek tovább, ha a nemrég megesettek érdektelenek maradnak számukra? Milyen szempontok szerint választanak majd, ha dolgaink megkerülhetetlen folytonossága be sem kerül a szempontjaik közé?

„Emlékezzünk rá, akik ott voltunk, s emlékeztessük azokat, akik csak hallottak róla, mert még nem is éltek, mondjuk el nekik is! – írta Szakonyi Károly egy régebbi írásában. Emlékezzünk, s mondjuk el azoknak, akik nem lehettek jelen! Mondjuk el nekik!”

Az idők szava most arra int: nem lehet

elégyszer emlékeznünk minderre. Nem elég terjedelmes, történelmi munkákban megörökítenünk, vagy porosodó tanulmánykötetekbe zárva a könyvespolcokon tartanunk mindezt. Tartsuk ébren, s írjuk meg újra és újra, ami velünk történt! Mint ahogyan most, a 60. évfordulón, amikor erre alkalmat kaptunk.

Albert Camus *A magyarok vére* című írásában azt kérdezte Európa és a nagyvilág gondolkodó polgáraitól: vajon méltók vagyunk-e ennyi áldozatra? S erre a kérdésre a ma élő és gondolkodó magyaroknak is válaszolnunk kell. Forradalmunk emlékéhez akkor lehetünk hűségesekek, s emelkedő nemzeté is akkor válhatunk, ha megpróbáljuk feltámasztani és védelmezni vértanúink szellemi-politikai és erkölcsi hagyatékát. A 60. évfordulón éppen erre kaptunk lehetőséget.

Nagy László szavaival fejezném be mostani tünődésemet, hisz nála jobban úgysem tudnám megfogalmazni. „Az a dolgunk barátaim, hogy tisztának a tisztát megőrizzük és oltalmazzuk a múlt időben”. ♦♦

A MAGYAR ÍRÓSZÖVETSÉG KIÁLLÍTÁSA AZ 1956-OS FORRADALOM 60. ÉVFORDULÓJÁN

Írók a forradalomban

A Bajza utca és a Városligeti fasor sarkán sétálva a fővárosban, az Írószövetség székházának kerítésén végig a fenti tárlat tablói böngészhetik a járkelők. Szentmártoni János, az Írószövetség elnöke és egyben a kerítéskiállítás szerkesztője így ír az eseményről:

„Kiállításunk a magyar író társadalom azon írói és költői előtt tisztelg, akik aktív szerepet vállaltak az 1956-os forradalom és szabadságharc szellemi előkészítésében. Bátor helyállásukért, a forradalomban való részvételükért börtönbüntetésben, meghurcoltatásban, szilenciumban, zaklatásban volt részük. Volt, aki életével fizetett a magyar szabadságért. A Magyar Írók Szövetsége – a mai Magyar Írószövetség – 1956-ban vált az írók társadalmi felelősségét kifejező intézménnyé a totalitárius hatalommal szemben. A reformok, majd később a forradalom és a demokrácia eszméit következetesen vállalva szerzett tekintélyt

a társadalom minden rétegében. Ha ténylegesen nem az írók robbantották is ki és vívták meg a szabadságharcot, szavaik, alkotásaik termékenyen hatottak a diákságra, az értelmiségre, a munkásságra. Az utcákon és barikádokon harcoló nép heroikus küzdelme pedig csodálatosan töltötte el az írókat, akik a forradalom sárba tiprása után igyekeztek fékezni a megtorlást. Az ő példájukat idézi meg képekben és szavakban az emlékezet, útmutatóul a következő nemzedékeknek. Kiállításunk az 1956-os Emlékbizottság támogatásával A magyar szabadság éve című programsorozat keretében valósult meg.”

Az anyagot Benkő Andrea állította össze, grafikailag pedig Gréger Zsolt tervezte. Az utcai enteriőr felvételeket Ughy Szabina készítette.

Az alábbiakban, a tablón látható írók fotói mellett, '56-os szerepükről olvashatnak tömör összefoglalót, valamint ezzel kapcsolatos írásaikból, közszereplői nyilatkozataikból markáns idézeteket.

Gérecz Attila: Kenyéren és vizen, Szigorított fegyház, Márianosztra, 1955. december)

GÉRECZ ATTILA költő (1929–1956)

Családi háttere miatt egyetemre nem veszik fel, Csepelen munkásként dolgozik. Válogatott sportoló az öttusacsapatban. Hadapród múltja miatt 1950-ben bebörtönzik, koncepció perben 15 évre ítélik. A váci fegyházban a Füveskert költőcsoport tagja lesz. 1954-ben a zajló Dunát átúszva megszökik a börtönből, emiatt három év szigorított fogságot rónak ki rá. 1956. október 30-án szabadítják ki a Kozma utcai Gyűjtőfegyházból. Csatlakozik a szabadságharcosokhoz, november 7-én egy szovjet tank géppuska-sorozata kioltja életét.

„A mocsos padlón fekszem,
hátam vetem a falnak.
A fájdalom... lehet-e versem
hatalmad?

Próbálgatom Anyám mosolyát.
Lelkére még dalaím szórnam...
Könnyeket, mik már nem fagnak át
a formán.

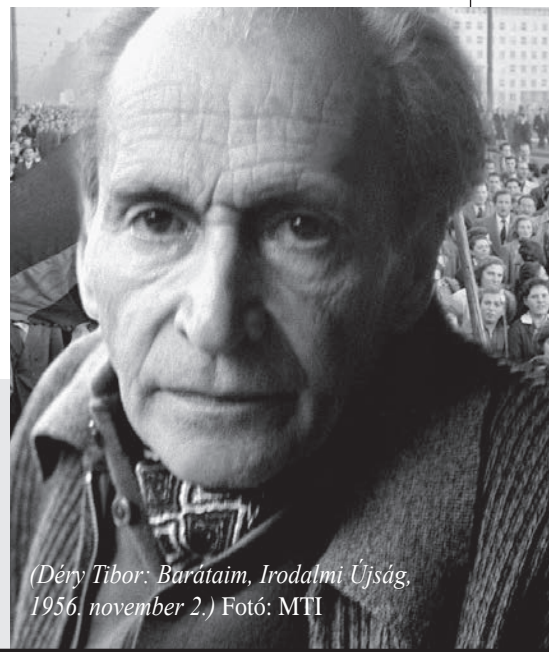
Másom sincs, Uram. Beérem
azzal, hogy arcodat viszem;
csak így bírtam még el kenyéren
és vizen.”

DÉRY TIBOR író (1894–1977)

1954-ben Nagy Imre reformtervezései mellé áll, segíti az 1955. őszi, értelmiségi memorandum megszületését. 1956. június 27-én a Petőfi Körnek a sajtóról és a tájékoztatásról szóló vitáján kiáll a nyilvánosság bővítése mellett, ezért kizárják a pártból. A Magyar Írók Szövetségének 1956. szeptemberi közgyűlésén elnökségi tagnak választják. A forradalom kitörése után igyekszik rávenni Nagy Imrét, hogy szüntesse meg a statáriumot, s ismerje el a felkelők követeléseit. November 2-án megjelenik az Irodalmi Újságban **Barátaim** című írása, amelyben üdvözli a forradalmat. Támogatja a Petőfi Párt Farkas Ferenc által írt határozati javaslatát a Nemzeti Kormányzó Tanács megalakítására. Írótársai-val együtt követeli a Szovjetunióba deportáltak hazaengedését. 1957 áprilisában letartóztatják, az úgynevezett „nagy íróperben” kilenc év börtönbüntetésre ítélik. 1960-ban amnesztiával szabadul.

„Övjátok meg a forradalmat! Olyan méltósága volt eddig, amelyet csak az igazság adhat eszmének, embereknek. Egy dologra figyeljünk most: nem a bosszú órája ütött, hanem az igazságtevésé. A forradalom győzött, de ha nem adunk neki időt, hogy erőre kapjon, újra elbukhat. El is sikkaszthatják azok, akiknek érdekük. Fogjunk össze: egy hazánk van, s egy életünk! Ha szavainknak van hitele: fogjunk össze, ne egymás ellen hadakozzunk! Bizzunk a nép erejében és tisztességében!

Ne folyjon több vér! Tisztelet a halottaknak.”

(Déry Tibor: *Barátaim*, Irodalmi Újság, 1956. november 2.) Fotó: MTI

TAMÁSI ÁRON író (1897–1966)

A Rákosi-korszakban 1953-ig nem jelenhetnek meg írásai. 1954-ben a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának a tagja. 1956. szeptember 17-én a Magyar Írók Szövetségének társelnökévé választják. Október 26-án olvassa fel a rádióban Magyar fohász című írását, amely a **Rendületlenül** című röpiratban és az Irodalmi Újságban is megjelenik. Ő írja és olvassa fel a szövetség december 28-ai taggyűlésén a Gond és hitvallás című nyilatkozatot, amelyben az írók kiállnak a levett forradalom célkitűzései, eszményei mellett. A forradalom után egy ideig nem jelenhetnek meg művei, személyét az állambiztonság évekig figyelemmel kíséri.

„A kehely, amelyben magyarok vércseppjei szentelik meg az éltető italt, a világot arra inti, hogy nagyobb gonddal és tisztább lélekkel örködjék az emberi lét méltósága fölött. A hatalmak, amelyek a maguk rendszerében élni jónak és helyesnek látják, adják meg nekünk a lehetőséget, hogy mi is a magunk emberi és nemzeti formánkban élhessünk. Ez a forma nem más és nem is lesz más, mint a társadalmi demokrácia és a nemzeti függetlenség formája...”

Szenvedő lélekkel áhítjuk, hogy a rontó harcok megszűnjenek; s kérjük az emberi bölcsesség szellemét, hogy e harcok küzdőit igazságtalan ítélet ne érje. Méltó életünkért szóban és cselekedetben a történelemhez fohászunk. Fohászunk mindnyájan, munkások, parasztok és ifjúság, nemkülönben jövőt álmódó költők, akik mind és mindig rendületlenül hívei vagyunk hazánknak.”

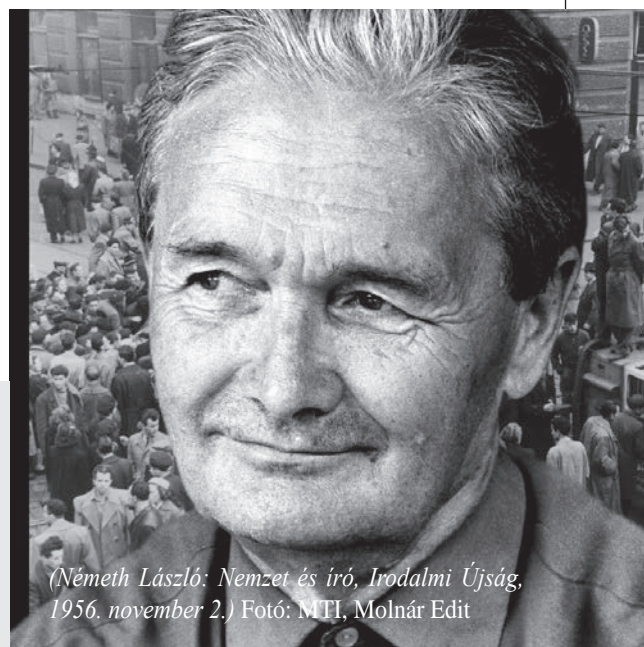
(Tamási Áron: *Magyar fohász*, Kossuth Rádió, 1956. október 26.) Fotó: MTI, Zinner Erzsébet

NÉMETH LÁSZLÓ

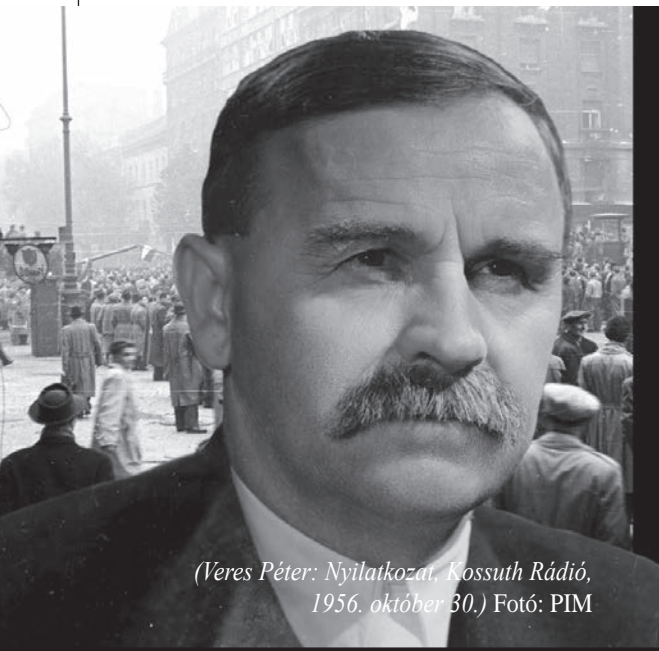
író, drámaíró, műfordító (1901–1975)

A Rákosi-rendszer évei alatt csak műfordításai jelenhetnek meg. 1956. szeptember 17-én, a Magyar Írók Szövetsége közgyűlésének első, titkos választásán az új elnökség tagjává választják. 1956. október 20-án mutatják be a Nemzeti Színházban az értelmiség és a hatalom viszonyát feszegető **Galilei** című drámáját. 1956. október 31-én beválasztják a Petőfi Párt néven újjáalakult Nemzeti Parasztpárt Szellemi Irányító Testületébe. A forradalom napjaiban születnek az Emelkedő nemzet, a Nemzet és író című, a forradalom szellemi jelentőségét meghatározó írásai.

„A történelemben igen ritka dolog esett itt meg, amelyet eddig csak elszigetelten parasztfelkelésekben láttunk: egy nemzet, amely magától föltámadt, s maga keres ott a harc hevében pillanatnyi vezetőket magának. Ez a megdöbbentő látvány, amely a legszörnyűbb bírálata annak, amin átmentünk, úgy érzem, gyökeresen megváltoztatta nemzet és író viszonyát. Szándékosan fordítom meg a sorrendet, és mondom először a nemzetet és azután az írókat, mert ebben az új helyzetben valóban nem a nemzetnek kell a Petőfi tüzoszlopaként előtte járó költőt követnie, hanem a költőnek a nemzetet.”

(Németh László: *Nemzet és író*, Irodalmi Újság, 1956. november 2.) Fotó: MTI, Molnár Edit

(Veres Péter: Nyilatkozat, Kossuth Rádió, 1956. október 30.) Fotó: PIM

VERES PÉTER író, politikus (1897–1970)

1939-től a Nemzeti Parasztpárt vezetőségének tagja, a második világháború befejezése után a párt elnökeként az ország egyik vezető politikusja. Az Országos Földbirtokrendező Tanács élén egyik irányítója a földosztásnak. 1947–1948-ban honvédelmi miniszter. 1948 tavaszán lát napvilágot könyve, **A paraszti jövődő**. 1954-től a felszólításig, 1957 januárjáig a Magyar Írók Szövetségének elnöke. 1956. október 23-án a Petőfi-szobornál és a Bem téren ő olvassa fel a Magyar Írók Szövetségének kiáltványát. Október 31-én a Petőfi Párt irányító testületének tagjává választják.

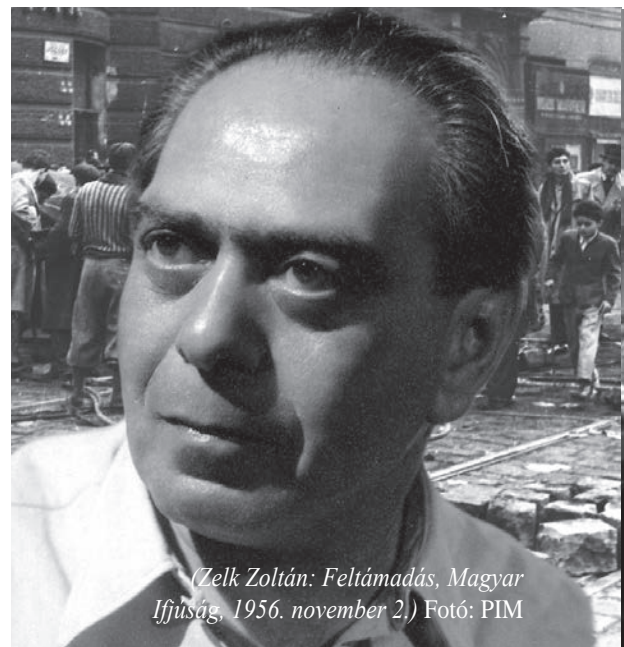
„...boldog vagyok, hogy ennek a népnek a fia vagyok, és hogy írója lehetek. És boldog vagyok, hogy végre százados szolgasors és megalázottság után ennek a népnek olyan fiai, olyan katonái, olyan rendőrei vannak, akik már nem hajlandók saját népüket, a nép igazságáért és a nemzet becsületéért harcoló testvéreiket halomra gyilkolni. Mert a győzelmet ez adta meg nekünk... Most születik igazi nemzetű, testvéri közösséggé a magyar nép, a mi népünk.”

ZELK ZOLTÁN költő, műfordító (1906–1981)

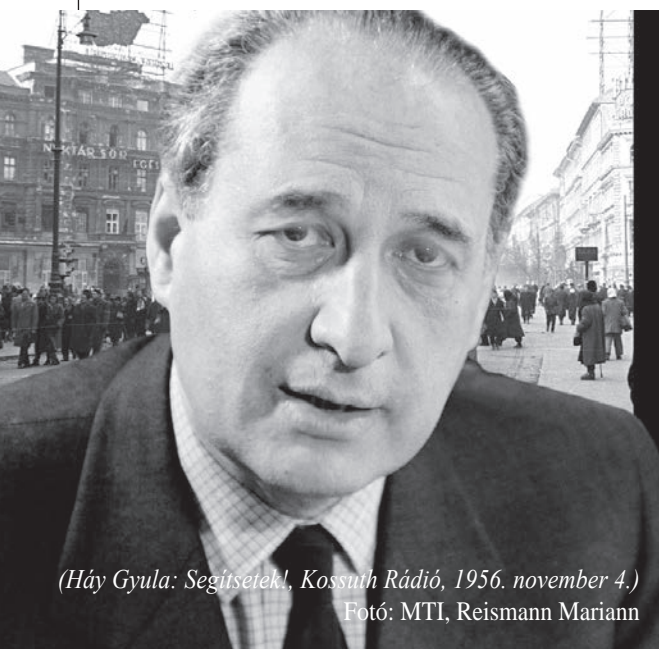
1945 tavaszától a Szabadság és a Népszava munkatársa, az Athenaeum Könyvkiadó lektora és a Kisdobos című gyermeklap alapító-szerkesztője. 1954-ben Nagy Imre reformtörvényei mellé áll. 1956. szeptember 17-én a Magyar Írók Szövetségének elnökségébe választják. 1956. október 23-án részt vesz a Parlament előtti tüntetésen. Október 27-én aláírja a miniszterelnökséghez címzett írószövetségi előterjesztésnek, amely a felkelők követeléseinek elismerését

„Úgy vonaglanak szavaim, mint Budapest kövein a haldoklók, s oly formátlanok, mint a magyar ifjak és munkások szétroncsolt holtteste. De lehet-e most másként szólnom? Én nem tudok. Én nem tudok már, csak sikoltani. Fölsikoltani az egekre és leborulni a világ legnagyobb hősei, a mai magyar ifjak előtt. Óh, magyar ifjúság, s ti városperemének meggyalázott drága népe, hozzátok könyörgök: oldozzatok fel bűneimből és fogadjatok magatok közé, mert higgyétek el, a lelkem már régen a tiétek. Isten áldjon benneteket, ti élők, s Isten veletek, ti holtak, kiknek véréből leszen a feltámadás.”

és a tűzszünet kiharcolását szorgalmazza. 1957. január 17-én letartóztatják, majd a Déry Tibor és társai, ún. „nagy íróperben” három év börtönbüntetésre ítélik. 1958. október 15-én egyéni amnesztiával szabadul. 1962-ig nem jelenhetnek meg írásai.

(Zek Zoltán: Feltámadás, Magyar Ifjúság, 1956. november 2.) Fotó: PIM

(Hágy Gyula: Segítsetek!, Kossuth Rádió, 1956. november 4.) Fotó: MTI, Reismann Mariann

HÁGY GYULA drámaíró, műfordító (1900–1975)

A két világháború között hosszú évekig él Németországban, Ausztriában, majd a Szovjetunióban. 1956. szeptember 17-én a Magyar Írók Szövetségének társelnökévé választják. Október 6-án jelenik meg **Miért nem szeretem...** című írása az Irodalmi Újságban, vitriolos pamflet a kommunista funkcionáriusról. November 4-e hajnalán ő olvassa fel a rádióban – több nyelven – a magyar írók segélykérését a világ közvéleményéhez. 1957-ben hat év börtönrre ítélik, 1960-ban amnesztiával szabadul. Osztrák meghívásra mehet 1963-ban külföldre, s végleg nyugaton marad.

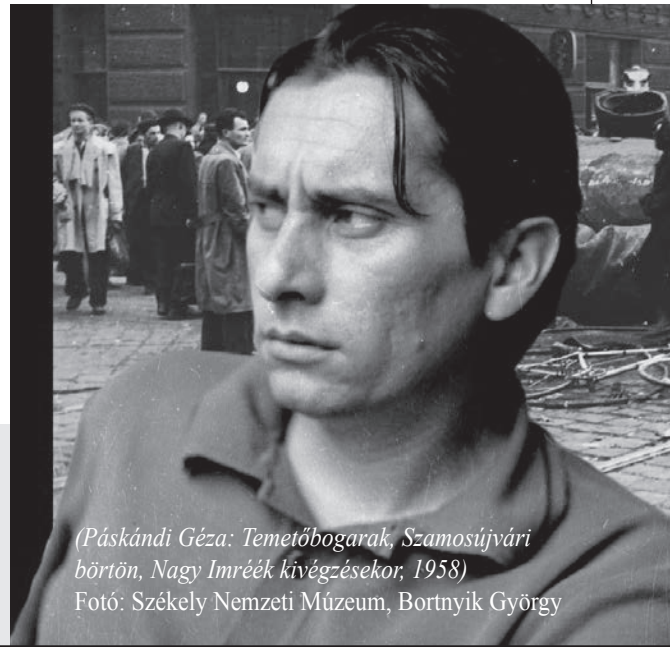
„Itt a Magyar Írók Szövetsége! A világ minden írójához, tudósához, minden írószövetségéhez, akadémiájához, tudományos egyesüléséhez, a szellemi élet vezetőihez fordulunk segítségért. Kevés az idő! A tényeket ismeritek, nem kell ismertetni. Segítsetek Magyarországon! Segítsetek a magyar népen! Segítsetek a magyar írókon, tudósokon, munkásokon, parasztokon, értelmiségi dolgozókon! Segítsetek! Segítsetek! Segítsetek!”

PÁSKÁNDI GÉZA **költő, író** (1933–1995)

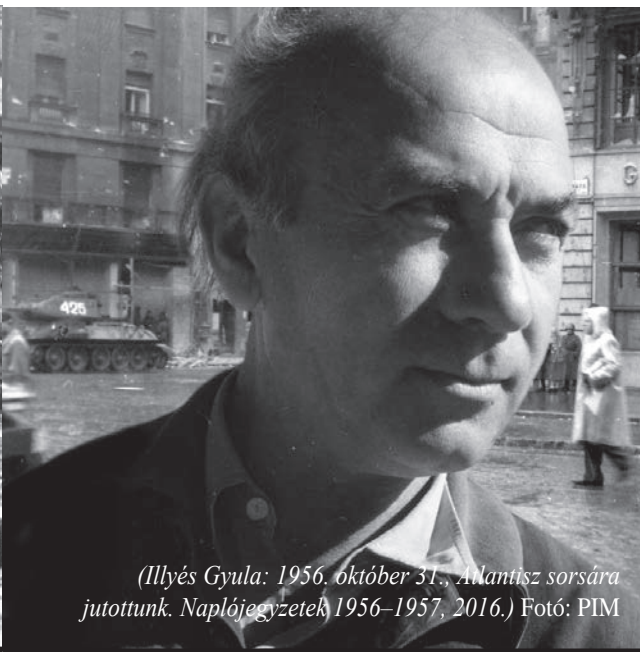
A kolozsvári Bolyai Egyetem hallgatója, már fiatalon megjelennek írásai az erdélyi, magyar lapokban. Az 1956-os forradalom után Romániában magyarellenes intézkedések kezdődnek. Az egyetemi diákszövetség szervezésében való részvétele miatt 1957-ben letartóztatják, éppen amikor megjelenik első verseskötete. Hat év börtönre ítélik. Büntetését Szamosújváron, illetve a Duna-deltában, a salciai kény-szermunkatáborban tölti le. 1963-ban szabadul. 1974-től Budapesten él.

„Ha éltél eddig fülledt izgalomban,
hogyan lész-e lényt, akiben irgalom van
és eltemet,
most boldogan nyugodj meg!

Van férge földnek,
rovára rögöknek,
kik fantasztaí valami öröknek,
s földetlenül nem hagynak, ne rettenj,
mert nem marad itt senki temetetlen!”

(Páskándi Géza: *Temetőbogarak, Szamosújvári börtön, Nagy Imrék kivégzésekor, 1958*)
Fotó: Székely Nemzeti Múzeum, Bortnyik György

(Illyés Gyula: *1956. október 31., Atlantisz sorsára jutottunk. Naplójegyzetek 1956–1957, 2016.*) Fotó: PIM

ILLYÉS GYULA **költő, író, műfordító** (1902–1983)

1945 tavaszától a Nemzeti Parasztpárt tagja, nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő 1948-ig. 1946 nyarán megszervezi a Magyar Népi Művelődési Intézetet. 1946 és 1949 között a Válasz szerkesztője. 1956-ban a Magyar Írók Szövetségének elnökségi tagja, a Nemzeti Parasztpárt (Petőfi Párt néven) egyik újjászervezője. 1950-ben írt műve, az **Egy mondat a zsarnokságról** a forradalom és szabadságharc emblematikus versévé válik, az Irodalmi Újságban jelenik meg először 1956. november 2-án.

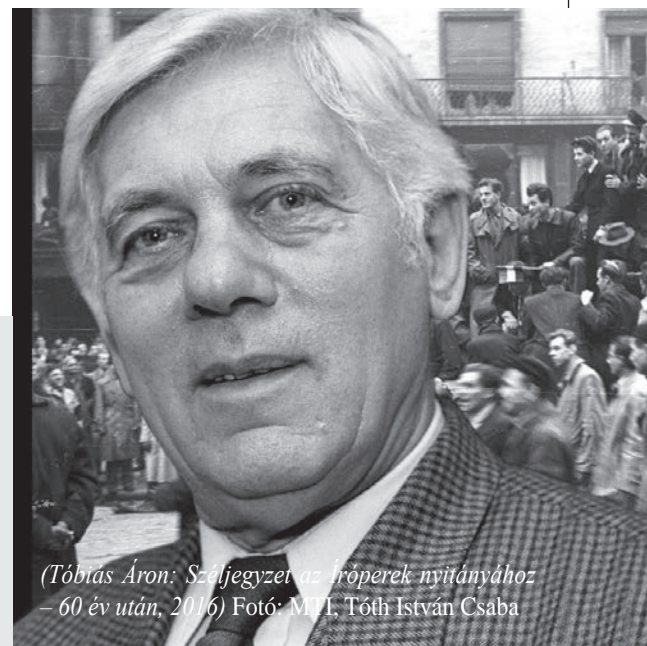
„Azok közé a magyarok közé tartoztam, akik népüket bomló, veszendő népnek érezték... Ezek óta a tiszta egü október végi napok óta másképp vélekedem. Mint annyi magyar, valamiképp azt érzem, mintha még vér is más kezdene járni bennem. Azt érzem, mintha nem törpegerincű nép fia volnék. Ha most utaznék külföldön, a bejelentőlapra, azt hiszem, némi büszkeséggel írnám rá, nemzetisége? – magyar. S nem zavar, hogy ez a hirtelen büszkélkedés nem az én érdemem. A tettet, amely ilyen jól esően csörgedeztetni bennem a magyar vért, nem én hajtottam végre. Mégsem érzem holmi szellemi orgazdának magam, aki más érdemével kérkedik. Miért? Mert ezeknek a tetteknek a végrehajtóit testvéreimnek, öcsémnek, fiaimnak érzem. Egy családban tudom velük magam. Azt érzem, hogy helyettem és nevemben cselekedtek.”

TÓBIÁS ÁRON **újságíró, szerkesztő** (1927)

1946-tól a Magyar Rádió munkatársa. A forradalom idején a Szabad Kossuth Rádió szerkesztője. November 4-e után részt vesz a nemzeti ellenállásban. A Magyar Írók Szövetségének vezetősége november közepén őt és Varga Domokost bízta meg, hogy Bibó István tervezetét a magyar kérdés kompromisszumos megoldásáról a Központi Munkástanács elé terjessze. 1957. május 23-án tartóztatják le mint a Varga Domokos és társai ügynevezett. „kis íróper” másodrendű vádlottját, majd egyévi börtönbüntetésre ítélik. Kiszabadulása után egy ideig könyvtárosként dolgozik.

„A próbáléggömb, amely felettünk lebegett, azt jelentette, hogy nemcsak mi féltünk a hatalomtól, így a vádlottak, velünk az egész nép is, hanem a diktatúrának is szávszor meg kellett fontolnia mindazt, amit tenni készült ellenünk... Varga Domokosék küszöbét minden reggelre éjszakai és hajnali titokzatos látogatók után ellepték a különféle kisebb-nagyobb élelmiszercsomagok, borítékba rejtett pénzüsszegek.

S a félelem hulláma így csapott át a terrort irányítók oldalára: megéri-e az írókból ekkora ügyet csinálni? Ám a pillanatnyi megtorpanás után nem sokkal következett a »nagy íróper«, amely viszont már világviszhangra talált. S esztendőig ennek fizette meg az árát a diktatúra, a Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány.”

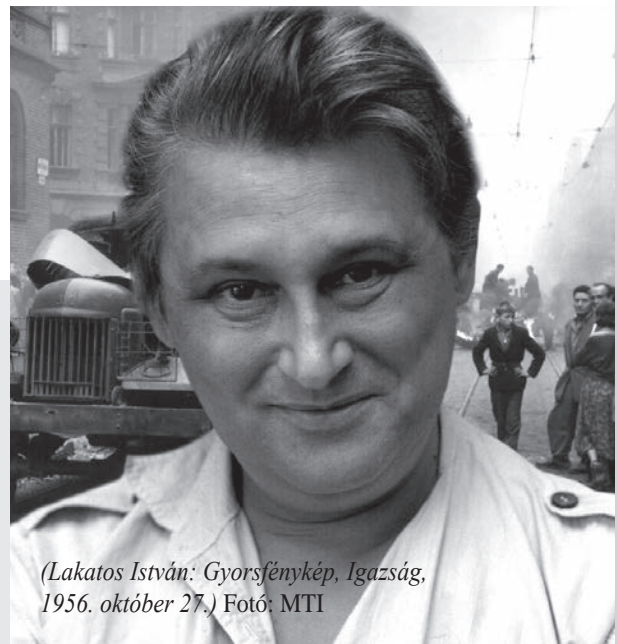

(Tóbiás Áron: *Szójegyzet az íróperek nyitányához – 60 év után, 2016*) Fotó: MFI, Tóth István Csaba

LAKATOS ISTVÁN **költő, műfordító** (1927–2002)

1954-ben kezdeményezi a Bessenyei Kör alapítását, később a Petőfi Kör vezetőségi tagja. A forradalom alatt az Igazságban jelennek meg versei és publicisztikai írásai. November 2-án bevasztják a Magyar Írók Szövetségének kibővített elnökségébe. November 4-e után összekötő a szövetség és a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa között. Bibó István november 6-ai kibontakozási nyilatkozatát ő juttatja el az írók Bajza utcai székházába. 1957. március 12-én letartóztatják. 1959-ben szabadul a börtönből.

„A Körút és a Rákóczi út sarkán, mint iszonyú vastetem, hever a Sztálin-szobor. A forradalmi tömegnek nemcsak elkeseredése, dühe: humora is van. Az alapzatról az első órákban nem tudták ledönteni. Elfürészelték a térde fölött, drótkötelet vetettek nyakába, ezer ember rántotta meg azt a kötelet, a bronztetem utoljára remegtette meg a várost, szörnyű dördüléssel a talapzatról lezuhant. Most itt hever, több kilométerre eredeti helyétől, a város hajdan legforgalmasabb pontján. A Rádió ostroma, a laktanyák meghódítása, az egész világ bámulatának kivívása mellett erre is jutott ideje a népnek: idehozni. Mellette feldöntött villamos. Hosszú, fekete teteje messziről olyan, mint hatalmas, piszkos színű koporsó, koporsó a mellékelt hullához. A szobor talapzatán egy pár csizma maradt. Alatta a felírás: Sztálin.”

(Lakatos István: Gyorsfénykép, Igazság, 1956. október 27.) Fotó: MTI

(Fekete Gyula: elhangzott a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2006. október 6-án) Fotó: MTI

FEKETE GYULA **író** (1922–2010)

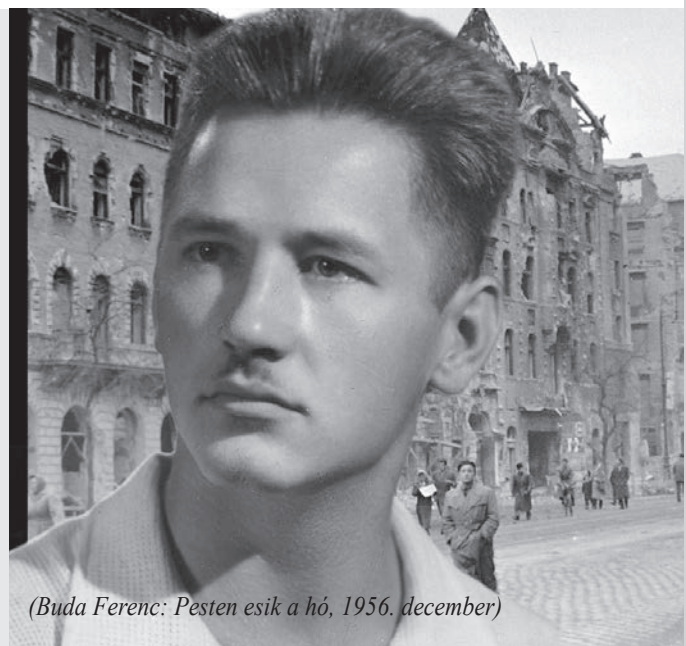
Győffy-kollégista, 1945-ben a földosztás miniszteri biztosa Borsod megyében, majd a miskolci Szabad Szó, később a Március Tizenötödike szerkesztője, a Művelt Nép munkatársa. 1956-ban a Magyar Írók Szövetsége prózai szakosztályának titkára. Ő az egyik szervezője az utcai pénzgyűjtésnek az elesettek hozzátartozói számára. Decemberben letartóztatják, az úgynevezett „kis íróper” keretében elítélik. 1957-ben szabadul.

„Október utolsó napján egyetemisták jöttek, hogy indítsunk gyűjtést az elesettek hozzátartozóinak megsegítésére. Ezt a gyűjtést csak az Írószövetség vállalhatja, lévén az egyetlen olyan szervezet az országban, amelynek van hozzá kellő hitele. Öt lőszeres ládát kértem a katonaságtól. A fiatalok segítettek a ládák fölé kitűzendő plakát elkészítését, rajzolását, festését, ráragasztottunk egy igazi százforintost, és öt helyre kitettük a ládákat: a Keletihez, a Nyugatihoz, a Nemzeti Színházhoz, az Astoriához és Budán a Gellért térre vagy a Móricz körtérre. Másodikán, pénteken tettük ki a ládákat; nemsokára már jött is egy telefon, hogy az egyik tele van, menjünk érte.”

BUDA FERENC **költő, műfordító** (1936)

1955-től jelennek meg versei. 1957-ben három verse miatt – **Rend, Tizenöt-húszéves halottak, Pesten esik a hó** – bebörtönzik. Szabadulása után az egyetemre nem mehet vissza, öt éven át az ország különböző részein segéd-, illetve betanított munkás. Egyetemi tanulmányait 1968-ban fejezheti be. Később Pusztavacson, Kecskeméten és Kerekegyházaán tanít, majd a Bács-Kiskun Megyei Levéltár munkatársa. 1986-tól a Forrás főmunkatársa.

„Pesten esik a hó
Keringve kavargva
A Dunán a habokra
Lelkük-vesztett romokra
Kivert ablakszemekre
Kék szájú emberekre
Csepelre és a Gyárra
A mocsanatlan Várra
Tépett szélű sebekben
Dacoló üzemeken
Aszfaltra száradt véren
Megül halottféhéren
Hordja a szél a földön
Viszi a szél az égen
Pesten esik a hó
Nyílt sebre friss kötésnek
Pest talpig hófehérben”

(Buda Ferenc: Pesten esik a hó, 1956. december)

Kossuth tér, 1956. október 25-e

„Ballonkabátom én is elégettem”

(Tíz évvel ezelőtt a *Lyukasóra* 2006-os,
októberi számába
készítette Borbély László
az alábbi interjút Ágh Istvánnal.)

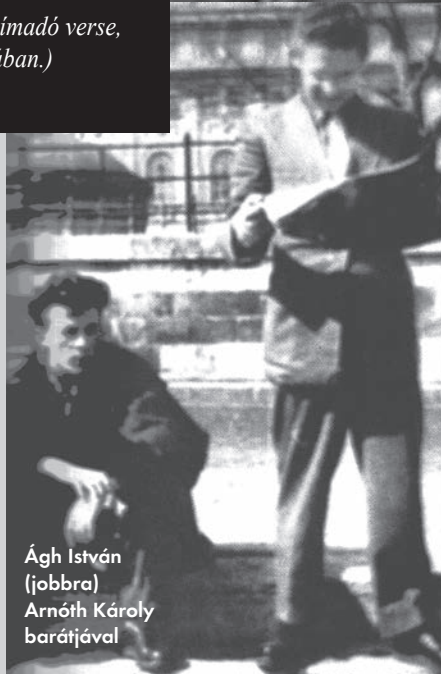
ÁGH ISTVÁN OKTÓBERI FOGADALOM

Jó lenne, ha már idejét múltná fogadalmam,
volna csak ősz ez az ősz, közömbös sebhely a seb,
inkább a hosszan tartó túlélésnek örülni,
mintsem az elfeledett áldozatot siratom,
még a továbbélésben is az győzött, ki megőszít,
fölmenti magát, hisz a múltja bírja is ő,
míg korhű változata éled utódaiban,
kárvallottjaiból édesgeti cinkosait,
annak hisznek, ki reményeiket bitorolta,
most meg a vesztőhelyből édeni kertet ígér,
ám én látom, ahogy kényszeredett mosolyából
fegyver villan, a tél elvetemült hidege,
hát akkor soha többé sehogyan soha semmit!
hiába hegedt be a seb, a gyalázat helye fáj.

(Ágh István: *Októberi fogadalom* kötetének címadó verse,
megjelent 2006-ban, a *Nap Kiadó* gondozásában.)

A kerek asztalkán hamutálca, öngyújtó,
a cigarettásdoboz körül kötetek so-
rakoznak. A legvaskosabb kiadvány
Kő András és nagy J. Lambert tényfeltáró
dokumentumgyűjteménye az 1956. október
25-ei *Kossuth téri sortűzről*, telis-tele archív
képekkel. Az egyikén két fiatalember, a pesti
rakpart lépcsőjén fotózták le őket. Két egyko-
ri, elsőéves, magyar-könyvtár szakos hallga-
tó, a szemüveges Arnóth Károly hírlapot ol-
vas, *Ágh István*, vagyis születési anyakönyve
szerint Nagy István, a Dunát nézi. Igazából
befelé tekint, mint most, amikor arra kérem,
hogy ne csak az 1956 őszen történetéről mes-
séljen, hanem arról is, miként van jelen költé-
szetében a forradalom emléke.

– Legutóbbi kötetem címe: *Októberi fo-
gadalom* – kezdi Ágh István, akivel lágymá-
nyosi otthonában beszélgetek. – A *Nap Kiadó*
gondozásában ősszel megjelenő mű ötvenhat

Ágh István
(jobbra)
Arnóth Károly
barátjával

olyan verset tartalmaz az életművemből, ame-
lyek az ötven esztendővel ezelőtti forradalom
tragikus eseményei nyomán fogantak. Min-

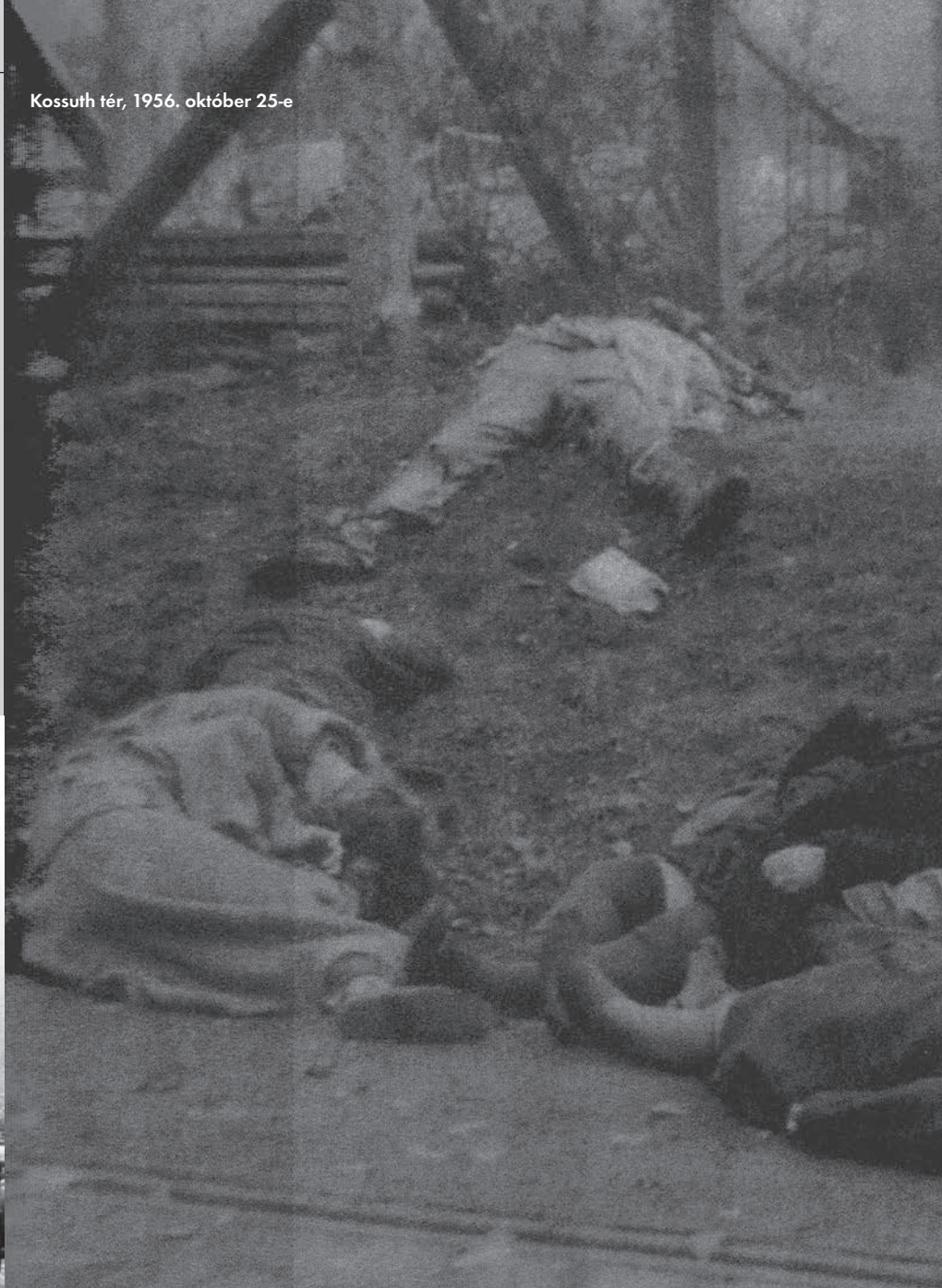
denekelőtt a címadó költemény, az *Októberi
fogadalom*, amely viszonylag későn, 2002-
ben született, a követően, hogy a „baloldal”
ismét győzött az országgyűlési választásokon.

Az *Októberi fogadalom* című kötetben ol-
vashatunk Ágh Istvántól két, személyes vis-
zsaemlékezést, valamint két szépprózát. A
kötet minden egyes sora mögött ott rejtőzik
a leverett forradalom utáni életérzés, közvetve
vagy áttételesen mindig ez nyilvánul meg.

– Azokban a napokban még idegennek
éreztem magam a fővárosban – emlékszik
Ágh István. – 1956 őszen érkeztem szülőfa-
lumból, Felsőiskázról Budapestre: egyete-
mistaként az Eötvös-kollégiumban laktam,
a Ménesi úton. Október 25-én, csütörtökön
szerettem volna elmenni bátyámékhoz Zugló-
ba. Dél előtt hárman, Arnóth Károllyal és Vida
Sándorral együtt vágunk neki az útnak. Nekik
más úti céljuk volt, a Rákóczi út 5. szám alatti
leánykollégiumba tartottak, hogy megkérdez-
zék, nincs-e szükségük élelemre a lakóknak.
Az Astoriánál, a Múzeum körúton egy tank
állt, piros-fehér-zöld zászló volt rajta, s egy

szőke lány szónokolt, ahogyan Karinthy Cini meg is írta a *Budapesti őszben*. Valaki kiadta a jelszót, hogy menjünk a Parlament elé. Elindult a tank, a tömeg követte. A Tanács körút, a Madách tér, a Bajcsy-Zsilinszky út irányában haladtunk. A tank nem fordult be velünk a Kossuth térre, ahol további harcosok voltak. A Földművelésügyi Minisztérium árkádjá alatt álldogáltunk, figyeltük, hogyan barátkoznak az emberek az orosz katonákkal. A tömeg elindult a Parlament főbejáratához. Mi is kiléptünk az árkád alól Karcsival, énekelni kezdtük a Himnuszt, s akkor dördültek el az első lövések... Elvesztettük egymást, s a rakpartra akartam menekülni, de visszafordultam, mert puskacsöveket és fejeket láttam, egymás után zuhantak a földre körülöttem az emberek. Az életöszönöm azt súgta, hogy talán a 2-es villamos megállójánál, egy földhárnyás védelmében el tudok bújni.

Kossuth tér, 1956. október 25-e

– Nem tudom, miként kerültem ismét Karcsi mellé. Neki súlyosan megsérült az alkarja és a felkarja, de járni tudott. Ellentétben velem: bal felső combomban a csonthártyáig hatolt az egyik szilánk, a másik pedig kiszakította a húst. Úgy feküdtem ott, Isten rendelése szerint, mintha centiméterre pontosan kijelölte volna a helyemet: Karcsit leszámítva minden irányban haldokló emberek vettek körül. Borzalmas élmény volt, a haldoklók harapták a füvet. Körülbelül negyedóraig tarthatott a lövöldözés, azután csönd lett, Karcsi azt mondta, hogy ő bemegy az árkádok alá. Arra kértem, hogy ne hagyjon magamra, rátámaszkodtam, úgy mentük a szemközti kapuhoz.

– Sokkos állapotba kerültem. Levittek az épület alatti pincehelyiségbe, ahol már sokan feküdtek a földön. Cigaretta és konyakot adtak, hogy kissé összeszedjem magam. Elsősegélyben részesítettek. A sebesülteket folyamatosan szállították el. Később a Tétényi útra vittek, ahol csak a szülészeten volt hely.

Nagy Istvánné néven vettek fel az osztályra. Sok férfit tartottak nyilván. A szüléset után a Gellért fürdő inhalációs kamráiban helyeztek el többünket. Karcsi a Szabolcs utcába került, szegény tetanuszmérgezést kapott, de túlélte, könyvtáros lett belőle. Néha előveszem a régi fotót, megörökítették az áldozatokat. Látszik az üres hely, mi feküdtünk ott mielőtt a felvétel készült.

– A sebesültek között számos megrendítő sorssal szembesültem. Az áldozatok száma napról napra nőtt. A Tétényi úti kórházban ismerkedtem meg *Magyar Katalinnal*, aki képzőművészeti középiskolás volt, s a harcok kitörésekor jelentkezett ápolónőnek. November hetedikén elindultak mentőkkel a Terézvárosba, ahol lelőtték. A kórház kertjében temették el. Ez a tragédia tönkretette az egész családját, odahaza, *Mosonmagyaróváron* féltek attól, hogy a kommunisták bosszút állnak, amiért a lányuk ápolónőként megmentette mások életét. Emléke elevenen él bennem.

– Az egyetemen számos hallgatót rúgott ki Szamuely Tibor rektorhelyettes, aki a tanácsköztársaság idején hírhedté vált bolsevikvezető unokaöccse volt. Elsősorban a felsőbb évfolyamokat tizedelte meg, minket, elsősöket valamilyen oknál fogva békén hagyott. A Kossuth téren történt sortűzet hivatalosan évtizedekig elhallgatták, így az ottani áldozatokról sem lehetett beszélni. Nagy Imre kivégzésének másnapján mentem szigorlatozni Pándi Pálhoz, aki annyira a történetek hatása alatt volt, hogy nem is érdekelt a tananyag. Inkább ötvenhat őszéről beszélgetett velem, majd egyszer csak megjegyezte, hogy „*magának nem kell félni...*” Ezzel talán arra célzott, hogy ha nem akarnak tudomást venni a Kossuth téri vérengzésről, akkor a túlélőkön sincs mit számon kérni.

– A ballonkabátomat már korábban elégettük a bátyámmal, mert féltünk. Amikor kiterítettük a földön, mindkét oldalon látszottak a golyósorozatokat nyomaik. ♦♦

ÁGH ISTVÁN MAGYAR KATALIN

Megörökített halál almáriumszagában
kallódik képe valamelyik fiókban,
ő maga lapátolt földben, időn túli soványan,
lepréselt liliomszál féltreteve.

Van-e keresztje? vagy már kimosódott,
isten tudja hová lett, mint az én véres ingem,
Magyar Katalint kiégették az őszből,
szabadjon élni megint,
ballonkabátom én is elégettem.

Ballonkabátok ősze!
A szél zöld-piros, kék-fehér szárnyal,
sárgára váltan vitorlázott a karomba;
Mindenszentek napjának nem volt még annyi halottja,
nem égett annyi gyertya az elsötétítésben:
vörösrezt töltény a szívkamrasötétben.

Kórházi ágyon pislákoltam.
Most a kórházkert húsvéti tapéta
korhadtsont-színű falra,
átvilágított szellő, reménylehet.
Minek gondolna Magyar Katalinra,
ki a Terézvárosban a tizenhat éves vöröskeresztet
lefényképezte, akár a vadorzó,
s a rossz fölvételt nekem adta?

Valahol itt, valamelyik fiókban oszlik
barna homálllyá, valahol fényes földi
lakk pácolja nyakcsigolyáit.
Nem látom, mintha látnám ballonkabátba
csavartan, homlokán csuklya gyapja,
szelíd arcával lepke-bárány,
Jeanne d'Arc és Zója negatívja
hanyatt a pesti járdán.

Mindétiglen a járdán.
Mennyi színházi topánka porozta,
azóta mennyi uccaseprő söpörte hiányát,
és hányszor hessegettem:
Tűnj el szabadság!
ragályos halálad öröklődik, akár a vérbaj,
nem szabad szeretni engem!

Hasonlított a lányaimra.
Első lelőtt szerelmem,
nincs emléke a rejtek szülőszobáról,
szülőanyává hamisított nevemről,
mikor a sebem bűn volt, s professzorokká
taníttatott a század,
szökevény- s disznóbújtatásra.
Gézből szivárgott sebem vallomása:
Ülj az ágyamra! hadd fessek túlnagy köpenyedre
véremmel gyereket, pontosat, mint az iskolában.

*(Megjelent a szerző Októberi fogadalom
című kötetében, Nap Kiadó, 2006.)*

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

A magyar Jób könyve

(részlet)

A *Sorsod művészete* egyáltalán nem könnyű olvasmány. E vers legékezebben bizonyítja azt, hogy Gérecz Attilát nemcsak rendkívüli, arkangyali sorsa és jelképpé magasztosult hősiessége miatt kell szeretnünk, nemcsak függelék vagy farkon azon a sárkányon, amely lebeg – '56 emlékeképpen – felettünk, hanem költészetének olyan darabja, amelyet *kötelezően be kell raknunk összes olyan antológiánk minden kiadásába, amely az évszázadok magyar verseit fogja tartalmazni*. Hallatlanul klasszikusan felépített kompozícióval van dolgunk, amelyet ha megfejtünk, döbbenetes mélység tárul ki előttünk. Azt mondhatjuk, a Rákosi-féle kommunista zsarnokság azt a létfilozófiát volt képes létrehozni – természetesen az akarata ellenére – ebben a médiumban, akit Gérecz Attilának hívtak, amely nem különbözik a Jób könyvének létfilozófiájától.

Ha az ember előveszi Jób könyvét, rájön, hogy ez valóban az a hatalmas költemény, amelyet némelyek a világirodalom nagyjai között is a Biblia leghatalmasabb könyveihez sorolnak. A szerkezetét csak egy percre kell felidézni, amely az alapötletet adja Miltonnak, majd Madáchnak: az Ördög és az Isten fogadásáról van szó; arról, hogyan lehet az embert megpróbálni, s hogy vajon megállja-e a próbát; ez a költemény lényege.

Itt, a *Sorsod művészetében* hasonló olvashatunk hallatlanul tömörített formában. *Ez a magyar Jób könyve*. Átváltozik az egész valami személytelenné; többé nem egy rabtárs a szenvedésben, hanem *maga a lélek szólal meg*. Abból az ittasságból, amely a létben elfogja és öntudatlanságából kiemeli: kezd visszaemlékezni saját múltjára, s már emlékezik arra, amikor ő még Mózes volt. (Petőfi, akihez annyiszor szokták hasonlítani és bizonyos joggal Géreczet, ugyanígy töpreng el egyszer a saját lelkének múltján; Petőfi, aki tizennégy éves korában olvasta el a Phaidónt németül. Feltehető, hogy a nagyon kitűnő műveltségű Gérecz Platónt is olvasott.)

A *Sorsod művészetében* e lélek egyszer Mózes volt, azután Buddha, végül Jézus. A fény a végén visszatér, mint megelevenülő princípiuma a Szentháromságnak, s ebben a formában tud már emlékezni a költő Jehovára, tud emlékezni a Pokolra, tehát pontosan azokat a teológiai és filozófiai problémákat veszi végig, amelyek a szenvedés értelmét a *Jób könyve* szellemében magyarázzák. Az egész „rabság” olyan perspektívát kap, *mint a szabadság anyaga, amelyből a szabadság is majd születik*, mert az ember végtelen, s a kibontakozását nem lehet megakadályozni.

A *börtönköltészetben*, amely tudjuk, hogy kiterjedt, s nem csak Magyarországon, én *ilyen megrendítő valómást az élet értelme mellett még egyet nem ismerek*. (Az előadás 2001. november 2-án hangzott el a Petőfi Irodalmi Múzeumban a *Sorsod művészete megjelenésére rendezett ünnepségen*.)

GÉRECZ ATTILA SORSOD MŰVÉSZETE

(K. S.-nak)

Már szinte én is látom azt a dombot, s a ház fehér falát, amint a lombok borulnak mind a mennyezet fölé. Mintha kezekkel arcát eltakarnák, s egy alvó gyermek égő, lázas ajkát nyújtáná sápadt csillagok felé.

Csak egy fényképet tudsz mutatni róla, hol úgy őrzik a fényt a vén diófa levelecskéi, mint a harmatot. A képen áll az idő..., csak a lelkünk borzong a széltől, mely róla eltűnt. – Dalolom azt, ami nyomot hagyott.

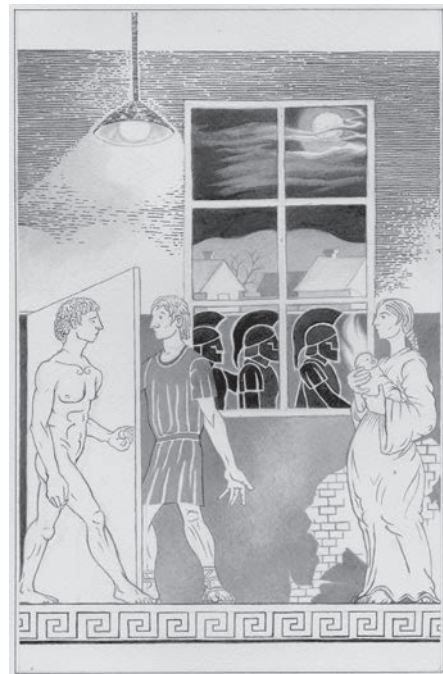
Feleséged úgy áll ott, mintha félig ő lenne törzse, mely gyümölcszel érik, oly egyszerűen. Csak lánya két szemét (ághegyről visszatüző őszi harmat, a puha szirmok hordják – s belehalnak!) hordozza magán, mint az ékszerét.

Köröskörül virágok, fák – tavasz van. És ami nem látszik: valahol a gazban a fény egy kis bogár hátán ragyog; az imént nézte kislányod talán, zöld láng volt: most ott olvad mosolyán. – Dalolom azt, ami nyomot hagyott.

A két nő, mint a táj, csupa mosolygás. Mellettük, tán a napba néz szomorkás fintort vágva a kisfiad: Sanyi. Mintha átélte volna már kitépett virágok büntudatát: hogy csak szépek, s nem tudta volna még kimondani.

Egy fényképed van, és amit kivált még az élet határán, ahol az árnyék alakjuk átölelve megfagyott. Nézed, keresed jövőd arcaiban, hol múltad árnyék lett egy ferde síkban... – Dalolom azt, ami nyomot hagyott.

Rab vagy. S bár hited a sebek belepték, a sejtelem, hogy egyszer fölleled még utad nyomát, életre csábítóbb, s úgy kapsz az emberszíven, e törékeny, de cicomás és rideg köedényen, hogy kiigyd és összetörd, mint Jób,

kinek cserepet se dobott a Sátán.
Az ember kínja szól a kiseded száján,
akármily szép és édesen gagyog.
Ezért kell csókja, könnye asszonyodnak:
az ember szomjas és szomja nyomot hagy.
– Dalolom azt, ami nyomot hagyott.

Most csodálkozol, hogy a világ furcsán
megáll börtönök és kereszték csúcán.
A térgörbék, a négy dimenzió
megpördül ott, mint ujjadon a labda,
s ó, nincs erő, hogy onnan leszakadna.
– Pedig zsenge még, mint egy zöld dió.

Térnél vissza az útra – de csak emlék.
Keresed benne a lelked: a lelkét,
s csak vágyaidhoz hasonlíthatod.
S ha fáj – megölted! Gyilkosság van abban.
(A teremtsénel néha magasabban.)
– Dalolom azt, ami nyomot hagyott.

Megcsalt az út, elfáradtál, elég volt.
S ha eddig az volt: maradjon csak égbolt
a vén fa ott, a házatok fölött.
A szél, mely róla elszáll, mit is mondhat
neked, ki fogva tartod vigaszodnak –
a szél, a szél, mely lelkedért zörög...

– Verset írok SORSOD MŰVÉSZETÉRŐL.
Üzöm az ÉLŐT, míg lélekké sérül.
Ha megmintázom – mindannyi halott.
De mit én öntök köréjük: a forma,
olyan lesz, mintha Isten szobra volna.
– Dalolom őt, aki nyomot hagyott.

Te féled őt, kit Végtelennek vallnak,
hiszed bűnét, hogy kínálhat jutalmat,
s mert rászorulsz, még jobban szánlak így,
– vadócba oltott szegény rózsahajtás.
A szeretet csak művészet, nem vallás.
A szeretet nem szándék, de a híd.

A kő csak üt, ha hull, mert tehetetlen.
S az ember szól: „ha sárral összeverten,
de utad voltam itt – és meghalok...”
S ő megtisztít, hogy útját szebbé tegye.
A szeretet a lélek művészte.
– Dalolom őt, aki nyomot hagyott.

Csak ruhája a sors – a táj egy korszak.
S én féltve őrzöm, mi ruháján volt csak,
egy jel, virág, mi onnan leestem...
„Rajongó vagy” – szólsz, s lehet, igazad van.
Mégis én mondom ki az örök dalban:
vagyok, lelkem, a te szerelmesed.

Vagyok: a teljes, csillagokra válva.
Vagyok: az Isten sorsa; hogy világra
ő hoz, s én mégis világa vagyok.
Vagyok: a szomjú szarvas a pataknál;
bizonyosság, hogy többért vagy önmagadnál.
– Dalolom őt, aki nyomot hagyott.

Vallom, hogy van a létben bizonyosság;
bizonyos a szép, mert szomjúhózzák –
hogy nincs végtelen, míg énem a rész;
hogy vagyok, mert hiányzom Valahonnan,
s leszek, amíg vágy és fájdalom van,
mert nélkülem nincs beteljesülés.

Mert barlangok falára már és később
a kőtáblákra is én fogtam vésőt
parancsolván, hogy: „sokasodjatok!”
s úgy láttam jól – ki akkor voltam, Mózes –,
ha olyanak, ki hétszer bosszúálló lesz,
dalolom őt, aki nyomot hagyott.

Születtem, Buddha, kék kristályburokban.
És félttem – jaj –, hogy egyszer összeroppan
az ember, s nem bírja már a kint...
Szerettem, balgán bár vagy álmodóan,
de tudtam, önmagától kell megóvjam,
s én zártam rá a hús burát megint.

S kit félreértett nyolcvan emberöltő:
nem gyöngö isten, de Jézus, a költő,
az olajfák hegyén én jártam ott.
S én vagyok, ki most is megölellek,
vallak önmagamnak, vallom a lelket,
dalolom őt, aki nyomot hagyott.

Tudom, hogy szörnyű mély a kín a Földön,
s magam kell ismét, százszor összetörnöm,
amíg az űr fölé hidat verek.
De Jehovát és poklot én is hittem,
s az én harcomnál soha emberibben,
soha szebbért nem vívtak fegyverek.

És nincs erő, mely engem elveszítsen.
Énem: valami nélkül egész nincsen.
Az ember útja fönna a csillagok.
S nincs messze, honnan még messzebb ne
nyúlnék,
de tovább, tovább, s azon is túl még
dalolom őt, aki nyomot hagyott.

Lásd, előtted is szent a jel, s az emlék,
csak arcaimban nem ismerted fel még
korokon túl is örök önmagad,
s hogy a végtelen mégis a mi véges
szívünkéből nő; hogy lombja zeng – én édes
dalát hozom, s e dallam fönmarad!

Köröskörül virágok, fák – tavasz van.
Mert minden fény volt – akárhol a gazban,
s csak arcunk mosolyától lett nagyobb.
Szemek ragyogása tűz, mint a harmat,
s én ékszerét hordva virágnak, dálnak,
dalolom őt, aki nyomot hagyott.

Márianosztra, 56. március

Klauzál tér '56

Gérecz Attila emlékére

Jött két fiatalember piros-fehér-zöld karszalaggal, s becsöngetett. Akkor már az első emeleten lakott Attila mamája, mert a férje tíz éve meghalt, az egyik fia Svájcban, a másik Angliában élt, Attila, a legfiatalabb harmadik éve börtönben, s ő a háromszobás lakást elcserélte egy első emeleti kisebbre. Hozták a kezükben az igazolványt, azt mondták, Attila meghalt, a zsebében találták. Irén mama kiabált: Marica! Marica! Gyere le, baj van!

Marica lement, ott állt két nemzetőr, november nyolcadika volt, lehajtották a fejüket, s azt mondták, Attila tegnap több lövést kapott, a holtteste a Dohány utca 39-es számú házban van. Ha elmegy velük valaki, megmutatják hol.

Irén mama sírt, mert lelőtték a fiát, s mert nem láthatja, a köszvénytől hónapok óta nem tud kimenni az utcára. Úgye elmész, kérdezte a lánytól, fia leendő menyasszonyától, úgye eltemeted Attilát? Ha tömegsírba teszik, nem bírom ki, vagy tegyenek engem is mellé.

Persze, hogy elmegyek, mondta az immár örök menyasszony. A vázából egy kis csokor krizantémot adott a kezébe Irén mama, a két küldönc közre fogta, s elindultak.

Nem igaz, hogy nyugodt volt a város és csöndes. Csak Hruscsov képzelte, ha beküld négyezer-hatszáz tankot, kétszáz ezer katonát, egyetlen nap alatt leveri a forradalmat. Nem verte le. Alig léptek ki a házból, már a Podmaniczky utcán lőttek, s lőttek a Fasorban, a Király utcán végig, a Dohány utcán. Egyik golyó a másik után süvített el mellettük. A két fiatalember azt mondta, ha sietnek, nehezebben találják el őket, s még három helyre kell hasonló üzenetet elvinniük.

Egy telefonfülke előtt ájulásszerű rosszérzés fogta el Maricát, később tudta meg, hogy ebből a fülkéből lépett ki Attila, amikor a harmadik tank – a másik kettőt ő lötte ki – katonája megcélozta és egy sorozatot engedett belé.

A két karszalagos egy kapu előtt megállt, kinyitották. A kapualj két oldalán ülökék voltak és csúcsíves faborítás, olyan, mint a gyóntatószékekben, a kapualj végét egy másik ajtó zárta le, ott volt Attila. A földön feküdt, mintha aludna. Ballonkabátja volt rajta, amelyikben november negyedikén reggel elindult, összegombolva, kisimítva, és a magas nyakú, kék pulóver – a bátyja küldte Londonból –, az édesanyja adta rá, amikor október 30-án délben, a Gyűjtőből

hazaért. A mellére, vagyis inkább a szívére egy kis csomag vécepapír volt téve. A menyasszony ennek igen megörült, mert Attila verseket írt a börtönben – a földön térdelve, az ágy tetején, az esztergagépen, ahol lehetett –, s vécepapírra írta a verseit, mi másra írhatta volna. Azonnal elvette, otthon elolvastam, gondolta, legépelem és a többi mellé teszem. Csak ezután guggolt le, hogy megsimogassa a vőlegény arcát. Hideg volt az arca, nem csoda, éjszaka fagyott. Ahogy bejöttek az oroszok, egy csapásra elmúlt a meleg, októberi idő, a víz a tócsákban megfagyott, a levegőben megdermedt a lehelet.

Attila arcán, kabátján sehol egy csepp vér, felfoghatatlan volt, hogy tényleg nem él. Mit tegyek?, gondolta Marica. Jó volna hazavinni az édesanyjához, de mivel? Kivinni a térre és eltemetni? A negyven valahány kilométerrel? A karszalagos fiatalember elkészöntek, azt mondták, a következő állomásuk Zugló lesz, utána Rákosszentmihály, a volt menyasszony pedig azt gondolta, valahonnét szerez egy ásót, s majd segítséget kér. Becsöngetett az egyik, földszinti lakásba, lehet, hogy éppen a házmesteré, s megkérdezte, hogy van-e ásójuk. Miért?, néztek rá a bentiek sanda tekintettel. A kapu alatt fekvő halottat akarom eltemetni. Mondták, hogy nincs, s gyorsan becsukták az ajtót. De ekkor az egyik, udvari lakásból kijött egy fiatalabb férfi és nő, azt mondták, van ásójuk, és szívesen segítenek. Egy másik lakó is kijött, ő lepedőt ajánlott fel. Azt kérdezte: jó lesz használt, vagy legyen inkább új? Marica lesütötte a szemét, s maga se tudta miért, azt mondta, jó lesz a használt. Egy létrát hoztak elő valahonnét, Attilát belegöngyölték a lepedőbe, s ráfektették.

Nagyon hideg volt, mégis, hárman, négyen is csatlakoztak a létrás menethez. Valaki azt kérdezte Maricától: rokona, vagy ismerőse a halottnak? Ő lesütötte a szemét, s azt mondta, a menyasszonya, de az édesanyja és a testvérei helyett is ő van itt. Az asszonyok sajnálkozva néztek rá, az volt a szemükben, sokkal több férfi halott van, mint nő: honnét lesz ennek a szegény lánynak új vőlegénye? Pedig Marica és Attila valójában sosem volt menyasszony-vőlegény, csak szomszédok, ismerősök, lehetséges jegyespár, s a börtön hat éve óta szövetségesek valamire. Hogy mire, még nem volt idejük végiggondolni.

Attilát néhány héttel a huszadik születésnapja után tartóztatták le.

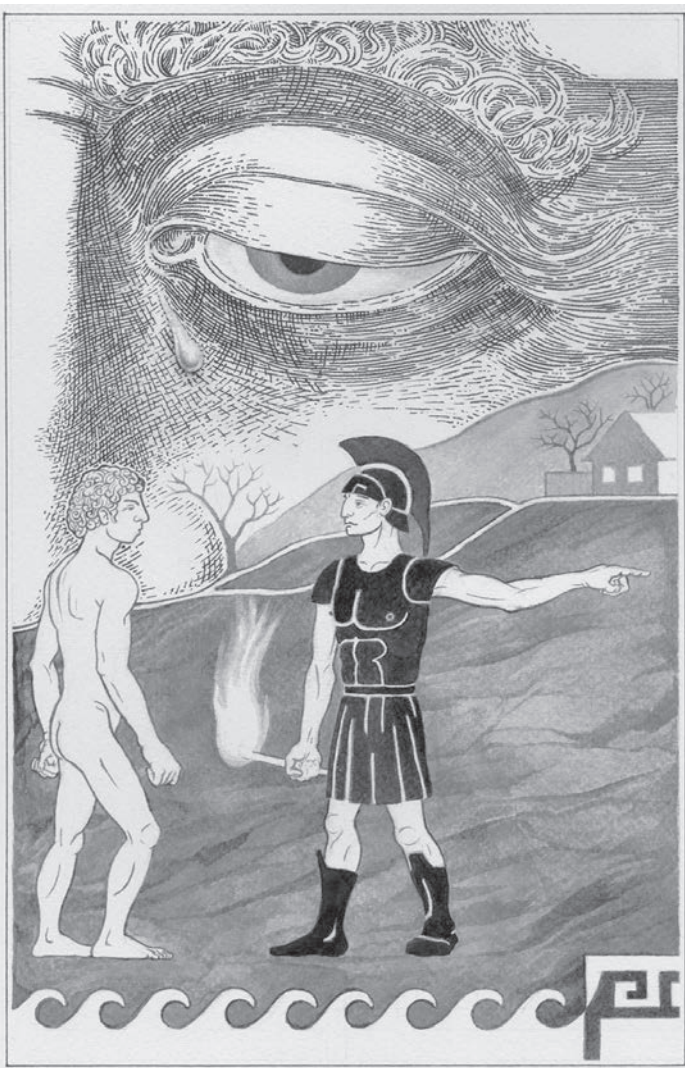
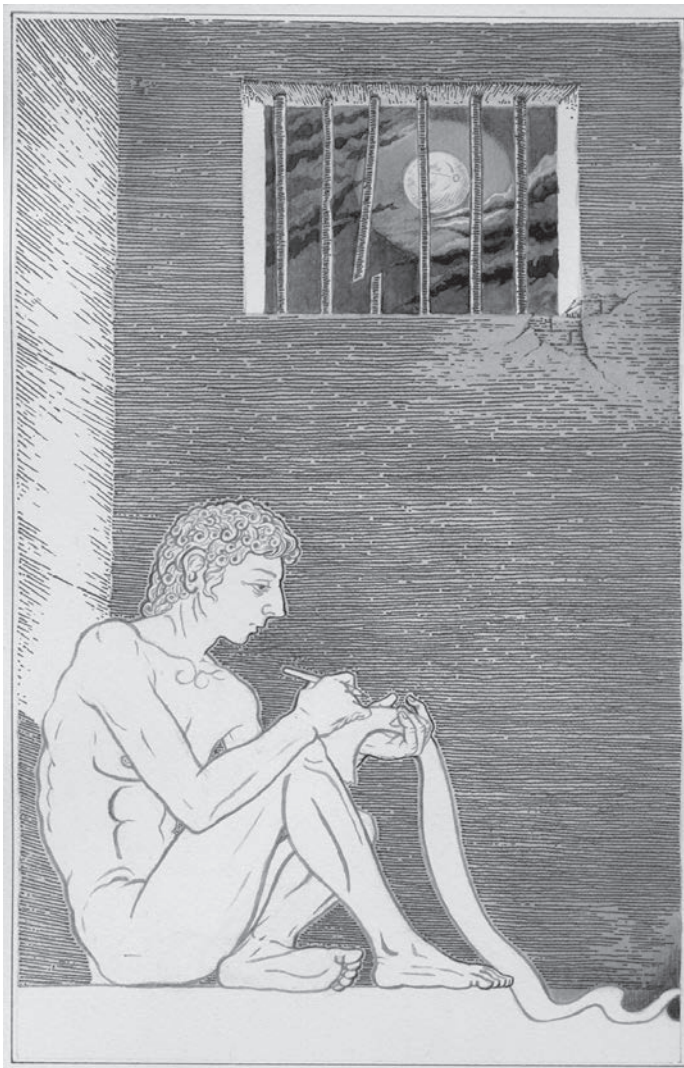
Mi fér bele húsz évbe? A gyermekkor. Az iskola. Ha katona akarsz lenni, katonaiskola. Háborús időkben a katonaiskolás háborúzni tanul, győz, veszít, esetleg fogságba esik. Tizenhét évesen a fogság is kaland, főleg, ha hamar véget ér.

Szabadulás után a nyertes fél katonája rendszerint befejezi az iskolát, a hadapródból tiszt lesz. A vesztes fél diákja nem fejezi be, de ha törekvő, esztergályos tanuló is lehet belőle. A munka mellett esetleg sportol, s mert jól ló, lovagol, fut, úszik – ez még a katonaiskola hozadéka –, nemcsak esztergályos, hanem öttusázó is lesz. Válogatott kerettag húszévesen. Mondhatnánk, ígéretes jövő áll előtte. Mindenütt így volna, csak Budapesten nem, 1950-ben.

A húszéves Attiláért egyik reggel rendőrök jöttek, letartóztatták. Úgy gondolták, hogy szabadidejében, amikor nem dolgozik a csepeli gyárban, amikor nem fut, úszik a Margitszigeten, nos, akkor kémkedik és összeesküvést szervez. Fél évig tartott a per, a Katonai Bíróság a huszonnyolc vádlottból négyet halálra ítelt, hármat közülük – egy nőt, egy egyetemi hallgatót, egy rendőr századost – a Fő utcában, a bíróság udvarán felakasztottak, a húsz és fél éves öttusázó és vasesztergályos tanuló tizenkét évet kapott.

Hát igaz ez? Hát lehet ez? Tizenkét év börtön a húszéveseknek? Nem létező hazaárulásért, szervezkedésért? Nem elborzasztó ez? Szabad ez? Milyen világ, ahol az ilyen megtörténhet? Vakondok, görények, ördögök világa? Hol fogtok bűnhődni ti bírák, akik száznál több halálos ítéletet hoztatok? Ügyészek, akik megácsoltátok az ítélethez az akasztófát? Ti börtönparancsnokok, akik rabtársikkal verettétek félholtra a szökésből visszahozott fegyencet? Ti, akik húszéves lányokat, fiúkat küldtetek akasztófa alá? És délután végeztétek ki őket, a Fő utcai bíróság udvarán, azért délután, hogy a kötél és saját súlyuk akkor törje el a nyakcsigolyájukat, amikor száz méterrel odébb a menetrend szerinti sétahajón boldogságtól ittas emberek éneklék, hogy „Sétahajó lágyan ring a Dunán”.

Tizenkét évre ítélni húszéves fiatalokat? Hol bűnhődtek ti szörnyetegek? Reméljük, a pokol fenekén lesztek. A testetek iszapban,

mocsárban, a lelketek jégbe fagyva. Vagy forró vér folyóban bögtök, segítségért könyörögtek, amíg eszeteket veszítitek a fájdalomtól. Vagy úsztok az árnyékszék mocskos levében, s a nyakatokat ördögök karmolják.

Azt gondoljátok, jóvátesz bármit, ha öt-hat év múlva magatokat ítélték halálra? Öngyilkosok lesztek? Gázzal a konyhában? Méreggel? Egy marék orvossággal? Inkább kértétek volna meg kedvenc hóhérotokat, hogy az ítélethirdetés után titeket akasszon fel, ne a fiatal nőt, a kereskedőt, a borbélyt, a tanárt, az egyetemistát.

Mi a börtön? Ordító őr, rugdosás, kübli, csajka, éhségstrájk. Büntetés, magánzárka koplalással, sötétzárka, végül koplalás nélküli magánzárka, majd minden előről. Téboly, öngyilkosság, állattá válás, vagy birkatürelem a túlélésért. Másfelől, a rabok egy része a szellemi elit java, politikusok, tudósok, feltalálók, írók, zeneszerzők, papok és tanárok, egy kis szerencsével a börtöncella a legmagasabb szintű iskola, igazi páholy egy soha nem képzelt színházban.

És az idők is változnak, három év után váratlan „olvadás”. Az örök szelidebbek lesznek. Bocsánatot kérnek, maguk sem értik, miért voltak olyanok, amilyenek tegnap voltak. A börtönkönyvtár megnyílik, a rabok, ha

akarnak, olvashatnak. Sétálni sem hátra tett kézzel kell már, a műhellyé alakított, egykori kápolna előtt akár leülhetnek a fűre, beszélgethetnek, elmondhatják egymásnak a fejben írt verseiket. Idézhetik és újrafordíthatják Rilket, Heinét, Verlaine-t. Mi ez, ha nem szellemi műhely? Igazi költőiskola?

A várakozást tevékenység váltja fel, a börtönélet átváltozik egy új törvényekkel berendezett világgá. Minden megtörténhet. Nincs ajtó, cella, börtönfal, a rab, ha akar, gondolatban végigszárgulhat az Andrássy úton, a Hortobágyon, eddigi élete minden helyszínén, képzelete zsákszámra teremtheti a szimbólumokat, s ha csak a félelmeit fogalmazza meg, attól is gyógyul. Mert a börtönben a vers lelki kenyér, életerő, öröm.

A váci börtönben a „költői műhely” tagjai rendszerint délután találkoznak. Valamelyikük egy hétfőn, vagy kedden magával hozza fiatal cellatársát. Vékony, magas gyermek, csillog a szeme, senki nem ismeri, ő pedig mosolyog és hallgat. Néhány héttel később verset hoz, első verse, huszonnégy és fél évesen írta.

Így bocskorosan ügye megnevettek, hogy márványt törni hegynek indulok?

A verset Attila írja. A darócruhás, volt hadapród és vasesztergályos tanuló, soha nem gondolt rá, hogy verset írjon. Elég volt hoz-

zá egyetlen részvétel a költői műhely óráján, hogy megírja első versét. Azután újabb és újabb verseket ír. Fényről, csillagfényről, verőfényről, alkonyi fényről és visszfényről. Rableányokról és elképzelt szerelmekről. A versek egyre jobbak lesznek, a váci költőtársak javítják, tanítják és biztatják fiatal társukat. Attila is, mint a többiek, vagy fejben írja a verseit, vagy vécepapírra, nemegyszer kübli felett, kincset érő ceruzacsonkkal.

Szeretni tanulnak bennem a szavak.

A fiatal rab költői pályája néhány hónap után mégis megszakad. Attila nem tud ellenállni a nagy kalandnak, a szökésnek. Miért szökött meg? Csak azért, mert a nagy árvíz idején a börtön faláig, ablakáig feljött a Duna? Vagy, mert feltámadt benne a sportoló? Mert győzni akart? Végre megint győzni? Vagy, hogy bebizonyítsa, aki győzni akar, tudjon veszíteni is?

A megáradt Duna három méterrel a börtön ablaka alatt folyt el, hullámozott, csobogott. Attila negyedik éve rab, s még nyolc éve van hátra, kifűrészelte ablaka rácsát, majd – sötétedés után – előre eltervezett mozdulatokkal, ruhástul, bakancsostul, belevetette magát a Dunába. Kiszámította, negyven métert kell úsznia víz alatt, hogy kikerüljön az örök látótávolságából. De miért ne? Tud ő ennyit víz

alatt úszni akkor is, ha több mint három éve nem próbálta, ha tizenégy fokos a víz, akkor is. Kötött pulóvere háromszor beleakadt a szögesdrótba, a lába görcsöt kapott, de kijutott a reflektorok fényköréből.

Elérni a sziget csúcsát, utána át a túlsó partra, Tahitóftaluba. Ha már ott lesz, megnyerte az első játszmat. Vihar jön, jeges zápor, mennydörgés és megint izomgörcs, reszketés, de szerencsére már a szigeten van, egy gyümölcsösben, a fákat koronájukig ellepi a víz.

A börtönben amint észrevették a szökést, csónakokkal üldözni kezdték a rabot. Ők is elérték a szigetet, s nemcsak elérték, hanem körülkerítették. Attila ekkor éppen egy almafa mellett áll, korán érő nyári alma, a kedvence, a zsebébe gyömöszöl egyet. Azután eszébe jut, hogy amikor egy társuk legutoljára megszökött közülük, a smasszerek saját rabtársával verették össze a börtönudvaron, harminc perc alatt valóságos gyurma lett a teste, Attila ekkor mély lélegzetet vesz, lemerül, s a csónakok alatt átússza az üldözők gyűrűjét. A vihar most jól jön, a csónakosok nem látnak, nem hallanak, ő pedig partot ér.

Az győzhet csak az utolsó hajrán, aki a soránál nagyobb.

Ezt a verset nyár végén írja, természetesen újra börtönben, vagy a Kozma utcai Gyűjtőben, vagy már újra Vácott.

De még nem tartunk ott, most még szabad ember. A túlsó parton bezörget egy házba, szökött rab vagyok, mondja, a váci börtönből. Az első család elzavarja, a második beengedi. Ruháit megszáritják, enni kap, éjszaka szalmán és pokrócon alhat, reggel irány Budapest. Tudja, bárhova mehet, csak anyjához, rokonokhoz és ismerősökhöz nem. Ki tudja, mióta figyelik őket?

Két, kalandos nap, váratlan találkozás korábbi szerelmével és a vőlegényével. A vőlegény éjszakai szállást ajánl fel a szökevénynek, Attila, aki az úszástól, éhségtől és kimerültségtől az ájulás határán van, elfogadja. A vőlegény egyenesen a rendőrségre megy, feljelenti a szökevényt. Nem félelemből, nem féltékenységből, hanem politikai meggyőződésből. Állampolgári kötelességből. Vesszen a nép ellensége! A szökevény kézre kerítésére nevetségesen sok embert mozgósítanak, civilek, egyenruhások figyelik az utcákat, tereket, a városból kivezető utakat. Mikor Attila a hosszú, mély alvásból felébred, a vőlegény megérkezik, s amikor felajánlja, hogy bárhova akar menni, elkíséri, Attila tudja, hogy vesztett, a nyomában vannak

Kissé véres, de rövid közelharc, az utcán két, civil nyomozó leteperi Attilát, hátrakötik a kezét, egy autóba lökik. Mit mond nekik a szökött rab? „Meg kell mondanom, ezt bravúrosan csinálták.” Ők egymásra néznek, s zavartan azt mondják. „Szó, ami szó, te is.”

Egy budapesti börtönbe viszik a szökevényt, sikkasztók, tolvajok hallgatják az új

rabtárs történetét. Ilyen ember kellene nekem, mondja Józsi, a főnök. Ha kiszabadulsz, gyere hozzám. Hány kilód van, öcsi, kérdezi a másik? Kiló? Tizenkét mázsa! Nem igaz, lihegik a rabok. Miért kaptad? Összeesküvésért. Hány éves vagy? Huszonnégy. Nem lehet! Elmegy az eszem!

Tárgyalás, ítélet, a hátralevő nyolc év mellé további három év szigorított. Előbb a Gyűjtőbe viszik, azután vissza Vácra. És nemcsak a rabok, hanem a börtönőrök is büszkék rá, vakmerő szökésére, úszására. Ismeretlenek dédelgetik, ajándékat, enniválót küldenek neki. Azt üzenik, írja meg Vácot, Márianosztrát, a Kisfogházat. „A börtön eposzát.” De Attila a szigorított borzalmaitól összeroppan, éhségstrájk, rabkórház, s csaknem a halál árán csikarja ki az engedményt: nem kell magánzárkában lennie. Dolgozhat. Esztergagépen. Hát, nincs oka, hogy örüljön? Dehogynincs!

Hej! Ma meghempergős jókedvembe' vagyok, szemem is másképpen, kislejtőn ragyog.

Mikor itt tartunk, még 1955-öt írunk, majd 1956-ot. Az országban heves politizálás folyik, egyik gyűlés a másikat éri, egyletek, körök, vitafórumok alakulnak, naponta kerülnek szóba a demokráciát és a hazafias érzületet ért sérelmek. Közbeszéd tárgya lesz, hogy az orosz katonák jogtalanul tartózkodnak az országban, a vezetést arra alkalmatlan emberek bitorolják. A diákok fejében már fogalmazódik a Kiáltvány, amelyet majd október 23-án felolvasnak. Kitér a forradalom, hét-nyolc nap múlva a börtönök ajtaja is megnyílik. Miközben folynak a tárgyalások a forradalmárok követeléséről, már özönlenek az országba az orosz tankok és katonák. Mindössze néhány nap, amelyet a börtönből szabadult rabok a családjuk körében, vagy az utcán, vagy a harcokban eltölthetnek. Utána aki túléli – mi mást tehetne –, amilyen hamar tudja, elhagyja az országot.

A lepedőbe csavart halott és a csöpp gyászmenet az úttest közepén megy, öreg macskaköveken. A Dohány utca sarkán egy fiatalember rámutat az egyik épületre, s azt mondja: ott, a legfelső emeleten volt az utolsó, harci állásuk. Előtte a Rákóczi úton harcoltak – a Corvin áruházban főztek nekik meleg ételt –, azután a tankok miatt átjöttek ide, a Continental Szállóba.

Te is ott voltál, kérdezik a fiatalembert? Ott. Fegyveretek is volt? Hármunknak egy puskája volt, s neki – a halottra mutat – Molotov-koktélja. A Rákóczi úton már kilőtt vele két, orosz tankot.

Három óra múlt, süt a nap és fagy, mintha az időjárásnak az volna a dolga, hogy egyszerre fénybe és dermedésbe taszítsa az embereket.

A fiatalember a körút és a Dohány utca kereszteződésére mutat – az egyik tank itt állt, mondja, a másik meg ott, a Rákóczi úti bejáratnál. Neki – most Attilára, vagyis a lepedőbe göngyölt holttestre mutat – az volt a terve,

hogy Molotov-koktéllal kifüstöli mind a kétőt. Kinézett egy házat, ahova majd bemegy, s az emeleti ablakból megcélozza a lánctalpast. De még világos volt, meg kellett volna várnia, amíg besötétedik.

Miért nem várta meg? – Marica kérdezte sirástól elfúló hangon. – A létrát vivők úgy döntöttek, leteszik a terhüket, amíg a beszélgetést befejezik.

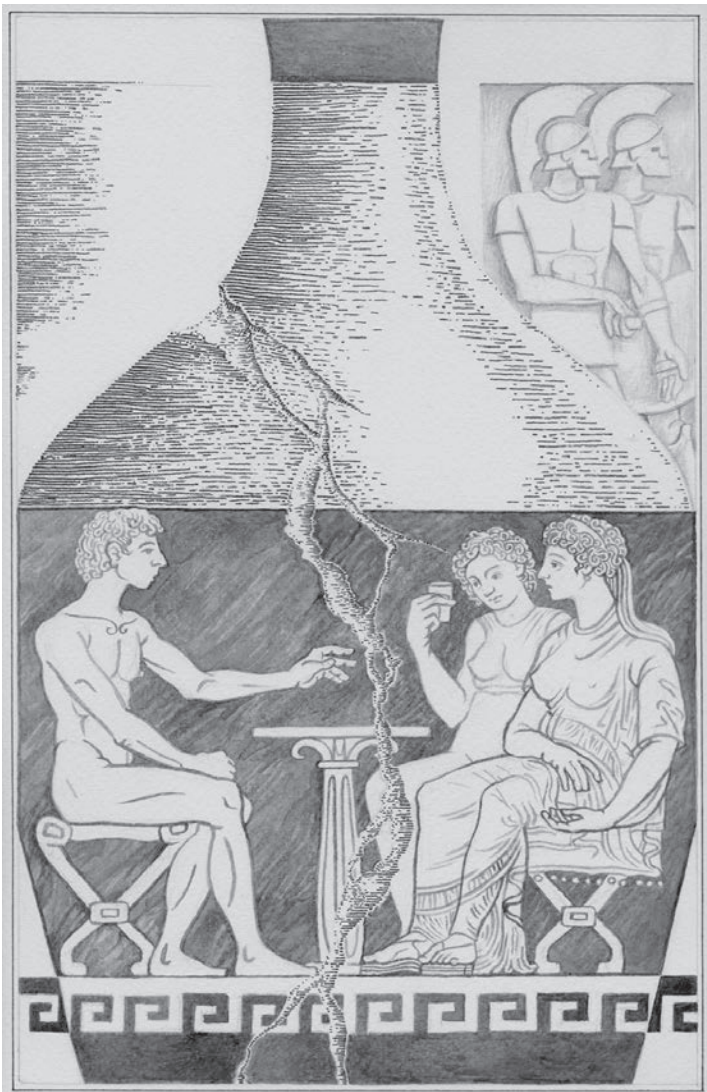
A harcostárs – vagy csak szemtanú? – a túlsó oldalon levő telefonfülkére mutatott. Először átment oda, a fülkéből felhívta a mamáját. Sokáig gyözködte, hogy: nem és nem! Most nem mehet haza! Lehet, hogy éjszaka hazamegy, de most még nem. Kijött a fülkéből, kilesett a tankra, a Rákóczi út felé, azután felnézett a kiszemelt házra. A tankista, szerintem, már akkor célba vette. Kiabáltunk neki: még ne menj! Hallod? Mindenre lőnek, ami mozog. Mindjárt besötétedik. Félor! Húsz perc! Hallod, Attila? Ne menj még!

Felnézett ránk, egy kicsit gondolkozott, azután döntött. „Tudok én futni!” Ez volt az utolsó mondata, s rohant. Ahogy sejtettük, úgy történt, abban a pillanatban, amint lelépett a járdáról, a tankista lőtt. Attilának megrogyant a térde, de a lendület még átvitte a túlsó oldalra, a járdán esett össze. Olyan közel volt az egyik kapuhoz, hogy a házbeliék – sötétedés után – könnyen be tudták húzni. A halottal egykorú, vagy talán egy kicsit idősebb fiatalember elhallgatott, mélyet lélegzett, s hozzátette: hat vagy hét lövést kapott, legalább egy a szívét érte.

A férfiak felvették a létrát, a temetési menet befordult a Klauzál utcába, szótlánul mentek. A fiatalember nem ment velük, ő már elbúcsúzott Attilától.

Marica ujjai a cérnakesztyűben gémberegni kezdenek. A koporsóról, a létráról az jut eszébe, őt meg hordágyon az iskolába vitték, amikor vizsgáznia kellett. Tizenegy évesen eltörte a csigolyáját, gipszágyban kellett fekdünie, így tudott csak levizsgáznia. Magántanuló lett, másnaponként jött hozzájuk egy érettségiző diák, hogy tanuljon vele, vizsgáznia pedig hordágyon, mentőautóval vitték be az iskolába. A mentő elszárgult vele a gimnáziumig, ott a hordággal együtt kivették, felvitték az emeletre, be az igazgatói szobába, ott le a földre, az igazgató asztala elé. Odagyültek a tanárok, kérdéseket tettek fel, ő fekvé válaszolt, így zajlottak le a vizsgák. A huszonnégy éves Marica nem érti: miért ez jutott eszébe? Miért most? Inkább sírni szeretne, de nem tud. Miért nem tud? Lehet, hogy akit a létrán visznek, nem is Attila, aki mögötte megy, nem is ő.

Szembe velük négykerekű kocsin egy rongyos ruhás férfi koporsót húz. Mögötte idősebb férfi és nő, mennek, megállnak, sírnak, egymásra dőlnek. Akik sírnak, a szülők, a koporsóban egyetlen fiuk. Marica fejében megfordul: nem kellett volna mégis Irén mamához vinni Attilát? Kaphatott volna ő is koporsót,

nem így, lepedőbe csavarva és létrán. De ki vitte volna haza, s hogyan?

A Klauzál utcában egyik műhely a másikat éri, szabó, cipész, üveges és képkerepező, szorgalmas mesteremberek negyede, majdnem minden ház alsó szintjén üzletajtó, kirakat és ablak. Valamennyi műhely ajtaján és ablakán rács, sokféle, remek vasrács. A szabad világ rácsai! A tulajdonos akkor húzza le és akkor nyitja fel, amikor akarja.

Amikor legközelebb megpihennek, Marica elmond három verset. *Arcod, Beszélő, Kenyérren és vízen*. A gyászmenet döbbenet hallgatja. Mi az, amit mondott? Ki írta? Vers, mondja Marica, az ő versei. Akit temetni viszünk. A gyászolók közül egy asszony sírva fakad, a többiek kérik, mondja el újra, legalább a harmadikat.

Marica még három verset elmond, a menet megilletődötten hallgat, a menyasszonynak folynak a könnyei. Végre sírni tud.

Mennek tovább, már az utca felénél tartanak. Az egyik ház falán mésszel festett szavak: *Se kapitalizmus! Se szocializmus! Szabadság!* A kapualjban egy fiú és egy lány csókolózik. Marica, hogy ne fájjon az összefonódó fiú és lány látványa, elfordítja a fejét, s gyorsan megkérdezi: Milyen utca is ez? Klauzál. És a tér? A tér is, mondják.

Erre megkérdezi: Ki is volt Klauzál? Ő már ilyen.

Egyik, Dohány utcai kísérő készségesen elmagyarázza. Földművelési, ipari és kereskedelmi miniszter 1848-ban, a Batthyány-kormányban, a forradalom előtt a liberális ellenzék egyik vezetője.

Alacsony, kopasz ember csatlakozik hozzájuk, ő itt lakik, mondja, sőt, itt született, ebben az utcában, s akár hiszik, akár nem, a környéken még húsz évvel ezelőtt is minden utcának német neve volt. Kleine Feldgasse, Grose Feldgasse, König strasse... A Schiebel gőzfürdője meg a Kiskereszt utcában volt, a tulajdonos minden évben ötven ingyenjegyet osztott ki a rászorulóknak között.

Jól jönne most is, bólogatnak, de még mennyire, majd az egyik ablakból rádió hangja süvít ki. „Itt a szabad Rákóczi Rádió! Ne tegyétek le a fegyvert!”

Kiérnek a térre, váratlanul szemükbe süt a nap. Anynyi fény zúdul rájuk, hogy csak hunyorognak, egyszer

a fénytől, egyszer a sötétségtől nem látnak. A létrát leteszik a földre. Itt jó lesz?, kérdezi az egyik koporsóvivő. A gyászmenet zavartan hallgat – honnét tudnák, hol lesz jó. De ekkor kabátban és csizmában egy fejkendős asszony áll eléjük otthonosan, mintha ő volna a temetőőr, vagy a gondnok, s azt mondja, hogy itt jó. Álla alatt megoldja a kendőjét, felajánlja, ha kell, szerez még egy ásót, s még egyszer mondja, hogy igen, itt jó lesz.

Három óra lehet. Az ég fénylik, a felhők fénylenek, aranyfüst a novemberi fény. A kendős asszony visszajön, tényleg hoz egy ásót, s azt mondja, hogy tegnap itt díszlövéllyel búcsúztattak egy tizenhat éves fiatalembert, aki fegyverrel a kezében esett el. A Dohány utcai Attilára mutatnak, neki Molotov-koktélja volt. Marica azon gondolkodik, hogy Attila minek örülne jobban: Díszlövésnek? Beszédnek? Éneknek?

Az ásót átadják egymásnak a férfiak, mind egyikük kifordít valamennyi földet. Amikor elkészülnek, a rádióból újra kiáltás hallatszik. „Nem tesszük le a fegyvert! Segítsetek! Segítsetek!”

A nap éppen lement, már csak az ég világos, a házak felől közelít a sötét. A kiásott sírhely elég hosszúnak és elég mélynek bizonyult ahhoz, hogy a halottat beletegyék. Meg sem

beszélték, mégis, amikor Attilát beleteszik az éppen csak sírnak nevezhető mélyedésbe, mindenki mondott egy búcsú mondatot.

Meghalni nem kudarcs, nem vereség! Meghalni huszonnégy évesen bátor és nagyszerű cselekedet! Büszkék vagyunk rád, két tankot kilőttél! Meghaltál értünk! A szabadságért! Marica hangja halk és eltökélt. Nem veszítetek el, mondja, soha nem foglak elveszíteni.

A férfiak elkezdik szórni a földet, aki meg nem szórja, dermedten nézi: még néhány perc, s a test eltűnik egészen. Keze, szeme és szája a föld alatt, egy másik világban lesz.

Az ásó emberek igyekeznek igazi sírhantot formálni a földből. A házaspár, amely elsőként ajánlotta fel segítségét, amíg a férfiak lapátolnak, ki tudja honnét, egy deszkadarabot szerez, s beleszúrja a földbe, mint ideiglenes fejfát. A csizmás asszony két gyertyát hoz, meggyújtja, mély hangon, mint egy kántor, énekelni kezd: „Jézusomnak szívében megnyugodni jó.” Amikor befejezi az éneklést, azt mondja, hogy itt a téren piac volt valamikor, az anyja még idejárt árulni. Rókaagombát és vargányát árult, háromkor kelt, hogy ötre ideérjen.

Már sötétedik, amikor elindulnak. Valahol megszólal egy vékony, kis harang, igaz, csak egyet üt – negyedet jelenthet. Marica mégis úgy gondolja, Attiláért szól.

A Dohány utcaiak közül valaki azt mondja, hogy a téren, ahol most a sírok vannak, húsz-harminc év múlva talán fákkal körülvett emlékpark lesz, s emlékmű a halottaknak. Vagy játszótér padokkal, hintával és csúzdával, mondja másvalaki. A földszinti házaspár karra fogja a menyasszonyt, s azt mondja neki, hogy most visszamegyünk hozzánk, nálunk alszol, majd reggel, világosban hazamehetsz. Mennek, s csodálatos módon amíg az utca végére érnek, a közelben egyetlen lövés nem dördül el, csak közeledő ágyúzó hallatszik valahonnan.

A Klauzál utca utolsó háza előtt nagy erővel felhangzik a rádió. Valamelyik lakásból jön a hang, a rádióban verset mond egy színész. „A te katonád voltam Uram!”, zeng végig a Klauzál utcán. Talán egy téren, sok ember előtt mondhatja a verset, mert a közönség lelkesen ismétli, „A te katonád voltam Uram!” Azután újra a színész: „A te seregdedben harcoltam.” És megint az utca: „A te seregdedben harcoltam.”

A vers abbamarad, valahonnan, nem lehet tudni, hogy a rádióból, vagy a térről géppuskasorozat, véget nem érő tratata. Majd jajveszékelés, sírás és ordítás.

Történetünk itt véget ér.

Ötven év múlva október 23-án, az Írószövetség házában falán, majd a Klauzál téren felavatják Gérecz Attila, a huszonnégy éves, hősi halott emléktábláját. ♦♦

(Megjelent a szerző *Életünk, halálunk című kötetében. Helikon Kiadó, 2008.*)

ETŰDÖK AZ ÁRTATLANOKÉRT

Történetek bukkantak fel bennem abból az emlékezetből, amely koromnál fogva sem lehet az enyém. Mondhatnám, hogy kölcsönemlékek, amelyek jó ideje – egyik-másik gyermekkorom óta – már úgy élnek bennem, mintha valóban az enyémek lennének. Történetek, amelyek közül szelíden keveredik a valóság és a képzelet, de mindegyiket a személyes igazság szülte. Talán azért simulnak egymáshoz, mert határait nekünk, földi halandóknak nehéz lenne tisztán eldönteni. Újragondolva ezeket a törékeny sorsokat, újraolvassa a hozzájuk kapcsolódó több tucat dokumentumot, Máraival tudom csak elmondani, hogy milyen különös élmény is a láthatár: „A domboldalon állok, és a világot nézem. Egy felhőt látok, alatta a jegenyefákat. Csönd van. Most egy madár száll föl. Utána nézek, amíg látom. Most már nem látok semmit, csak a felhőt. De egy pillanatra, a felhő és a jegenyék között, úgy érzem, mintha megértettem volna valamit.” Mi más ez, ha nem az igazság térből és időből, hacsak egy pillanatra is, de élénk villanó fényes-tiszta szilánkjá, amellyel szemlélődésünk közben olykor megörvendeztet bennünket a Mindenható. Vagy talán ilyenkor éppen vele találkozhatunk?

MAGÁNTÖRTÉNELMEK, GYŐR – MOSONMAGYARÓVÁR 1956

(Eredeti dokumentumok és az áldozatok hozzátartozóinak visszaemlékezései alapján)

„Magyarország a magyaroké!”

Az ötvenhatos, győri események egyik szinte elfeledett alakja **Bácsi Sándor**. A hívei által szeretett, a politikai és az egyházi hatalom által méltatlanul margón kívülre kényszerített evangélikus lelkész neve gyakran kimarad a történeteket feldolgozó krónikákból, pedig a forradalom ihlette versének refrénjét tömeg visszhangozta 1956. október 25-én a győri városháza előtt. Kálváriája és méltatlan megaláztatása akkor és ott, a patinás épület erkélyén kezdődött.

A forradalom bukása után a világi és az egyházi hatalom köreiből sokan szerették volna, ha őszinte hazafias és kemény szovjetellenes megnyilvánulásaiért, vagy ahogy később egy végzésben fogalmaztak, „reakciós magatartásáért” felfüggesztik állásából, sőt, börtönnel is büntették volna rendíthetetlen helytállásáért. Ebből az egyik sikerült, de ne menjünk a dolgok elébe! Hogy mi történt a mindent meghatározó napon, arról lánya, Bácsi Magda mesélt nővére, néhai Csapóné Bácsi Irén papírra vetett visszaemlékezése alapján.

„Édesapánkat ötvenhat nyarán választották meg a győriek papjukká. Szüleim alig rendezkedtek be új állomáshelyükön, amikor jött a forradalom. Október huszonötödikén, sokakkal együtt édesapám is ott állt a győri városháza erkélyén. *Földes Gábor* színész-rendező, akit később kivégeztek, elmondta apám alkalmi versét, amelyet előtte való este írt, s a refrénje így hangzott: »*Izent a szó, / Édesanyátoké: / Magyarország a magyaroké!*« A családi elbeszélések szerint utána édesapa beszédében erős szavakkal követelte, hogy az oroszok vonuljanak ki mielőbb hazánkba. November negyedikén, a »bevonulás« napján kétségbeesett kiáltványt írt arról, hogy az orosz csizma ismét hazánkra taposott. Ezt a szöveget egy osztrák úrral nyugatra küldte, azzal a kéréssel, hogy jutassa el a Szabad Európa Rádióhoz. Ismerősöktől tudjuk, hogy évekkal később, a forradalom évfordulóján még hallottak részleteket ebből a kiáltványból a Szabad Európa

emlékadásában. Többek között ez lett az egyik bűne, amely miatt számon kérték a forradalom leverése után. Hetekig nem tudunk édesapámról semmit, amikor aztán kiderült: a rendőrségi fogdában tartották. Ahogy elmesélte: a börtönből egy fegyveres őr kísérte a hivatali szobába, s az ismert forgatókönyv szerint egy ávos tiszt üres papírt és írószert tett elé, felszólítva, hogy írja le az önéletrajzát. Elvitte, majd nemsokára visszajött és közölte: »Ebből valami fontos kimaradt!« Édesapám részletesebben írt, majd ismét visszatért a tiszt az előbbi mondattal, s harmadszor is, mire apám távozta után így szólt a rá vigyázó fegyveres őrhöz: »Nem írok több önéletrajzot, ott a kezében a pisztoly, löjjön le!« Erre a fiatal katona elsírta magát, s azt mondta: »Nagytiszteletű úr! Én éppen olyan jó magyar vagyok, mint maga! Kérem, nagyon kérem, hozzon fel valamit a mentségére!« Ekkor apámnak eszébe jutott egy katonakori eset, amikor Kocson szállásolták be őket, s az ottani házigazdájuk segítségével megmentette azoknak az ott élő orosz hadifoglyoknak az életét, akikről az egyik leittasodott tisztől megtudta, hogy mielőtt a magyar-német csoport tovább vonul, lelövik őket. Ezt a történetet írta még hozzá az életrajzához. Alig pergett le benne ez az eset, néhány óra múlva egy idősebb paraszt bácsit kísérték a kihallgatósobába. Ráismert, ő volt az egykori házigazda, akivel megmentettek kilenc hadifoglyot a halálból. Szembesítették apámmal, s vele is elmondatták a történetet. Szórol szóra úgy hangzott, ahogy az önéletrajzban szerepelt. Így került el apám a büntetést, amely akár kötél is lehetett volna.

A másik oldalról is beszélnünk kell, hiszen nemcsak a világi hatalom üldözte édesapámat, hanem az egyházi is. Dezséry László egykori, evangélikus püspöknek, aki akkor már a rádió munkatársa volt, nem volt inyére, hogy apám »másként gondolkodó« volt, ráadásul alkalmanként vehemensen felszólította a kollaboráns, egyházi vezetést a lemondásra. Mindezeknek az lett a következménye, hogy

Mosonmagyaróvár, a munkásokból és diákokból álló tömeg zászlókkal, énekelve vonul végig a város utcáin. A felvételeket Simon József kanonok készítette

ötvennyolcban a győr-soproni egyházmegye esperese által aláírt végzés szerint – amelyet, ahogy később bűnbánóan elmondta apámnak, püspöki »parancsra« tette – azonnali hatállyal felfüggesztették hivatalából. Hogy mi jött ezután, arról édesapám egy nyolcvankilencben írt levelében így emlékezett: »Sem egyházi fizetést, sem állami kongruát nem kaphattam. Négy gyermekünk közül kettő még kiskorú volt. Mivel megbélyegzett voltam, nem válogathattam az állások között. A győri kórház vett fel takarítói minőségben. Ez idő alatt sem állami, sem egyházi bíróság nem ítélt meg felettem, csak ígéretet és komoly biztatást kaptam egyházi tisztséget viselő barátaimtól, hogy visszahelyeznek állásomba. Ez nem történt meg, többek között azért sem, mert olyan nyilatkozatot kellett volna írnom az Evangélikus Életbe, amelyet nem tudtam vállalni.« Egy jellemző eset az ötvenhat utáni diktatúra cinikus koreográfiájára és módszertanára. Egyik sétája során elhaladt mellette egy szülőfalujából, Lovászpatonáról ismert fiatalember, aki mellesleg zöld ávos volt, s megállás nélkül odavetette: »Álljon meg a legközelebbi kiraktnál!« Apám úgy tett, miközben elmélyülten nézegette az antikvárium üveg mögötti kínálatát a Kazinczy utcában, a fiatalember megállás nélkül odasúgta: »Nézzék meg otthon az utóbbi időben kölcsönből visszakapott könyveiket!« Hazament, s elsőként az asztalán levő – pontosan tudta, hogy egyik paptársa hozta vissza – verseskötetet nyitotta fel, amelyből egy Széllásról szóló vers gépirata hullott ki a lapok közül. De édesanyámmal a többi kötetet is átnézték. Vagyis az a bizonyos lap egy előre megkomponált forgatókönyvben a bizonyíték lett volna: a házkutatás során »megtalálják« és »leleplezik« apámat. Megjegyzem, hogy a házkutatás nem maradt el, éjszaka törtek ránk, de az ávosoknak nem sikerült teljesíteniük a megbízatást. A méltatlan helyzetben, hogy a megélhetést lehetővé tegye, mérnökök asszisztensként cipelte a műszereiket, illetve hegedűjavítással és hangszerbecsléssel foglalkozott. Gyermekei, unokái, dédunokája és természetesen rendíthetetlen hite mellett életét szebbé és színesebbé tette az a levelezés, amelyet a kor jelesei-vel – köztük Fekete Istvánnal, László Gyulával, Keresztury Dezsővel és Csoóri Sándorral – folytatott. Amikor már sokat gyengélkedett, érezte, hogy nincs sok ideje hátra, kérte az akkori igazgatólelkészt, hogy hadd búcsúzzon el a gyülekezettől, de nem engedték meg neki. A sors iróniája, hogy rehabilitációját – amelyről Nagy Gyula püspök értesítette nyolcvankilenc karácsonya előtt a családot – már nem érthette meg: nyolcvanhét éves korában álmában érte a halál.”

Soha, sehol, senkinek

A következő, rövidke etüdöt egy, az íróasztalomon heverő igazolvány juttatta eszembe, amelyik olykor-olykor előbukkan a jegyzetek alól, hogy szembenézhesünk egymással. Előbukkan az a fóliával fedett, fényképes, sorszámos (2121), egyszerű papír, amely a Budapest Székesfővárosi Közlekedési Rt. jóvoltából az 1947–1948-as tanévben „tanulóhetijegy váltására” jogosítja fel **Varga Gábort**. Azt a szelíd arcú, szavait és cselekedeteit mindenkor a lelkiismeret mértékéhez, édesanyja szeretetéhez igazító húszéves fiatalembert, aki majd ötvenhat őszén Sopronban orvosként bekötözi az orvul meglőtt, nyugatra készülő barátja sebeit. Alig pár nap múlva elviszik; a saját felesége jelentette fel. Mert mindenki szem volt a láncban. Amikor évekkel később amnesztiával szabadult, nemcsak a hideg Duna felett, a kínokban szerzett benuást hozta ki magával a váci fegyház kapuján, hanem a szívébe némult emlékeket is. A nehéz éjszakák és nappalok befelé sajtó sebeit, amelyekről később sem beszélt: soha, sehol, senkinek.

A kiválasztott

Esténként az ablaknál állt. Nem kapcsolt villanyt, csak figyelte a tompa fényvel beterített utat. Megrezzent az érkező busz zajára, az éjszakai vonat zakatolásától is azt remélte, hátha. Hátha azzal jön haza Ödön. Pedig tudta, hogy nincs, meghalt, megölték. Ezerszer átolvasta a leveleket, amelyekkel fia igazáért indult el ötvenhat novemberében. Akár a megnémult zuhatag, úgy peregték emlékezetében a sorok, s egyre job-

ban betemették a korábban tiszta tekintet: „Hivatkozással a Miniszter Tanács Elnökségéhez folyó évi márc. 23-án 75. sz. ajánlott levélben tett panaszbeadványomra tisztelettel jelentem, hogy H. F. győri rendőr, ménfőcsanakai lakos – aki kiskorú fiamat múlt év okt. 25-én Győrött, a csendes felvonulás alkalmával agyonlőtte – elleni szándékos emberölés bünyügyi vizsgálat úgy a győri katonai ügyészség 753/1-1957, valamint fellebbezés folytatása a budapesti katonai főügyészség Bf. VI. 303/1957. sz. határozata értelmében befejezést nyert. A határozatok szerint a rendőri szervek fegyverüket a védtelen tömeg ellen jogosan használták, azonban azt, hogy fiam ez alkalommal fejtett-e ki valamely cselekményt, megállapítani nem sikerült. Ezek szerint nyilvánvaló tehát, hogy fiam a felvonuláson barátai oldalán, csak mint csendes szemlélő vett részt és nem vett részt semmiféle aktív cselekményben. Alulírott, mint apa, egyetlen kiskorú 17 éves fiúgyermekemnek büntetlenül az utcán történt legyilkolása miatt, annak teljes rehabilitálása, alulírt teljes kártalanítása, valamint H. F. győri rendőrnek szándékos emberölés büntetésében a törvény teljes szigora szerinti megbüntetése végett tisztelettel kérem a Miniszter Tanács Elnökségét, hogy ezen ügyben tett panaszbeadványomat, azt újabb vizsgálat elrendelése végett a legfelsőbb bírósághoz továbbítani szíveskedjék.”

Gyakran felzokogott, amikor az esti imádság után a fiú fényképét nézegette. A könnyek közt alig látta Ödön szálmagas atlétatemetét,

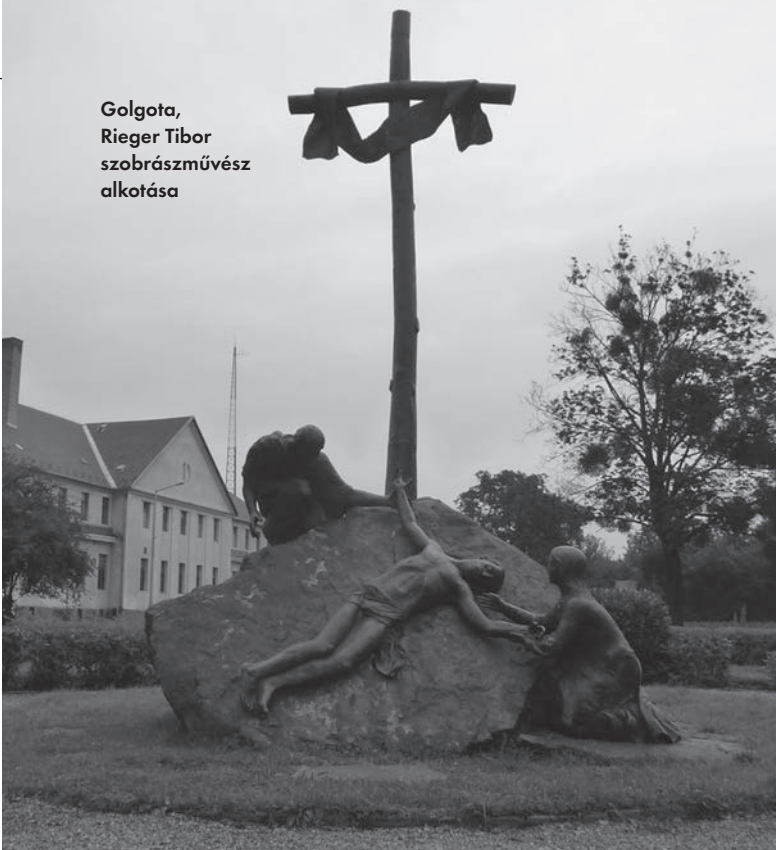
aki bolondos gyermekcsínyeken kívül soha nem tett rosszat senkinek. Eszébe jutott az is, hogy annak idején a kiskamasz miként lelkendezett: ha nyer a totón, a könnyen jött pénz Istennek áldozza; felépíteti belőle a ménfői templomot. Előjött ilyenkor a lélek titkos zugaiból, a kín miatt egymást feszítő emlékedőkből minden; az utolsó nap, '56 október 25-e is.

Halász Ödön néhány társával munkából jövet kíváncsian figyelt a városháza előtt hullámzó sokadalmat. Odasétáltak, hogy megtudják: mi történik, miért tüntetnek? Talán végre szólni mernek, hogy elég a nyomorból. A fiú tudta, hogy nem csak az ő családja nyomorog, hogy a felszabadítók sokakat megfosztottak mindenüktől, az ő rokonai közül is voltak kitelepítettek, hogy apja napszámos főreal-érettségivel, az anyja a krómózúzem egészségi ártalmait szenvedte. Megélte Budapesten a háborút, két hónapot éhezve a légópincében, finom volt az orosz katonák kondérijából a gulyás, később az éhező, budapesti gyermekekkel részt vett üdültetésben Hódmezővásárhelyen. Látott ő halott német kiskatonákat vérbe fagyva. De akkor nem gondolt arra, hogy ez is háború, s itt is vérbe lehet fagygni, mert vérbe fojtják a tüntetést. Ödön csak ment a tömeggel, a sétány obeliskjén levő vörös csillag leverésében részt vett, barátai mondták, hogy ő vette le, hiszen atléta volt, Toldi. A börtön kerítésén állva érte a célzott lövés. A nyaki verőér vérpatakjával elfolyt a szép, fiatal élete. Feküdt a szép szál ifjú

A hozzátartozók
a sortűz áldozatai között
családtagjaikat keresik,
Simon József kanonok felvétele

Golgota,
Rieger Tibor
szobrászművész
alkotása

a ravatalon, gyönyörű, melegbársony szeméből a kicsorduló könnyet a hosszú, fekete szempillák nem takarták el. A félig nyitott szájából a fogak gyöngysora egy új, megismert világra mosolygott, ahová csak a kiválasztottak léphetnek be.

Halász István tudta, hogy miatta vált pokollá a család élete, hogy pár évvel Ödön fiúk halála után miatta váltak el. Számára '56 október 25-én megszűnt a valóság, megszűntek a köznapi gondok, megszűnt a földi felelősség minden terhe. Akkor és ott kilépett a hétfőkből, keddekből, péntekből, nem volt már számára vasárnap sem, bőre nem érzekelte többé az esőt és a havat, nem volt már fontos a föld, a víz, a levegő, a meleg és a hideg, elveszítette az ízeket is, nem érzett már semmit, mert azon a napon szívére fagyott az idő, lelkére szakadt a halál, s a történelem vállára döntött egy szálkától gyötrelmes keresztet. Attól a naptól a meggyalázott életáldozat igazának szentelt magából minden erőt. Minden este újra meg újra sorba szedte az iratokat, némelyikbe beleolvasott. Fejét rázva egy halk szusszanással elmosolyintotta magát: „Bűncselekmény, izgatás az igazság?” Eszébe jutottak az álmiai, amikor Ödön megjelent, és szelíden megérintette a vállát, s halkán arra kérte: szerezzon számára elégtételt! Ez a belső hang készítette újra meg újra a papír fölé, ez a hang vette el tőle a maradék világot is. A békeséget. Ez a hang fogalmazta a leveleket. Esténként, éjszakánként ez a hang szorította rettenetes erővel a falhoz, morzsolta zavaros szótöredékek imádságait. Ezt a hangot hallotta akkor is, amikor szakadt szívére zuhant az első „ütés”. Az ablaktól az íróasztalig örökkévalóságnak tetszett a pár lépésnyi út. Érezte, amint fogy körülötte a levegő, amint lelassul, megáll a világ. Érezte, ahogy belül egy addig ismeretlen hang számolni kezdi az egyre fáradtabb szív dobbanásait. Kívülről már nem hallott semmit, eltűntek a színek is, megfeketedett a kép, aztán a nyomasztó sötétben testét veszítette el, s hirtelen a fénybe zuhant. Reggel találtak rá: egyik kezében Ödön fényképe, a másikban egy kockás cetlit szorongatott. Egy tépett szélű papírdarabot, rajta szálkás betűkkel: „mert: az én nevemben sokkal nagyobb dolgokat is fogtok cselekedni, mint én cselekedtem. Az, hogy a Hatalmaknak ki vagyok szolgáltatva, nem elég, meg is kell őket ragadnom. Nem elég a világot átélni, újra is kell teremteni. Az isteni lét az ember számára nemcsak nyílt, hanem mindig újra meg kell nyitni. S amit fizetnem kell érte, nem kevés, én magam vagyok az: áldozatnak kell lennem. De nem elég belepusztulnom, az áldozat is kevés: a szó erejével ki kell nyitnom az emberfölköt.”

Esküvő helyett temetés

Sokat mesélt a nővéréről, akit Halász Ödönnel együtt a győri börtönben lóttek le. Véres blúzának és kosztümkabátjának a történetét akkor „ajándékozta” nekem, amikor Székely Sándorné Máté Gizella a két, becses relikviát a múzeumnak adományozta.

„Ötven évig őriztük azt a csomagot, amelyet annak idején a győri köztemető halottas házában vettek át: gyűrt papírban Marika ruháit, egy golyó lyuggatta blúzt és egy könnyű, kis kosztümkabátot, amelyet a végzetes napon viselt. Őriztük volna még tovább is, de úgy gondolom, hogy a múzeumban méltó helyre került. A sors különös koreográfiája volt annak idején, hogy testvérem esküvője azon a napon lett volna, amikor eltemettük. Így abban a menyasszonyi ruhában feküdt a ravatalon, amelyben az oltár elé állt volna. Gyönyörű piros, életteli volt az arca, hirtelen halt meg a lövéstől, így nem szállt ki ereiből a vér. A mellénél a fehér ruhán rózsaszín folt jelezte a golyó helyét. Amikor a koporsóban feküdt, oda rózsát tettünk. Eredetileg a győri köztemetőben ásták ki a három mártír – *Halász Ödön, Szabó Béla és nővérem, Máté Mária* – sírját, de a közelben levő szovjet laktanya miatt a temetésre felkért pap figyelmeztetett, hogy a nagy tömeg hátha felingerli a katonákat, s esetleg a gyászolóba lőnek. Így a szertartás reggelén az újvárosi temetőben ásták ki az új sírokat. Annyian voltak a temetésen, hogy a kerítésen kívül, a vasút oldalán is álltak emberek. Később Lányi János kanonok ezért a bátor szolgálatért, hogy eltemette halottainkat, hét évet kapott, a börtönből tüdőgyulladással és sorsán bélyeggel szabadult. Azt mondanom sem kell, hogy édesanyám, másik testvérem és magam sem kerülhettük el a letartóztatást és az évekig tartó zaklatást. Felejteni nem tudok, megbocsátani talán, de köszönöm azoknak az együtt érző újvárosiaknak, akik a megfélemlítés ellenére mindig vittek nővérem sírjára friss virágot.”

A pufajkások halálra verték

Németh István Hegyeshalom egykori főjegyzőjeként köztiszteltetben álló ember volt, ezért 1956. október végén felkérték, hogy ismét álljon a falu élére. Hosszú vívódás után elfogadta, bár felesége könyörgött, hogy ne tegye, mert bajt sejt, rosszat érez. Amikor 1956. november elején az országot megszállták az oroszok, Németh István elhagyta a községhezát, s visszament az állami gazdaságba, ahol előtte dolgozott. Néhány, békésnek látszó hónap után, 1957. március 17-én éjjel pufajkások jelentek meg náluk. Németh Istvánt elhurcolták. Pár nap múlva megtörténhetett elő, de szerettei hiába kérdezték, nem mondott semmit. Életük ismét a régi kerékvágásban ment tovább, míg váratlanul, április 30-án, szintén éjszaka, újra megjelentek a pufajkások, s elvitték a férfit. Családja reménykedett, hogy pár nap múlva majd ismét hazajön. Hiába. Felesége futott mindenhová, a karhatalomhoz és a rendőrséghez, hogy valamit megtudjon. Eredménytelenül. Végül Győrött összetalálkozott egy hegyeshalmi rendőrrel, aki elmondta, hogy látta a férjét, amikor egy katonai mentőből kiemelték a győri honvédkórházban. Mint kiderült, Németh Istvánt a pufajkások szabályszerűen agyonverték, az így kapott sérüléseibe egy nap múlva bele is halt. Fia, Csaba erről így emlékezett: „A kórházban én láttam édesapámat. Egy tenyérnyi ép felület sem volt a testén. A fejétől a sarkáig fekete, kék véraláfutások borították. Nagy huzavonával kaptuk meg a holttestét azzal, hogy titokban temethetjük el, s csak a hozzátartozók lehetnek ott a temetésén. Hazahozatni sem engedték, így Győrben nyugszik. A megtorlás évtizedeit megaláztatásokkal, de túlélte. Édesapám emlékét nyolc éve márványtábla őrzi a hegyeshalmi község háza falán, amelyet minden évben megkoszorúznak a forradalom ünnepén.”

Szertanú fényképezőgéppel

Simon József kanonok '56. április közepén került Győrből Mosonmagyaróvárra. Büntetésként helyezték oda, mivel néhány társával megtagadta, hogy részt vegyen az úgynevezett békepapi gyűlésen. Így a papnevelő prefektusa néhány nap múlva a Lajta-parti város egyik káplánja lett.

Simon József kanonok a temetés
fájdalmas pillanatait is megörökítette

lenc évesen maradt özvegyen. A történetekről írt emlékezéséből kiderül, hogy a férje október 26-án kora reggel biciklivel ment Óvárra. Ugyan szabadságon volt, de a fizetéséért kerekedett be a városba. Valahogy odakeveredett a tömegbe, a határőr, vagy a helyi szóhasználat szerint az „ávós” laktanyához. A hátán kapta a lövést; a felesége leírása szerint akkora volt a seb, hogy egy svájci sapkával és egy trikóval tudták betömni, így próbálták elállítani a vérzést. Emiatt valószínűsíthető, hogy dum-dum golyóval ölték meg, az szakít a testből ekkorát. A temetéséről az özvegy leírta, hogy a vidéki áldozatokat a mosoni temető halottasházába szállították. Megtalálta a férjét, de csak másnap hozhatták haza, mivel nem készültek el a koporsók, amelyeket az óvári tanács adott. Egyforma volt mind a százhét: ezüstszínű, s a fedelet piros-fehér-zöldre festették, mintha nemzeti színű zászlóval lettek volna letakarva. Mindegyiken szerepelt az elhunyt neve. Október 28-án egyenesen a halászi temető ravatalozójába vitték Sipos Gyulát. A délutáni temetési szertartás előtt jöttek a barátai, vállukra vették a Szent Mihály lovát,

„Október 23-dika után eljutottak hozzánk a pesti forradalom hírei. Arról is tudomásunk volt, hogy Mosonmagyaróváron is szerveznek tüntetést. Káplántársammal, Füredi Józseffel elmentünk, hogy megnézzük a felvonulókat. Magammal vittem a fényképezőgépet is. Az üzemek, a gyárak munkásai, az iskolások mosolygós arccal, békésen, kezükben zászlókkal és táblákkal vonultak az utcán. Az első tekeres filmet róluk készítettem. Azokról a pillanatokról, amikor az egyik épületről leszedték a vörös csillagot, leszerelték a kommunista címeres táblákat. A másik képen egy fiatalember szaval az ott álló busz tetején, aztán amikor az új kórházzal szemben felállított negyvennyolcas emlékműnél kettévált a tömeg, mi a Moson felé igyekvőkkel mentünk tovább. Hamarosan elhangzott az első lövés. Aztán a sorozatok. Gondoltuk, hogy nagy baj van, rögtön visszafordultunk társammal. Útközben a kórház előtt láttuk a teherautókról leszedett sebesülteket, halottakat. A plébániára szaladtunk szent kenetért. Mire visszaértünk, a kórház folyosóján már vérben úszott minden. Nem volt kötszer, nem volt hely a műtőben. Erre nem lehetett felkészülni. A sebesültek között megpillantottam az egyik ismerősömet. Rengeteg vért vesztett. Szóltam az orvosnak, hogy segítsenek rajta, de már késő volt, hamarosan meghalt szegény.”

Az atya ma is őrzi azt a papírlapot, amelyre akkor és ott rövid feljegyzéseket készített. Azoknak a sebesülteknek és halottaknak a nevét, adatait és sérüléseit írta fel, akiket a kórházban látott. A megsárgult cetlin olyanok is szerepelnek, akik kimaradtak a közzétett hivatalos névsorból, nem szerepelnek az emléktáblán sem.

„A temetésen is fényképeztem. Három tekeres film készült, amelyeket azonnal és magam hívtam elő. Rejtegettem hosszú évtizedekig, rajtam kívül senki sem tudott róla. Sajnos, egyet nem találok, de remélem, hogy előbb-utóbb előkerül az is. Azon vannak a kórházfolyosón és az épületen kívül kiterített halottak. Őket őrzi az a film... Döbbenetes, hogy milyen bénító tud lenni az emberi gonoszság, egészen addig nem beszéltem ezekről a negatívokról senkinek, amíg az oroszok kilencvenegyben ki nem vonultak az országból” – mondta el-elcsukló hangon az atya, majd megmutatta emlékőrző kincseit. A sokáig titkolt fotókon megelevenedik a múlt, a hatvan évvel ezelőtti Mosonmagyaróvár. A Lenin úton vonuló tömeg, a fényképezőgépbe mosolygó fiatalok. A lelkes szónok az első világháborús emlékmű előtt. Aztán a másik tekeres képein a temetés fájdalmas pillanatai, a megtört tekintetű, egymásba kapaszkodott hozzátartozók, a koporsók komor sora. Egy eddig ismeretlen képes töredék a város történetének leggyászosabb napjairól.

Százhét ezüstkoporsó

A mosonmagyaróvári sortűznek két halászi áldozata is volt. Egy húsz- és egy harminchat éves férfi. Az előbbi ifjú házas, az utóbbi négygyermekes édesapa. Mindketten gyári munkások voltak. A húszéves **Sipos Gyula** a timföldgyárban, míg a harminchat éves **Szuhányi József** a lengyárban dolgozott. Sipos Gyula fiatal házas volt, felesége tizenki-

ügy vitték a koporsót a templom elé. Ott búcsúztatták, az egész falu jelen volt. A felesége, amikor a sírgödörbe engedték a koporsót, „az átélt izgalmak, a kettétört életük” miatt elveszítette az eszméletét.

A másik forradalmi áldozat, Szuhányi József négy gyermek édesapja volt. A sortűzkor ugyan hasra vágódott, de a gerincén mégis találat érte. Lebénult. Pár hónappal később a győri kórházban halt meg 1957 márciusában. Őt már olyan időben temették, amikor a félelem, az óvatosság munkált az emberekben. Hogy milyen ember volt, arról mi sem tanúskodik jobban, mint az a vers, amelyet sírkövére vésettek szerettei: „Szeretett férj volt / és jó édesapa, / bánatos családjának / most őrangyala.” A két, ötvenhatos mártír egymás mellett nyugszik a halászi temetőben.

Szív mellé szívet

Remegő kézzel szorította a hegedűt. A napok óta érkező könnyes-kinnal teli hírek ellenére sem mondhatott nemet, hisz vőlegénye, aki

verseivel és szelíden vigasztaló szavakkal próbálta oldani, messzire hessegetni félelmét, az esti búcsúzás előtt kedves nótáját kérte a húrokra: „Hullámzik a búzatenger, / de kevés a boldog ember.” Pedig ők boldogok voltak. *Pászly Mária* és *Laczkovits Dezső* ötvenhárom nyarán csodát kaptak Istentől: átsétáltak egymás szívére, egymásba épültek, ha nem is mindenkor egymás mellett, de mindig együtt teltek a napjaik, s lelkük a legtöbb ember számára szinte ismeretlen, tiszta szenvedéllyel ölekezett. '56 október 25-én este, amikor elhallgatott a hegedűszó, imádkoztak, majd megbeszélték, hogy a másnap déli vonattal almaszüretre mennek Mosonmagyaróvárról Csornára. Mária azon az éjjelen különösen nyugtalanul aludt. Rémes álmok gyötörték: romba dőlt házak közt menekült, közben lövések ropogtak mindenütt. Aztán hirtelen csend támadt, s ahogy az égre nézett, a felhős távolban egy lebegő angyal sziluettjét pillantotta meg. A kép egyre közeledett, majd egy sóhajnyi sötét után Dezső Isten tenyeréből szelíden mosolygós arcával találkozott a tekintete. Lassan, betűzve tudta csak leolvasni

Temetés
Mosonmagyaróváron
a sortűz után

kedvese szavait: „Máriám, nagyon szeretlek, te is szeretsz engem?” Mielőtt válaszolhatott volna, eltűnt az álom. Másnap izzadtan, csatáros hálógásban, az ablakot ostromló, szélhozta zajra, lelkes éneklésre, a Himnuszra ébredt. Gyorsan felöltözött, s rohant a belváros felé. Dezsőt kereste. A járásbíró előtt a tömegben pillantotta meg: kerékpárral jött, magyar zászló a kezében, utána végtelen embersereg.

„Ez az én élő múltam töredéke!”. Mária könnyes szemmel írta le 1992. február 29-én az utolsó sorokat, majd egy Istennek címzett, hosszú sóhaj után újraolvasta a kéziratot: „A laktanyától körülbelül ötven méterre állt egy katona, fegyver a kezében, s rákiáltott a tömegre: »Állj!« A tömeg megállt. A szervező odakiáltotta: »Az a kérésünk, hogy a laktanyáról a csillagot távolítsátok el!« Válasz nem érkezett. Annyit láttam, hogy a katona felemelte a kezét, s a levegőbe lőtt. Erre elindult a pokol. Megkezdődött a sortűz a fegyvertelen, fiatal tömegre. Dezső elkiáltotta magát: »Hasaljatok!« Mindenki lehasalt a közelünkben. Hangosan imádkozva. »Most segíts meg, Mária!« Dezsővel együtt kúszunk. Hogy mennyi ideig tartott, nem tudtam rögzíteni. Oldalra néztem. Dezső nincs mellettem. Tovább én sem kúsztam, vártam, hogy a sortűzet mikor szüntetik meg. Kézigránátok robbanása is hallatszott, s nagy jajveszékélés, halálhörgés. Megszűnt a fegyverropogás. Felugrottam. Négy méterre lemaradt tőlem Dezső. Odarohantam, s láttam, hogy halálsápadt. Megsebesült! Mint egy eszeveszett, rohantam át a téren a sebesültek között bukdácsolva. Húsz méterre tőlem egy katona állt, segítséget kérve rohantam felé. Rám ordított: »Ne közeledjen, mert lelövöm!« »Lőj csak – mondtam –, a sebesülteken segíts!« Ahogy ezt kimondtam, ott volt két teherautó, tele kiskatonával. Ott a téren civil ruhás ember nem volt, aki tudott, elmenekült. Én rohagáltam csak. Két kiskatona kezét megfogtam, hogy tegyék fel a vőlegényemet a teherkocsira. Feltették. Én is felszálltam, a kocsik elindult a kórházba. Sok sebesült már ott a helyszínen meghalt. Az úton beszélgetve megnéztem, hol van a seb. Vér nem volt. Dezső mutatta, hogy a combján lőtték meg. Én is halálsápadtan ott kuporogtam mellette. Dezső szemekva volt. Arcáról leolvastam, hogy nagy fájdalmai vannak.

Hozták a vért. Az orvos megnézte a vőlegényemet. Felhasította a nadrágját. Bal combján ment be a golyó, s a másik oldalon a medencét végigszelve a vese tájékán volt egy dudor, a golyó a testből nem távozott. Az orvos félrehívott. »Mindent összeroncolt a hasban, belső vérzés.« Felkapcsolták a vért. Folydogált. Láttam, hogy halálos lövést kapott. Odatérdeltem mellé, megfogtam a kezét, s mondtam: »Dezsőm! Indítsuk a tökéletes bánatot!« Együtt elmondtuk az imát. Utána rám nézett. »Máriám, nagyon szeretlek, te is szeretsz engem?« Reszketve válaszoltam: »Igen, szeretlek, nem hagylak el.« Ennél a jelenetnél két ápolónő is jelen volt. Felnézett a vérre: »Jöjjön a vér! Már alig látlak, már csak a körvonalaidat látom.« Suttogva mondta: »Szeretlek.« Ezek voltak az utolsó szavai. Egy halk horkanás, s az élet kialudt. Megszűnt dobogni a szív. Ezekben a percekben szívembe zárt szavaival a felesége lettem. Ő már az Úr trónusa előtt volt, s én felküldtem hozzá, szívem mellé a szívemet.” ♦♦

Visszaszámlálás

(Apámnak, odaáttra ajánlva)

Az iskolabusz éppen akkor fordult a nádorvárosi híd feljárdójára, amikor a tömeg a győri városháza híd fölé magasló, neobarokk tornyáról a vörös csillagot leverte. Még hallottam az aláhulló fém csörömpölését, s a morajló tömegből a kiáltózt is: – Menjünk a börtönhöz! Szabadítsuk ki a foglyokat! – A sofőr nagyon sietett velünk hazafelé. Én elsős gimnazista voltam azokban a napokban, 1956 októberében.

A szüleim fellelegeztek, amikor a busz megérkezett, hiszen hallották a híreket a rádióból. És ezután, egészen november közepéig, egyáltalán nem mentünk iskolába. Bezin, egy Győrhöz közeli faluban, amelynek apám, Sággy Jenő volt az evangélikus lelkésze, töltöttem a forradalom napjait, ahova a harcokról inkább csak a hírek futottak be. Pedig az indulatok itt is a forrponton voltak, hiszen az erőszakos kolhozosítás, a „tagosítás” erőltetése (földek visszatagosítása) itt is megtette a magáét. És hogy akkor mindez nem torkollott indulatos-véres eseményekbe, az éppen apámnak volt köszönhető.

Másnap küldöttség jött apámhoz, hogy legyen rész a falu felvonulásán, a forradalom melletti demonstráción, s engedje meg, hogy Ildikó lánya elszavalja a Talpra magyar!-t. (Még nyolcadikos voltam, amikor fél évvel korábban, 1956 tavaszán a bezi általános iskola ügybuzgó, ifjú tanítója benevezett egy középiskolai szavalóversenyre, ahol a „fel-nöttek” mezőnyében *Petőfi: A király esküje* című, drámai erejű versével indultam. A nagy ívű költemény Hunyadi László lefejezéséről szól, s még ma is eltűnődöm azon, hogy nyilvános rendezvényen elmondhatam, sőt, mindegyik fordulóját meg is nyertem vele. Emlékszem, amikor Csornán, a zsűfólásig telt színházteremben lángoló arccal befejeztem a verset: *Mért nem éltem akkor! Mért nem voltam ottan! Kiáltottam von a gyáva bámulókra veszett fájaldalmaban: Föl, ha istened van, föl magyar nép, és e gaz királyt legottan, fojtsuk az ártatlan áldozat véérébe!* Döbrent csend támadt, majd olyan, tomboló tapsvihár tört ki, amilyent azóta se hallottam. A tanítóm megragadta a karomat: – Rohannunk kell, lekéssük a vonatot! – És már az utcán futottunk az állomás felé. A

Sággy Jenő evangélikus lelkész a letartóztatása idején

csornai igazgató azonban szaladt utánunk, s vissza kellett mennünk a közönség követelésére. Győrrött, a megyei döntőn a színpad kulisszái mögött csak botladoztam a lesajnáló tekintetű nagyfiúk és nagylányok között, mielőtt sorra kerültem. Másnap reggel otthon, a szomszédból az asszonyok ébresztettek a *Kisalföld* aznapi számát lobogtatva: – Megnyerted a szavalóversenyt, Ildikó! – Az országos döntőre 1956 októberében, Budapesten került volna sor, de ezt már elsodorták a forradalom történései.)

Apám komolyan bölintott, azután Hima Sándor bácsihoz, a rögtönzött küldöttség vezetőjéhez fordult. – Elmegyek emberek, ha a feleségemet és az öt gyermekemet is magammal vihetem. Ildikó pedig most nem szavalja el a Talpra magyar!-t. – Hima Sándor bácsi nagyot nyelt, s csak annyit mondott. – Rendben van, tisztelendő úr! – Méltósággal zajlott ezután a falu forradalmi demonstrációja, s ahogyan kellett, a tanácsházán hangosbeszélőn keresztül a tizenhat pontot is felolvasták (a megyei tanácsnál vezető beosztású, falunkban élő Nádasy László hozta ki Győrből). Hazafelé tartottunk már, amikor apám anyámhoz fordult. – Vidd haza a gyerekeket, nemsokára jövök én is. – Majd felült a svéd missziótól kapott, ezüstmetál biciklijére, s

egy kis csoport után indult. S valóban, lincselés készült. A falu legényei közül jó páran úgy döntöttek, hogy elégtételt vesznek a falu sanyargatóin, a tanácselnököket és a téeszelnököket készütek számon kérni. Apám először a papi érveit vetette latba. – Egyik bűnös nem ítélni el a másikat, emberek, hagyják ezt az égiekre! – Aztán majdhogynem könyörgőre fogta: – Soha nem lesz többé békesség a faluban, ha itt most vér folyik, menjenek szépen haza! Lassan lohadni kezdtek az indulatok, a falu pedig később hálás volt apám közbelépéséért.

Ködös, fullasztó napok virradtak ránk november 4-e után, Nagy Imre rádióban elhangzott mondatait követően. „*Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen... Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van.*”

Hát, nem sokáig. Közel voltunk a nyugati határhoz, s a menekülők áradata keresztül hullámozott a falunkon. Hozzánk, a parókiára is sokan bekopogtak egy pohár vízért, egy szelet kenyérért, utolszor egy-két hazai szóért. Apám kopottas, de barátságos irodájában ültette le őket. Csendben üldögéltem a vaskályha mellett a pántos, hatalmas könyvesládán (a titkolt kötetek voltak ide bezárva), s remegő szívvel hallgattam a határ felé menekülők történeteit.

Nem tudom, hogy a szüleim számítottak-e arra, ami 1957 nyarán következett, de engem váratlanul ért, ami velünk történt. Egy szikrázóan szép, júliusi reggelen vidáman vágattam a parókia túlsó végén nyíló dolgozószoba felé, mert esti olvasmányélményemről szerettem volna frissiben apámmal értekezni. Anyám azonban fura arccal az utamat állta. – Hagyd aludni, apukát, sokáig dolgozott az este! – Vártam hát egy darabig, de aztán kifakadtam. – Miért alszik ilyen sokáig? Megyek és felébreztem. – Anyám ekkor fuldokolva zokogni kezdett. – Apukát elvitték az éjjel az ávosok!

Ezt a pokoli igazságtalanságot sem kamaszfejjel, sem később nem tudtam soha megemészteni. De ami ennél jóval kegyetlenebb: sorsának alakulásában *családom minden tagja* viselte (s hordozza máig) ennek összes méltatlan következményét. Sokáig nem tudtuk akkor, hogy hova vitték apámat. Jóval később, anyám feljegyzéseibe titkon beleolvasva tudtam meg, hogy először a

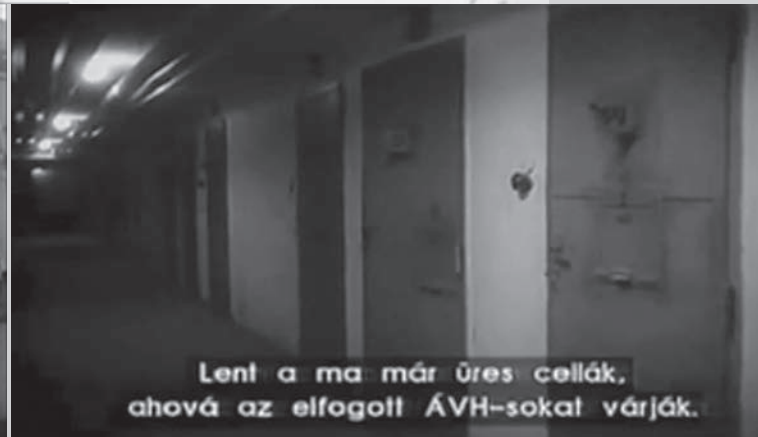
Rabok kiszabadítása

Szent István út
Sztálin út

Győr legmodernebb épülete
az ÁVH nyugat-magyarországi központja.

Lent a ma már üres cellák,
ahová az elfogott ÁVH-sokat várják.

Győri dokumentumképek
1956-ból eredeti feliratokkal

Ledöntött Szovjet emlékmű

győri fogház gyűjtőjébe, onnan pedig a négy hónappal későbbi tárgyalásáig a kistarcsai internálótáborba került. S azt is, hogy egy éjszakán vitték el a rábatamási plébánossal (őt azért, mert névrokona volt Mindszenty Józsefnek) és a pannonhalmi bencés gimnázium igazgatójával, Söveges Dáviddal. Mindszenty névrokonát úgy összeverték, hogy rögtön a rabok kórtermébe került, de apám akkor megmenekült a testi bántalmazástól. Miért? Nem sokkal korábban győri lelkész-társa arra kérte apámat, hogy a svéd, lutheránus missziós kapcsolata révén szerezzen meg egy ritka gyógyszert. Gyógyíthatatlan beteg asszonynak, egy ávós tiszt feleségének volna rá szüksége. Apám pedig megszerezte. És akkor éjjel apám, nem hinném, hogy véletlenül, éppen ehhez az ávós tiszthez került. – Aztán, ha kérdik a letartóztatásáról, mondja, hogy keményen bántam magával! – oktatta ki a tiszt a zárkába kísérés előtt apámat.

Ellenforradalmi bűncselekmény – ez állt a letartóztatási parancsban. S amikor 1959-ben amnesztiával szabadult, így indokolták: *az ellenforradalom alatt szépen viselkedett.* Másfajta előzményei voltak ugyanis a dolognak. Az egyházakkal szembeni hírszerzés már régóta megfigyelés alatt tartotta apámat. Szerintem az 1943-as, szárszói írótalálkozón vállalt szerepével vonta magára a figyelmet. Apám akkor Balatonszárszón volt szórvány-lelkész, s mint a népi írócsoport ifjú tagja (*Tíz váltó forint* című novellájával 1938-ban első helyezést nyert az országos Bethlen-pályázaton), tevékenyen részt vett a szárszói konferencia szervezésében. Később tovább halmozódtak a „vétkői”, ugyanis az ifjúság körében minden szolgálati helyén rendkívüli népszerűségnek örvendett, mivel nagyon értett a fiatalok nyelvén. Így azután nem annyira a kommunista ifjúsági gyűlésekre jártak el a falubeli lányok és legények, hanem inkább apám derűs, játékos, evangélikus óráira, a parókiára. Emlékszem, hogy 1953-ban Bezin még egy maga által írt színdarabot is betanított. *A szpon* volt a címe, s az 1848-as szabadságharc leverése utáni időben játszódtott. Nemcsak a darab szereplői, hanem az egész falu serénykedett a próbák során, a Rákosi-korszak kellős közepén. Az asszonyok anyám irányításával jelmezeket varrtak, a férfiak pedig apám tervei alapján hatalmas színpadot építettek a paplak tágas udvarán. Még a villanyt is kivezették, s farönkökből és hosszú deszkákból felfelé magasodó nézőteret ácsoltak. Tizenegy éves voltam akkor, hát persze, hogy állandóan ott lábatlankodtam közöttük. S a premieren, amely egyben az utolsó előadás is volt, a falu aprajagyja megjelent.

A sulykot apám a tagosítás kapcsán adott tanácsával vetette el végleg az államvédelmisknél. Az erőszakos téesszervezés, az otromba és megfélemlítő agitációk számos

tragédiát okoztak már a faluban, s a hívei apámhoz fordultak. – Elveszik a földjeinket, tisztelendő úr! Mondja meg, hogy mit tehetnénk? – Apám tehetetlenül a fejét csóválta. – Nem vagyok jogász emberek, nem tudok mást mondani: menjenek el a tanácsházára, kérjék el a Magyar Népköztársaság törvénykönyvét, s nézzék meg abban, hogy törvényesen történnek-e a dolgok magukkal! – És Bősze Lajos bácsinak, a szomszédunkban lakó, okos gazdának nem kellett kétszer mondani a dolgot. Elballagott a tanácsházára, s azt mondta a tanácselnöknek. – Add elő a törvénykönyvünket, János! – Minek az neked, Lajos? – tromfolta le a tanácselnök. De Bősze Lajos bácsi megmakacsolta magát, s így történt, hogy a falunkban a tagosítást hosszú időre fel kellett függeszteni. Az idő tájt többször kijött hozzánk Győrből az Állami Egyháziügyi Hivatal embere. Vagy inkább beosont, mert mindig sötétedés után jött azzal, hogy apámmal akar beszélni. Én az iroda melletti, üres szobában hallgatózva próbáltam megtudni, hogy mit akar tőlünk, de csak fojtott, ingerült mondatfoszlányokat hallottam. Békés természetű apám egy alkalommal nagyon felbőszült, és szentori hangon üvöltött: – Takarodjon innen, de azonnal! – Majd ajtócsapódás, ház előtti motorzúgás, s az „egyházügyi” többé nem látogatott meg bennünket.

Apám tárgyalását a győri bíróságon tartották. Hallottam, amikor otthon beszéltek róla, s pontosan megjegyeztem az időpontját. Előtte kiszöktem az iskolából, s rohantam át a Bisinger-parkon, át a városon a bíróságig. Nyilvános tárgyalás lehetett, mert többen ültek a teremben, de apám háttal állt, így csak korán öszülő fejét láthattam. Egyetlen tanú volt apám ellen, a koronatanú Nádasy László, mert senki a faluból nemhogy rossz mondatot, de rossz szót sem volt hajlandó ejteni apámmal szemben. Most a koronatanú is hallgatott, nem emlékszem, ezt nyögte-dadogta folyton. A Már nevű bíró keményen ráförmedt. – Egy öntudatos kommunistának mindenre emlékeznie kell! Ismétlje meg szóban az írásbeli vallomását! – (Jó húsz évvel később apám lelkész utódjának, Koháry Ferencnek Bezin, a paplak irodájában Nádasy zokogva bevallotta, hogy ő jelentette fel apámat. Megszorongatták az 1956-os tizenhat pont felolvasása miatt, s csak így tudta önmagát kimenteni.) Tüskés Tibor bácsi a beziek nevében többször meg akart szólalni a tárgyaláson. – A tisztelendő úrnak köszönhetjük, hogy... – De a bíró mindig letorkollta, s a beziek közül végül senkinek sem adott szót. Apámat pedig három évre ítélte, Mária-nosztrán letöltendő börtönbüntetésre.

A falu a tárgyalás után sem engedte, hogy apámat távollétében a püspök áthelyezze (hivatalosan a Bezi-Enesei Evangélikus Egyházközség közgyűlése döntött így). Majd ha-

zajön a tisztelendő úr, mondták, s nyugdíjas lelkészt bíztak meg a helyettesítésével, de Rábcakapiról apám barátja és lelkész-társa, Biczó Ferenc is gyakran átbiciklizett, hogy segítsen a lelkészi szolgálatok ellátásában. Anyámnak pedig odaadták apám szerény javadalmát, hogy az öt, kiskorú gyereket továbbra is elláthassa.

A gimnáziumban, ahova jártam (Zrínyi Ilona Leánygimnázium, Győr) magam is sok segítőkészséggel találkoztam. Marótiné, az osztályfőnököm (Maróti Lajos író édesanyja) még gyűjtést is szervezett családunk megsegítésére a megtorlások idején. Át is helyezték rögvést, s felmentették az osztályfőnöki teendők végzése alól.

Apám végül váratlanul, amnesztiával szabadult a börtönből. Húsvét vasárnapján kora reggel megrögztek a hálószobánk ablakát. – Aludjatok tovább gyerekek, a gondnok jöhetett a templomkulcsért! – csitított minket anyám. Az ablakhoz lépett, kinézett, aztán megfordult és sikoltozni kezdett. – Apuka jött meg! Hazajött! Hazajött! – Mind az öten kizúdulunk a szobából, majd végig a kerti járdán a kapuig. Apám soványan, sápadtan állt ott, majd összeroskadt a nyakába eső gyerekek súlyától.

Apám húsvétja volt ez, ma már tudom. Amikor reggel az Öreg utca sarkán befordult, meglátta egy asszony, s elkiáltotta magát: – Megjött a tisztelendő úr! – És a falu elindult. Székeket és asztalokat kellett kitenni a kertbe a fák alá, a bokrok és a virágágyások közé, mert egész álló nap jöttek az emberek, hogy üdvözölhessék. És hozták a sok enni-és innivalót. Mindent, amit csak tudtak, ami otthon volt, ami a kezük ügyébe kerül. – De vigyázzon tisztelendő úr eleinte az evéssel! – mondták.

Még abban az évben áthelyezték őt Beziről Móríchidára. Nem maradhatott abban a faluban, ahol ennyire szerették. Ám a szeretet útját nehéz eltorlaszolni. Jó harmincévnyi, megbecsült szolgálat után Móríchidáról vonult nyugdíjba. Győrben kapott 1991-ben kicsi, de barátságos, lakótelepi lakást a szolgálati évtizedek után *A hazáért és szabadságért* köztársasági elnöki emlékérem kíséretében. (2005-ben, jóval apám halála után ezt a lakást anyámtól az akkori győri városvezetés, adminisztrációs okokra hivatkozva, visszavette.)

Most már odaátról szemléli rezignált, bölcs mosollyal igyekvésemet. Azt, ahogyan szeretném sorsa példáját a felejtés riasztó kútmélyiségéből visszamenteni. Nem is miatta, hanem önmagunk miatt. Közel mostani lakhelyemhez, a fővárosban, a Terror Háza Múzeumban picinyke fülke emlékeztet arra, ami apámmal közelmúltunkban megeshetett. Vele és még sokakkal. Itthon pedig az íróasztalomon tartom az apám cellatársától, Söveges Dávid bencés tanártól ajándékba kapott, faksimile Luther-Bibliát. ☛

NAPLÓÍRÓ „PESTI SRÁCOK”

Tíz évvel ezelőtt, az ötvenéves évforduló alkalmával jelent meg az 1956-os Intézet kiadásában, vezetője, Rainer M. János történész szerkesztésében Csics Gyula: Magyar forradalom, 1956 – Napló címmel az a gyermeknapló, amely azóta is változatlan érdeklődésre tarthat számot. Akkor, 2006 márciusában, Rainer M. János így ajánlotta a naplót az olvasók figyelmébe.

„2004 februárjában Tatabányán, a megyei könyvtárban egy beszélgetésen vettem részt: 1956-ról és a forradalom óta eltelt időről volt szó. A beszélgetés végétől hozzám lépett egy szakállas, ősz, de nagyon fiatalnak látszó úr, bemutatkozott, s elmondta, hogy ötvenhatban naplót vezetett. Mindjárt a kezembe is nyomott egy dossziét ezzel: »Talán érdekli.« Ő volt *Csics Gyula*, a tatabányai városi könyvtár vezetője. Átfutott az agyamon, hogy túl fiatal. Vajon miféle naplót írhatott 1956-ban? De amikor átvettem a mappát, csak annyit mondtam, hogy jelentkezem.

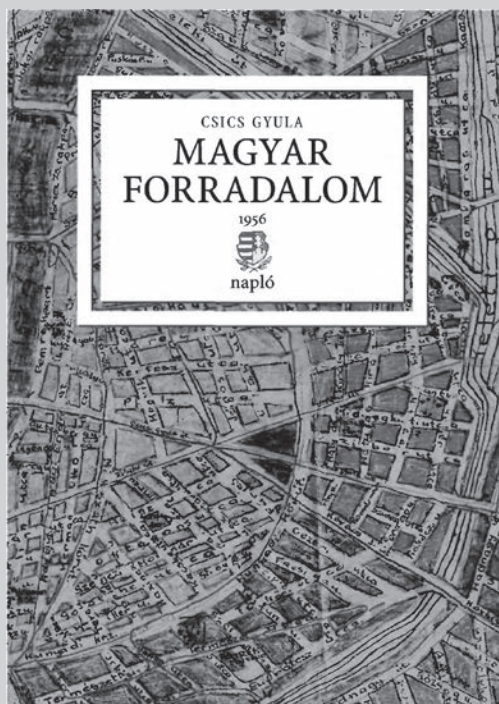
A dossziét a vonaton kinyitva gyermekírást, rajzokat és jól ismert röplapokat láttam. Ott volt a szöveg gépbe írt változata is, de azal először nem törődtem. Elkézdtem olvasni a kézírást, nézni a rajzokat, a saját kezűleg szerkesztett térképeket. A bejegyzéseket az 1956-os Blaha Lujza térről, az utcáról, a házról, a gangról és a rádió híreiről. És arra gondoltam, hogy ebből a nézőpontból még sohasem olvastam 1956-ról, pedig – azt hittem – elég sokat olvastam róla. De ahogy a tizenkét éves fiú lejegyezte, amit látott, amit a szüleitől, a szomszédoktól és a rádióból hallott, amit a barátjával megbeszélte, amit az újságból elolvasott, abból egészen sajátos, soha nem tapasztalt kép állt össze.

Elég volt elolvasni az első néhány lapot, hogy úgy éreztem, ajándékot kaptam. Majd ötven év után részese lehetek egy nagyon okos, nagyon lelkes gyermek világának. Ez a világ történetesen 1956 világa. Csics Gyula saját ötvenhatjáié, amelyet a forradalom eseményei mozgatnak. De világot ő formál mindabból, ami vele napról napra történik. Tüntető tömeg, utcai harc híre, a felnőttek elbeszélései, szövegben, rajzban, sőt, térképein is megörökített sétái, hegedűórája és születésnapja, a város, amelyet lát – és a város, amelyet Jancsival papíron és térképen elképzelt –, egyetlen rendbe áll össze számára. Ezt az ötvenhatos, gyermeki kozmoszt pedig egy középkori cancellista rendszeretével, pontosságával és lelkiismeretességével modern kódexbe jegyzi. Az ő belső rendje a napló szövege.

Azt reméljük, hogy naplója közlésével továbbadhatjuk ezt az ajándékot. Annyi felnőtt szereplő után az ő történetét és tanúságtételét – tőle, akkori önmagától.”

Mielőtt azonban néhány oldalt a fenti gyermeknaplóból közreadnánk, még egy érdekességre hívnánk fel a figyelmet. Ugyanebben az évben az Élet és Irodalom 2006. évi 42. számában György Péter ezt írja:

„Az elmúlt hetekben két, 1956-os faksimilekiadvány látott napvilágot: egy 12 és egy 13 éves pesti gyermek október 23. és március 15.

között írt naplójának hasonló kiadása. Csics Gyula naplóját az 1956-os Intézet adta ki, míg a másikat *Kieselbach Tamás*. Az utóbbi naplót az Ecséri piaccon fellelő *Molnos Péter* és a kiadó, *Kieselbach Tamás*, e két művészettörténész számára a talált napló írója ismeretlen maradt. A Galéria által példátlan igényességgel, szinte mániákus nyomdai pontossággal kiadott kötet tömör előszava még nem tud arról, ami az 1956-os Intézet kötetének utószavából derül ki. Ebben [...] Csics Gyula beszámol arról, hogy a forradalom alatt nem egyedül írt naplót. Hasonlóan járt el kedves, jó barátja, a vele egy házban lakó *Kovács János*, akinek sorsáról, így az ő naplójának hollétéről sem tudott. [...] A két naplóíró a Rökk Szilárd, majd Somogyi Béla utca 10-ben lakott, s innen szemlélte a világot. [...] Ők azt látták, amit a később »pesti srácoknak« nevezett mindennapi emberek vívtak,

illetve éltek át. A naplóírók családjai nem tartoztak a kommunizmus hívei, követői közé, mindabból, ami ezekből a – megítélésem szerint – lehetetlen szövegekből kiderül, úgy látszik, hogy azok közé a mindennapi emberek közé tartoztak, akik igyekeztek elviselni, túlélni a Rákosi-diktatúrát, s vélhetően alig várták, hogy annak vége legyen. [...] Csics Gyula naplójának külső és belső borítóján látható a Kovács Jánossal közösen rajzolt térképük, amelynek készültéről mindkét napló gondosan beszámol. A képzeletbeli, nem csekély mértékig Budapestre hasonlító térkép különösen értékes dokumentum.”

Később a szerző így folytatja 2006-os, *Az idők mélyén* című cikkében: „...ez a két napló: nem várt örömforrás és ok a reményre. [...] A korban, amelyben élünk, senki sem akar semmit 1956-tól, legkevésbé valóban tudni azt, hogy mi történt akkor ott az idők mélyén. S ez a két, nem várt szöveg olvasója elé állítja azt a világot, amely mára eltűnt a politikai tudat hisztériáitól determinált történelmi emlékezet mögött. [...] Különösen drámai az a folyamat, amelynek során a két naplóíró gyermek lefordítja és értelmezi a reménykedés és az óvatosság jeleit, ahogy a regényolvasás és a hógolyózás világán túl feltűnik a naplóírás igénye, a bizonyosság abban, hogy fontos, amit átélnek.”

Íme, következzen néhány lap *Csics Gyula naplójából* a 2006-os kiadás címlapjával. ♦♦

(1956-os Intézet, 2006,
Országos Széchényi Könyvtár,
Oral History Archivum.)

'56 gyermekszemmel

(Részletek a tizenkét éves Csics Gyula:
Magyar forradalom, 1956 című naplójából.)

Kitört a forradalom

1956. X. 24. szerda

Reggel már 6 óraker fent voltam. Puffogásra, durrogásra ébredtem. Gyorsan felkeltem, felöltöztem és kiszaladtam az utcára. Az utcán nagy volt a köd, még a Guttenberg térig sem lehetett ellátni. Sokan azt mondták, hogy mesterséges köd. Nem láttam, csak a Guttenberg tér felől hallatszott puskaropogás. A kapuban Mari azt mondta, hogy az éjjel az emeleten

nem aludt senki, mert a Szabad nép székházának az összes ablakát kidobták, két autót felgyújtottak, egyszóval nagy rumlit csináltak. A kőműves munkások, akik a házat tartozták, azok is bejöttek és „Ilmaros szaki” azt mondta, hogy egész éjjel nem aludt és itt volt a Békés utcánál. Mesélte, hogy az egész utcán sötét volt és a falnál kúszva harcoltak az egyetemisták az ávosok ellen. Ezután Jancsihoz mentem. Ő mutatott egy röpcédulát, amelyből egyet nekem is adott. (á.a.b.old.) Azt is mondta, hogy Moór tanár lediktálta nekik a 14. pontot. Én is leírtam, igaz, hogy neki csak hiányosan volt meg.

1.) ... 2.) Alakuljon át a kormány Nagy Imre vezetésével. 3.) Orosz-jugoszláv kapcsolat. X. Szüntessék meg a rádió zavarását. X. Sajtószabadság. X. Új egyenruhát honvédségünknek. X. Teljesen nyilvános tárgyalást Farkas M. ügyében. X. A régi Kossuth-címer visszaállítása. X. Teljes vélemény- és sajtószabadság. X. A Sztálin-szobor ledöntése. X. Egymásért teljes szolidaritást. Jancsiéknál hat rendőr volt, akik a szabadságharcosok elől az éjjel ide menekültek.

*

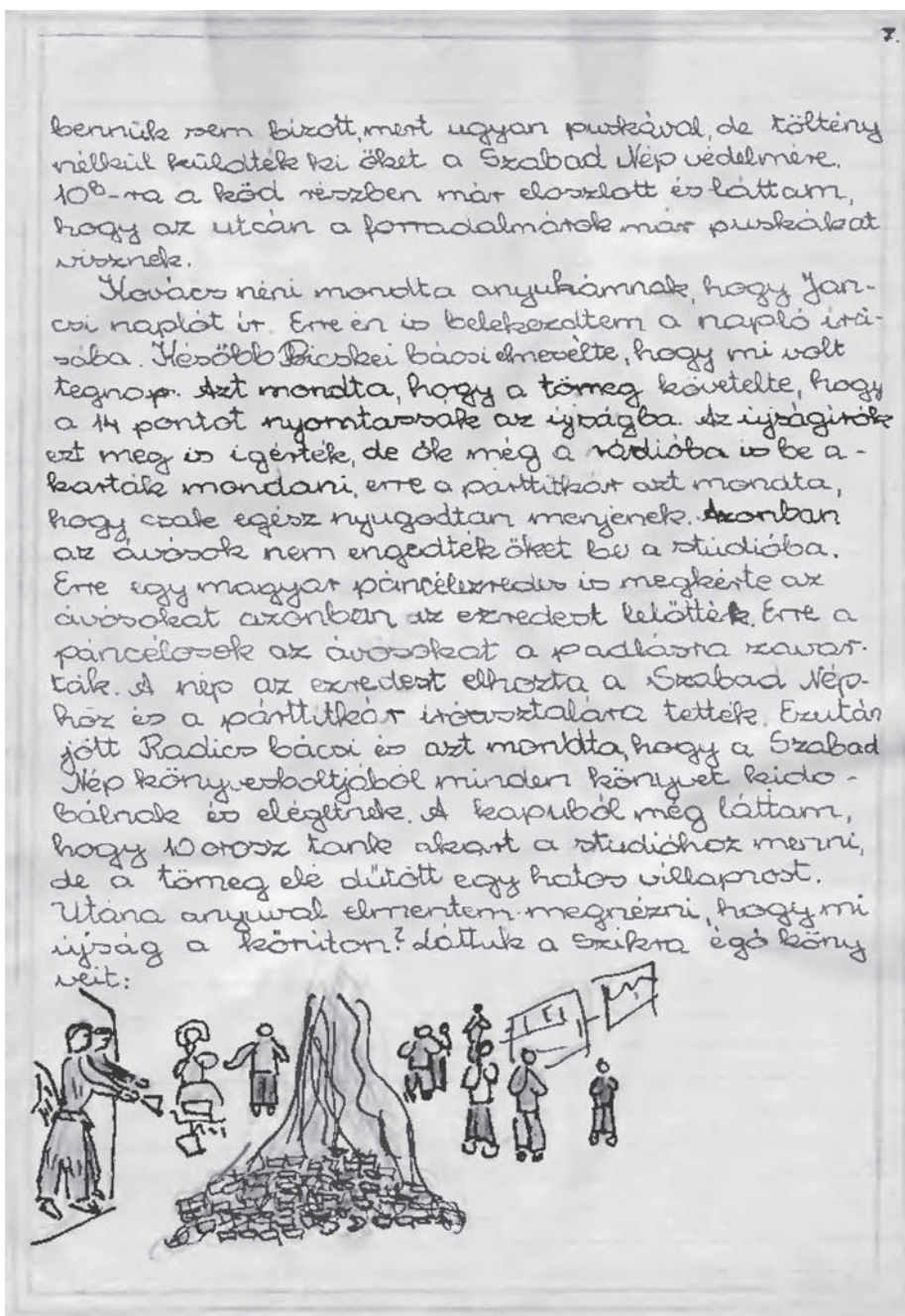
Kovács néni mondta anyukámnak, hogy Jancsi naplót ír. Erre én is belekezdtem a napló írásába. Később Bicskei bácsi elmesélte, hogy mi volt tegnap. Azt mondta, hogy a tömeg követelte, hogy a 14 pontot nyomtassák az újságba. Az újságírók ezt meg is ígérték, de ők még a rádióba is be akarták mondani, erre a párttitkár azt mondta, hogy csak egész nyugodtan menjenek. Azonban az ávosok nem engedték őket be a stúdióba. Erre egy magyar páncélezredes is megkérte az ávosokat, azonban az ezredest lelőtték. Erre a páncélosok az ávosokat a padlásra zavarták. A nép az ezredest elhozta a Szabad Néphez és a párttitkár íróasztalára tették. Ezután jött Radics bácsi és azt mondta, hogy a Szabad Nép könyvesboltjából minden könyvet kidobálnak és elégetnek. A kapuból még láttam, hogy 10 orosz tank akart a stúdióhoz menni, de a tömeg elé dűtött egy hatos villamost. Utána anyuval elmentem megnézni, hogy mi újság a körúton? Láttuk a Szikra égő könyveit.

*

...már többen mondták, hogy a Sztálin szobor itt van a körút és a Rákóczi út kereszteződésénél. Ezután, mivel a tankok nem tudtak a körúton menni, a mi utcánkon jöttek és azonban rálövöldöztek, úgyhogy kilyukadt az olajtartója és az utca csupa olaj lett.

*

Délben Ványi albérlője is hazajött, és azt mondta, hogy az Üllői út és a Baross utca környékén is nagy harcok voltak, és a villanyoszlop ki van dűlve és két orosz tank is ég. Ebéd után 80 tank ment végig az Akácfa utcán. Árvai néni elment kenyérért, és hogy ne legyen baja, a Teleki tér felé ment. Azt mondta, hogy arra is két orosz tank van kilőve. Délután Jancsihoz mentem játszani, de még mindig hallatszott lövés. Közben Nagy Imre lett a miniszterelnök, aki elrendelte, hogy akinek a kezében puska van, azt statáriális bíróság elé állítják. Azonban olaj volt a tűzre, hogy a Központi Vezetőség éjszakai

ülésén Gerő Ernőt nem váltották le a titkárságáról. Emiatt a harc nem fejeződött be. Délben a rádió bementa, hogy aki 2 óráig leteszi a fegyvert, amnesztiát kap. Ezt 6 óráig meghosszabbították. A szabadságharcosok elfoglalták az Atheneum nyomdát és onnan küldték szét a röpiratokat.

*

1956. október 26. péntek

Reggel olvastam az ágyban, majd anyuval a körútra mentünk megnézni, hogy van-e valami enivaló. Ekkor láttam először a Sztálin-szobrot. Az oldalára *postarabló*, a parolijára pedig *strici* volt írva. A Keszthelyi előtt két orosz halott feküdt, és egy páncélauto égett. Mindenütt orosz tankok jártak. Szikra előtt még mindig füstölögtek a könyvek. Jancsi mondta, hogy az éjjel a Nyugati pu-nál volt nagy harc. A rádió sokat hazudott, mert azt mondta, hogy az „ellenforradalmárok” megadták magukat, és csak három gécpontjuk maradt, ami persze, nem igaz. A kormány

Er ugyan rajnálam a sok jó könyvet, de mindenki azt mondta, had éjjen. Liptai aki itt lakik az átjáróban is velem jár a Hígyósiok* lapot is két könyvet: datuk még a földűtött villamosokat is.

Itt már többen mondták, hogy a Sztálin szobor itt van a körút és a Rákóczi út kereszteződésénél. Ezután mivel a tankok nem tudták a körúton menni a mi utcánkon jöttek és azonban talárvölgyre úgyhogy kilyukadt az daj tartója és az utca csupa daj lett.

Délben Ványi albertője is h hogy az Üllői út és a Bar nagy harcok voltak, és a nek szakadva, továbbá 2 dível és két orosz tank is ment végig az Árkócska u kerület, hogy és hogy ne felé ment. Azt mondta, hogy van kilőve. Délután Jancsi még mindig hallatott le lett a miniszterelnök aki e

a kezében puská van az statóricus bíróság elé állítják. Azonban daj volt a tükre, hogy a Közponi Vezetőség éjszakai ülésén Gerő Ernőt nem váltották le a titkárságáról. Emiatt a harc nem fejeződött be. Délben a rádió bementa, hogy aki 2^h-ig leteszi a fegyvert amnesztiát kap. Ezt 6^h-ig meghosszabbították. A szabadságharcosok elfoglalták az Atheneum nyomdát és onnan küldték szét a röpiratokat.

elrendelte, hogy aki 10 óráig leteszi a fegyvert, az amnesztiát kap. Dél előtt Jancsival a várost rajzoltuk. Apu, hogy a háznak élelmet szerezzen, hidegkonyhából Fáber bácsival hozott húst és süteményt. Ezt a házlakók között nagy durrogás közepette kiosztotta. Ez alatt a körúton nagy harc volt. Minden ablak kitört és lógtak ki a rekamiék, a függönyök. A Röck Szilárd utca 21. számú ház belövését kapott. Az Alkalmi Áruház kigyulladt, és a Technológia is a Klinikával. A Baross utcánál lévő házak szintén. Az Írószövetség újabb 6 pontot adott ki. A mai napon már több újság megjelent. Estére 300-an letették a fegyvert, de a felkelők 2/3 része még harcolt. Az ifjúság követelte, hogy az ÁVH tegye le a fegyvert. Este aknáknak robbantak.

Megalakul a kormány

1956. X. 27. szombat

Ma egész nap Jancsival a várost csináltuk (*városterképet – a szerk.*), már nem nagyon volt dörgés. Dél előtt röpcédulákat dobáltak, de mind a Corvin tetejére estek. Délre megalakult az új kormány. A névsor a következő... ♦♦

NAGY GÁSPÁR

Láthatatlan köre vésem...

*Kannás Alajos emlékének,
aki a forradalom után
a Kormos kövek versciklusával őrizte
'56 tiszta eszméit és oszthatatlanságát
(2002)*

Egy lengő
lyukas zászló
a később leölt ismeretlen
gyönyörű lány kezében...
és Pesten meg Budán
a golyó csókolta vérző házfalak...
s ahogy – tán utolsónak –
átszöksz az osztrák hóesésbe
mert azok biztos fölötnek
ha itt maradsz

És a ruszlik – törökmód –
persze itt maradtak
hiába írtátok tankjukra:
... Пошли домой!
(és mondtátok is: pasli damoj!)
láttad mint terem véreidből
böven gyáva hóhér
százsámra börtönpribék is
és ha kell: barbár karhatalom
csak azért hogy féltedben
te is meghajolj

És aztán lett a túlélésre annyi érv
ki ittmaradt ki messzire futott
mert felejteni mindenhol lehet
bár a Világ velünk volt... mégis elbukott

És közben lepergett annyi szürke év...
de nagynéha kimondtuk addig is: elég
míg ama fényes gyásnapon a nemzet újra
temethette hőseit s mártír miniszterelnökét

Ajánlás és utóirat

Barátom ki már magad is halott vagy
de *kormos köveidben* régtől halhatatlan
engedd hogy egy láthatatlan irka-köre vésem
miképp is szólnék most '56 ügyében:

*tudva bár hogy szavaimnak nem lesz táboruk
de fájó árulások és zajló testvérháborúk
heveny idején kell kimondanom: cáfolhatatlanul
csak a hősöknek és mártíroknak van igazuk!*

Magyar abszurd

Rendezői példány

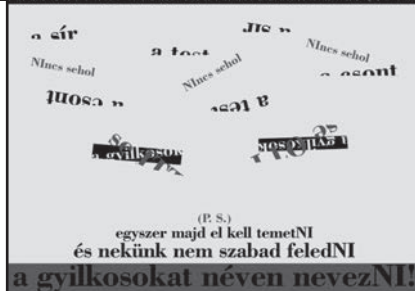
(1)
Nálunk
– két vállrándítás között –
történelmileg úgy alakult
hogy a hóhérok
a vérbírák
a sortűzvezénylők
a szadista államvédelmiek
a legfőbb ügynökök
és a megszarolt kis besúgók
sem tudnak (képtelenek)
megbocsátani
áldozataiknak (*FÜGGÖNY*)

(2)
Ezért aztán
csak
el-te-met-ni
az áldozatokat
már nagyon kevés
de
né-ven ne-vez-ni
a gyilkosokat
(etcetera)
még mindig túl sok
azoknak
akik... (*FÜGGÖNY*)

(3)
Csendes?
Újra csendes! (*ÚJRA FÜGGÖNY*)

Orosz István: Öröknyár

NAGY GÁSPÁR: ÖRÖKNYÁR: ELMÚLTAM 9 ÉVES (1983)

Öröknyár: elmúltam 9 éves

(1983)

a sír
Nincs sehol
a sír a gyilkosok
a test se ITT
Nincs sehol
a test se OTT
a csont a gyilkosok
Nincs sehol
a csont

(p. s.)

egyszer majd el kell temetNI
és nekünk nem szabad feledNI
a gyilkosokat néven nevezNI

Fénylő arcok és tükörképek

(részletek)

Kiss Iván '56-os fotórajzaira

Mikor a ruszki tankok
kicsörömpölnek
a Körútra
a Corvin közből
a közeli halál
hidege árad szét
szibériás lehetéltől
s a fiúk láss csodát:
hármak kilöttek az ötből

Munkások kezében
ott az újság
a barikád mögött
és a gyárkapukban
már azt olvassák
sugárzó arccal
hogy gyöztek
övék az ország
végre eljött
a szabadság
s értük emel szót
velük van
ahogy kívánták
a régi-új miniszterelnök
Nagy Imre
és a kormány

(*Utóirat*)

A többit tudjuk:
a napsütéses
október végi keddből
miképp lett ködülte
novemberi első vasárnap
amint az árulás szennye kiáradt
a tizenkét fényes napra
a tereken a friss sírookra
az elfagyott krizantémokra...

De az arcok velünk maradnak
de a szemek velünk maradnak
az idő ezüstorsóján a képek
visszahozott örök emlékek...

Fényeskedjenek az időben: Ámen!

SZERENCSES KÁROLY

JÖJJENEK AZ IFJAK!

Történelmi lecke családi fotóalbumból

Azon a nyáron, 1956-ban megfoghatatlan feszültség telepedett a városra. Rákosi Mátyást kidobták, hazament a Szovjetunióba. Bizonytalanság terjedt el az erőszak-szervezetekben, még az ÁVO-nál is. Péter Gábor már börtönben ült, de ott lebegett a letartóztatás veszélye Farkas Mihály feje felett is. A robbanás október 23-án mégis váratlanul történt. Délután még a mosolyok domináltak, estére az indulatok. A nép felkelt. Nem harcolt mindenki, de reménykedett, forradalmi bizottságot alakított, fényképezett, körülnézett. Babits Mihály szelleme félnéken visszavonult, Petőfi volt kint az utcákon. S voltak kint mások: fiatal fiúk és fiatal lányok. Simléderes sapkákban, mint valami hadsereg. Vasutasok, kalauzok, katonák, rendőrök és diákok. Ledöntötték a tízméteres talapzaton álló nyolcméteres monstrumot, a bálványt, s bevontatták a Dózsa György útról az EMKE-hez, a Blaha Lujza térre. Ott még állt a gyönyörű Nemzeti Színházunk, s már állt a Szabad Nép székháza is. Ma már egyik sincs meg. És ott hevert a hatalmas szobor. Rajta felirat: POSTARABLÓ, PUSZTULJON AZ ESZMÉD. Milyen pontos felirat! Pusztuljon az eszméd!. A marxizmus-leninizmus-sztálinizmus. Milyen világosan látta a krétás pingáló: nem valami hiba csúszott az amúgy makulátlan eszmébe, hanem maga az eszme volt ordas. Igen: az indulat. E nélkül nincs forradalom. Ne akarjátok bemesélni: csak a szeretet! Behúzni a monstrumot az EMKE-hez: maga az indulat. Utána szétverni, s egy kis szuvenírt hazavinni: indulat. Valaki hatalmas darabot vágott

ki. – Hová viszi? – vonták kérdőre. – Egy egész kollektívának viszem Újpestre! – vágta ki magát a mohó gyűjtő.

Hatalmas bogár, nagy, fekete kintinpáncéllal, felfordulva. A lábával kalimpál ez a villamos a Népszínház utca bejáratánál. Az emberek kerülgetik, megszokták, a forradalom szimbóluma: a felborított villamos. Barikád és alkotás egyben. Ki borította fel, hogyan? Lövés érte, vagy markos kezek nekifogtak, s kilendítették a sínek-ről? Csak az tudja, aki éppen ott volt.

Kilőtt tankok, járművek. Szétlőtt házak. Háború 1956-ban Budapesten. Nem afféle finomkodó, tavaszi álom, szellemes ellenállás: brutális háború. Nem csak versek, nem csak duma. Az utolsó alkalom, hogy tettünk valamit. Harcoltunk. Véreztünk. Meghaltunk. A járda mellett feküdtünk mellkaslövéssel, nyitott szemmel tizenhat évesen, kezünkben a fel nem robbant Molotov-koktéllal. S a lánctalpak kiégték: ez a páncélos nem megy tovább, hogy elfoglalja a stratégiai helyeket. Ebben a páncélosban benne égett a három katona.

Megroggyant ez a villamos, kapott egy lövést, ágyúból, tank lövegéből. Ez a villamos harci járművé vált. El lehetett volna tenni, ha a forradalom győz, a forradalom múzeumába. A vezetőállásban tányérsapkás nő mutatja egy cselédforma lánynak a berendezéseket: akár te is vezethetnéd a villamost a Nagykörúton. Elsuhanhatnál a New York kávéház előtt, a Royal előtt egészen a Nyugati pályaudvarig. Nem a szennyest mosnád valamelyik elvtárs villájában. – Zsuzsika! Megmutassam, hogy kell vezetni a villamost? – Mutassa meg Kati!

Az Üllői út. Még macskaköves és villamos jár rajta. Ezen vonultak be az oroszok. Kétszer is. Nem villamossal jöttek október 24-én és november 4-én. Baráti bevonulás: szétlőttek mindent, ami az útjukba állt. S az útjukba álltak a házak, a templomok, az emberek, a srácok, a lakásokban a porcelándíszek, szétlőtték a herendi étkezészetet, amelyet a nagymama annyira szeretett, a csillárt és a terepasztalt is. Rövid időn belül másodszor. Fasiszták? Hahó, antifasiszta tüntetők! Halló, szobordöntőgető hősök!

Felfordult harcokcsi, szétlőtt utca. Egy srác – tizenhárom éves forma – őrt áll, valaki ide állította. Nem tágit. Vállán fegyver, egylövetű puská. Ezzel fogja védeni az utcát, ha megindul a „Forgószél” hadművelet, több ezer harcokcsival, hatvanezer engesztelhetetlen harcossal, akik számára ez a srác a fasiszta, a gyilkos, a náci, a rasszista, a szovjetellenes, a reakciós, az imperialista, a neokolonialista, a magyar. Ez mind ő: Ferike az Üllői út 37-ből, a második emelet négyből. Közép-Ázsiából hoztak katonákat, hogy ezt a kissrácot likvidálják. Sikerült. Esélye nem volt. Sírja sincs, nem végezték ki, nem ítélték el. Egyszerűen elföldelték. Nincs rajta a hivatalos veszteséglistán. Csak egy édesanya jár kik makacsul a 301-es parcellához. Ő tudja – egy fegyőr megsúgta – hol van a srác elföldelve. Virágot visz és fut, szalad a lovasroham elől, Kádár elvtárs lovas rohama elől.

A 176-os harcokcsi. Bénán, fáradtan áll Kántor bácsi, a kárpitos üzletével szemben. Kié volt? Magyaroké, oroszoké? Négyen méregetik, négy civil. Kezüik a zsebükben, hideg van, novemberi hideg. A szovjet államnak ez az egy harcokcsi rengeteg rubelbe került. S most bénán áll Budapest egyik utcáján. Civilek nézegetik: mi történt? Van valaki a harcokcsiban? Vagy a mienk már? Talán még győzhetünk is? Bizonytalanság. De a 176-os már nem lő szét semmit.

Front az utca, front a lakásunk, front a lépcsőház. Front a nappali, leszakadt. Repült a zongora, a pálma, repültek a kristályok, repült a festmény, az étkezőasztal, repült a hitvesi ágy, a gyerekszoba. A rádióban a szignál. Összeomlott az életünk. Lentről néztük,

kezünkben fegyver: szétlőtték az otthonunkat, 1945 után másodszer. Szeretjük felszabadítóinkat. Most is megszabadítanak magunktól, a lakásunktól, a városunktól.

Ott, a szétlőtt paloták előtt egy Pobeda suhan észak felé. Ki ül benne? Egy lovas kocsit megpakolva tüzfával. A ház gerendái összevágva? Egész télre megvan a tüzelő. A Pobeda rohan észak felé, de valaki megpakolta már a lovas kocsit is. A házak szétlőve: nincs tetejük, november van: a kályhára kell gondolni. Mint 44-ben a lakbérre. Visszük a fát. És a Pobeda? A Köztársaság tér felé rohan: a végzetébe. Siessünk Földes elvtárs, kérjük meg a szovjet elvtársakat, hogy vessék be a légierőt!

A Kilián-laktanya, az egykori Mária Terézia-kaszárnya. Olyasmi, mint az Új épület, csak ez megmaradt. Szétlőve most már. Maléter előbb oda, majd vissza. Sokba került a hórihorgas tisztnek, felakasztották. Corvin köziek előbb ellenük, majd velük. Szemben a ház lerombolva: nem is építették újjá. Pobedák. Dzsipek, kézikocsik. Tömeg az utcán. Mindenki siet valahová. Szétlőtt üzletek. Mindenkinek dolga van, siet valahová.

A ndrassy út. Szétlőtt épület, ellenlők, szabadságharcosok, bujdosók fészke. Felfedezték, szétlőtték. Elfogyott a lőszer, egy maradt mindenkinek a fegyverében. Merre fordítja? Maga ellen, az ellenség ellen? Hányszor megélték ezt eleink! Egyetlen lőszer, egyetlen nyílvesző. Nem maguk ellen fordították. Hagyományunk Zrínyi kirohanása, hagyományunk Petőfi halálvágatja, hagyományunk az 56-os srácok vakmerősége. Mind elvéreztek. Az épület mögött sírgödör. Harminc-negyven ember belefért. Tarkólövés, géppisztoly sortűz. Foglyot nem ejt a Vörös Hadsereg. A mese nem folytatódik. Tömegsír Budapesten, 1956-ban: mész, föld, álcázó holmik. Lent a föld alatt harminc fiatal: a szabadságért haltak meg Uram, Istenem!

Lángol a gumi. Kilőtték a páncélozott szállító járművet, a 18-ast. A pótgumi leesett, ég. A sofőr nem érti, hogy mi történt. Valaki zsebre dugott kézzel közelít. Motorbicikliről figyel egy társaság. A füst ellepi az utcát. A bűz mindent átjár. Mi lesz most? Elengedik az oroszokat? Elfogják? Valaki már a motorban matat. Mi történik: győzött a forradalom? Legyőztük a hatalmas birodalmat? Holnap nyugalom lesz? Megkezdődhet az iskolai tanítás? A közlekedés? Ez a páncélkocsi is majd a múzeumba kerül? Magyarország szabad ország lesz? Megteremtjük a demokráciát? Semlegesek leszünk? Erőfeszítéseink gyümölcsöznek? Félelmeinket elfeledjük? Gőgösségünket eldobjuk? Talentu-munk fátumát beteljesítjük, s boldogok lehetünk? Nem építünk erődöket, nem csomagolunk bomlott írónak. Nem engedjük magunkat a hatalomhoz kötni apró erkölcsstelenségekkel. A forradalom szelleme elillant, s mégis: „Egy megváltás lehetséges még csak e különös, szomorú Magyarország számára: az úgynevezett vezető intelligenciának üdvös és frissítő cseréje.” Ezt mulasztottuk el 1956-ban, majd végzetesen 1990-ben. De egyszer sikerül. Ifjak kellene hozzá. Ifjak és fantáziadúsak. Vitátlan emberek, rendbontó emberek, hódítók a magyar Glóbuszon. ♣

UGRIN ARANKA

NOTESZ

A KARTONDOBOZBÓL

(Tamási Áron Naplójára az 1956. november 4-ével kezdődő napokról, a szerző hagyatékában Ugrin Aranka talált rá, majd közreadta azt a Hítel folyóirat 1997/10., októberi számában.)

Tamási Áron nagyon ritkán szánta el magát naplórásra. Naptaiban pár szavas feljegyzések maradtak fenn. A sebtiben papírra vetett sorok jelzik, hogy elfoglalt volt, napon-ta több emberrel is találkozott. Idejének nagy részét – a munkán kívül – barátokkal, látogatók fogadásával töltötte. Naplót csak kivételes esetben vezetett, mint

például 1944-ben, amikor feleségét menekítette Kolozsvárról, s a budapesti ostromot Bajor Gizi tündéri gondoskodásával egy villában vészelte át. A történelmi sorsforduló kényszere és a szobához köztöttség egyaránt hozzájárulhatott ahhoz, hogy akkor részletesen feljegyezte az

eseményeket. Ugyanígy történhetett az 1956. november 4-ével kezdődő napokban is: megindult az orosz támadás, az író mozgásteret pedig a lakásra, a pincére és a házzal szemben levő Sportkórházra korlátozódott. Tíz nappal később, amikor már közlekedni lehetett a városban, s Tamási ismét bekapcsolódhatott az írószövetség és a Vöröskereszt munkájába, átalakult a napló: rövidültek a bejegyzések, a lapok a mozgalmas mindennapok emlékeztetőit őrzik.

Tamási Áronné Bokor Ágota úgy távozott közülünk 1996. október 6-án, hogy példás rendben hagyta ránk férjének kézíratait és relikviáit. A Petőfi Irodalmi Múzeum centenáriumi kiállítására készülve (PIM 1997 – a szerk.) a hagyaték egyik gondozójaként nyitottam fel azt a kartondobozt, amelyben fennmaradt a műbőr kötésű, kis alakú notesz is, amelynek lapjain Tamási Áron 1956-os naplója olvasható.

TAMÁSI ÁRON

Napló, 1956-1957

(1956. november 4. – 1957. január 11.)

XI. 4. vasárnap, Károly napja

Hajnalban elkezdődött az orosz támadás. Az országban mindenütt, főleg a városok és gócpontok ellen. Elsősorban Budapest ellen. Hajnalban öt óra tízkor lövések zajára ébredtem. Ágyútűz és gépfegyver. A Budaörsi út felől. Hat óra körül a rádióban megszólalt Nagy Imre, a minisztertanács elnöke. Bejelentette, hogy az oroszok katonai támadást kezdtek, nyilván a demokratikus, magyar kormány megdöntésére. Ezt tudatja a magyar néppel és a világ közvéleményével. Később rádiófelhívás hangzik el, hogy Maléter és a küldöttség tagjai térjenek vissza, s vegyék át hivatalukat. (Maléter hadügyminiszter, Erdei Ferenc és még nem tudom kik, előző este elmentek a szovjet parancsnokságra, hogy a szovjet erők kivonulásának „technikai” részleteiről tárgyaljanak. Elindulásuk után közölte Majlát telefonon, hogy Ferenc tiszta ruhát vett, elbúcsúzott és elment, hogy végső próbával helyrehozza, amit tizenegy év alatt vétett. Lehet, hogy végső útja volt, mert a sorsáról még nem tudunk semmit. Úgy hírlík, hogy Malétert, a küldöttség vezetőjét az oroszok ott tartották. Ha így van, akkor bizonyára Ferencet is.)

A harc komolyan indult meg hajnali négy óra körül; úgy hangzik, hogy a virradás ideje alatt elszántan folyik. Senki az utcán. Kálmán telefonál, hogy I. Gyula kocsival elindult a Parlament felé. Mivel a kocsit a hídon nem engedték, gyalog folytatták útjukat. (Ezt mondta.) Nemsokára a rádióban elhangzott az írószövetség felhívása a világ népeihez: segítsenek abban, hogy az irodalom, a tudomány, a munkásság és a parasztság szabadon élhessen. „Segítség, segítség!” Bár név nem szerepelt a felhívásban, megismertem Háty hangját. A felhívást még angol nyelven tolmácsolták, aztán a rádió elnémult. Üresen maradt, csak valami telefonbeszélgetések halk és zavaros hangja hallatszott a rádióon keresztül. Mindez hét-nyolc körül történt. Közben és utána több telefon volt. Ezekből nagy riadalmat éreztem, de komolyságot is. (Ferencsik, Sebestyén.) Álláspontom az volt, mondtam is, hogy a mi részünkről minden fegyveres ellenállás oktalan pusztításnak látszik. Erkölcsi és jogi igazunk tudatában fegyelmezetten várjunk, annál is inkább, mert ügyünk már nemzetközi ügy.

Mivel a harc fokozódott, jónak tetszett a legszükségesebb dolgokat összecsomagolni, s talán lemenni az óvóhelyre. Az aktatáskát és Aliszka sárga, nagy bevásárlószatyráját le is vittük, s két matracot, két pokrócot, egy kispárnát és kevés borral a demizsont. Egy kiló kenyér, fehérnemű, orvosság, gyertya, tisztálkodószerek: ezek voltak a táskában. S a „hármás, kis tükör”. A pince igen nyirkos volt. A lakók jó része már ott volt. Fáskamráim előtt is elfoglalták már a helyet. Ott egy fekvőhelyet mégis odaengedtek nekünk. Kinyitottam a fáskamra ajtaját, a farakás közé rossz szőnyeget is tettünk. Mikó hozza a hírt (nyolc óra körül), hogy a szemben levő kórházi konyhán segíteni kéne. Aliszka is jelentkezik. Én is vele megyek. Visszük a csomagokat is. Ott, a konyhán kevés nő. A gondnok is ott van. Vágják a húst, főzik a levest. Aliszka rossz, kék köpenyt vesz, hámozza a krumplit, majd délben az ebédlőben kiadja az ebédet, s mosogat. Én is kapok ebédet.

A szervezési osztály szobájában ülök. Láng szobájába nem enged be „Márta főnövér”: száraz, csúnya, szőke nő. Ők hárman (nők) odaheleykedtek. A portán, a telefontól nagy torlódás. Simon portás megtudja a nevemet, kijön az udvarra hozzám, s örül, hogy találkoztunk. Torda

környéki ember. Ebéd után hazajövünk. A harc tart. Várjuk a világból a válaszokat. A magyar rádió süket. Nagyon rossz így. Külföldi rádióból halljuk, hogy délután összeül a Biztonsági Tanács. Fáradt vagyok. Szoba tele: orvos, tisztviselő, volt tüzértiszt. Kártyáznak. Kis sakk is van. Ruhástól lefekszem. Ébren alszom. Fátyolon keresztül: rádió szól, lövések hangzanak. Hír! Biztonsági Tanács szavazott: kilenc mellettünk, egy semleges (Jugoszlávia), orosz vétő. Lodge indítványára (hír) összeül a közgyűlés. Ruhástól egymás mellé fekszünk. Ágyú-gépfegyver szól. Déli vasút felé, Gellért felől. Aliszka meg-megremeg. Elég jól alszunk. Reggel ötkor nagy tűzharca ébredünk. Lemenjünk-e?

XI. 5. hétfő, Imre napja

Ismét öt órakor ébredek. Elég csend van. A magyar rádió is szól: de nem Pesten, mert a bemondók hangját nem ismerem. Valószínű: Pózsony. Ez mondja, hogy Szolnokon új kormány alakult, a „Forradalmi Munkás-paraszt kormány”. Kádár János (elnök), Münnich, Apró, Marosán. Az egészet nem közlik. Az oroszok alakították. A szabadságharc vívmányait vállalja, a harc vége felé történt (mondja) fasiszta elferdülések ellen küzd. Ezt elméleti fejtegetésben mondja el a rádió. Külföldi adó tudósít, a közgyűlés New Yorkban az amerikai javaslatot elfogadta: az oroszok rögtön szüntessék meg a harcot, s vonják ki csapataikat, adjanak a népnek alkalmat, hogy szabad választás legyen, semleges ellenőrzés mellett; a főtitkár (Hamarskjöld) küldjön megbízottakat, kik a helyzetről jelentést tesznek.

Aliszka tésztát akar sütni. (Jól reggeliztünk.) Olga (Mikóné) hívja a kórházba. Nem megy, pedig biztatom. Nyugtalan. A közelben tűz kezdődött. Lementünk a pincébe. Zsuzsika (Sütőné) innen is hívja Aliszkát a kórházba. Egy órakor. Nem megy. Negyed kettőkor a környéken (közel) valami apró lövések. Ez baj, mert a Csörsz utcánál orosz tankok állnak. Meg is indultak a tankok. Végiggéppuskázzák az utcát. Gépágyú is szól. Egy-kettő felmegy a pincéből: az ablakok egy része kiment. Golyók is átütötték az ablakokat. A szemben levő kórházból állítólag (Sütő mondja, aki a portással beszélt) látták az egész esemény. Átment a kórházba, tőlünk a második házon két gránátütés is van. Sőt, a kórház utca felőli frontját is lőtték, mert benn az ágyak között golyószórós golyókat találtak. A délutánt a kórházban töltjük, a konyha melletti szobában. (A gazdasági vezető, „Béla bácsi” irodájában.) Estefelé itt adnak nekem valami túros csuszát. Sötétedés alatt átmegyünk. Veszélyes a helyzet, golyók fűtyörésznek. Hol alszunk? (Szóllás László helyettes orvos vezető nem engedte meg, hogy a konyha melletti irodában töltsük, bár ülve, az éjsza-

kát. A tornateremben sérültek fekszenek, nagy tisztaságban, csendben. Ott alhattunk volna, de nem akartunk: egyrészt a sérülteket ne zavarjuk, másrészt az utca mellett fekszik. Otthon: a Mészároséknál a földszinten, vagy a pincében.) Fent a lakásban együtt vacsorázunk: Sütőék, Mikóék, mi. Lőnek. Lemegyünk. Hirsch Gyuszi a fűskamrában már megvetette nekünk az ágyat. Ezt nem akarjuk visszautasítani: ott alszunk. Gyermek sír, rádió szól. Nyugtalanul alszom, Aliszka hozzám húzódva. Fáj reggel a derekam, de sok időt töltöttem fekve.

XI. 6. kedd Halljuk: az amerikai elnök levelet írt Bulgának, aki a szuezi kérdéssel válaszolt. Kéthly megérkezett New Yorkba. Reggel csend. Haynal telefonálja, hogy a kórházában romlás, a betegek tömve vannak a pincében. Szóljak Szóllás doktornak, hogy hozzanak onnan át betegeket. Átjövünk. Szólok. Vöröskeresztes kocsi jön vissza: a Szabadság hídon nem engedték át. Kálmán doktor orosz sebesülteket kötözött. Ő mondja, hogy a katona, kötözés után, belelőtt a tüzet oltók csoportjába. (A szomszéd ház ott kigyulladt. Az övék is, de azt nehezen eloltották.)

Itt a kórházban csak a főkönyvelő kedves. Megengedte, hogy szükség esetén itt töltsük az éjszakát. (Gasparik a neve. Béla mester ideges, s önállóan nehezen kíván intézkedni.) Egy kocsi mégis átment az Árpád hídon. Nagy vizsgálat után. Mondják, retentő sok az orosz. Halljuk: nagy tömegben zúgnak a repülő. Itt a környékünkön még nem bombáztak. Itt ebédeltünk a kórházi konyhán fél háromkor. Szomszéd-ból (50. sz.) egy művelt mészáros. Örvend. Olvasóm. Pohár vörösbor. Mikó, Dönci itt, feleségeink a konyhán.

Tiszta, őszi idő. Reggel szél. A zászlóról, amely az erkélyen lebeg, a gázszlepelt leszakította és elvitte.

Délután négykor átmentem Mikóval a főiskolára. Ott egy szobában van a kórház raktára: alma, káposzta, liszt, paprika. Szamárszekérral mentünk. Végig az utcán, a házakon nincs ablak. Legtöbb helyen nagy üregek-belövések. Az összes kulcsot elővesszük. Egyik sem talál a raktárajtó zárjába. Végre betörték. Három láda almát hozunk a számmal. Két zsák lisztet. Egyik zsákot emeltem: szívdobogást kaptam. Dönci hozott orvosságot. Egy kórházi alkalmazott panasszal jött: az idegenek jöttek be az kórházba, akik közül egyesek rosszul viselkedtek. Egy fiatalember, aki az egyetemi forradalmi bizottság tagjának mondta magát, papírt kért itt, hogy a városban levőkkel tartsa a kapcsolatot. Papírt nem kapott. Mikor a betegszállító kocsin ment, bent szerelmeskedett. Itt is (állítólag) üzi, egyebet nem csinál.

Szóllás igazgatóhelyettes munkát kínál nekem. (Délben kértem tőle.) Írjam össze a sérülteket. Szívesen vállalom. Holnap reggel elkezdem. Tanácskozás, hogy a „kurválkodóval” mit csináljanak. A főszakácsné ebéd után nagyon elvágja késsel a kezét. Konzervet akart felnyitni. Kedves, piros arcú nő. Aliszkaék babot tisztítanak. Öt óra körül hazamegyünk. Vacsorára két tojást adnak, amelyet hazaviszünk. Háromnapos gulyáslevest eszünk.

Rádióan halljuk Eisenhower levelét Bulgaryin fenyegető levelére, amelyben a szuezi kérdéssel kapcsolatban a rakétafegyverekről is beszél. Azt írja az amerikai elnök, hogy Bulgaryinnak semmi erkölcsi joga nincs békeakciókról beszélni, amíg Magyarországon fegyveres akciót folytat. Különben ma, november 6-án van az amerikai elnök-választás. Olyan hírek jönnek, hogy az angolok Szueznél beszüntették a harcot, Izrael is a Sínai-félszigeten. Nyolckor lejövünk a pincébe. Gyermek (négy-öt), felnőttek, mechanikus (Gyuszi), Takács (kiváló matematikus), mészárosmester (nagyon értelmes polgár), Feketéné (fi-
vérével), Dönci nincs itt.

XI. 7. szerda Mogorva, őszi idő: szél, eső. Öt óra után keltem a pincében. Fél hatkor felmentem. Rádió: Eisenhower harminckilenc államban már győzött. A szuezi kérdésben fegyvernyugvás. Várják a nemzetközi rendőrséget. Európában (de mindenütt a világban) nagy tüntetések mellettünk és a szovjetek ellen: ma van az orosz októberi forradalom ünnepe. A külföldi követségek nem vesznek azon részt.

A külföldi kommunista pártok bomlani kezdtek, mondja a rádió. Itt nagy csend. Sehol egy lövés. Már hét óra. A csend aggasztó. Mi készül vajon? Mi készül vajon? Gyermekek zajonganak. Mosdatják egymást. Dél felé az idő megenyhül. A szél megújul. Fél kilenckor átmegyünk a kórházba. Szóllás azt mondja: Kollárnéhoz menjünk. Ő az adminisztráció vezetője. Kollárné ötven körüli asszony, szemüveges, testes. Csak két foga van. Négy lapot ad: más-más címe van a lapoknak, de a rajtuk levő kérdések egyformák: név, születés, apja, anyja, felesége, családi állapot, sebesülése vagy betegsége. Az I. pavilonba megyünk, három pár. Én Aliszkaival. Négy példányban kell kitölteni. Hetet töltünk ki. Sebesültek nagy része. Hírekre éhesek. A konyhában a főnökhelyettes (Sipőcz, egy harmincöt körüli kis, csúnya nő) azok ellen van, akik idegenek a kórházban. (Bizonyára ellenünk is.) Szóllás is meggondolatlanul beszél. Ezért délben Aliszkaival ebéd nélkül eljövünk. Tizenegy körül golyó ment be a porta melletti ablakon. Délután otthon a pincében. Fáradt vagyok, Aliszka (kedves) bablevest ad. Négy óra körül kilép Brunnéktól egy tál süteménnyel. Ahogy kilép, oroszokkal találja szembe magát. Kilencen jönnek átvizsgálni a házat. Vezetőjük (talán őrmester) kis termetű, nem barátságos ember. Egy ungvári (ruszin) katona tudott magyarul. A többi jórészt belső-ázsiai, mongol is volt. A vezetőn kívül mindegyiknél géppisztoly, néhány tojásgránátot tart a markában. Én vezetem fel a lakásba. A vezető és a ruszin jött be. A könyveket megmutattam nekik. Tolmácsolta, hogy író vagyok. „Itt rendes emberek laknak, jótálok értük” – mondtam. Kocsi, egy ágyú-(gép-) karaván várta őket a ház előtt. Vizsgálat közben egy katona (belülről) fegyverrel állott a kapu elé. Továbbmentek a karavánnal. Ahogy megvizsgáltak egy házat, tovább. Fent a lakásban vacsoráztunk. A harc egész nap tartott. Az Országos Levéltár kigyúlt. Halljuk: a Mecsekben, Mátrában, Kőbányán és Csepelen tart az ellenállás. A Haynal-klinika „A” épülete földig lerombolva. Sok a halott és sebesült. Átment egy kocsi, de nem tudott semmit segíteni. Pincében alszunk. Gyermek rajzolnak: mesét és helyzetképet. A házfelügyelő kiteszi a fehér zászlót.

XI. 8. csütörtök Reggel csend a környéken. Világos, őszi reggel. A levéltár palotája ég. Gomolygó füstje messze látszik. Mondják: a ligetben és a pilisi hegyekben ellenállás. Repülő nem jár. Tegnap egy bombázót (állítólag) Csepel fölé lelőttek. Mikó mondja: a kórházban megromlott az étel, bár odaadhatták volna a népnek. (A vezetés tűz-zavaros.) Tizenegy és egy között kint: Kléh István utca–Böszörményi út–Kékgyöly–Alkotás utca, a Királyhágó téren az óra jár. Élelmi boltok előtt nagy tömeg sorban, a pékbolt előtt végig az utcán három-négyezer ember. Cukorkaboltok előtt is. Egyébként minden zárva. Legtöbb helyen ablak sincs. Sok ház romos, ágyúbelövések. Tompáék előtt még a kidobált holmi füstölög. Asszony sír a lánya miatt, aki vidéken iskolában van. Az Alkotás utcában (37. szám) bent a kertben férfi halott, le van újságpapírral takarva. Sorban állással egy üveg rumot veszünk. Sokan hátizsákkal, csomagokkal. Emberek hullámszanak. Sok tank áll vagy továbbdübörög. A katonák fegyvert szegezve ülnek. A tömegben sok ember kutyával jár.

Rádióból halljuk: a tegnapi közgyűlésen létrejött Egyiptomban a fegyverszünet, csapatok visszavonása, nemzetközi, rendőr karhatalom. Csou En-laj nyilatkozott. Ma délután lesz a közgyűlés a magyar ügyben. Adenauer tegnap nyilatkozott. Gaiskell ugyancsak. Aliszka a kórházban az ebédkiadásnál segít. Mi lesz? Ez foglalkoztat mindenkit. A csepeli olajgyűjtőt az oroszok lövedékkel (mondják) felgyújtották. Gomolygó füstje messze égre tör, ki-kigyúl néha az egész táj. Fent alszunk, végre a nadrágot is levehetem. Nehéz, fárasztó álomom volt.

XI. 9. péntek Éjjel csend volt. Csak este hallatszott itt közel két sorozat. Fél nyolckor keltem. A közgyűlés tegnap három óráig tartott. Érdekes volt, hogy a lengyelek és a jugoszlávok félig mellénk álltak. Az ázsiai országok egészen. (India, Indonézia, Burma, Fülöp-szigetek, Laosz.) Izrael is beadta a derekát a Sínai-félsziget dolgában. A közgyűlés folytatása ma lesz. Hallom: barátaim nagy része megvan. Az

oroszk vezetéket húznak az utcán. Mondják: Dorogot is (a bányát) megszállták az oroszok. *Mindent megszállnak.* Az idő fényes, bár felhős, bár vattás módon. Reggel héttől este hétig lehet az utcán járni. Élelem dolgában mindenki megindult. Vannak, akik hat-nyolc órát állnak sorban. Mi lesz?

XI. 10. szombat Derült, hideg idő. Nagyjából csend van. A közgyűlés a délelőtti határozat után (az orosz erők vonuljanak ki, nemzetközi vizsgálóbizottság jöjjön, szabad választások legyenek) a magyar ügyet a hétfői, rendes közgyűlésre utalta. A házban megszervezik a kenyérellátást. Tekeres (énekes) többféle ételmi cikket hoz, amelyekért sorban állt. (Adtam neki ezekre száz forintot.) Nagy Lajos is hozott ruhaszappant, mások is valamit. A pincéből felhordtam a matracokat, párnákat. Délután megérkezik Féja (*Féja Géza – a szerk.*), nagyon megörültem neki. Püskinél lakott a Ráday utcában. A holmiját (annak egy részét) a becsapó akna (ötödik emelet) elvitte. Utána a teológián volt (református). Onnan jött. Kopaszra nyíratva magát, fehér (ősz) bajusza nő. („Ugye, olyan vagyok, mint egy tibeti láma?”) Elmentem Erdei Sándorékhoz. Mikor visszajöttem, Aliszka sírt: közben tudta meg, hogy Gérecz Attila a Dohány utcában meghalt, hősi módon, harc közben. Én nem ismertem, de ő mondja, hogy nagyszerű fiatalember volt. (Egyszer meglátogatt minket, de akkor nem voltam otthon.) Géza itt aludt nálunk. Kék mackóruhában jött, hosszú napok után először feküdt tiszta, jó ágyban. Este is csend volt. Éjjel messze ágyúlövések még voltak. Mondják: Csepel még áll, Dunapentele is, a Mátrában, a Bükkben, a Bakonyban partizánok.

XI. 11. vasárnap Szép, őszi idő. Délelőtt tízig az ételmi üzletek nyitva vannak. Lőrinczi Gyurka és barátja eljönnek: mi lesz velünk? Felmegyünk a Vércse utcába, ahol Gézának szobát nézünk. Géza itt alszik.

XI. 12. hétfő Reggel Antal Dezső a lányával eljön. Zsuzsa a kórházban dolgozik. Dezső építész, a forradalmi bizottság elnöke. Szesztay: ref. egy. (Ravasz, Pap), bíznak az írószövetségben, a fizikus tudósok is (mondja Szlavitz). Haynal feljön. Micsoda dolog, hogy Petőfi nevét vette fel a párt? Nagy Imre és Losonczy a jugoszláv követségen van. Délben írószövetségbe, gyalog, Kossuth híd. Tankok táboroznak a Parlament előtt-körül. Az Andrássy úton futkosnak. A szövetségben nagy nyüzsgés. Deklaráció. „Az értelmiség az ország népéhez.” Emberek áradnak a romos utcákon. Van ott minden: hátizsák, csomag, figyelés: tankokkal nem törődnek. A Lánchídon vissza. Itthon bizakodás. Egész nap nincs lövés.

XI. 13. kedd Hideg, kissé páras idő. Fél nyolckor keltem. Géza még később. Semmi lövést nem hallottam. Géza messziről igen. Délelőtt Bodor jött. Mi lehet a kibontakozás útja? Mondtam: a magyarság négy tömegerejével kell építeni a kibontakozást: 1. munkások szakszervezete, 2. parasztszövetség, 3. értelmiségi és ifjúsági szövetség, 4. karhatalmi forradalmi szövetség. E négy tömegszervezet létesítsen országos tanácskozó testületet, amely egy ideiglenes országgyűlés szerepét vállalja! Válasszon egy nemzeti főtanácsot: elnök, négy tag! Válasszon kormányt! Ezeknek hatáskörébe kell utalni a választás formái (pártok) dolgát és független személyek bevonását. Ordas veje (*Ordas Lajos Rákosi-korszakban bebörtönzött evangélikus püspök veje – a szerk.*), mérnök: mi a kibontakozás útja? Kelemen Sándor, a Petőfi Párt kitűnő embere. Sinkának kevés pálinkát adtam. Sebestyén jött Gézához. A Kis Royalba mentünk, ahol nem adtak ebédet, mert az a hír terjedt el, hogy a hidakat ismét lezárták, tüntetés miatt. Valóban beszéltek: Nagy Imre miatt tüntetés van. Sebestyén és Kelemen Sándor itt vannak: bizakodva beszélnek a jövőről. A tegnapi írószövetségi írásnak (mondják) nagy hatása van. A munkások sztrájkja tart.

XI. 21. szerda Írószövetségi elnöki ülés. (Munka felvétele.) Az ENSZ három határozata: 1. Kuba, 2. India, 3. Amerika.

XI. 20. kedd A Petőfi Párt várakozó állásponton.

1956. XI. 21. Javaslat az írószövetségben.

„1. *Annak a nemzeti jelentőségű kérdésnek az eldöntése, hogy a munkásság felvegye-e a munkát, teljesen a munkásság joga. Mi ebben a kérdésben felelős döntést már azért sem hozhatunk, mert a munkásság munkabeszüntetésében vagy munkafelvételében sohasem hozott az írószövetség döntést.*

2. *Ha a munkásság úgy döntene, hogy a szabadságharc eseményeinek és a sztrájk jogának fenntartásával felveszi a munkát, ezt a döntést helyesnek ismernők el.*

3. *Az írószövetség az írói vagy szellemi munka felvételében a személyenkénti döntést tartja helyesnek.*”

Fenti javaslatom, ámbár komoly fogadtatásban részesült, mégis Háy Gyula előre elkészített szövegét fogadták el, változtatással. Sok haszontalan közbeszólás volt, főleg stiláris vonatkozásban. Ezen az elnökségi ülésen jelöltek engem Fėja javaslatára a Vöröskeresztes Központba az írói segélyek képviselője gyanánt. Ekkor jelölték, Veres Péter kívánsága szerint, az országos Értelmiségi Tanácsba az írók részéről Déryt és Kereszturyt. Ülés után, öt-hat óra között, a sötét és néptelen utcán gyalog jöttem haza, mert az írószövetség kocsijával mások mentek el.

XI. 22. csütörtök Vöröskereszt, Nónaynál. Felolvassák a rádióban az írószövetség tegnapi határozatát. (Fél kilenc.)

XI. 28. szerda Irodalmi Alap, Vöröskereszt-ügy.

Petőfi Párt: feljegyzés; kép és kiút.

Itt van Khosla.

XI. 29. csütörtök Elnökségi ülés. Hozzászólásom az írói munka kérdéséhez.

1. Rövid múlt: ellentétek, sorsom.

2. Egység. Mi hozta össze?

a) A nép szellemi, politikai sorsának felismerése, valamint a felelőség érzése jövődjé fölött.

b) A szabadságharc vívmányai megszilárdították ezt az egységet, amely most már a demokratikus jogok és a társadalmi szocializmus szolgálatában áll, az igazmondás és annak könyvekben, írói művekben való kifejezése után.

3. *Az egységet meg kell őriznünk.* Az egy az egészért, az egész egyért felelős legyen, a közös eszmékért való küzdelemben.

4. Mi a teendő?

a) közös nyilatkozat az írói munka feltételeiről és a főbb irányelvekről. (Ki tegye? Az írószövetség, az elnökség, vagy egyénenként? Irodalmi újságban, vagy a rádióban?)

b) Munka az *Irodalmi Újságban* az írószövetség könyvkiadóján keresztül.

c) Igény a szellemi és művészeti élet minden területén a beleszólásra.

5. A teendők gyakorlati útjai.

a) Az elveket személyek garantálják: tehát a megfelelő embereket a megfelelő helyekre.

b) Minden kijelölés módja a demokratikus választás.

FELADATKÖRÖK:

1. Elnöklés, felsőbb hatóságoknál (Minisztertanács, miniszter) szellemi és érdekképviselő.

2. Szellemi és művészi testületekkel (Akadémia, színművészeti testületek, könyvek, adók, rádió, külföldi jogok stb. gondozása) írói befolyások ügye.

3. Az írószövetség kiadójának, lapjainak, irodalmi estélyeinek gondozása.

MŰSOR:

Elnöki bejelentés az elnökségi munka megosztásáról és az ügyvitel módozatáról.

1. Írói munka és annak elrendezése.
2. Közéleti beadvány tárgyalása.
3. Segélyek, Vöröskereszt. Utazás.
4. Autóügy.
5. Tagfelvételek ügye.

FELADAT:

1. Veres: Az irodalom szervezeti szerepe.
2. Háý: Az irodalom társadalmi szerepe.
3. Tamási: Az irodalom emberi szerepe (a szabadság és igazmondás kérdése)

4. Illyés: Irodalmunk a világ irodalmában. (Mit adhatunk neki, s mit nyerhetünk tőle?)

5. Németh: Élő irodalmunk, mint a múlt irodalmának örököse.

6. Irodalmunk szerepe a népi felkelésekben, különös tekintettel a két szabadságharcra.

7. Illés: Műfajok és kifejezési formák.

*

Ülés:

Erdei, Lukács és Sándor András ügye.

Én: Elvi alapok.

Tamási Lajos és Szabó Pál: politikai, társadalmi és erkölcsi alapok.

Veres: Rögtöni tárgyalási alap.

Zelk: Az írószövetség esetleg megszűnik.

Háy: Rágalmazás ellen.

Déry: Ellentétek támasztása.

Én: 1. Ne védekezés legyen, hanem jövőt építő. 2. Nem munkástanács, hanem három réteg a nemzet.

Illyés: 1. A nemzet függetlensége. 2. A különböző rétegek maguk találják meg a maguk (önrendelkezés) életformáját.

Fekete: Rágalmazás folyik. A lelkiismeret a fő.

Erdei: A nyilatkozatnak ne csak irodalmi vonatkozásai legyenek. Konkrét fogalmazás.

Lakatos: Értelmiségi nyilatkozat. (A munkásság a központi erő.) Nemzeti szövetség, önkormányzat.

Veres: A gyakorlati javaslat (Háy) rögtön; az enyém a közösség jóváhagyása után.

1956. XII. 28. Taggyűlés (elnökségen).

Javaslat: Az írók feladata: a néppel együtt, alkotás másfelől. I.-höz: szellemi magatartás, II.-höz: az alkotás feltételei: lapok, könyvek.

*

Zsúfolt taggyűlés. Erdei beszámolója.

„Gond és hitvallás”; nyolc tag, Waldapfel, Madarász, Balázs Anna, Kovács... ellene, négy semleges, a többi lelkesen mellette.

Veres: A demokrácia módszereit gyakoroljuk.

Déry: Solohov nyilatkozatát utasítja vissza. Ellenforradalom nem volt. Legyünk bátrak: a nép bennünk is megnőtt.

Horváth Zoltán: Az újságíró-szövetség együttérzését mondja. Sajtóügyekről is beszél. Ellenforradalom vádjá ellen: megjelent dokumentum gyűjteménye készüljön. Hamis, idegen néven írják a cikkeket.

Madarász Emil: Nem fogadja el sem a beszámolót, sem a határozati javaslatot. Nem lehet tudni: ellenforradalom volt-e, vagy felkelés? Ez történelmi munka eredménye lesz. Nem tettünk hitet a kormány mellett. Elveti az előzményeket.

Waldapfel Imre: Veres Péternek tanács: a hitvallásról vita kellett volna. Mond is. Diákok.

Kovács Imre: Augusztusban küldi a demokráciát támadó regényt. Még küld valaki valamit. Szóval a Szabad Európa Rádió készítette elő a forradalmat. Solohov: a telefongyár munkástanácsának üzenete: írók szavát sokat hallottuk, ők cipeltek minket a barikádokra. Most szóljanak.

Waldapfel: Döntsék el, hogy író vagyok-e, vagy sem!

Illyés: Eldöntöttem.

Tóth Gyula: A 48-as párhuzam helytelen. Kimaradt az ellenforradalom néhány eleme.

Erdei: Bölöni-cikk.

Pákozdy: A méltóság és tisztelet hangja legyen itt.

Veres: Az írók nem sztrájkolnak, a munkásokat sem így, sem úgy nem befolyásolják.

Végszó: Tanulságos volt a gyűlés.

1. Egység az írók között, az írók egysége a néppel.

2. Együtt a politikával a jövő felé.

Elnökség: 1957. I. 11. Erdei: Behívták a főkapitányságra. A taggyűlésről kérdezték. A hitvallást nem én (Tamási Áron) fogalmaztam-e? Olyan taggyűlésre nem kaptunk engedélyt, amely támogatja a kormányt. A beszélgetés barátságos volt. Jegyzőkönyvet vettek fel.

Minimális ügyvitelre van pénz, az Irodalmi Alapnál is. – Fodor-ügy. – Kossuth-díj-ügy. – Íróképviselők dolga a parlamenti összehívás alkalmára. – A taggyűlésen az Illyés–Geréb-ügyről. – Elfogott írók ügye. (Morvay Győző, kijött: Gáli József, Fekete Gyula, Molnár Zoltán.)

Erdei munkaterve.

Én: A hitvallás eszmei és erkölcsi alap; másik része a dolognak a gyakorlati (politikai) rész: erről beszéljünk, hogy az írói munka miképpen és milyen tárgyalási alapon indulhatna.

Vöröskereszt-ügy. Lemondtam arról, hogy az elnökség a központba engem delegált, hogy ott az írószövetséget képviseljem. Már talán nincs is szükség arra. Ellenben a társadalmi adományok ügyében teremtsen az írószövetség rendet.

Végül a gyakorlati módokról tanácskozzék az elnök, a főtítká, a két társelnök: ezt határozta az elnökség. Végső tanulság: az emberek fecssegnek, nehéz az együttes munka.

Feljegyzések Mondják, hogy a Keleti pályaudvarnál egy táblát kötöttek a kutya nyakába. A táblán: „Nekünk sem kell a kormány.” A rendőrök (karhatalmiak) üldözték a táblák miatt a kutyákat. (Lehet, hogy az egész kitalálás.)

*

Orosz a tejes boltban, üveggel. Nincs elég pénze. A várakozók megtöltetik az üveget. Sír a meghatottságtól.

Szemek Mondják: a Széna téren harc után egy orosz törzstiszt gyermekek (nyolc-tizenkét éves) holttestét látta, fegyverekkel mellettük. Annyira megrendült, hogy agyonlőtte magát.

*

A Krisztinában egy iskolás leány, fegyverrel a vállán, fának borulva sírt. Teát sem fogadott el. Meg akart halni, mert elveszett a szabadság.

*

Egy tizenkét éves fiú, fegyverrel a kezében, megállított egy szakasz fegyveres katonát. „Kik vagytok?” „Magyarok.” „Kérek egy parancsnokot, mert különben lövök.” A katonák sírva megfordultak, s más irányba mentek.

*

Egy anya gyermeket vezetett, másikat az ölében. Férje meghalt a szabadságharc alatt. Észbontóan kiabált, hogy elvesztette a férjét, öljék meg hát őket is. A tankok elé állt, elgázolták.

*

Egy férfi holttest a körúton. Mellette egy özvegy, gyermekével. Fájalmában is önérzetesen mondta, hogy a szabadságharcért halt hősi halált. Elborították pénzzel.

*

Hallom: adakozásra a hősök árvái számára ládát tettek ki az utcán. Százvezrek gyűltek össze rövid idő alatt.

*

Halott diákok leterítették nemzeti zászlóval, virággal. Véres sapkájukat körülhordozták a városban.

*

Mondják: egy tankot Óbudán két liter rumért eladtak.

SZOCREÁL

avagy kisoktóberi abszurd

Az „eljárás” megindításához szükség lenne a személyi igazolványra. Anyakönyv, halotti bizonyítvány nem elég. Húgommal felmegyünk az üres lakásba, hogy megkeressük. Lakótelep, hetedik emelet, könyv- és betegságszag. Fiókok, borítékok, dossziék, sehol a személyi, előkerül viszont egy spárgával átkötött mappából az a bizonyos *Jegyzőkönyv*.

A „szocreálról” persze hallottunk, a hozzá tartozó nyolc hónapról is, de inkább csak valami mellékszálak hittük, anekdotikus részleteknek, amely egyre jobban kiszínesedett az idők során. A lényeg egyetlen bővített mondatban leírható. 1956 októberében, pár héttel a később hol forradalminak, hol ellenforradalminak, hol egyszerűen csak sajnálatosnak nevezett események előtt egy irodalmi fórumon apánk valami dehonesztálót talált mondani a szocialista realizmusnak nevezett művészeti irányzatról, amely kijelentés a későbbiekben a népi demokratikus államrend megdöntését célzó izgatásnak minősítették, s ezért apánk börtönbe vettették.

Megvédolták ugyan mással is – a szovjet csapatok kivonásának szorgalmazásával, proklamáció fogalmazásával, pedagógus-sztrájk szervezésével, diákgyűlés pártolásával, Bibó-szövegek terjesztésével, sőt, az orosz nyelv tanításának megtagadásával is (nota bene nem is tudott oroszul) –, de mivel a letartóztatása után nyolc hónappal megtartott tárgyaláson e vádak csak részben és tán nem is minden kétséget kizáróan sikerült bizonyítani, ezért azt lehetnők, hogy az ítélet (amelynek hossza megegyezett a börtönben, illetve internálótáborban elmúlott idővel) javarészt a szocialista realizmus elleni kritikát torolta meg.

„Őszinte hangú, őszinte szavú, rég áhított beszélgetés volt” – írta az „irodalmi és viataestnek” nevezett rendezvény harmadnapján megjelenő Népújság, s mert szokatlanul hosszúra sikeredett az esemény (három óra), a közönség ráadásul meglepően nagy volt (száz-százhusz fő), akik közül aztán többen is együtt utaztak fel Pestre Németh László Galileijének október 20-ai hírhedt bemutatójára (naná, hogy apánk társaságában), szóval

e baljós mellékkörülmények nyomán mégis elbizonytalanodunk, hátha mégsem csak egy művészeti fogalom megítélésének pontosítását kívánták aláhúzni a büntetéssel, hanem tényleg veszélyes felfogatót (huligán az apukád – kellett hamarosan megtanulnom a megfelelő kifejezést) láttak a barna, szemüveges, magyar–latin szakos osztályfőnökben.

Azt persze akkor nehezen lehetett kiszámítani, hogy vajon mennyire tartotta veszélyes elemnek apánkat a hatalom, olyannak, akitől óvni kell az egészséges társadalmat; azt meg pláne, hogy Kecskemét városában, 1958 márciusában mennyire érezték szükségét annak, hogy elretentő példát statuáljanak. Apánk Eötvös Collegista társát, a Veszprémben tanító Brusznai Árpádot két hónappal korábban hasonló vádak koncepcióos felfújását követően halálra ítélték és felakasztották. Ehhez képest az apánkra rótt főbüntetés és az ítéletből következő mellékbüntetések igazán elhanyagolhatók, így csak slágvortokban említem őket: tanári állást hosszú ideig nem kap, feleségét – anyánkat, aki, noha felszólítottatott rá, mégsem adott be válókeresetet – eltávolítják állásából, majd alacsonyabb munkakörbe helyezik, engem kitesznek az óvodából (nem vicc), sőt, tizenkét év múltán egyetem helyett is inkább csak főiskolára „célszerű” jelentkeznem. Azt hisszük, hogy a köztem és a húgom közti tizenegy éves korkülönbség is végső soron apánk és a szocialista realizmus közti afférnak tudható be.

Igaztalan lennék azonban, ha csak a hátrányokat sorolnám. Amikor apánk letartóztatása kitudódott, gyorsan megéreztem az együttérzést, s megható módokon tapasztaltuk meg a segítség különböző, olykor anonim formáit. Szabadulása után alkalmi munkákat vállalt (amelyeknek zöme idővel az irodalomtörténeész kollégák jóvoltából kapott szakmai feladat lett), s ha saját életemben (és képzőművészeti munkásságomban) valami dicsérendő találtatik, az az akkoriban eltanult – szinte belém kódolt – és sokáig magától értődőnek tartott szorgalom.

Az ötvenes évek abszurd világát megidéző Jegyzőkönyvből egyelőre csak a szocialista realizmussal, ezzel az egykoron oly nevezé-

tes, ám ma már egyre ritkábban emlegetett irodalmi iskolával kapcsolatos szakaszokat másolom ide, bár idővel talán a háromnapos zárt tárgyalás teljes, 57 oldalas anyagára is sort kerítek, hiszen a történet szereplői, a megidézett tanúk (a nyilvánvalóan megbízásra vádaskodó K. S-né kivételével) szinte mind korrekt, tisztességet, bátorságot, sőt, emberi nagyságot mutató hölgyek és urak (olykor elvtársnők és elvtársak) voltak.

JEGYZŐKÖNYV¹

Készült a népi demokratikus államrend elleni büntetés miatt dr. Orosz László ellen indított bűnügyben a megyei bíróságnál 1958. évi március hó 18. Napján tartott nyilvános tárgyalásról.²

Elnök felolvassa a megyei ügyészség 1957. Bül 452. Számú vádiratának indítványi részét. A Bp. 160. § 2. Bek. Alkalmazása mellett feltett kérdésekre Dr. Orosz László vádlott lényegében a következőképpen nyilatkozik:

A vádat megértettem, nem érzem magamat bűnösnek. A vád tárgyává tett cselekményeket nem követtem el... 1956. október 2-án a TTIT a „Hírös hét” keretén belül egy irodalmi ankétot szervezett. Az ankétra Budapestről Csóri Sándor költőt Sántha Ferenc író és Pálfi Pált hívtuk meg.³ Pálfi Pál az utolsó pillanatban a meghívást lemondta, magát a meghívás alól kimentve. Az ankétot a TTIT Clubjában tartottuk meg, amelyen kb. 100 – 120-an, pedagógusok, diákok vettek részt.

Tanácsvezető: ismerteti a vádlott rendőrségen tett vallomását, mely szerint elismeri, hogy a szocialista-realizmust tagadta és magát a szocialista realizmus, mint irodalmi irányzat létét kétségbe vonta.

Vádlott: Amikor a rendőrségen kihallgatásom alkalmával feltették azt a kérdést, hogy milyen szovjet ellenes nyilatkozatom volt, azt válaszoltam, hogy szovjet ellenes nyilatkozatot nem tettem.

Beszólitott:

Kancsár Sándorné sz. Gyetvai Margit 50 éves mélykúti születésű kecskeméti lakos, országgyűlési képviselő, érdektelen tanú, a törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

A vádlottat először 1956. október 2-án a TTIT-ben megtartott irodalmi ankéton láttam először. Majd az ellenforradalmi időszakban többször találkoztam vele a Megyei Tanácsnál, a Nemzeti Bizottságban. Az irodalmi eseten két budapesti író, Sántha Ferenc és Csóri Sándor műveiből adtak elő, majd szóba került a szocialista realizmus. Nem tudom, hogy a problémát ki vetette fel. Azonban tény, hogy Dr. Orosz László a szocialista-realizmus tényét tagadta. Ezzel kapcsolatban Madarász tanár azt az észrevételt tette, hogy miként tagadhatja az orosz nyelv tanítását, ha ő is orosz nyelvet tanított, erre Orosz válaszként azt válaszolta, hogy erre kényszerítették.

Azt nem tudom, hogy a vádlott milyen vonatkozásban tagadta a szocialista realizmust. Határozottan mondotta, hogy nincsen szocialista realizmus. Az orosznyelv tanításával kapcsolatosan a kérdést hozzá Magyaródi, vagy Madarász elvtársak tették.

Ügyészi kérdésre:

A TTIT-ben szovjetellenes hangulat alakult ki. Rendkívül feszélyezett volt a hangulat. Az ülésen Orosz László elnökölt. Kijelentette, hogy az orosz nyelvet csak azért tanította, mert erre kényszerítették.

Beszóltott:

Madarász László 42 éves, pozsonyi születű, kecskeméti lakos, gimnáziumi igazgató,

érdektelen tanú törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

A vádlottat, mint tanárt 1948 óta ismerem. Jól képzett irodalmi szakember. Eötvös kollégiumban végzett szakfelügyelőként is működött. Több cikket írt irodalomtörténeti vonatkozásban. A TTIT irodalmi szakosztály elnöke volt, tagja volt a Katona József társaságnak is. A Kiskunság irodalmi folyóirat szerkesztőbizottság tagja volt. Részt vett a kulturális program kidolgozásában is.

1956. október 2-án nem a TTIT, hanem a Hazafias Népfrent és az MSZT rendezte az irodalmi ankétot a Hírös Hét alkalmából, amelyen részt vett Csóri Sándor költő és Sántha Ferenc író. A TTIT részéről mi csak a termet bocsátottuk rendelkezésre, a házigazda szerepét töltöttük be.

Csóri Sándor verseiből, Sántha Ferenc novelláiból adott elő. Ezt követően a hallgatóság közül kérdéseket tettek fel. Ezzel kapcsolatban Sántha elmondta, hogyan zajlott le a Petőfi körben a Déry Tibor féle vita. Az ankéton megjelent Csóri és Sántha a szocialista realizmussal kapcsolatosan olyan álláspontra helyezkedtek, hogy az nem létező, vagy ki nem fejlődött irodalmi irányzat. Én magam az írók felé felszólalásomban szóvá tettem, hogy ha van szocialista gazdaság és kultúra, miért nincs szocialista realizmus, mivel magyarázák annak tagadását.

Orosz László felszólalásában szóvá tette, hogy a szovjet irodalmi művek közt is vannak művek, mint például A Csendes Don, amely nem tekintendő szocialista realista műnek. Azonban ő a szocialista realizmus létezését nem tagadta, sőt kifejtette, hogy szükséges a szocializmus építéséhez egy szocialista irányzat a művészetben is. Nem emlékszem már arra, hogy a vádlott tett volna olyan kijelentést, mely szerint nincs szocialista realizmus, úgy fejtegette, mintha nem volna kidolgozva. Egyes művek szocialista realista voltak nem vontam kétségbe.

A vádlott észrevétele:

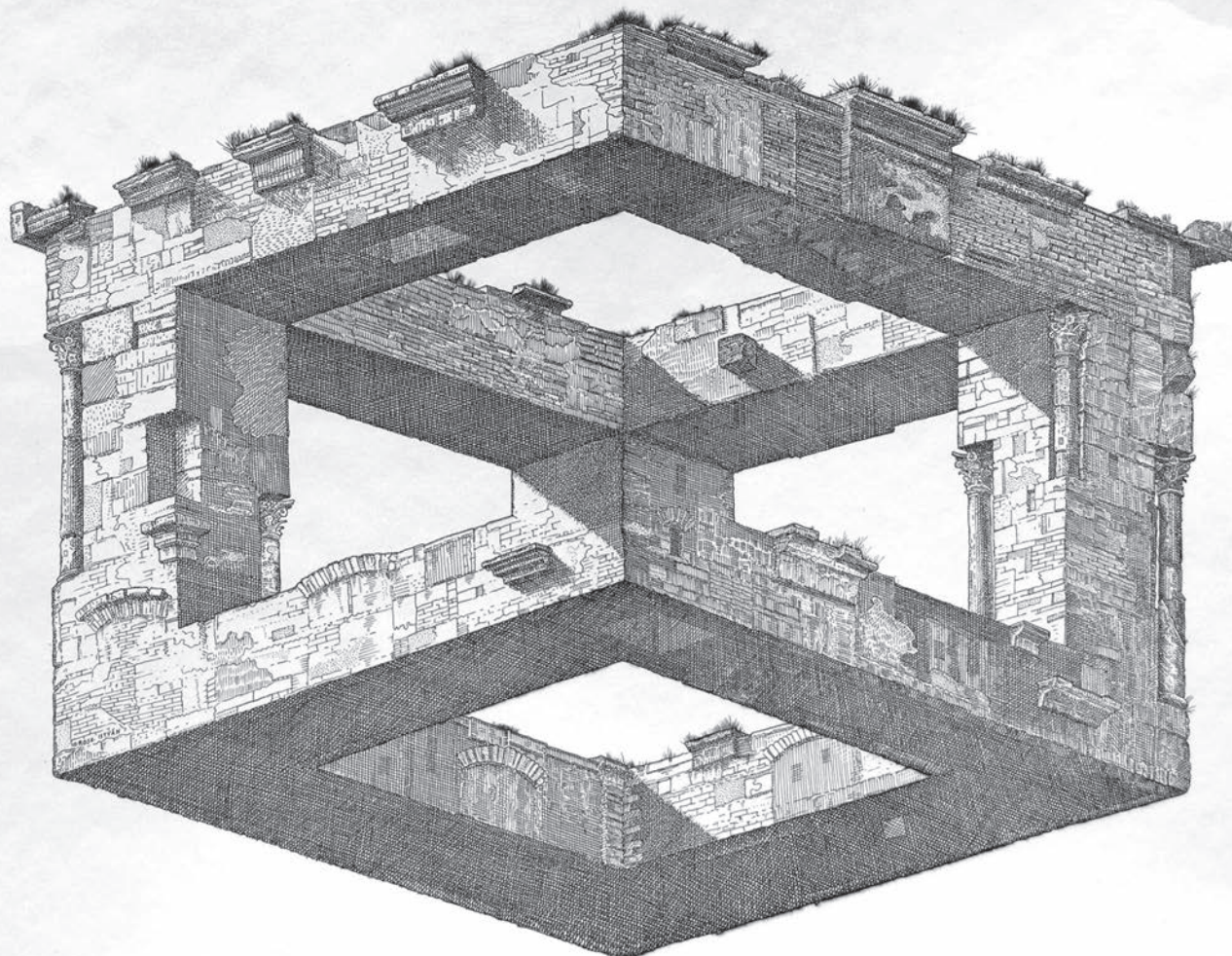
A tanú bizonyíthatja, hogy vele négyszemközt lefolytatott beszélgetésem során nem voltam a népi demokrácia ellen. 1957 tavaszán Tolsztojról és Dosztojevszkijről tartottam előadást a szocialista realista irányzat keretén belül.

Tanú:

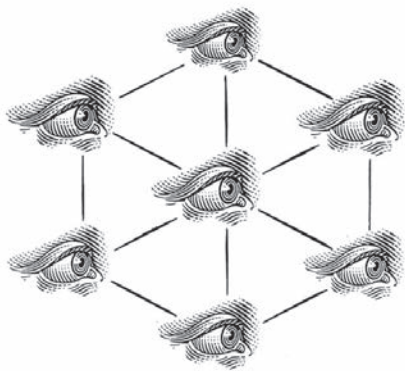
Ifjúsági irodalmi előadás volt 1957-ben a TTIT-ben, ahol a vádlott a leghelyesebb szempontból foglalt állást a szocialista realista művészetrel kapcsolatban. Magánbeszélgetéseink során nem tapasztaltam, hogy a vádlott a népi demokratikus rendszer ellen foglalt volna állást.

A beszóltott:

Lengyel János⁴ 47 éves kisbócsai születű budapesti lakos tanszékvezető a központi pedagógus továbbképző intézetben, érdektelen

Orosz István: The Wall 3 (A fal)

Orosz István: Szemek

tanú, törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

A szocialista realizmust meghatározó tétel rendkívül egyszerű. Zsdanov elvtárs fogalmazása szerint olyan művészeti irányzat, amely a szocialista fejlődés elősegítését célozza, annak szolgálatában áll. 1956 év folyamán Lengyelországban, hazánkban és a Német Demokratikus Köztársaságban a szocialista realizmus nem egyenlő módszerrel fejlődött ki. Cél az, hogy a művészek versenyben mutassák be alkotásaikat a többi alkotásokkal. A szocialista realizmussal szemben elfoglalt álláspont szempontjából másként kell értékelni a költőt, a tanárt és a művész munkáját. A művész a témáját választja a szocializmust építő területéről. A tanárnak a terv szerint kell állást foglalnia. Ha a művész a szocialista realizmust nem veszi figyelembe, mint alkotót el kell marasztalni. A tanárnak a haladó hagyományokra kell támaszkodnia. A szocialista realizmust a többi irányzattal együtt kell ismertetnie. A szocialista realizmus léte vagy nem léte körül folyik a vita, másrészt pedig a szocialista realizmus kérdésén belül vannak nézeteltérések. Szocialista realizmus van, léte fennáll. A kérdés más irányzatok létjogosultsága körül forog. 1956 év folyamán voltak olyan próbálkozások, amelyek megkísérelték a szocialista realizmus létezését kétségbe vonni. Ez az irányzat az Irodalmi Újságban látott napvilágot.

Ügyészi kérdésre:

Élőszóval is hangzottak el olyan vélemények, amelyek kétségbe vonták a szocialista realizmust.

A vádlott védőjének kérdésére:

1952-ben ismertem meg Orosz Lászlót egy tanfolyam során. Haladó magatartást tanúsított. A leghaladóbbak közé tartozott. Egy évvel ezelőtt jártam Kecskeméten és az 1956 év során felmerült pedagógiai problémákról beszélgettünk vele. A kecskeméti viszonyokról érdeklődtem. Nem tett említést arról, ami a vádiratban szerepel. Fejlődését figyelemmel kísértem. Említést tett arról, hogy a Kiskun-ság irodalmi folyóirat szerkesztőségében aktívan részt vesz. Az volt a benyomásom, hogy Orosz László dolgozni akar. Osztályában

egyetlen diák sem akadt, aki az orosz nyelvet nem akarta volna tanulni.

Vádlott észrevétele:

Madarász tanú szóvá tette, hogy a szocialista realizmus kapcsán szóba került a Csendes Don című regény értékelése. Ebben a műben nincsenek pozitív hősök, ami a szocialista realizmus alapja. Viszont a kritikai realizmus alapján keletkezett műveknek lehetnek, azokban található pozitív hősök. Az első gimnáziumban Aczél Tamás „Szabadság árnyékában” című költeményét tanítottuk. Ami szerintem nem volt helyes.⁵

Tanú:

A vádlottnak igaza van. Aczél Tamás művének tanítása hiba volt. Tisztában vagyunk vele, hogy Aczél Tamás hogyan visszaélt a népi demokrácia bizalmával. Ami a szocialista realizmus belső ügyét illeti merev meghatározásokhoz csatlakoztunk, amit a vádlott, mint lelkiismeretes tanár joggal felvetett. Részletkérdések javításával foglalkozott, amit egyesek a szerencsétlen helyzetben a vádlott részéről megnyilvánuló támadásnak vettek.

Beszóltott:

Tóth Ferenc 46 éves nagyhalászi születésű kecskeméti lakos, Országos Nevelőintézet igazgatója, érdektelen tanú, törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

1952. augusztus elsején kerültem Kecskemétre, mint a Megyei Tanács Vb. Oktatási osztályának vezetője. Ettől az időponttól kezdve ismerem a vádlottat. A magyar szakos

Orosz István: Önarckép

¹ Eredeti helyesírással (csak a nyilvánvaló elütéseket javítva) közöljük a dokumentumot.

² Az ügyész kérésére a bíróság mégis zárt tárgyalást rendelt el. Attól féltek-e vajon, hogy a szocialista realizmus vizsgálata kapcsán a rendszerre nézvést veszélyes titkok kerülnek nyilvánosságra? Inkább hiszem, hogy a vád egyre nyilvánvalóbb abszurditása aggasztotta őket.

³ Helyesen: Csoóri Sándor és Pándi Pál.

⁵ Helyesen: Lengyel Dénes.

⁶ A szovjet áltudomány Lenin- és Sztálin-díjjal dekorált nagyjait, a genetika helyett a micsurini hibridizációt hirdető Lisenkót és az élő sejtek spontán keletkezését „felfedező” Lepasinszkáját 1956-ban már Magyarországon is kezdték kritizálni.

⁷ Jelentem: azóta meggyógyult.

szakfelügyelő véleménye szerint a legkiválóbb képzettségű tanárok közé tartozott. Nincs tudomásom arról, hogy tanári teendőin kívül külön irodalmi munkásságot fejtett volna ki.

1956. október 2-án irodalmi vonatkozású előadás volt a TTIT-ben. Ezen részt vett Csóri költő és Sántha író. A vendégek műveikből olvastak fel. Ezt követően vita volt, amelyet Orosz László vádlott, mint az ankét elnöke vezetett. Ezen az ankéton sokan vettek részt, tanárok, pedagógusok, tanácsi vezetők. Számukra nem emlékszem. Egyik hallgató felvetette a szocialista realizmus és a kritikai realizmus közötti eltérést. Csóri Sándor költő adott választ, amelyben tagadta a szocialista realizmust, egyébként megjegyezte, hogy ezzel a kérdéssel kapcsolatban nyilatkozzon Dr. Orosz László, mint szakember. Orosz felszólalásában kifejtette, hogy ebben a kérdésben állást foglalni kényes dolog, mert a múltban tanítottunk olyasmit, ami most nem állja meg a helyét. Ennek valóságában nem hittünk. Ennek kapcsán utalt a híres biológiai vitára.⁶ Mindenesetre felszólalása nem volt szerencsésen megfogalmazva.

Vádlott védőjének kérdésére:

Orosz László felszólalása az irodalmi ankéton nem fokozta a feszültséget.

Beszóltott:

Gila János 29 éves gátéri születésű kecskeméti lakos, népművelési előadó a megyei tanácsnál, érdektelen tanú, törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

1953 óta ismerem a vádlottat, aki tanárom volt, magyart tanított. Nem volt tudomásom arról, hogy orosz nyelvet is tanított volna. 1956 októberében a TTIT-ben megtartott irodalmi ankéton részt vettem. Felszólalások során a szocialista realizmus problémáival kapcsolatban kérdést intéztem a jelenlévő pesti írókhoz. Feltett kérdéseimre Sántha Ferenc válaszolva egy orosz íróbarátjának a véleményét mondta el. A szocialista realizmusról bírálólag nyilatkozott. Nem emlékszem, hogy az irányzatot elismerte, vagy tagadta volna. Dr. Orosz László is szólásra emelkedett és elmondta, hogy a szocialista realizmust nem így tanította, megjegyezve, hogy a tematika szerint történt a tanítás. Nem mondta azt, hogy a szocialista realizmus tanítását rákényszerítették. Ez alkalommal a vádlott is kritikával illetett szocialista realista műveket.

Védő:

Ismertetés végett az iratokhoz becsatolja a V/1 – V/13. sz. alatti iratokat, valamint a vádlott munkásságáról szóló különböző újságokban, folyóiratokban megjelent irodalomtörténeti és irodalmi vonatkozású cikkeit, tudományos értekezéseit, továbbá a Magyar Tudományos Akadémiának a vádlott munkásságával kapcsolatos nyilatkozatát.

(A becsatolt iratok közt az utolsó egy orvosi igazolás arról, hogy a vádlott István utónevű fia beteg.)⁷ ♦♦

A magyar forradalomról

A Magyar
rekviem
című
filmből

Németh László 1956. november 12-e után egy ismerősük máriaremetei nyaralójában húzódott meg több mint két hétig. Ott írta meg A magyar forradalomról című tanulmányát. Eredetileg valószínűleg rövidebbre tervezte, de amikor rájött, hogy a cikk hosszabb lesz, írt hozzá egy Vázlatot, hogy összefoglalja önmagának, mikről akar írni még a továbbiakban. A kézirat és a vázlat összehasonlításából két dolog látható. Az egyik, hogy a munkát nem fejezte be. A másik, hogy az eredetileg megírt Kádár-kormány című fejezetet megsemmisítette, s néhány hét múlva írta meg az új verziót. Az események miatt nyilván módosult közben Kádárról a véleménye. Sajnálatos, hogy az író a kéziratot soha nem javította át. (N. J. jegyzete nyomán) A mostanáig kiadatlan kéziratot a Nap Kiadó kötetbe rendezte, s 2011. október 17-én megjelentette. Ebből a kötetből adunk közre mi is részleteket.

VÁRATLAN TÜNEMÉNY

A magyar forradalom, mint előre nem látható tünemény, azokat is váratlanul érte, akik beléje sodródtak. Amikor néhány éve a berlini munkások nekimentek az orosz tankoknak, bámultuk őket, s azt mondtuk: ilyesmi nálunk soha elő nem fordulhatna. Amikor a poznańi események után a mi rossz lelkiismeretű vezetőink azt mondták, hogy nálunk is megismétlődhetnek, azt hittük, csak a bírálattól akarnak szabadulni. – S íme, néhány hét múlva az egész nemzet fölkelt. A gondosan szelektált, szemináriummal tömött ifjúság indította el a harcot, a diktatúra gazdjaként emlegetett munkásosztály vívta a derekát, a

kommunista fegyveres erő melléje állt. S ezt a harcot a világ legnagyobb fegyveres erejének a beavatkozása sem tudta egészen letörni – megváltozott alakban az új európai gandhizmusság módszereit fejlesztette ki –, s mindnyájunk bámulatára tovább folyik.

De nem intézheti el ezt a forradalmat – mint egy elkészerített, óvatlanná vált nép felkelését – az ámuldozó vagy fejt csóváló világ sem. A magyar forradalom nemcsak rólunk – róluk is – szól, tükör az a világ minden népének, vilámlámpény, amelynél megláthatják, hová jutottak –, és számos olyan vonása van, amelynek nemcsak az érdekelt kortárs, de a történetből-cselő figyelmét is fel kell hívnia magára.

A VISSZANYOMOTT NEMZET

Ha a kellőképp ismert forradalmak történetét valaki végigelemezné, én, úgy hiszem, az derülne ki, hogy a forradalmak nem annyira a legelnyomottabb, hanem a legvisszanyomottabb népek válasza volt a zsarnokságra. Nem ott következett be, ahol az élet egyszerűen elviselhetetlenné vált, hisz az emberek százmilliói éltek mindig állati nyomorban, hanem ahol a lehetőségei tudatára ébredt nemzet belső erő- és méltóságérzete s külső körülményei, államrendje közt az eltérés kiáltóvá

vált. Nemcsak Franciaországot s Oroszországot vitte 1789-ben és 1917-ben ez a megnőtt öntudat és visszanyomott lehetőség a forradalomba, de még az olyan parasztfelkelések okai közt, mint a mi Dózsa-felkelésünk is, első helyen áll a viszonylagos szabadságba belekóstolt paraszt mezővárosok jogfosztása. A magyar forradalomnak is egyik fő feltétele volt: a magyar nemzet rohamos emelkedése, s még gyorsabb, erőszakos visszaszorítása, összenyomása.

A magyarság a múlt század (XIX. század – *A szerk.*) 40-es és 50-es éveiben – a 48-as szabadságharcot körülvevő két évtizedben – életerejé kulminációs pontját érte el. A következő évtizedek, a külső fény, épülés ellenére a hanyatlást hozták rá. Az elit, amely a reformkort végigharcolta, elpusztult, s helyébe az Osztrák–Magyar Monarchia magyar felét szolgáló, szedett-vedett és jórészt idegen eredetű középosztály került...

Ez a pusztulás azonban a századfordulón megállt; az a nemzedék, amely Bartók Bélát és Ady Endrét adta, egy félszázados emelkedés hírnöke és sarkallója volt, s amely fokról fokra az egész nemzetet magával ragadta. Ennek az emelkedésnek az erejét semmi sem bizonyíthatta jobban, mint hogy a külső politikai szerencsétlenségek: a világháború elvesztése, az ország feldarabolása, a szerencsétlen forradalomnak a következménye és a császár nélküli Habsburg-restauráció sem tartóztathatta fel. Az a viszonylagos szabadság, amelyet a magyar szellem a Horthy-időkben élvezett, elég volt hozzá, hogy a politikai magyar irodalom, zene, művészet, tudomány eddig leggazdagabb korszaka is legyen... Ha volt a XX. század második évtizedében nemzet, amely az érezhetővé váló általános európai hanyatlással – sőt, tulajdon sorsával szemben is – feltörőben volt: a magyar volt az. A nemzet szellemi frissesége, megcsillanó gazdasági lehetőségei és az elmaradt kormányzat, amely alatt élt, a nemzeti újjászületés szép modelljét érlelték meg benne, amely nemcsak neki szólt, de a Duna-népeknek, Európának is.

Ezt az aranykorát érlelő nemzetet szolgáltatták ki Jaltában a sztálini kommunizmusnak. Egyetlen Duna-nép sem kezdte rosszabb feltételek között az új korszakot: nemcsak a romok voltak nagyobbak, de a nemzet szabad mozgását gátló, belső bosszúállás is. A magyarság az első években mégis hatalmas bizonyítékát adta erejének: gazdasági élete megpezdült, a földreform nyomán egészséges, vidám parasztgazdaságok magzottak fel, a kezdődő szorongatásra a magyar szellem remekművekkel felelt. Csak amikor a leszíjazott nemzet, mint egy mütetre előkészített beteg, teljesen a moszkvai sebészek kezébe került, akkor indult meg az öt évtizede tartó dagály visszaszorítása. A legnagyobb baj az volt, hogy a Moszkvából jött operatőröknek fogalmuk sem volt a magyarság igazi állapotáról –

azokról a gazdasági és szellemi előfeltételekről, amelyeknek az alapján itt szinte erőszak nélkül, egy igen magasrendű szocializmust lehetett volna talpra állítani. Nem tudtak, vagy ha hallottak is, gögösen mosolyogtak a „magyar modell” tervén, amely a magyar népben lévő rendkívüli kezdeményezőerőt, a fejlett mezőgazdasági viszonyokat a szocialista szövetkezéssel nem elnyomni, hanem megszorozni akarta. Ők kész menetrenddel jöttek, s azzal a hittel, hogy a „szocializmus építését” csak olyan alapokon, olyan rombolások árán, olyan egymásutánban lehet csinálni, mint ahogy az a Szovjetunióban történt. Nem volt meg bennük még a kínai kommunisták óvatossága, realizmusa sem. Pedig a választások figyelmeztethették rá őket, hogy a magyarságnak legalább kétharmad része nem proletár, hanem némi függetlenséggel, vagyonnal, polgáriassal bír, félig „kispolgári” elem, amelyet a szocializmusba át lehet vezetni, de nem úgy, hogy proletárrá zúzzák.

Itt ez történt: a magyarság zömének a leüllésztése a sémák kedvéért, amelyek értelmében, a brosúrák szerint a szocializmust építeni kell. Különböző címen szinte mindenki belekerült a bűnösök valamelyik kategóriájába: ki kulák volt, ki értelmiségi, ki szociáldemokrata. S kegyetlen börtönök gondoskodtak róla, hogy ezeknek az embereknek a százalerei nem álmodott bűnük tudatával összeszokjanak. Mivel Oroszországban a nagy feladat a kapitalista államokkal versenyképes ipar megteremtése volt, nekünk is árkon-bokron át iparosítanunk kellett, függetlenül attól,

hogy a felhúzott iparnak megvolt-e a gazdasági alapja. Ebben ment a polgár elkobzott vagyona, később a munkásság horribilis árnyú „értéktöbblete”. Teljes politikai függőségünket a szolgálalkú kormányok gazdasági kiszolgáltatottsággá alakították. Nem látjuk pontosan, milyen méretű volt az elmúlt évtizedben a magyarság gazdasági kizsákmányoltsága, de a magyar nép úgy érezte, hogy növe nyomorának itt van az oka: termelvényének java szovjet földre megy. Mialatt a gyarmatok népei sorra felszabadulnak – s míg velem is felszabadulását ünnepeltették –, azoknál is mélyebb gyarmati sorba süpped.

S a belső okokból le nem vezethető hanyatlásunk adta a kompressziós nyomását annak a robbanásnak, amely október 23-án a rendszert szétvetette. A magyarság minden rétege úgy érezte, hogy ha engedik, boldog, gazdag hazát tud teremteni magának, s ebben csak a kívülről rajta tartott rendszer akadályozza meg. Ez az érzés – s a lehajítás vágya – volt az, ami a tüntetés résztvevőit egy felkelt nemzetté dagasztotta...

Volt abban valami komikus, hogy a forradalom 10 napja alatt hogyan fordult az egész, sok pénzbe kerülő, tízéves nevelés a rendszer ellen. A marxizmus tanszékeken nemcsak arra tanították meg a diákságot, hogy miért nem szocializmus az, amiben élünk, de bizonyos forradalmi taktikát és elszántságot is oltottak beléjük, amelyet régebbi magyar diákmozgalomban hiába keresnénk. A katonai tanszék, a nyári keserves hadgyakorlatok megtanították őket a fegyverviselésre. A vonakodva tanult

oroszlányok is megvolt a haszna: ezen agítáltak meg az orosz katonákat. Sőt, még a kölcsönkönyvtárak szovjet könyvei sem múltak el hatástalan: rémítették-e volna 10–12 éves gyerekek vonszolt fegyverükkel a felnőtteket, ha az *Iffjúárda* és más partizánregények ott nem kóvályognak a fejükben...

KORTYOK A SZABADSÁGBÓL

A búcsúzó Rákosinak volt némi igazsága: ha a nemzetre nehezedő nyomás egyenletes lett volna – úgy, ahogy ő beállította –, a forradalom mind e tényezők ellenére még jó soká nem következik be. Túlfűtöt kázanok is – úgy mondják – akkor robbannak, amikor a nyomás enyhül egy kicsit. Minálunk pedig nem egyszer engedtek, hanem három éven át az engedés és újabb nyomás játéka folyt, nem csoda, hogy a túlfeszült nemzet egyszer csak felrobbant. Azt, hogy nincs szabadság, úgy látszik, el lehet bírni. De ha a szabadság után epedőnek adunk egy kortyot a szabadságból, aztán elvonjuk tőle a vedret – aztán megint egy nagyobb, s újra el –, akkor az végre is ránk rohan, s kitepi kezünkől az edényt.

...A Moszkvában folyó delejmozgás a kelet-európai államok közül talán egyben sem indukált olyan indulatokat, mint Magyarországon. Ennek a nemzetindulatnak oka volt az is, hogy a közelmúlt és a bontakozó jövő itt két névben sűrűsödve személyi kérdéssé vált: a Rákosi vagy Nagy Imre kérdése két egyéniség harcaként testesítette a legegyszerűbb ember elé is a sorsát eldöntő birodalmi párbajt. Nagy Imrével én sosem beszéltem, képességeit nem ismerem. Egy egyetemi tanítványa megütődve nézett rám, amikor dicsérni próbáltam előtte. Akik a minisztériumban szolgáltak, azt mondják: nem volt jó miniszter sem. A Rákosival vívott harca a pártban azt mutatja, hogy a politikai taktikázás sem volt erős oldala. Egy politikus nagysága azonban nem a szakmai kiválóságán múlik, hanem pályája vonalán, hogy bizonyos nagy sorshelyzetekben hogyan tudja a nemzeti sors megkívánta szerepet magára öltetni. Kossuthot mint embert nem tudnám Széchenyi mellé állítani, de a nemzet, joggal, mégis őt fogadta szívébe, mert 48-ban ő testesítette meg és vitte erköl-

csi diadalra óhajait. Tito elnök beszédei sem ébresztenek bennem rokonszenvet. De a szerb ellenállás (a világháború legdicsőbb haditényje), szembeszegülése a „zsinati” átokkal, s a harmadik, színes tömb létrehozásában játszott szerepe mégis egy nagy politikai pályát ad ki. Ugyanígy vagyunk Nagy Imrével. Amikor a magyar parasztságot legjobban sanyargatták, ő a Központi Bizottságban a bebörtönzést kockáztatva a pártjára állt, s ezért sarokba is állították. Amikor a malenkovi időkben miniszterelnököt csináltak belőle, sokkal meszebb ment el a magyarság sorsának megoldásában, mint arra megbízása volt. Amikor Rákosi a fölébe került, nyilván nem volt hajlandó az önkritikára, s ezzel megőrizte magát a nemzet reményének. A forradalom előtti szerepe – egy s mást nem látunk világosan, de – nyilvánvaló, hogy e 11 nap alatt és azóta sem vesztette el sem a jobbról, sem a balról jövő vádak közt a nemzet szeretetét, s ha ma meghalna, kétségtelen, hogy XX. századi politikai történetünknek legnagyobb alakjaként fejeznék be életét. Nem képessége, hanem (s ez figyelmeztető lehet minden politikusként) morális kiválósága révén.

A moszkvai hasadás és Nagy Imre fellépte természetesen megbontotta a mi kommunista pártunkat is. A vezető pártbürokraták – akik egy évtized alatt beleélték magukat a pártmesség előjogaiba – természetesen aggodalommal nézték a bizonytalan fejleményeket, a tagság nagy része viszont örült neki, ha párt és nemzet közt a nyomasztó szakadék fogyni kezd. Különösen az írók, szellemi emberek lettek csaknem egy szálig Nagy Imre-pártiak. Az ő rúdfordításukat lehet szépen és csúnyán is magyarázni. Mondhatjuk, hogy az új, szabadabb konjunktúrára neszeltek fel, s vetették bele magukat, különösen a XX. Kongresszus után azzal a mohósággal, amellyel előbb a párt tételeit illusztrálták a valóság rovására. S mondhatjuk, hogy a szerep fogta meg őket – végül is magyar írók voltak, a nép érdekének százados képviselői, akiket a súlyos látnivalók kényszerítettek az igazság oldalára. Bizonyára voltak ilyenek és olyanok is. Az úgynevezett haladó művészet csődjégre egyre nyilvánvalóbbá vált. Az igazság keresése – mint az irodalom célja – nyilván újkori szenvedély, a természettudomány átcsapása az irodalomra,

s voltak korok, amelyekben az író és általában a művészet feladata az egész közösség által érzett igazság kifejezése volt. Itt azonban ilyen igazság nem volt, s az író a politika a maga pillanatnyi terveinek igazolására fogta be, amelyet holnap talán maga tagadott meg. Az író megírta versét a gyilkos orvosokról, s holnap mint ártatlanokat szabadon bocsátották őket. Az irodalompolitika a dolgozó írókat arra kényszerítette, hogy állandóan saját színvonaluk alatt írjanak, míg a hallgatók megőrizték tekintélyüket. Kaptak tehát az alkalmon – különösen a XX. Kongresszus után –, hogy az új mozgolódás élére állva ők is jót, igazat és népszerűt csináljanak.

Elszántabb ellenzékét sorakoztatott fel a Rákosi-rendszer ellen a börtönök fokozatos megnyílása. Olyan emberek kerültek vissza a közéletbe, akiknek tán szabadlábra sem lett volna szabad kerülniük, olyan rettenetes dolgokon mentek át. S ezek nem tettek lakatot a szájukra, a vallatókamrák titkait – amelyekről idáig csak sugdolózni mertek – most hiteles tanúk elbeszélése vitte szét mind szélesebb rétegekbe. A Rajk-ügy mintegy a magja lett ennek a borzalomnak. Rajk Lászlóról az emberi pszichológia és a lefolyt események ismeretében két dolgot mindenki tudhatott:

1.) hogy a magára vállalt cselekménysort nem követhette el – kivégzésével egy versenytársat tettek el láb alól, és Sztálin jugoszlávgyűlöletének kedveskedtek egy csapásra;

2.) hogy ő mint belügyminiszter hasonlóféle vádakkal és hasonló módszerekkel emelte ki és kényszerítette vallomásra más pártok kényelmetlennek ítélt tagjait. Most azonban azok is felfedezték ártatlanságát, akik régen büntetését követelő iratokat és verseket szerkesztettek, fokról fokra egy kommunista mártírt csináltak belőle, akinek az új pórfelvétele, főként a vezetők jugoszláviai látogatása után, egyre sűrűsödő felhőként függött Rákosiék feje fölött.

Természetes, hogy jámbor néző szemében ez a viszály és ezek a leleplezések nem öregbítették a párt tekintélyét. De az amúgy is sejtett tényeknél sokkal jobban érdekelt, hogy beszélni lehetett róluk. A szabadság, a szólás és azon túl az élet szabadsága volt, amely a helyzet szerint hol reménnyel, hol kétségbeeséssel töltötte el. A parasztság Nagy Imre miniszterelnöksége alatt lélegzethez jutott – s mint hajdan a Kossuthét, úgy várta visszatérő nevét. A munkásságnak Rákosi felülkerülése normamegszorítást, új szigort jelentett, míg az értelmiségnek a mohó füllel elkapott hangok visszafojtását. A XX. Kongresszus után ez az elnyomott és aztán egyre nagyobb reményre gyűjtött szabadság zaklatta közhangulat volt az, amely a Petőfi-kör objektívnek indult vitáiból tömegtüntetést csinált, s a hírek szerint agyonnyomta a szegény rikkancsot, aki a nyomtatott szót árulta, amelyet mindenki hallani akart... ❖

Az erdélyi magyarok viszonya az '56-os forradalomhoz

Mielőtt arról beszélnék, hogy milyen viszonya volt az erdélyi magyaroknak a magyarországi forradalomhoz, röviden felvázolnám, hogy mi a történések sora a romániai és ezen belül az erdélyi magyarság életében az azt megelőző időkben. Azon a tájékon is, a konszolidált 1948-as év után – a román királyt 1948 januárjában kiutasítják az országból, s kihirdetik a népköztársaságot – a fiatalok tömegesen tódulnak a nagyvárosokba tanulni. Ez az az időszak, amikor a fiatalság mintha nem látná, vagy nem akarná látni, hogy mi is történik valójában. A sok mindennel „áztatott nemzedék” nem is veszi észre, hogy már 1949-ben elkezdődnek a tömeges letartóztatások, hogy jobb módú, zsidó családok ezreit – akik még ki sem heverhették a koncentrációs légerek borzalmait – újra kényszermunkára hurcolják, vagy kitelepítik őket. De kitelepítik a sváb és a szász családokat is olyan mértékben, hogy falvak néptelenednek el. Persze, nem sokáig maradnak néptelenek, mert román (avasi, olténiai és moldovai), szegény falvak lakói foglalják el a házaikat, ülnek be javaikba. Romániaszerte a kötelező beszoolgáltatás után, az 1949. márciusi határozat után elkezdődik a mezőgazdaság szocialista megreformálása, amelynek fő célja a nagy gazdaságok megszüntetése és a papság erejének megtörése, vagyis gözerővel folyik a kollektivizálás az állami gazdaságok megteremtéséért. Az erdélyi, magyar értelmiség bizonyos csoportjait – köztük sok baloldalit (Kurkó Gyárfást) – sztálini mintára letartóztatják. Ez idő tájt a hatalom roppant heterogén összetételű: egyrészt áll a hithű kommunistákból, akik feltétel nélkül teljesítették feletteseik parancsait, másrészt kiválasztott, hatalomvágyó janicsárokból.

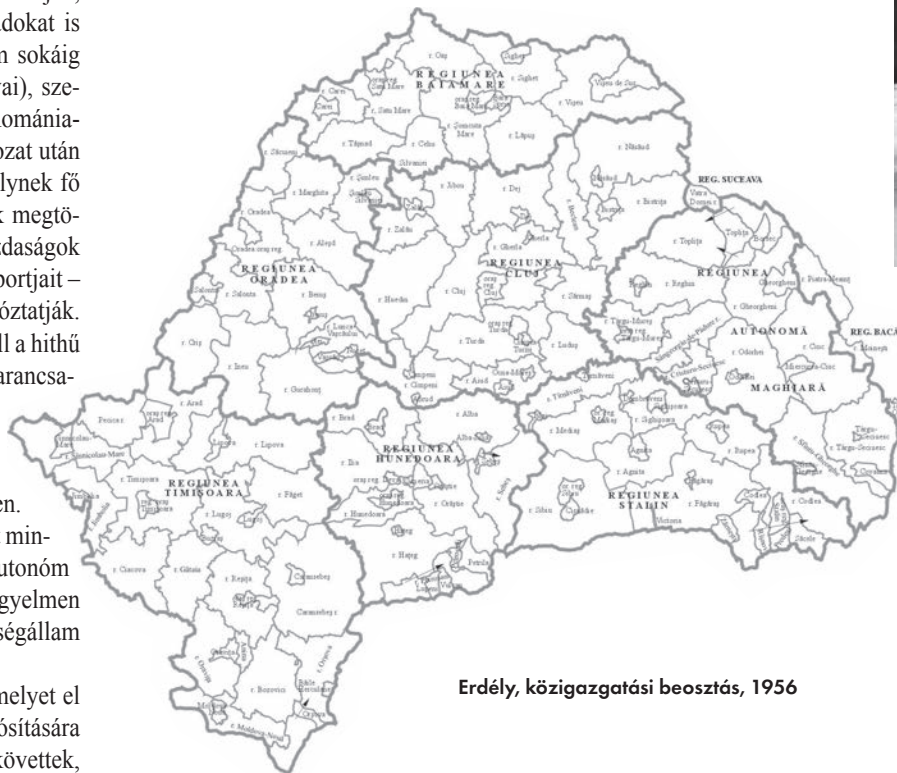
Az idő halad, és Sztálin halála után felgyorsulnak az események: 1956 februárjában tartják Moszkvában az SZKP XX. kongresszusát, amely sok változást von maga után a térségben. Ami ebben az időben történik Romániában, elsősorban szovjet mintára és indíttatásra megy végbe – már 1952-ben a Magyar Autonóm Tartomány születése is –, de a lenini kisebbségpolitikát figyelmen kívül hagyják. Az összes törekvés már akkor a nemzeti egységállam megteremtését célozza.

Minden kisebbségi a hatalom szemében zavaró tényező, amelyet el kell távolítani, vagy be kell olvasztani. E nagy terv megvalósítására az ifjúság egymagában is veszélyt jelentett, tehát mindent elkövettek, hogy betörjék őket. A felszín alatt nagy erővel kidolgozott tervvel készülnek a kisebbség fizikai és szellemi megtörésére. Horribile dictu – 1956 és minden, ami ezzel kapcsolatos, épp jól jön e tervek megvalósításához.

Az erdélyi magyarság minden rétegében apró jelek mutatják – sokakat ez reménnyel tölt el –, hogy nyitás következik be az életükben. Hiszen már 1956 nyarán tanárok és diákok mehetek Magyarországra tanulmányútra, tapasztalatcserére, sőt, családi látogatásra is. Az 1953-ban megszüntetett lapokat újraindítják, így a Korunk, a Művelődés, a Napsugár, a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, a Tanügyi Újság, a Matematikai és Fizikai Lapok ismét megjelenik. Újra szerepelhetnek azok az írók, akiket az előző években a közléstől eltiltottak. Jancsó Elemér Kuncz Aladáról írt tanulmányával jelentkezik, Kós Károly művei újra napvilágot láthatnak. 1956 tavaszán többen támadják Dsida Jenő költészetét – füledt lírájú, öncélú, nacionalista poétának bélyegezve a költőt –, de közlik azokat az írásokat (Panek Zoltán,

Páskándi Géza) is, amelyekben megvédik és az életművét méltóan elemzik. Az egyetemeken a diákság reméli, hogy reformokat tudnak bevezetni, csoportosulnak, reformtervezeteket készítenek elő és diágyűléseket szerveznek. A dolgok tragikumba fordulását végül is a magyarországi, októberi események idézték elő, mert a jobbító szándékot október 23-a után még visszamenőlegesen is rendszerellenesnek, mindenekelőtt nacionalistának értékelte a hatalom, s mindenképpen kapcsolatba hozta a magyarországi eseményekkel.

Kitérővel előre bocsátom, hogy ebben az írásban is, de minden e tárgyhoz kapcsolódó munkámban – lett legyen az film vagy könyv – egyenlő súllyal használtam a kordokumentumokat, a kollégák írásait és

Erdély, közigazgatási beosztás, 1956

az oral historyt. Az elmúlt években már számtalan mű sorjázik ebben a témában, de szerintem hiba csak az akkori pártjelentéseket, börtönjelentéseket, valamint egyéb, kapcsolódó okiratokat figyelembe venni, mint ahogy az is hiba, ha csupán az oral historyt vesszük alapul.

Október 23-án, 24-én és 25-én az erdélyi magyarság csak a rádióból értesült az eseményekről. Telve félelemmel, ugyanakkor valami megmagyarázhatatlan, várakozásteli örömmel zümmögött minden erdélyi magyar az iskoláskorútól az aggkorúig szerte Erdély minden zugában. Mint mindig, most is a fiatalok az egyetemeken lelkesülten reformterveket dolgoznak ki, a kolozsvári képzőművészetin, a Bolyai Egyetemen és a Temesvári Műszaki Egyetemen. Verbálisan meg sem említi senki a magyarországi eseményeket, de a szolidaritás szelleme áthatja őket, mind a magyar, mind a román diákságot. Ennek ellenére október 26-án a Babeş Egyetem rektora, Raluca Ripan egy tanszemélyzeti közgyűlésen már arra figyelmeztette a román, egyetemi ifjúságot,

Páskándiné Sebők Anna
és Bucz Hunor igazgató

hogy úgy legyen szolidáris a magyar forradalommal, hogy annak követelése között szerepel Erdély visszacsatolása is. E kijelentés célját – amelynek semmilyen valóságtartalma nem volt – mi sem magyarázza jobban, mint az a tény, hogy amikor Romániában kiélezett helyzet van, a hatalom minden alkalommal beveti az Erdélyt vissza varázsszavakat, amelyekkel a közvéleményt a magyarok ellen tudja fordítani. Új, vagy talán nem is új vélemények kaptak lábra, miszerint tévhit az, hogy volt romániai '56 vagy erdélyi magyar '56. Mielőtt az események sorát felidézném, elmondom: jómagam bejártam fél Romániát a Bánáttól, Biharon, Máramaroson, Mezőségeen és egész Székelyföldön, majd Bukaresten át, s mint egy pókháló, úgy hálózák be ezeket a tájakat az 1956-tal kapcsolatos történések, megélt szenvedések, örömeik és bánatok emlékezete és az ezer meg ezer kordokumentum. Tehát, ha voltak is perek, amelyek valójában nem a magyarországi eseményekhez kapcsolódtak, *számtalan per kizárólagosan odakapcsolódik, igenis volt romániai 1956, magyar is, román is, akár tetszik, akár nem egyeseknek, tessék tisztességgel utánajárni!*

A teljesség igénye nélkül sorjázom az eseményeket és a korszakhoz kapcsolódó történéseket, s részletesebben arról beszélek, ami a Bolyai Egyetemhez kapcsolódik. 1956. október 24-én a RMP Központi Bizottsága határozatot hoz arról, hogy a vidéki pártmunka megerősítésére a nemzetiség lakta tartományokba kiküldik a KB néhány tagját, köztük Miron Constantinescut Kolozsvárra, de kiküldött volt L. Rautu, Fazekas János és Nicolae Ceaușescu is. A határozat 13. pontja: „haladéktalanul dolgozzák fel a magyarországi eseményeket a Babeș és a Bolyai Egyetemen a pártszervezetek keretében.” A Képzőművészeti Főiskola diákvezetői október 23-án úgy döntenek, hogy az egyetemi autonómia kérdésében diákgyűlést tartanak 24-én, a gyűlés szervezői Balázs Imre és Tirnovan Aristid Vid. A forró hangulatú ülésen öt pontba foglalták kéréseiket, majd hozzászólások voltak. Szécsi András csupán annyit mondott: „eleget beszéltek a tanáraink, most engedjék, hogy mi is be-

széljünk!” Mindeközben a Mátyás-házat – ahol a főiskola volt – már sűrű, szekuritációs kordon vonta körül. Másnap reggel, 25-én Balázs Imrét és Tirnovan Ari Videt letartóztatják, s a 327. § értelmében (nyilvános izgatás) Balázst hét év, míg Tirnovánt öt év fogházbüntetésre ítélték, Szécsi Bandit azért az egy mondatért az ország minden főiskolájáról és egyeteméről kitiltották. 1956. október 30-ára a temesvári egyetem valamennyi karának diákjai gyűlést rendeztek, ahol felolvasták azt a memorandumot, amelyben tizenkét pontban foglalták össze kéréseiket, és számon kérték az egyetem vezetőitől és tanáraitól a budapesti események félremagyarázását. Jószerivel véget sem ért a diákgyűlés, amikor már tankokkal és páncélozott járművekkel, rohamsisakos katonákkal és szekuritációs százakkal körbefogták őket. A Securitate vezetője egy listával jött, s akik ezen a listán voltak, azokat terepjáróval egyenesen a Securitate épületébe vitték, míg a többi diákot teherautókra tették, s elvitték a becskerekai laktanyába szigorú őrizet mellett. Másnap néhány száz egyetemi hallgató a lánykollégiumhoz ment, s követelte társaik kiszabadítását, ám ezeket a diákokat is összefogdosták, s teherautókon Becskerekre és Lipovára vitték, ám ezután is folytatták a diákok utáni hajszát. Az orvosi egyetemen éhségsztrájk volt, s fegyveres katonákkal és tankokkal körbefogták a résztvevőket, végül szétlőtték az egyetemet, de sérülés nem volt. Súlyos verésekkel tarkított vallasás után tizenöt nap alatt elítélték az elsőket, nyolcat, majd december 15-én még huszonegyet, majd még két diákot és egy tanárt. A 327. § alapján ítélték el őket nyolc év és öt év közötti börtönbüntetésre és kényszermunkára.

Dr. Horváth Miklós hadtörténész szavait idézem ezeknek a napoknak pontosabb megértéséért: „Romániában állomásozott a forradalom idején egy önálló, szovjet hadsereg, s ennek a hadseregnek a Temesváron állomásozó hadosztályát riadóztatták már október 23-án az esti órákban. Ez a hadosztály, egy gépesített hadosztály 24-én átlépte a határt, majd 25-én bevetették ezt a hadosztályt Budapesten. Fő feladata, hogy Dél-Pesten, idetartozik a Korvin köz és környéke, hajtson végre karhatalmi feladatokat, s a fegyveres felkelőcsapatokat szigetelje el, illetve semmisítse meg. Ezzel párhuzamosan ugyanúgy, ahogy Csehszlovákiában, Romániában is a Néphadsereg erőit harcászultságba helyezték, s elsősorban az volt a feladatuk, hogy megakadályozzák a forradalmi erők átjutását, illetve a forradalom „exportját” Romániába. Ezen túl, pár nappal a forradalom kitörése után a román politikai vezetésben reális célként fogalmazódott meg, hogy támadócsapatokkal vegyenek részt magyar területre lépve a magyar forradalom leverésében. A román politikai vezetés ajánlatát a szovjet politikai vezetésnek meg is tette, tulajdonképpen november 3-ára virradóig nyitott kérdés volt az, hogy román csapatok is részt vesznek-e a szovjet csapatok oldalán a magyar forradalom vérbe fojtásában. Az, hogy ez nem történt meg, tulajdonképpen Titónak köszönhető, mert a szovjet vezetés, Hruscsovval az élen, november 2-áról 3-ára virradóra tárgyalt Titóval és a jugoszláv vezetéssel Brioni szigetén, ahol Hruscsov felvetette, hogy mit szólnának a jugoszláv vezetők ahhoz, ha román csapatok is részt vennének a forradalom leverésében. Tito elzárkózott ettől, s javasolta, hogy ha már bekövetkezik az újabb támadás – ezzel a támadással a jugoszláv vezetés is egyetértett –, akkor azt a szovjet erőkre támaszkodva hajtás végre. Nem lenne kívánatos, ha román csapatok Magyarország területére lépnének. Ekkor került le napirendről, hogy román csapatok támadást hajtsanak végre Magyarország ellen. Viszont erre a támadásra készültek a román erők, ezért nem tartom kizártnak, hogy bizonyos, támadáshoz szükséges, felderítési adatok beszerzése céljából román felderítőerők tevékenykedhettek Magyarországon is. Katonaként nem tudom elképzelni a támadást úgy, hogy ehhez megfelelő felderítési adatokkal a román haderő ne rendelkezett volna.”

Október 24-én a Bolyai Tudományegyetem történelem–bölcsező karának diákszövetségi alakuló ülésén vezetőségválasztást tartanak. Itt kap bizalmat Várhegyi István, Nagy Benedek, Kelemen Kálmán, Koczka György és Gyöngyösi Gábor – ők lesznek a diákszövetség ama vezetői, akik az új programtervezetet kidolgozzák. Ekkor kéri fel Páskándi Gézát, hogy írja meg elképzeléseit az új, egyetemi reformról,

Az Erdély 1956 című dokumentumfilmből

és szólaljon fel a következő ülésen. November 1-jén Kolozsváron, a Házsongárdi temetőben *Dávid Gyula* egyetemi tanárségéd és az általa vezetett évfolyam diákjai leróják kegyeletüket az elhunyt írók előtt. Tőlük függetlenül, ám rokonszenvezve a magyarországi forradalommal, a diákság más csoportja is felkeresi a magyar írók és művészek sírjait, ahol eléneklik a magyar Himnusz, s Bartis Ferenc szavát. A szekuritáte körbefogta a temetőt.

November 4-én a szovjet csapatok támadást indítottak Budapest ellen. Kolozsváron a Várhegyi István vezette diákszövetségi vezetőség még az egyetemi reformokról tárgyalt. A megbeszélések november közepéig tartottak, amikor 17-én elsőként Várhegyi Istvánt letartóztatták. Ezzel elindult a lavina, 18-án és 24-én letartóztatják Kelemen Kálmánt, Koczka Györgyöt, majd Nagy Benedeket. 1957. március 2-án megszületett az ítélet Várhegyi István hét, Nagy Benedek öt, Kelemen Kálmán és Koczka György három-három év börtönbüntetést kapott a 327.§ alapján.

A kolozsvári és a marosvásárhelyi írószövetség összehívta az írókat, hogy aláírjanak egy közös, elítélő nyilatkozatot, amely szerint a magyarországi forradalom ellenforradalom volt. Kolozsváron Páskándi Géza, míg Marosvásárhelyen Székely János ezt nem írta alá. 1957. március 11-én és 12-én Bartis Ferencet és Dávid Gyulát, míg 19-én Páskándi Gézát letartóztatják. Mindannyiukat a 327.§ alapján ítélik el hat és hét év letöltendő börtönbüntetésre és kényszermunkára. (A perek lefolyásának taglalására itt nincs hely és idő*, de megjegyzendő és

ERDÉLY 1956

Rendező: **Páskándiné Sebők Anna**

Operatőr: **Sára Balázs**

Narrátor: **Páskándiné Sebők Anna,**

Hegedűs D. Géza, Bács Ferenc

Vágó: **Fodor Lili**

A 36. Magyar Filmszemlén (2005) a rendező a zsűri különdíját kapta

Az '56-os forradalom és szabadságharc tiszteletére 2016. október 16-án vetítették a Térszínházban, Óbudán, a Zichy-kastélyban.

el nem felejtendő a kínzásokkal tarkított kihallgatások szörnyűsége, amelyeket minden érintett elszenvetett az 1964-ig tartó persorozatok alatt.)

1957-hez két, nagy per kapcsolódik, amelyeket a hatalom a magyarországi eseményekkel kapcsol össze, de valójában azoktól teljesen független a dr. Dobai István ENSZ-memorandumához és a Szoboszlai Aladár Confederatiójához kapcsolódó csoport. Dobai István és köre az erdélyi magyarok kérdését lakosságcserével szerette volna megoldani, ezért egy memorandumot írtak, amelyet a magyar és a román kormányhoz is el akartak juttatni, hogy hivatalosan kerüljön az ENSZ-hez. 1957-ben letartóztatták őket. Dobai és Varga László életfogytiglanit kapott, s ketten meghaltak a börtönben. Szoboszlai Aladár katolikus pap egy Duna melléki Confederatiót szeretett volna, egy keresztény–munkás–román–magyar uniót, s társai voltak Bukaresttől Temesváron és Pécskán át Székelyföldre, de elsősorban Csíkszeredában. A letartóztatások 1957-ban történtek. Ötvenhét személyt állítottak bíróság elé, tíz halálos ítélet született, míg a többiek összesen ezerkétszáz évet kaptak.

1958 februárjában Kádár János vezette magyar párt- és kormányküldöttség hosszú látogatást tesz Romániában, több várost is meglátogat, így Marosvásárhelyt is. Marosvásárhelyen a helyi párt- és állami szervek vezetői és az ünneplő tömeg fogadta. A Simon Géza Gyárban tartott nagygyűlésen a következőket nyilatkozta Kállai Gyula: „Hangsúlyozzuk, hogy Romániával szemben semmilyen területi

követelésünk nincs, mert az a véleményünk, hogy Magyarországnak van elegendő földje és lakosa, hogy a szocializmust építhesse, s jó testvéri egyetértésben a szomszéd népekkel közösen építhessük a szocializmust.” Február 26-án Bukarestben Gheorghiu Dej és Kádár János aláírta a román–magyar közös, egyetértési nyilatkozatot. Kádár látogatása, nyilatkozatai és az aláírt szerződés azt jelentette a román párt vezetésének, hogy nem kell tartania attól, hogy a magyar vezetés beleszól a magyar kisebbség ügyeibe, horribile dictu megvédi őket, így a román vezetés szabad kezet kapott. Nem véletlen, hogy ezt követi a romániai magyarok nagy, letartóztatási hulláma, az igazán kemény elítélések és az ítéletek végrehajtása, köztük sok halálos ítélet is. Nem véletlen az sem, hogy a következő évben megszüntetik a Bolyai Egyetemet – a Babeş Egyetemhez való kapcsolás fedőneve alatt –, s folytatódnak a magyarelles intézkedések minden területen. Sok fiatal elindult, hogy segítse a magyar forradalmat, át a határon, ahol elfogták őket, emiatt zsúfolásig megtelt Szamosújvár börtöne. Az embertelen körülmények miatt a rabok fellázdáltak 1958. június 13-án (vagy 14-én), parancsra az örök gépfegyverekkel középük löttek, majd kiterelték a rabokat, akik bokáig tocsogtak a vérben, s válogatott kínzások következtek. 1957 és 1962 között csak Szamosújváron kínzások következtek kétszázötvenhat ember halt meg, de az adatok hiányosak. Az 1960 után a Duna-delta táborokban elhunyt rabokról sincs pontos adat, s a meglevők is pontatlanok. *1958 nyarán a szovjet csapatok kivonulnak Romániából.*

Kolozsváron a Bolyai Tudományegyetem tanárait, Varró Jánost és Lakó Elemért, valamint Péterffy Irén, Vastagh Lajos és Pál Lajos egyetemi hallgatókat letartóztatják. Az ítéletre 1959 tavaszán kerül sor, a vád: egyetértettek az 56-os események eszméivel, szervezkedtek a népi demokrácia ellen. Ez volt az utolsó lépés, hogy 1959. február 22-én megszüntessék a Bolyai Tudományegyetemet azzal az indokkal, hogy az önálló, magyar egyetem a szeparatizmus melegágya, akadály a testvériség útjában, tehát a magyar nacionalizmust szolgálja. Azon az ülésen, ahol bejelentették ezt a döntést, Nicolae Ceausescu elnökölt. Mindezek ellen tiltakozásul elkeseredésükben Szabédy László, az egyetem rektora, Csendes Zoltán és felesége, valamint Molnár Miklós egyetemi tanár öngyilkosságot követett el.

A református és az evangélikus lelkészek meg teológusok 1958-as letartóztatása az egyházellenes hadművelet egyik momentumuma volt. A letartóztatások tömege most következik. Ezeknek a pereknek a fő vádpontja a magyar forradalommal való szolidaritás. Az EMISZ (Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége) hetvenhét letartóztatottja – köztük kiskorú is –, a Homoród menti, unitárius papok, elsősorban Nyitrai Deák Berta és családja, a SZIT (Székely Ifjak Társasága), a Fekete kéz, a csíkszeredai diákok, a marosvásárhelyi röpcédulások és még sorolhatnám. A SzVISz Nagyváradhoz, pontosabban Bihar megyéhez kötődik, itt a letartóztatások 1960-ban kezdődnek, ötvenkilenc letartóztatott van, ebből négy felnőtt, a többi fiatalok vagy éppen elérte a tizenhatalmas évét, s a per 1961 végén ér véget. Az utolsó perre az 1964-es, általános amnesztia után kerül sor, s ugyancsak a magyarországi '56-tal hozzák kapcsolatba. Törvény ide, vagy oda, megtették. A pernek, amely ebben az esetben is a katonai törvényszéken folyik, fővádlottja Török József és társai. Tizenketten álltak a vádlottak padján, mert reménykedtek és hittek a magyarországi forradalomban. Török Józsefet és Török Istvánt tizenkét év kényszermunkára ítélték, ahonnan 1974-ben szabadultak.

Ha belegondolunk, fájdalmas visszaemlékezni egy erdélyi magyar-
nak – de bárkinek, akiben van együttérzés – az 1956-hoz kapcsolódó történésekre. Olyan, mint egy beteljesületlen szerelem, a szabadság iránti szerelemé. ❖

(Elhangzott a Magyar PEN Club '56 és Románia című nemzetközi konferenciáján, 2016. október 24-én a Magyar Írószövetségben.)

* A perekről bővebben mostani különszámunkban Dávid Gyula írásában olvashatnak.

'56-os Múzeumtúra

2016 októberében indult el a Mozaik Múzeumtúra keretében, az Örökség Kultúrpolitikai Intézet szervezésében az '56-os Múzeumtúra programsorozata, amelyben a 60. évfordulóra emlékezve az 1956-os forradalomhoz kapcsolódó budapesti kiállításokat ajánlják a közönség figyelmébe. A válogatás sokszínű: irodalmi, néprajzi, képzőművészeti, valamint esemény-, hely-, színház- és sporttörténeti kiállítás egyaránt megtalálható a listában. A szervezők bevallott célja, hogy a programokat összegyűjtve olyan válogatást adjanak elsősorban az iskolák számára, amelynek segítségével a diákok egyedi módon ismerkedhetnek meg a forradalom eseményeivel, annak elő- és utótörténetével.

AMozaikMúzeumtúra weboldalán (<http://www.mozaikmuzeumtura.hu/56>) folyamatosan tájékozódhatnak az érdeklődők a múzeumtúrában részt vevő kiállításokról és azok aktuális kísérő programjairól, amelyeknek keretében 2017. január 31-éig Budapest nevezetes múzeumainak megtekintésére, megismerésére lesz lehetőségük. ❖

A pesti vonat

Olaszországban évekig főleg politológiai és történelmi elemzés tárgyaként szerepelt az 1956-os, magyar forradalom, irodalmi témává nagyon ritkán vált. Roberto Ruspanti *A pesti vonat* című regénye a magyar '56-ot meséli el egy olasz író szemével. A történelmi-szerelmi regényben a szerző két fiatal történetébe ágyazva mutatja be az őszi eseményeket, annak előzményeit és tragikus végkifejletét.

A szerző neves hungarológusként nagyon jól ismeri a magyarokat, a történelmüket, a kultúrájukat és a magyar karaktert. Ez visszaköszön a szenvedélyes módon megírt műben, amelyben a fikció és a történelmi hiteleség harmonikusan ötvöződik.

Roberto Ruspanti szavaival: „Olasz szemmel, de magyar szívvel írtam ezt a regényt. Tisztelegni akartam Magyarország előtt, kifejezni azt a nagy szeretetet, amelyet iránta érzek; a magyaroknak büszkének kell lenniük 1956-ra.”

(*A pesti vonat*: regény, Magyar Napló Kiadó, 2016; *Quel treno per Budapest*: Rubbettino Kiadó 2002.)

1956 ERDÉLYBEN ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZETT

Enek a kötetnek az írásai – amelyet a Nap Kiadó 2016. október 23-ára, a 60. évfordulóra jelentetett meg – az 1956-os, magyar forradalom erdélyi/romániai eseményei és a forradalom leverését követő romániai megtorlások témája köré szerveződnek. Nem vagyok történész – személyes érintettség révén van közöm a történésekhez: a második Bolyai-per fővádlottjaként hét évet kaptam és ültem le Románia különböző börtöneiben és kényszermunkatelepein. 1989 után ugyancsak ebben a minőségben kértek megszólalásra – nemegyszer írásban is a forradalom évfordulóin vagy azoktól függetlenül, ünnepeken, konferenciákon vagy azokon kívül is.

A történetírás területeire való betolakodásom legfontosabb eredménye az *1956 Erdélyben. Politikai elitéltek életrajzi adattára. 1956–1964* (Kolozsvár, 2006), amelyet munkatársakkal sikerült tető alá hozni, első – bár korántsem teljes – számbavételeként a forradalom leverését köve-

tő romániai megtorlásoknak. Akkor még csak igen korlátozottak voltak a lehetőségeink a perek iratanyagához való hozzáférést illetően, ebből adódik, hogy amikor az állambiztonsági levéltárak végre számunkra is megnyitáltak, nem tudtam lemondani arról, hogy azokból adódó néhány részlet feltárásával, néhány szereplővel vagy mozzanattal kapcsolatban ne járuljak hozzá közelmúltunk e sötét időszakának jobb megismeréséhez.

Nekünk, akik megéltük és átéltük azokat az időket, nem lehet más feladatunk, mint továbbadni az unokáknak a megélt történelmet. Mert túl azon, amit a történétírók ilyen vagy olyan beállításban arról a korszakról megírnak, nemzetünk történelemtudatához elválaszthatatlanul hozzátartozik a nemzedékről nemzedékre átörökített múlt. Sőt, talán ez az igazi, amely bennünket megtart, bármilyen történelmi viszontagságok között. (Dávid Gyula)

DÁVID GYULA

Páskándi Géza kortársai között

Megélt történelem

(Részlet a fenti kötetből)

1957. május 22-én a kolozsvári Katonai Törvényszék zsűfóliásig telt különtermében megkezdődött (majd egy hét múlva folytatódott) az a hadbíróági tárgyalás, amelyet a „második Bolyai-per” néven tart ma már számon az erdélyi 1956-tal foglalkozó jelenkori történetírás. A léckerítéssel elkülönített helyen (a „box”-ban) a három fiatal között ott ült Páskándi Géza is. Tárgyánál fogva valóban „Bolyai-per”-ről volt szó, hiszen a vád két társával kapcsolatban az 1956. november 1-jei, halottak napi, Házsongárdi temetői tüntetés volt, amelynek kezdeményezése a Bolyairól indult ki, s a Páskándi Géza ellen felhozott vád is a Bolyaival volt kapcsolatos: írásos kiegészítés ahhoz az egyetemi reformtervezethez, amelyért néhány hónappal korábban Várhegyi Istvánt és három diáktársát ugyanez a katonai bíróság már elítélte. Az azonban már az akkori közvélemény előtt világos volt – s Páskándi Géza később meg is fogalmazta –, hogy az ő letartóztatása és az ellene hozott ítélet valójában az erdélyi, magyar íróársadalomnak szóló figyelmeztetés volt: az „olvasás” 1955/56-ban nálunk is kiszabadult szellemét kívánta a Hatalom a palackba visszagyömöszölni.

De mi is történt valójában? Hogy került a származását tekintve makulátlan, s egyértelműen az új korszak költőreménységeként számon tartott Páskándi oda, hogy övele statuáljon példát a Hatalom?

Költői pályája a szatmári Kölcsey Gimnázium padjából – amelyet tizenhat évesen egy bukaresti, újságírói székkal cserélt fel – a letartóztatása előtti napokban megjelent (és természetesen azonnal elkobzott) *Piros madár* című kötetéig jellegzetes és tanulságos ívet rajzol a második világháborút követő évtizedek romániai, magyar irodalmának térképére. A helyi lapban, a *Dolgozó Népből* 1949-ben közölt verseivel keltett visszhang ragadja az akkor már Bukarestben szerkesztett *Iffjúmunkás* szerkesztőségébe. Úgy tekintenek reá, mint arra az „ifjú, proletár költő”-re, akinek származása eleve garancia a rendszer számára, s aki – különösen az első években – lelkesen vállalja is a Párt irányelveinek megverselését a „szocialista realizmus” elvárásai szerint.

Életkora révén „kisöccse” lehet annak a – szintén fiatal – költőcsapatnak, amelyik az 1950-ben kiadott *Ötven vers* című, közös kötetben lépett a közönség elé (Bárdos B. Artúr, Hajdu Zoltán, Majtényi Erik, Márki Zoltán és Szász János). Közülük a legfiatalabb is öt évvel (a legidősebb pedig több mint tízzel) öregebb nála. Korai költői jelentkezése azonban mégis hozzájuk köti – Márki Zoltán vezeti be az irodalomba az *Utunk* 1950. március 11-ei számában *Rügyek új hajtáson* című összeállításában -, s nem annyira ahhoz az „új, költői rajzáshoz”, amelynek tagjaival, a különben nála négy-öt évvel idősebb Bodor Pállal, Jánky Bélával, Kányádi Sándorral, Székely Jánossal együtt emlegeti a fiatal írók 1956-os, tavaszi,

országos értekezletének jelentéstevője, Mihú Dragomir. Mégsem véletlen azonban, hogy 1955-56-ban egy platformra kerül velük, hiszen költészete akkorra már levetkőzte a korai „fenegyerekesztusokat”, és szabadulóban van attól a zsargontól is, amelyre indulásának éveit, a vele szemben meg is fogalmazott akkori elvárások predesztinálták. Ha a *Piros madár* – zömmel 1955-56-os keltezésű – verseit is meg az *Utunkban* 1956 nyarán-őszén közölt továbbiakat ma olvassuk, némiképp igazolható is az, hogy Kántor Lajos és Láng Gusztáv a közismert irodalomtörténeti szintézisben¹ épp övele kezdi *A Forrás lírája* című fejezetet (igaz, azzal a mindjárt előre megfogalmazott megjegyzéssel, hogy „nyugtalan szellemű, képletbe nem szorítható kísérletező”).

Különben az *Ötven vers* „nemzedéke” körül is eltérő a helyzet: a legidősebb közöttük Majtényi Erik (1922-es születésű), a legfiatalabb Márki Zoltán (1928-as). Önálló kötettel Páskándi felfedezésekor még csupán Szász János jelentkezett (róla Szabédi László ír kritikát még 1947-ben²), Bárdos B. Artúrt Bajor Andor mutatta be 1949-ben, s ugyanő Majtényi Eriket 1950-ben, Márki Zoltánt pedig Kovács János szintén ugyanabban az évben, míg Hajdu Zoltán nevét a közönség a Sütő Andrással közösen írt és rögtön Állami Díjat kapott *Mezítalbas menyasszony* révén ismeri meg 1950 végén. Páskándi Géza hivatalos „költővé avatása” eszerint előkelő helyet biztosított számára a versolvasók körében.

Ennek ellenére a költészetét először a kritika mérlegére tevő Bajor Andor (*Új írók – új írók* rovatcím alatt az *Utunk* 1951. január 26-ai számában) éppúgy, mint a Páskándi válaszára reagáló Majtényi Erik³ az idősebbek kioktató hangján szólnak a még akkor is csak tizennyolc éves költősülvényhez.

Bajor – az akkori kritikai kánon szellemében – újdonságnak tartja Páskándi Géza költeményeiben a proletárotthon és családi kör élethű érzékeltetését, a versek agitatív erejét, kifogásolja azonban, hogy agitatív versei szónokias hatásúak (mintha nem hinne – mondja – szavai erejében), hogy lírai hősei elvont alakok, s róluk szólva elkerüli azokat a vonásokat, amelyek elevenné tennék őket. Amellett „...modorosság alakult ki benne, amelyről azt hiszi, hogy az ő egyénisége...” A bírálatból – a kor szellemében – persze nem hiányzik a legfőbb tekintélyre való hivatkozás sem: hibái – állapítja meg Bajor „...emlékeztetnek azokra a hibákra, amelyeket Sztálin elvtárs az Akiknek a siker a fejükbe szállt című cikkében jellemzett”. Szemére veti felületességét, zavaros és kidolgozatlan megfogalmazásait is. „Saját egyéniségét becsüli túl, saját magát helyezi a vers középpontjába, individualizmusa »kinyomja« a realista tartalmakat.”

Páskándi Géza persze nem hagyhatja válasz nélkül a vádakát. Cikkén⁴ szemmel látható, hogy „készült”, hogy a „fiatalságát” felelgető kritikával szemben ezzel a felkészültséggel akar imponálni. Ha Bajor Sztálin elvtársat emlegette, ő Gorkij-, Fagyjev-, Malcev-idezetekkel vág vissza, sőt, a *Literaturnaja Gazetából* egy Lenin-idezetet is felhoz a maga védelmére, amely szerint: „Az irodalmat nem lehet azonosítani a pártmunka más ágaival, mert az irodalom megköveteli azt, hogy tágabb teret engedjenek az egyéni kezdeményezéseknek, az egyéni hajlamoknak, a gondolatnak és a fantáziának, a formának és a tartalomnak.” Ami pedig az „individualizmus”, a maga személyének előtérbe tolésa vádját illeti, József Attilára, Petőfira (a *Mama, Füstbe ment terv,*

Szüleim halálára című versekre) hivatkozik, amely verseknél – mutat rá – ugyanúgy előtérben van a költő személyisége.

Erre a válaszra reagál Majtényi Erik már a következő *Utunk*-számban. A szerkesztői gyakorlatot ismerve a szerkesztőség minden bizonnyal még kéziratban elküldte neki Páskándi válaszcikkét, s ő, a „pártos kritika és önkritika” akkori elvárása szerint, nem hagy szó nélkül egy ilyen fölüenykedő, kioktató reagálást.

Majtényi cikkének már a bevezető részében érzékeltetni kívánja, hogy a rokonszenves költősülvénnyel nincs egy súlycsoportban. „A 18 esztendő Páskándi Géza – írja – már több mint egy éve közli verseit az ország valamennyi magyar nyelvű lapjában, folyóiratában, miközben költői munkássága váltakozva hullámzik a megérdemelt sikerek és az alaposan megrovandó hibák között.” Tulajdonképpen megismétli – és számos versidézettel alá is támasztja – a Bajor által felelgetett hibákat: az individualizmust, a verbalizmust, s különösen kifogásolja hozzáállását a kritikához, azt, hogy „korához és tehetségéhez méltatlan szerénytelenséggel, göggel utasítja vissza a kritikus segítségét”. Végkövetkeztetésében azonban még tovább megy és még keményebb, mint Bajor: „Páskándi Géza versei – írja – azt tükrözik, hogy a költő nem tanul, hogy nem törekszik sem a politikai tisztánlátásra, sem a művészi tökély fejlesztésére... Önteltségében arra sem fektet súlyt, hogy legbecsesebb fegyverét, a nyelvet jól ismerje, és hogy ennek a fegyvernek a birtokában váljék a dolgozó tömegek igényesebb mozgósítójává, harcosabb költőjévé.”

Amikor Páskándi Géza 1949 őszén Bukarestbe került, az ottani magyar értelmiség még meglehetősen szűk réteget képezett: a fővárosba költöztetett Magyar Népi Szövetség aktivistáinak köre – a szervezet súlyának elvesztésével – összeszűkül, a magyar kulturális intézmények közül még alig néhány volt Bukaresthez kötve (azok legnagyobb része is erős, kolozsvári fiókszerkesztőséggel), a Bolyait végzett magyar szakemberek pedig jobbára 1950-től kezdtek nagyobb számban megjelenni központi állami intézményekben, hivatalokban. Ennek ellenére a főváros és az ott kialakulóban lévő magyar élet fontos szerepet játszott személyiségének alakulásában. „A fővárosi lap küszöbét – emlékezik vissza évtizedek múltán – már új öltönyben, cipőben léptem át, nyilván az ősz, de nem csak az ősz miatt. Valamit levedlettem vagy levedleni akartam. Talán a »vidékiességet?«” Alább pedig: „nagyon megszerettem Bukarestet. Gyermekeifjú létemre nem érhetett előítélet, inkább szimpátia... Itt jobbára még – legalábbis némely vegyes társaságban – kuriózum volt magyarnak lenni, annyira döntő a román többség fölénye. Kiegészítő szín, kis folt voltunk a tarkaságban.”⁵ Személyes helyzetéről pedig – amely költői magatartására is kisugár-

zott – ezt írja: „kezdeti gátlásosságomat szinte görcsösen igyekeztem könnyedséggel leplezni az új kollégák előtt, akik »Erdély-ország« minden tájáról verbuválódtak Bukarestbe, s akiknek többsége láthatóan derűs, atyáskodó jószándékkal fogadott.” „Felzárkózásomat csak táplálta ez a szerep. Ravaszul fölismerem előnyeiket. Némi kényeztetés vett körül. Ott is egyke voltam, hát, mint otthon.”⁶

A Temesvárt született és jelentős illegalista múlttal rendelkező Majtényi Erik 1949-től élt Bukarestben, s az *Iffjúmunkás* főszerkesztője volt; lakása kezdettől fogva második otthona lett a fővárosban Páskándi Gézának. A fent idézett „dorgatórium” szóban bizonyára többször is elhangzott közöttük, ezzel magyarázható, hogy baráti viszonyuk ennek a kritikanak az ellenére sem romlott meg, sőt, Majtényi később a börtönből 1963-ban szabaduló és Bukarestben meghúzódó Páskándi Gézának is egyik, legfőbb támasza maradt.

Közben 1953 őszén nagy változás következik be életében: otthagyja „ifjonti politizálása Szodoma-városát” (ahogy maga nevezi), s beriratkozik a Bolyai Egyetemre. Bár kötete ekkor még nincs, mint „elégé ismert, ifjú költőt”⁷ a „tranzit lét” után a pezsgő életű Kolozsvár otthonossága, írói közössége fogadja be.

Az 1953-as év különben is a nagy változások éve: Sztálin halála után, miközben a szovjet, hatalmi struktúrában is változás történik, új szelek kezdenek fújni a kultúra, az irodalom irányításában. Romániában ugyan a sztálinista rendszer képviselői keményen tartják kezükben a gyeplőt, de a magyar írói társadalom nem maradhat mentes annak a szellemi erjedésnek a hatásától, amely Nagy Imre kormányra kerülésével a magyar irodalomban megindul. Az irodalmi élet mindennapjait illetően ugyanakkor közvetlen hatása van a Magyar Autonóm Tartomány létrehozásának, amelynek következményeként elkezdődik a magyar intézmények áttelepítése Marosvásárhelyre – Kolozsvár rovására. Az 1953 utáni „olvadásnak” tehát nemcsak ideológiai és kultúrpolitikai kihatásai vannak, hanem más – a szereplők magatartását meghatározó – összefüggései is: a Magyar Autonóm Tartomány új, állami és pártelitje most akarja kialakítani magának a tényleges hatalmat, amelyhez, saját érdekei érvényesítéséhez, a központi pártszervek maradéktalan kiszolgálása lehet a biztosíték. Az 50-es évek első felének irodalmi csatározásait ez a kettős helyzet teszi esetenként annyira kiélezetté.

A romániai 56 és közvetlen előzményei az itteni magyar, szellemi életben Benkő Levente kutatásai nyomán⁸ ma már részleteiben is ismertek. A széles kitekintésű körképből most csak egyetlen mozzanatra utalunk, az úgynevezett „Jar-ügy”-re, amelynek kapcsán a pártvezetés merev sztálinizmusát szóvá tevő írókat sikerül elhallgattatni (ahogy maga, a pártból végül is kizárt prózaíró mondta: „a Párt az

DÁVID GYULA 1956 Erdélyben ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZETT

NAP KIADÓ

írók szájába nyomta az öklét⁹). A Romániai Írók Szövetségének I. Kongresszusa 1956. június 18-23-án már az általuk elvárt hangulatban zajlott. „A tájékozódás irányítójává vált ebben az induló viharban az irodalmi élet és az írók kongresszusa – emlékezik vissza évtizedekkel később Szabó Gyula –, s az irányítói végül is azt a legfagyosabb északot mutatta »országpozícióként«, hogy nálunk marad minden a »legsztalinistább« régiben.”⁹

A romániai, magyar irodalmi életben azonban – a magyarországi események besugárzása nyomán is, de a fentebb említett belső konfliktushelyzettől felfokozottan – az országosnál nagyobb és tartósabb hullámokat vetve zajlottak az események: Nagy István már 1956 februárjában dogmatikus szellemű dorgatóriumban részesíti a fiatalokat,¹⁰ amelyre Földes László, Gálfalvi Zsolt, Huszár Sándor válaszol, majd az 1956. június 18-23. között lezajló írókongresszus küszöbén az *Utunkban* közölt interjúsorozat kínál alkalmat többek között a Bolyai-szonettciklusa miatt kipécézett Székely János megszólalására, aki öntudattal vallja magát „a magyar költészet úgynevezett urbánus szárnyával” rokonszenvezőnek, s kijelenti: „Várom minden valóságtól elrugaskodott s egyben irodalmon kívüli szempont eltávolítását a kritikából, és végül az irodalmi életünkben érezhető feszültség levezetését okos tanácskozások, viták útján.”¹¹

Másrészről nem sokkal az írókongresszus előtt jelenik meg Kovács György *Gyom, amit irtani kell* címet viselő durva támadása azok ellen, akik „a dogmatizmus elleni harc ürügyén a polgári ideológia tételeit lopják be”¹², s az *Igaz szó* főszerkesztőjének, Hajdu Győzőnek a cikke (*A pártos szellem érvényesítéséért irodalmunkban*), amelyben a Jar-ügyre is visszautalva kijelenti: „A Scinteiban megjelent dokumentumok a hazai magyar írók figyelmét is erőteljesen felhívják a burzsoáz ideológia elleni harc jelentőségére és arra a veszélyre, amelyet a liberalizmus, negativizmus és a polgári anarchisztikus individualizmus jelenthet irodalmunk számára, ha csírájában nem fojtjuk el...”¹³ A várakozások ellenére – de az előzményekből érthetően – az írókongresszus érdektelenségbe fullad. Nem úgy az 1956. szeptember 29-30-án megtartott kolozsvári, magyar írótanácskozás, ahol újból – s ezúttal a legfelső pártvezetés részvételével – összeütközik a két tábor, s ahol az írók zöme nyíltan felvállalja már nemcsak az irodalom, de a kisebbségi magyarság összességének, a magyar intézményeknek a gondjait, számon kérve a pártvezetéstől a nemzetiségi kérdésben hirdett jelszavak és a valóság szembenállását.

A fiatalokról ezekben a cikkekben, dokumentumokban természetesen szó esik, de a többször is emlegetett névsorban csak Majtényi Erik, Hajdu Zoltán, Szász János, Kányádi Sándor (negatív példaként pedig visszatérően Székely János), s a prózaírók közül Fodor Sándor,

Huszár Sándor mellett elsősorban Szabó Gyula és A Gondos atyafiság szerepel. Páskándi Géza neve csak felsorolásokban fordul elő Mihó Dragomir említett jelentésében és abban az összefoglalóban, amelyet Nagy István terjeszt elő az Írókongresszuson a nemzetiségi irodalmak helyzetéről.

Pedig ő is jelen van ebben az esztendőben az *Utunk* hasábjain, de elsősorban versekkel, amelyek költői beéréséről tanúskodnak. Hovatartozása felől mégsem hagy bennünket kétségben – ha nem is a tavaszi viták keretében, de ősszel annál egyértelműbben: a Dsida-vitában.

Ezt a vitát, még jóval a két háború közötti erdélyi, irodalmi örökséghez való viszonyban programot hirdető Méliusz-cikk¹⁴ előtt, Panek Zoltán robbantja ki¹⁵ Dsida Jenő költészete körül. Nincs terünk itt arra, hogy a szerteágazó vitát részletezzük, de fontos kitérnünk Páskándi Géza hozzászólására¹⁶, ez ugyanis pontosan jelzi az ő hovatarozását. A cikk szerzője egy balos megbélyegzésekkel tele Szilágyi András-cikkre¹⁷ reagálva védelmébe veszi Paneket, aki mert csak Dsida költészetről beszélni, anélkül, hogy a Szilágyi által „retrográd”-nak minősített publicisztikájával törődött volna, s anélkül, hogy elmarasztalta volna őt az „irredenta” *Psalmus Hungaricus* miatt. A költő Dsidáról Páskándinak is van mondanivalója („szólnom kell a profán és keresztény hangulatok bájos, tündéri váltakozásáról, amely annyi versében középkorisan ódon, de ilyen sajátos házasítással mégis modern világerzést varázsol (Viola-ciklus). Remek formaművészetéről, gyönyörű rímeiről, az erdélyi táj zordon fenségű, szinte acéllapra metszett képeiről... és annyi mindenről, ami nagyszerűvé teszi a költészetét”). De ami az imént említett összefüggésben fontosabb, az, hogy cikke bevezető részében – Gyöngyösi Istvántól József Attiláig terjedő skálán példálózva – felhívja a figyelmet általában az irodalmi örökséggel szemben megmutatózó „kortársi elfogultságokra” és esetünkben a múlt értékelésében megmutatózó egyoldalúságok ideológiai összefüggéseire. Ebben a bevezető részben többek között ilyeneket olvashattak az 1956-os év tavaszán-nyarán zajló viták résztvevői és nyomon követői:

„A tartalom és forma dialektikájával kapcsolatban az utóbbi évben számos visszaélés történt. A tartalom elsődleges jelentőségének kizárólagos hangoztatásával a forma szerepét irodalomtörténeti gyakorlatunk alábecsülte... Sok kis tehetségű író is a »jelentős író« iroda-

PÁSKÁNDI GÉZA FUTKOSTAM A SÍRDOMBOKON

Futkostam a sírdombokon, mezitláb, a talpam alatt, mint mákszemek úgy hulltak el zizgze-zajú kisbogarak. Nem tudtam én akkor ottan, hogy alattam mind halott van, nem tudtam, hogy halottakon önmagamát táncoltatom. Sírról sírra egyre szálltam, tapicskoltam a halálban, jaj, anyácskám, én nem tudtam, hogy alattam alagút van, s halott van az alagútban. (Kolozsvár, 1956)

lomtörténeti rangjára emelkedhetett, ha volt néhány olyan szociális gondolata, amelyekkel amúgy is igaz, amúgy is bebizonyított marxista igazunkat még jobban alátámaszhattuk. Olyan tehetségek ellenben, akiknél a szociális mondanivaló burkoltabb formában vagy nem a kinyilatkoztatás egyszerű megértésére alkalmas alakjában jelentkezett – várhattak, amíg értékelésükre sor került. A múlt írói között nem egy alkotó volt, akivel a tartalom és a forma fent említett rossz értelmezése következtében valósággal »nem volt mit kezdenünk«.”

S az előljáróban kifejtetteket még egyszer nyomtatékosítja cikke végén „bizonyos Csizmadia Sándorra” (a századforduló akkor kiemelten megbecsült mozgalmi költőjére) hivatkozva, aki „szocialista szellemű verseket irt, de a versek rosszak voltak, s azért nem érnek semmit, mert aki tehetségtelen, mint költő, jó politikus még lehet belőle, de jó költő soha. És nincs az a világnézet, amely egy fűzfapoétából zsenit faraghatna.” (Az én kiemelésem.)

Különben Páskándi ebben a cikkben a *Psalmus Hungaricus* ügyében is bejelenti különvéleményét, meghozza úgy, hogy állásfoglalása az adott versnél messzebbre mutat: a versre – mondja – „rá lehet fogni az irredentizmust, én viszont azért nem fogom rá, mert véleményem szerint sokkal bonyolultabb kérdés, semhogy ilyen jelzővel agyon lehessen ütni”.

A vita aztán továbbgyűrűzik az *Utunk* 1956. október 26-ai számában megjelent Páskándi-hozzászólásnál, s a forradalom leverését követő visszarendeződés időszakában a szektábalos hang lesz benne az uralkodó.

Ettől a hozzászólástól – és egy földije és „elv”-társa, Panek Zoltán *Minden külön értéítés helyett* címmel megjelent novelláskötetéről írott kritikától¹⁸ – eltekintve Páskándi Géza főképpen verseivel van jelen az irodalmi sajtóban. Az 1956-os évfolyamban harmincöt verset közöl, amelyek egy része az akkor már szerkesztés alatt lévő *Piros madár* című kötet gerincét képezik. (Egy jövőd Páskándi-monográfusnak érdemes lesz felfigyelnie arra, hogy a költő ebbe a kötetbe a pályakezdő négy év bőséges terméséből mindössze két verset méltat felvételle: az 1949-50-es keltezésű *Mosdó előtt* és az 1952-ben megjelentetett – cikluscímmé is előléptetett – *Ifjúság szigetén* címűeket, míg a kötet harminckilenc verse az 1954-1956-os évek termése.)

Költészetéről még az év elején, az *Utunk* 1956. március 23-ai számában jelent meg Marosi Péter átfogó cikke¹⁹, amelyben a fel-

tehetően akkor már szerkesztőségben lévő kötete ismeretében, a már beérettnek minősített Kányádi Sándor és Székely János mellett (akiknél „láthatóan lezárult az indulás korszaka”) róla, mint tehetségesen induló költőről beszél. Cikkében még elég sok a visszafelé, az indulás – Bajortól és Majtényitól már korábban jelzett – negatívumai felé mutogatás. Ám azt, amit általában a tehetséges költő indulásának szimptomáiról mond („az olvasó azonnal felfigyel verseire, mert az éretlenség, eredetiség és pózolás mögött észreveszi az igazi művész kibontakozásának első jelét. A tehetséges költőnél ugyanis előbb-utóbb felismerhető az a vágy, hogy kimondja azt az újságot, amely egyszerre és elválaszthatatlanul társadalmi igazság, és addig féltve őrzött, immár versbe kényszerülő egyéni mondanivaló.”), kétségtelenül már a kötet érlelődött új versek váltják ki belőle: „Páskándi Géza versei – írja – még az indulás boldog kínjairól tanúskodnak... Úgy érzem, ... hogy legfiatalabb költőink közül nála kísérhetjük legjobban az útkeresés jellegzetes vonásait, hogy újabb ő okozza a legtöbb örömet az olvasónak.” S felhívja a figyelmet egyrészt „rövid versei”-re, amelyeket jellegzetes „ujjgyakorlatok”-nak nevez ugyan, de amelyek szerinte „egy-ről félreérthetetlenül tanúskodnak: ez a fiatal művész boldog kíváncsisággal figyeli a tájat, a táj és az utca hangulatát”, másrészt az olyanokra, mint a *Disznótor 1944*, *Huszonkét éve*, *Amilyen szégyen, Tíz éve*, *Egy-két sebhely*, *A Kubik és a tenger*, amelyek – amint megállapítja – ...komoly reménységre jogosítják az olvasót. Páskándi végre megértette gyermekkorát, megtalálta első mondanivalóját, s ezen az úton juthat el jelenünk, ifjúkora mélyebb megértéséhez és mondanivalóhoz.”

A Marosi által említett versek az 1955-56-os év fordulójának termékei (ő a kiadói szerkesztője az impresszum szerint az 1956. december 14-én nyomdába adott kötetnek). Még ezután következnek azok, amelyekben – igaz, messze tovább menve annál, mint amire Marosi utal – valóban „jelenünk... mélyebb megértése”-ről tanúskodik.

A kötet címadó versében ugyanis már egy új Páskándi Géza szólal meg: nemzedékének jelszavaktól megtisztult életérzését, világszemléletét, a világgal szembeni elvárásait mondja ki:

*Igazat dalolok – jótét hülyék ellen,
S rókatekintetek vizslatják a mellem.
Igazat dalolok: jaj, én megcsalódtam,
legényes, leányos álmokba hatódtam.
S mégis, mégis, lelkemben él a remény,
hogy az igazság nem tünemény! []*

*Emeld fel naiv koponyádát,
csalódott embrióhad!
Hiszékeny, primitív fők!
Álomlátón mindent megtevők!
Krisztusi küldetésű korosztály,
ne hullajtsd le fejed! []*

*Hajlott hátam, édesanyám,
egyenestse ki újra a hit,
Édesanyám, édesanyám, lehessen újra naiv!
Hadd legyenek, hadd legyenek,
hadd legyenek újra naiv!
Édesanyám, szürke, éles eszem
kalitjába van zárva a hit,
Legszebb piros madaram,
mely mennybe menni tanít!*

*Édesanyám, édesanyám, te rázz fel legalább –
Szabadítsd ki, szabadítsd meg,
szabadítsd, szabadítsd
hitem piros madarát!*

És engedjek meg, hogy ideiktassak még egy sokatmondó idézetet: a kötetbe már be nem került (az *Utunk* 1956. október 5-ei számában megjelent) *Kicsi keresztanyám...* című verszáró sorait:

*Kicsi keresztanyám, sánta Szűz Mária,
Minek keresztelted a te keresztfiad?*

*Jámborka Jánosnak, Popkapó Péternek?
Rúgd-meg-úgyse-bánja Sunyi Sanyikának?
Jó-lesz-majd-hülyének, Szájtató Pistinek?
Galambváró Gyuluskának,
Rossebes Sebőnek?
Életünk-halálunk mosolygó fiának!
Igazat kiáltó Sziklai Szilárdnak!*

Az 1957. május 22-én kezdődött katonai törvényszéki tárgyalás alapját képező vád alá helyezési indítvány – háttérindoklásában – mindössze egy utalás erejéig tér ki „nevezett Páskándi [!] Géza” irodalmi munkásságára. „A *Bolyai Tudományegyetem Filológiai Ka-*

rán sok diák rokonszenvének örvendett, mert a felkészültebb kollégát látták benne, írói, újságírói és költői munkássága alapján.”²⁰ Költői érdemeit csak a tanúként kihallgatott Kacsó Sándor, az ÁIMK kolozsvári szerkesztőségének vezetője sorolja fel a tárgyaláson, verseinek elkötelezett pártosságát pedig védőügyvédje, Reich Miklós részletezi. Az ítélet indoklásában ezek nem kerülnek szóba.

A hatéves ítélet az egész „új szellemű” író-tábornak szóló figyelmeztetés volt, amelyet alig egy év múlva a „Földes-ügy”²¹ fog tudatosítani az íróársadalomban.

Egy egyetemi hallgató hadbíróági ítélettel hat évre taksált, 1956-os feljegyzései

„Emez írott hozzászólásom vajon ma hol lehet? Dohosodik a »szekua«, a törvényszék levéltárában? Elégették?”

(Páskándi Géza: *A megvallás, avagy van-e lélekröntgen?*)²²

1957. június 13-án a kolozsvári Tartományi Katonai Bíróság hat év börtönre ítélte Páskándi Gézát „nacionalista, irredenta, anarchista” lázadásra való felbujtás vádjával. A vád az író három kéziratára alapozott, amelyek közül az első az akkor már hét év börtönre ítélt Várhegyi István által fogalmazott diákszövetségi *Határozati javaslat*hoz készített kiegészítése, a második javaslat megvitatására 1956. október 24-én rendezendő kari diákgyűlésre előkészített felszólalása, a harmadik az *Egy egyetemi hallgató feljegyzései* című cikkének fogalmazványa volt.²³

A kiegészítést Páskándi Géza átadta Várhegyi Istvánnak, a diákgyűlésre előkészített felszólalása azonban nem hangzott el, s a cikk is fogalmazvány maradt. Az említett „tárgyi bizonyítékokkal” a „láztásnak” legfeljebb a szándéka lett volna bizonyítható, ami még az akkor érvényben lévő román Büntetőtörvénykönyv 327-es paragrafusára sem képezte bűncselekmény tárgyát. Mindez persze nem zavarta a Kolozs Tartományi Katonai Bíróságot, Páskándi Géza megkapta és kis híján leülte a hat évet.

Mindezek közismert tények. Amint a fenti mottóból sejthető, beszámolt róluk maga Páskándi Géza az idézett *Megvallásban*. ♦

LÁBJEGYZETEK (ENDNOTES)

¹ Kántor Lajos–Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom, 1944–1970*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1973.
² Szabédi László: *A helyét kereső ifjúság*. Utunk, 1947.
³ Bajor Andor: *Páskándi Géza*. Utunk, 1951. Majtényi Erik: *Fogadjuk elvszerűen a bírálat segítségét!* Utunk, 1951. 12.
⁴ Utunk, 1951. 11.
⁵ Páskándi Géza: *A megvallás*.

Budapest, Nap Kiadó, 1999.

⁶ Uo.
⁷ Uo.
⁸ Vö. Benkő 2007.
⁹ Szabó Gyula: *Képek a kutyaszorítóból. I. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Kiadó, 2001.*
¹⁰ Nagy István: *Fiatalkor írói alkotásainak egyes eszmei kérdéseiről*. Utunk, 1956.
¹¹ Utunk, 1956. 19.
¹² A cikk egyszerre jelent meg magyarul és románul,

az *Előre* és a *Gazeta Literară* 1956. jún. 14-ei számában.
¹³ *Igaz szó*, 1956. 6.
¹⁴ Méliusz József: *Közelmúltunk irodalma*. Utunk, 1957. 13.
¹⁵ *Dsida Jenő ébresztése*. Utunk, 1956. 38.
¹⁶ *Dsida és a kortársi elfogultság*. Utunk, 1956. 43.
¹⁷ *Tévedtünk volna?* Utunk, 1956. 40.
¹⁸ *A legtisztább önzés*. Utunk, 1956. 47.

¹⁹ *Mire legyen büszke Páskándi?* Utunk, 1956. 12.
²⁰ Idézet a vádiratból: CNSAS. Dos. P. 00738. Vol. I.
²¹ Stefano Bottoni: *A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma. A Hét* (Bukarest), 2005. febr. 17., s kötetben a megjelenését követő vita kiértékelésével: *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Tanulmányok. Csíkszereda, Pro Print Kiadó, 2006. A

cikk körül kibontakozott vita adatait ld. *Sütő András életműve*. Annotált bibliográfia. Összeállította Kuszálék Péter. Csíkszereda, Pro Print Kiadó [2008]. (A vita mutatója.)
²² Páskándi Géza: *A megvallás, avagy van-e lélekröntgen?*, Budapest, Nap Kiadó, 1999.
²³ A három irat lelőhelye: Arhiva CNSAS, Bukarest. Dos. P. 00738. Vol. I. 142-144., 153-169., 170-174.

(A dokumentumfilm anyaga
a Lyukasóra 2013. évi 4.
számában jelent meg először.)

Meggyújtják a lángot a XVI. nyári olimpiai játékokon

Olimpia az '56-os forradalom jegyében

Az 1956. évi olimpiát – hivatalos nevén: *XVI. nyári olimpiai játékok* –, amelyet november 22-e és december 8-a között rendeztek az ausztráliai Melbourne-ben, nemigen szokták az '56-os magyar forradalom történései között számon tartani. Pedig az első ötkarikás találkozót a déli féltekén (az északi féltekén téli időjárás van ebben az évszakban) nagyon is befolyásolták az '56-os év politikai eseményei. A magyar forradalom leverése, a szovjet tankok bevonulása miatt több ország (Hollandia, Spanyolország, Svájc) lemondta a részvételt, Egyiptom, Irak, Libanon pedig a Szuezi-csatorna elfoglalása miatt bojkottált. A magyar olimpiai csapat, ha drámai körülmények között is, de megérkezett Melbourne-be, ám az olimpia körüli ottani, valós eseményeket, itthon évtizedekig agyonhallgatták. Negyvennyolc év múltán, 2004-ben szólaltatta meg az akkor még köztünk élő magyar olimpikonokat *Kő András* sportriporter, író a *Móczán Péter* producer által leforgatott dokumentumfilmben. Most ennek a dokumentumfilmnek az írott anyagát, '56-os olimpikonjaink kései beszámolóját olvashatják a Melbourne-ben történekről.

MELBOURNE, 1956

KŐ ANDRÁS

Akkor és most

A melbourne-i olimpia körüli eseményeket hazánkban évtizedeken keresztül némaság övezte. No, persze, az eredményeken és a megismerhető tényeken túli történéseket. Mindarról, ami a versenyek hátterében valójában zajlott, hallgatott a hazai média. A külföldi sajtó pedig aszerint tálalta, ahogyan éppen jónak látta. Nyugodtan kimondhatjuk tehát, hogy 1956-nak sokáig fehér foltja maradt a melbourne-i út mozgalmas közjátékai-val együtt. A kiutazás és a visszaérkezés, az Ausztráliában eltöltött napok és órák, a döntéskényszer – haza, vagy az emigrációba –, az aggodalom az otthoniakért, a zavaros hírvárás, valamint az újságokból és a rádióállomások adásaiból kikövetkeztethető állapotok bizony idegileg is megviselték sportolóinkat, akiknek ugyanakkor kötelező volt a versenypályán helytállniuk. Mindeközben a kilenc arany-, tíz ezüst- és hét bronzérem, valamint a további rangos helyezések és a nemzetek éremtáblázatán elfoglalt negyedik hely emberfeletti teljesítményre utalnak.

A melbourne-i olimpia mindig magán viselte a forradalom bélyegét, ezért nem volt szabad beszélni, különösen őszintén beszélni róla. Titkolták és elhallgatták mindazt, ami a távoli földrészen történt. Aztán amikor már lehetett volna mindenről beszélni, folyton akadt sürgetőbb beszélő.

Pedig drámai volt már maga a kiuta-

zás is. Gondoljunk bele! Indulás a boldog napokban, október 30-án autóbusszokkal Budapestről, s katarikus döbbenet november 4-én a nymburki edzőtáborban, cseh földön. Ahol azután a jó szerencsét várta a magyar küldöttség, azaz a francia repülőgépeket, amelyek Prágából repítik őket az olimpia színhelyére. És a kérdések. Érdemes-e? Szabad-e? Kell-e? Ezek fogalmazódtak meg szurkolókban, családtagokban és sportolóknak. Kimenjenek-e az olimpiára, a világ végére, amikor az ország több sebből vérzik, s történelme nehéz óráit éli, vagy tegyék a dolgukat itthon? Nehéz döntés volt, s az érdem talán Nagy Imréné, a forradalom miniszterelnöké.

Most már elmondhatjuk: jó döntés született. Még ha sokan kint is maradtak, s velük együtt kétszáz ezer magyar. Még ha a november 4-ei, második szovjet beavatkozás miatt bojkottálta is a játékokat Svájc, Hollandia és Spanyolország. (A szuezi válság miatt Egyiptom, Szíria és Irak, míg a tajvani konfliktus miatt Kína mondott nemet az olimpiára.) Máiig gyűrűzik sok gondolat és érzés, amely az 1956-os nyári olimpiával kapcsolatos.

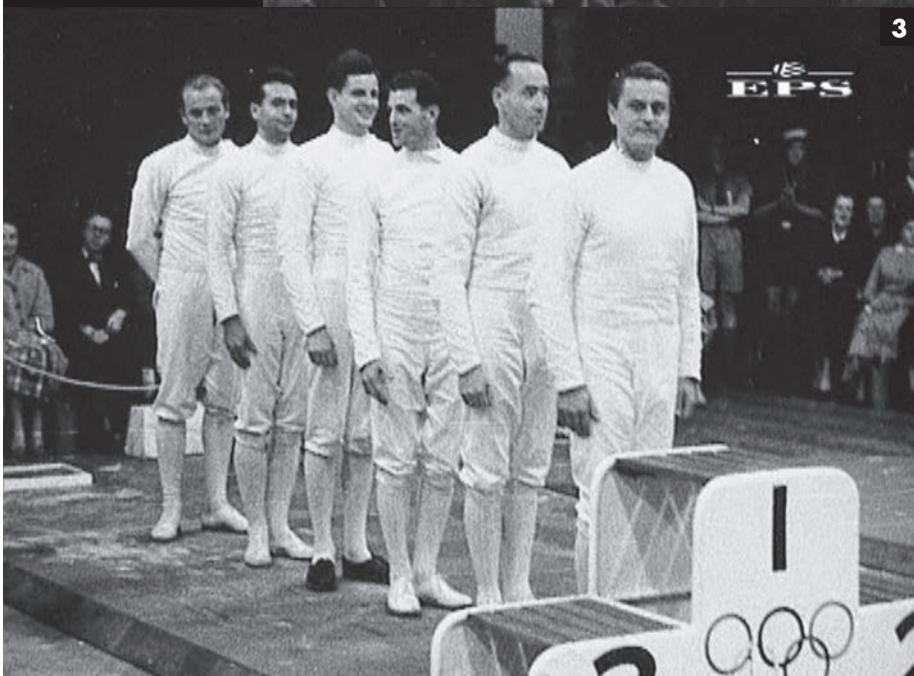
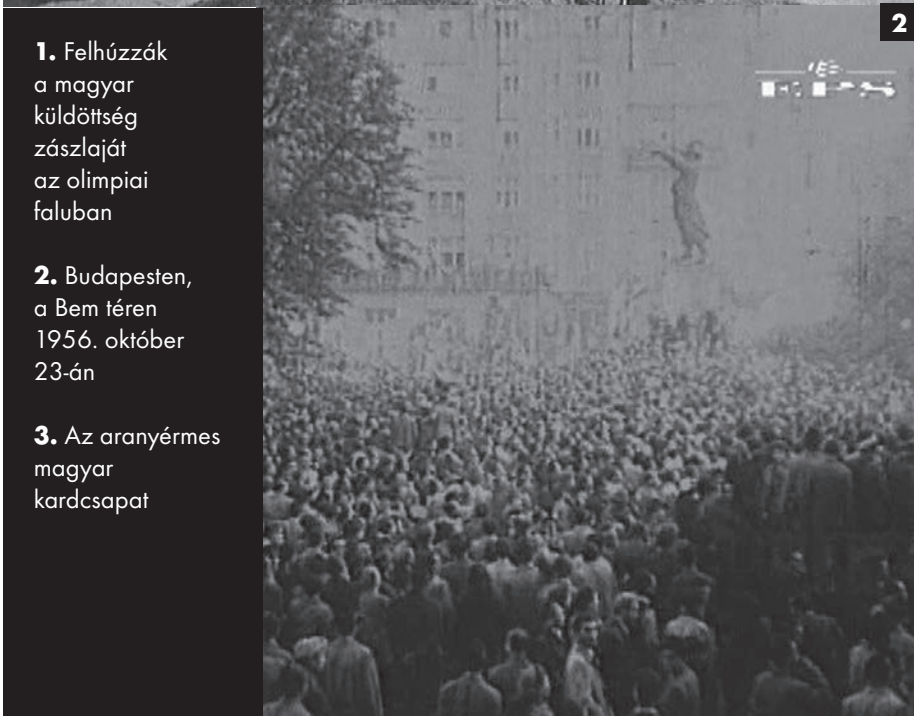
Melbourne számunkra szomorú olimpia volt. De hősiesség, felemelő és szívszorító is. Nem lehetünk mindnyájan hősök. Kell lenniük olyanoknak is, akik a járdán állnak és tapsolnak. Az események után annyi évvel is. És mi tapsolunk, ezért adjuk közre az alábbi riportot, a melbourne-i olimpiáról készült igaz történetet, a szereplőkkel készült dokumentumfilm anyagát.

Nehéz döntés

Gyarmati Dezső vízilabdázó. Döntés született végül: a csapat utazik, s Kutasnak biztosan része volt benne. Hogy ő intézte-e egyedül, vagy másodmagával, vagy egyszerűen az akkor működő hatóságok engedélyezték, ezt nem tudom, de közölte, hogy a csapat utazhat, s a két francia gép, amely kiszállít minket Melbourne-be, Budapesten – miután nem biztonságos – nem száll le, hanem Prágában landol, tehát nekünk ki kell mennünk Prága mellé, s onnan tud a csapat továbbutazni.

Nádori László sportvezető. Huszonnegyediken este kaptam az értesítést, hogy másnap menjek el az útlevelekért az angol követségre, s innentől kezdve felgyorsultak az események. A terv az volt, hogy Budaörsről vonattal megyünk Komáromig. Ezt a tervet a vasutas sztrájk áthúzta, s minthogy nem tudtunk vonattal menni, autóbusszal kellett utaznunk Komáromig. Meg kell jegyezni, hogy a közhangulat vegyes volt a kimenetelünkkel kapcsolatban. Nagyon sokan mondták: miért megyünk el? Amikor a Moszkva téren megálltunk, Papp Lacit észrevették (imádták a Lacit mindenhol, itthon is, külföldön is), s jöttek oda: Laci, maradj itthon! Mit mondjak, a csapat tagjai között is voltak, akik azt mondták, hogy ebben a történelmi szituációban itthon a helyünk.

Köteles Erzsébet tornász. Éppen huszonharmadikán lett volna az utolsó, válogató versenyünk a Kisstadionban,

1

2

3

1. Felhúzzák a magyar küldöttség zászlaját az olimpiai faluban

2. Budapesten, a Bem téren 1956. október 23-án

3. Az aranyérmes magyar kardcsapat

de már csak az Astoriáig tudtam eljutni, mert ott már hatalmas tömeg volt, s közlekedés semmi, úgyhogy vissza kellett fordulnom. Utána rádión hívták össze az olimpiára készülő csapattagokat, hogy a Margitszigeti Nagyszállóban gyülekezzenek. Voltak, akik még lent voltak Tatán, a formaruhák sem voltak mind elkészítve, szóval nagyon sok probléma adódott. Én a Bartók Béla úton laktam, s a Körtéren is zajlottak az események. A harmadik emeleten belövés érte a lakásunkat, s amikor a gyermekekkel kirohantam a külső részre, hát ott ez a belövés szétvitte a két szoba közötti falat, ahol pont a vitrinem volt, s ripityára ment minden. Ekkor édesapámhoz Zugligetbe vittük ki a gyermekeket, s csak azután vonultam be a Margitszigeti Nagyszállóba.

Kertész Aliz tornász. Emlékszem, hogy átmentem az Árpád hídon gyalog, két bőrönddel, s a lábam mellett puskagolyók csapódtak be jobbra és balra. Hát nem volt éppen kellemes érzés, de biztosan nem akartak eltalálni, mert ha el akartak volna találni, simán eltalálnak. Nem volt jármű, nem volt semmi, nekem sem volt kocsim, így gyalog jutottam el a két bőröndöt cipelve a találkozóhelyünkre.

Jeney László vízilabdázó. Huszonharmadikán tréningen voltunk a Margitszigeten. Abban maradtunk, hogy a tréning után mindenki megy fel, mert a Vörös Sziromban laktunk (jelenleg Golf Szálló). Amikor néhányan mentünk ki a Margitszigetről, már láttuk a kivágott címereket, délután lehetett úgy hat óra körül, s a Bem téren hatalmas tömeg volt. Persze, hogy odamentünk megnézni, de hát nem is tudtuk felfogni, hogy tulajdonképpen mi történik. A híd tele volt autókkal és emberekkel, akik nyilván mentek a rádió felé. Mi felmentünk villamossal a szállóba, s estére már a harcok megkezdődtek.

Nádori László sportvezető. Egy nagy bőrönddel mentem az angol követségre, hogy az útleveleket elhozzam, ám ez nem volt olyan egyszerű, mert rajtam kívül egy lélek sem volt a Harmincad utcában meg a Vörösmarty téren, ugyanis tankok sétafikáltak fel-alá, s mindenki beszaladt a kapuk alá. Nagy nehezen eljutottam az angol követség kapujához, amely zárva volt, de beengedtek, s megkaptam a százkilencven útlevelet. Visszafelé jövet viszont az Arany János utcában olyan géppuskatűz volt, hogy csak kapualjtól kapualjig, a fal mellett tudtam menni, s másfél órát dekkoltam, mire elcsendesedett a tűz, s akkor átmentem a Sporthivatalba. Az ajtaja zárva volt. Zörögtem, mire a portás messziről intett, hogy nem lehet. Hát, mondom, itt vannak az útlevelek. Ott már csoportosulás volt az utcán, katonák

szaggatták le a váll-lapjaikat, s fentről, az emeletről látták a csoportosulást, ezért azt az utasítást adták, hogy be kell zárni a kapukat. Én egy órán keresztül sétáltam fel-alá, mire be tudtam vinni az útleveleket. Sikerült tehát bejutnom, de hogy aztán hogyan osztották szét az útleveleket, nem tudom, de jó páran csalódottak voltak, mert nem kaptak útlevelet.

Dr. Csépe Imre csapatorvos. Engem a Tatai Edzőtáborban ért a huszonharmadik felkelés, s ott már lettek élményeim az ötvenhatos forradalomról. Huszonnegyedikén éjszaka nagy lövöldözés volt. Nem tudjuk, hogy ki kire lőtt, állítólag a rendőrséget támadták meg. Nagyon szomorú az emlékképem erről. Tata mellett, Bajon van egy pincegazdaság, s annak idején ott volt egy katonai objektum is. A második-harmadik napon forradalmi hangulatban jöttek teherautóval vidám fiatalok zászlóval és énekelgetve, mentek Bajra, valószínűleg fegyvert akartak szerezni. Aztán jött vissza a teherautó, de, sajnos, a vidám integetők már nem éltek. Meghaltak, lelőtték őket.

Polyák Imre birkózó. Mi ekkor éppen kint voltunk az edzőpályán, ahol fociztunk. Hallottuk a lövöldözést a laktanyából, de nem tulajdonítottunk különösebb jelentőséget neki, mert sokszor volt ott éleslövészet-gyakorlat. Csak akkor tűnt fel, amikor kijött egy teherautó. Sosem felejttem el, amíg élek, hogy a teherkocsira voltak felrakva a hullák, lógott kezük-lábuk. Elképzelhetetlen, hogy milyen érzés volt ez.

A csehek edzőtáborában

Jeney László vízilabdázó. Harmincadikán elindultunk buszokkal a Margitszigeti Nagyszállóhoz, ott felvettük a tatai edzőtáborból érkezetteket, s onnan indultunk a budaörsi pályaudvarra, merthogy onnan megy a vonat Prágába. Hiszen a repülőgépek nem tudtak volna bejönni Budapestre. De itt is akadt bökkenő, mert amikor elhelyezkedtünk a vagonokban, jött az állomásfőnök, s kijelentette, hogy innen nem fog addig vonat menni, amíg az oroszok itt vannak. Akkor vissza az autóbuszokba, s Komáromon keresztül a Prága mellett Nymburkba mentünk, amely vagy negyven-ötven kilométerre van Prágától. Ott volt a csehek edzőtáborra. Mi is ott vártuk, hogy a francia gépek bejöjjenek Prágába.

Gyenge Valéria úszó. Visszaemlékezve Nymburkra, egy testnevelési főiskola épületeiben helyeztek el minket. Volt

atlétikai pálya és tornaterem, uszoda azonban nem volt, így mi, úszók csak lödörögünk jobbra-balra. Egyszer megengedték, hogy bemenjünk Prága külvárosába egy kis uszodában edzést tartani, de ha jól emlékszem, Tumpek Gyuri leült a cseh úszókkal, s elkezdte mesélni, hogyan lőtt ő és az oroszok, így aztán többet nem engedtek minket úszni. Ültünk hát Nymburkban majdnem egy hetet anélkül, hogy vízbe tudtunk volna menni, ami igencsak zaklató volt számunkra az olimpia előtt pár héttel. Egyik napon behívtak minket a tornaterembe, s a rádióból hallottuk Nagy Imre beszédét, amikor segítséget kért. Hatalmas felzúdulás támadt, s mindenki haza akart menni.

Dr. Csépe Imre csapatorvos. Nymburkban az egyik csapatgyűlésen forradalmi bizottságot választottak. Hegyi Gyula korrektül, nagyon támogatólag nyilatkozott. Már ott elmondta, hogy ha olyan dolgokat tud meg, amelyekben bármiféle értelemben a magyar ifjúságot támadják, elmarasztalják, akkor védeni fogja a magyar ifjúságot. Voltak többen, akik megnyilatkoztak a régebbi, helyesebben az akkor még meglévő rendszer ellen. Hegyi Gyula magas szintű politikai hozzáállással megvédte a saját igazát, ígéretet tett, hogy ha bármiféle károsodás éri a magyar ifjúságot, ő támogatni fogja. Ugyanez történt Keleti Ágnes megnyilatkozásában is. Nem volt különösebb vita belőle, de ez elhangzott, kétségtelen.

Sárkány István tornászedző. Hegyi Gyula nyíltan rákérdezett a sportolókra, hogy ki akar hazamenni, s ki nem akar hazamenni. Egy kérése volt: addig, amíg az olimpia le nem bonyolódik, mindenki csak az olimpiával foglalkozzék, saját maga felkészítésével és a minél jobb szereplésével. Volt olyan értekezlet is, amelyen annyira beleszédültek a rossz hírekbe a magyar sportolók, hogy csak arról tudtak beszélni, mi van otthon. Találkoztunk olyanokkal is, akik könnyedén utaztak Prága és Budapest között. Például Prágában találkoztunk Iharossal is, aki benne lett volna a csapatban, de nem vállalta, pedig majdhogynem könnyörögtek neki, hogy jöjjön ki. Valamiért nem merte otthagyni Magyarországot abban az állapotban. És voltak családtagok, akik egyszer csak megjelentek, s egy kis lelket öntöttek az emberekbe.

Dömölky Lídia vívó. Nagy segítség volt mindnyájunk számára, hogy akkoriban a magyar sport még egy nagy családnak számított. Nemcsak mi, vívók voltunk egymással jó kapcsolatban, hanem az összes sportág sportolói. Nymburkban akkor nehezek, majdnem megoldhatatlanok voltak az edzési lehetőségek, de segítettünk

egymásnak. Én itthon futással is szoktam a kondícióm javítani, s ott Szentgálival és Rózsavölgyivel reggelente futottunk. Nyilván nem voltam az ő teljesítményükre képes, de velem futottak, és segítettek. Ez volt a jellemző, mindenki mindenkinek próbált segíteni. Ha valakinek híre volt a családról, megosztotta, telefonon is próbáltunk egymás családjáról közösen híreket szerezni. Mi ketten voltunk kint akkor a jövőendő férjemmel, s ez bátorítást jelentett számomra, hogy el kell menni az olimpiára. De még később is felmerült bennem, hogy helyes volt-e, vagy sem, mert például amikor már a Képes Sportba dolgoztam, sok évvel később alkalmam adódott az evezősökről írni. És itt volt az Nemzetközi Evezős Szövetség elnöke, Thomas Keller, aki maga is evezős versenyző volt, és szinte a szememre hánytá, hogy ők, a svájciak lemondták az olimpiát ötvenhatban azért, hogy velünk szolidárisak legyenek, mi meg ott voltunk.

A százötvenezer dolláros garancia

Nádori László sportvezető. Párizsból vártuk a gépeket a szerződés szerint, amelyet Csanádi Árpád kötött Párizsban a TAI-val (Transports Aériens Intercontinentaux), egy nemzetközi légitársasággal, és százötvenezer dollárt kellett volna lefizetnünk ahhoz, hogy a gépek felszálljanak. A gépek azonban nem szálltak fel, először is azért, mert a budapesti események és a harcok miatt nem mertek Budapesten leszállni, azután pedig azért nem szálltak fel, mert nem kapták meg az előleget. Dönteni kellett, hogy mit csináljunk, hiszen a gépek ott, a csapat meg itt. Csapatgyűlést hívtak össze, amely drámai csapatgyűlés volt. Rajki Béla volt a javaslattevő, aki azt mondta, hogy forduljunk a nyugati követségekhez, hogy ezt a százötvenezer dolláros garanciát, amelyet nem utalt át a Magyar Nemzeti Bank, vállalják. Nem volt mit tenni, elkezdtük szombat reggel becserkészni a nyugati követségeket. Volt, ahol mi keltettük fel őket, volt, ahol megkínáltak kényszeredetten egy kávéval, de általában nem rúgtak ki bennünket. Azt azonban rögtön megmondták, hogy amit kérünk, az lehetetlen. A belga követségi titkár, aki Rozgonyinak régi barátja volt, megsúgta, hogy nem lesz esélyünk a nyugati követségeken, mert a magyar ügy még nincs tisztázva a nyugati kormányok előtt, tehát nem tudnak még minden kérdésben állást foglalni. Kínos és kényes ügy minden nyugati országnak, hogy Magyarországgal szem-

ben hogyan foglaljon állást. És abban az ügyben, hogy a sportolói kimehessenek a melbourne-i olimpiára, egyetlen követési tisztviselő sem merete vállalni a döntést, mert ennek politikai konzekvenciái lehetnek. Hat vagy hét elhárító, hatalmas, szekrény nagyságú ember kísért el mindenhová; nem volt kétséges, hogy miért vannak. Amikor visszamentünk a szállodába, ahol várt bennünket a TAI képviselője a válasszal, még az előszobában eszembe jutott, hogy várjunk még, hadd menjünk el az itteni sporthivatalba, ahol vannak ismerőseim. Negyvenkilencben a Világifjúsági Találkozózon ott volt Václav Pleskot, az elnök, s Emanuel Bosák, a módszertani osztályvezető, hátha tudnak valamilyen tippet adni. Bementünk a hivatalba, fogadtak, szerencsénkre éppen vezetőségi értekezlet volt, s amikor elmondtam, hogy miről van szó, nagyon elgondolkodtak. Azt mondták, hogy a kérelmet mérlegelik, de nem tudnak dönteni, felhívják Václav David külügyminisztert. Fel is hívták, s átadták a kagylót. Azt mondtam neki, hogy a magyar csapat képviselőiként kérjük, hogy vállaljanak garanciát százötvenezer dollár erejéig. Egyből azt mondta, hogy igen, s kérte a telefonhoz Václav Pleskotot. Azt mondta neki, hogy gépeljenek egy garancialevelet. Tizenöt perc múlva ott voltunk a TAI képviselőjénél, aki azt mondta, hogy a gépek hétfőn megérkeznek.

Temes Judit úszó. Nem tudom, hogy más is felfigyelt-e rá, de Nymburkban az egyik éjjel arra ébredtem, hogy a távolból sorozatlövéseket hallok. Nem derült ki, hogy ez mi volt, de tekintettel arra, hogy minket azért vittek Nymburkba, hogy ne érintkezzünk a lakossággal, s ne „fertőzzük” őket, el tudom képzelni, hogy mégiscsak volt ott is valami, csak hát nem jutottak el odáig, ameddig mi eljutottunk.

Nádori László sportvezető. Képzeljük el azt, hogy magyar sportolók sétálnak nemzeti színű kokárdával és kis zászlókkal az utcán, s a csehek körülveszik és éltetik őket! A Vencel tér tele volt magyarokat éltető lakosokkal. Az elhárítás meg a belügyi szervek számára ez egy borzasztóan kényelmetlen helyzet lehetett. Nem léphettek fel ellenünk, mert mégiscsak testvéri ország voltunk, másrészt viszont ezt politikai provokációnak tekintették. A leghamarabb menjünk el onnan, ez volt szerintem minden vágyuk, s ehhez adtam ötletet azzal, hogy adják meg a százötvenezer dolláros garanciát. Szerintem még ennyit is adtak volna, hogy megszabaduljanak tőlünk.

Keleti Ágnes tornász. Azt, hogy egyáltalán eljutottunk Melbourne-be, Kutas

Istvánnak köszönhetjük, aki mérhetetlen ambícióval és nagy tudással bírt a sportszakmában. És nagyon szerette a sportot, de nem minden sportolót, és sok ellenése is volt, de a sportnak ő volt az atyja. Azt, hogy tizenhat aranyat nyertünk Helsinkiben, öneki köszönhetjük. 56-ban is neki sikerült minket átvinni az orosz gyűrűn a forradalom második hetében, így át tudtunk jutni Csehországba.

Gyenge Valéria úszó. Prágából a repülőút rettenetesen hosszú volt. Vagy hat napot repültünk, mert a bérelt repülőgépek egyetlen személyzete volt, s időnként pihennie kellett. És a gépeknek akkor még nem volt ilyen benzintávolságuk, mint most. Voltunk Isztambulban meg Karacsiban két napot, s amikor végre leszálltunk Darwinban, fent, Ausztrália északi csücskén, akkor magyar ruhás lányok fogadtak minket, s volt himnusz meg sok zászló.

Temes Judit úszó. A megérkezésről annyit mondanék, hogy csodálatos volt, mert az egész magyar kolónia ott várt bennünket nemzeti színű zászlókkal és transzparenszekkel, s olyan ünneplésben részesítettek bennünket, mintha már megnyertünk volna minden számot az olimpián. Valóban felemelő érzés volt. Az ember úgy érezte, hogy mégiscsak jó magyarnak lenni.

Érkezés Melbourne-be

Keleti Ágnes tornász. Melbourne-ben először volt a magyar olimpiai csapat a többi nemzettel együtt az olimpiai faluban. Sem Londonban nem volt ilyen, sem Helsinkiben. A ruszok ugyanis nem engedték.

Sákovics József vívó. Megesett például, hogy amikor megérkeztünk, találkoztunk a szovjet vívókkal, s nem fogtunk velük kezecskét. De nekik fogalmuk sem volt róla, hogy ez miért történt. Őket egyáltalán nem tájékoztatták arról, hogy közben Magyarországot a csapataik elfoglalták. Döbbenetes felismerés volt számunkra, hogy mi lehet abban az országban, ha erről nem tudtak.

Gyenge Valéria úszó. Amikor megérkeztünk buszokkal az olimpiai faluba, az olimpia jele felett félkörben voltak a zászlók, s ott volt a magyar zászló is, amelynek közepén egy nagy lyuk volt. Minthogy a tornászok előbb értek oda, egyikük felmászott, s kívágta a sarlós kalapácsos címet. Megmaradt bennem, hogy ott lobogott a zászló egy nagy

lyukkal. Azután valamennyien kaptunk Kossuth-címet fekete szalaggal áthúzva. A megnyitón pedig hatalmas tapsot kaptunk, s mindenki felállt.

Dömölky Lidia vívó. A stadionba való bevonulásra emlékszem. Ez az a pillanat, amikor egy olimpia elkezdődik. Később a sors megadta, hogy még három olimpián részt vehettem. Felemelő érzés, hogy az ember annyi sportoló között képviseli a hazáját. És, persze, a bevonulásnál mindig nagy tülekedés van, hogy ki álljon az első sorban, ki ki mellett álljon, mert hát azért ez mindenkinek kicsit hiúsági kérdés. Melbourne-ben nem mindenkinek volt meg az olimpiai egyenruhája, mert nem készültek el időben, s akinek nem sikerült a formaruhát megkapnia, azoknak hirtelen valami konfekciót adtak. Ekképp a fele társaságnak az a bizonyos furcsa, zöldeskék kosztümje volt, míg a másik felének meg sötétkék zakója és szürke nadrágja. Végül úgy döntöttek, hogy nagyság szerint megyünk, s én büszkén kihúztam magam, mert az első sor jobb szélén mehettem, s nagyon boldogan lépkedtem a stadionban. És az is szép volt, hogy nagyon nagy szeretettel fogadtak minket az ausztrálok.

Dr. Csépe Imre csapatorvos. Nekem sem volt formaruhám, s legnagyobb meglepetésemre szóltak, hogy menjek be az irodába, mert van itt egy ausztrál szabó, aki megjelent egy centiméterrel és egy füzetrel, s mindenkiről méretet vett. Két nap múlva gyönyörűen csomagolva, egy nagy dobozban hozták a ruhámat minden próba nélkül. Életem legszebb, legjobb ruháját ott kaptam. Gyönyörű volt, abban jártam évekig, az volt az ünnepi ruhám.

Köteles Erzsébet tornász. Egyik csoda követte a másikat. Már az is csoda volt, hogy egyáltalán kimentünk. De mondd egy prózai dolgot. A formaruhához, ugye, kellett cipő is, s igencsak szorított az új cipő. Amikor már felvonultunk, bizony kiléptünk a cipőből, mert a megnyitó alatt sokan beszéltek, s hosszú volt a program is. Emlékszem, hogy milyen csodálatos volt, amikor a stadion felett a repülőből kieresztették olimpiai öt karikat, s az leereszkedett a pályára. De a kisördög nem alszik, s a cipőinket jól elrugdaltuk egymás lába alól. Azután, amikor már kellett volna, kezdődött a nagy cipőkeresgélés, hogy mindenki megtalálja a magáét, s ki tudjunk vonulni.

Sákovics József vívó. Amikor nem versenyeztünk, bent voltunk a táborban, s akkor másról sem esett szó, mint arról, hogy mi lehet és főként mi lesz otthon. De a versenyzés az olyan dolog, hogy amikor hívnak, s azt mondják, hogy rajta, akkor te

1. Hegyi Gyula (jobboldalt), a magyar küldöttség vezetője két öttusázóval, Szondy Istvánnal és Kovácsi Aladárral

2. Keleti Ágnes talajgyakorlata

3. A Margitszigeti Nagyszálló 1956-ban

4. A magyar küldöttség zászlaját a helsinki olimpiai bajnok kalapácsvető, Csermák József viszi

5. A melbourne-i olimpiai falu, légi felvétel

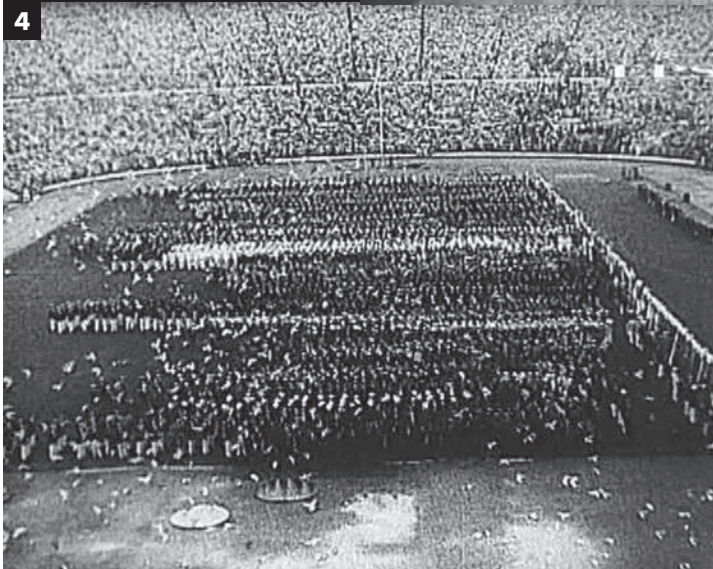
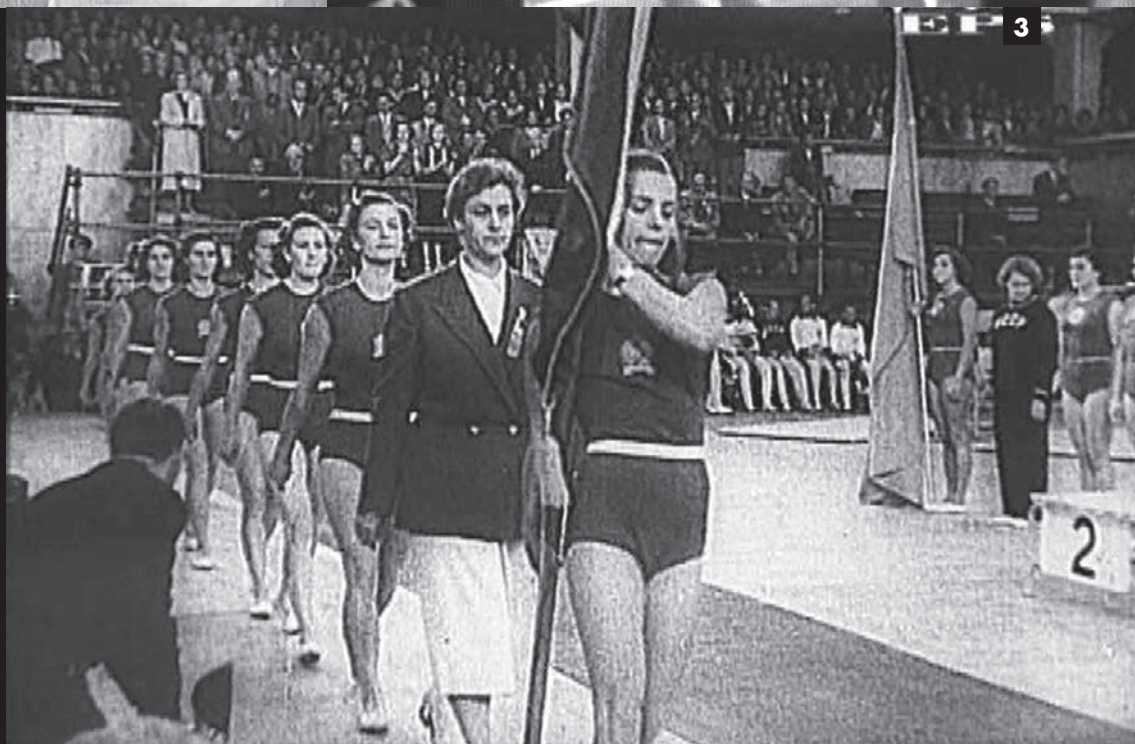
1. Sákovics József, az ezüstérmes párbajtőr-csapat tagja vívás közben

2. A közép- és hosszútávfutó Iharos Sándor nem utazott el Melbourne-be

3. Felvonulnak női tornászaink

4. Megnyitóünnepség, melbourne-i stadion

5. A magyar küldötség érkezése a melbourne-i repülőtérre

ott vagy. Akkor arra igyekszel koncentrálni. Mi másodikkok lettünk a párbajtőr csapatversenyében. Kikaptunk az olaszoktól 9:5-re. Én hoztam három győzelmet, a három másik társam pedig kettőt, úgyhogy elmondhatom: én ott voltam.

Hírek és álhírek otthonról

Dr. Csépe Imre csapatorvos. A csapatnak volt egy telefonközpontja, ahová mindenki bemehetett, s onnan telefonálhatott. Ott ültünk óraszámra, s vártuk a hívásokat. Annak idején, ötvenhatban a Melbourne és Budapest közötti telefonösszeköttetés még nagyon komplikált volt. Tengeri kábeleken keresztül ment Londonba, majd onnan Budapestre. Egy-egy kapcsolás során öt-hat központ is belebeszél, nagyon nehéz volt kapcsolatot teremteni, rengeteg idő ment el ezzel.

Nádori László sportvezető. Mindenki várta a hazai telefonokat. Sokáig voltam telefonügyeletben, főleg éjszaka, de nem a szokott módon telefonáltak. Amikor én telefonáltam, kapcsolak ugyan, s már mondták, hogy kinek milyen üzenete van, de nem várták meg, hogy mit kérdezek. Eléggé nyilvánvalóvá vált, hogy a kint levő és az otthon maradt vezetők között súlyos nézeteltérés támadt, s nekem azt súgta a hatodik érzékem, hogy kicsit kompromitálni is akarták a kint levő vezetőket.

Temes Judit úszó. Tulajdonképpen mindenki itthon hagyott valakit: szülőt, testvért, rokont, s olyan is volt, aki még gyermekeket is, ekképp minden idegzsá-lunkkal idekötöttünk, s kint egész idő alatt azt lestük, hogy milyen híreket tudunk hazulról kapni. Biztos, hogy ez az embereket rendkívüli módon nyomasztotta, s rendkívüli módon befolyásolta a teljesítőképességüket. Én például egész idő alatt nem tudtam édesanyámmal kapcsolatot teremteni, jóllehet a magyar táborvezetés, illetve a csapatvezetés mindent megpróbált, hogy mindenki telefonkapcsolatot teremthessen az otthonával. De valahogy ez nekem sehogy se jött össze, úgyhogy egészen addig, amíg haza nem értünk, azt sem tudtam, hogy él-e, hal-e az édesanyám és a vőlegényem.

Narrátor: 1932-ben a japánok, most pedig az ausztrálok tarolták le az úszószámokat. Nyolc számban végeztek az első helyen, valamennyiben világra szóló eredménnyel.

Gyenge Valéria úszó. Még emlékszem, hogy a százméteres előfutam és a középfutam között két éjjel ültem az irodában, hogy megkapjak egy pesti telefont,

ugyanis anyámmal akartam beszélni. És amikor végre megkaptam, akkor anyám sírva könyörgött, hogy gyere haza, majd azután kimész, én pedig akkor azt mondtam, hogy jó. Ott álltam kétségbe esve: anyámnak azt mondtam, hogy hazamegyek, a vőlegényemnek meg azt mondtam, hogy utána megyek. Mindez olyan vajúdást okozott, hogy nem is emlékszem, hogyan estem ki százon a középdöntőből. Később kaptam egy telefont Kanadából, akkor már a vőlegényem onnan hívott fel: ne hogy hazamenjek, mert nem fogok tudni kijönni! Ő majd intézkedik, s meg fogom kapni a repülőjegyet és a vízumot, s akkor neki is azt mondtam, hogy jó. Közben pedig leúsztam a négyszázás előfutamot, majd a középdöntőt, és semmire sem emlékszem. Csak arra, hogy amikor az utolsó métereken legutolsóként benyúltam a falhoz, akkor odajött egy fehér ruhás időmérő, és szólt, hogy menjek az újságírók irodájába, mert telefonom van Budapestről. Betámolyogtam oda, s vőlegényemnek az édesanyja, aki nagyon sok pénzért telefonösszeköttetést szerzett, ezt mondta: Vali, anyád meggondolta magát, menj Jancsi után! Ekkor végre egy kicsit megnyugodtam, hogy mégis az anyám engedelmével mentem el, ugyanis a szavam alól feloldott. Ezek mind mély lelki tusát okoztak, így nem csoda, hogy nem emlékszem semmire a százméteresről. A négyszáz középdöntőjéről még igen, mikor megláttam a táblán, hogy nyolcadikként bekerültem a döntőbe. Holott az volt az álmod, hogy még egyszer megnyerem az olimpiát, de hát ez nem sikerült.

Littomeritzky Mária úszó. Sokan nem tudtuk teljesíteni a várt eredményt, mert nagy lelki nyomás nehezedett ránk. Például Gyenge Vali nagy kérdés előtt állt: hazajöjjön-e, vagy a vőlegénye után menjen? Ő a döntőben csak nyolcadik tudott lenni, holott induláskor abszolút esélyes volt az olimpiai bajnokságra.

Narrátor: a tornaversenyek színhelyén, a fedett csarnokban, minden idők legszívnvalasabb tornaversenyén a szovjet és a japán tornászok vetélkednek egymással a bajnoki címekért.

Köteles Erzsébet tornász. Mindent a győzelem, a lehető legjobb cél elérésének tudtunk alárendelni. Pedig idegességre bőven volt ok. Például egyikünknek az Achilles-inával voltak problémák, ezért melegítéskor mindig vastag, gyapjú zoknit kellett felvegyen. Azután a versenyen elfelejtette levenni, így rajta maradt a vastag zokni mindkét bokáján. Ilyen idegállapotban versenyzett az ember, ennek ellenére mégis igyekezett mindenki a legjobbat kihozni magából. Persze, voltak egyéb problémák is, sajnos, például

Kertész Aliz a talajon egy rosszul sikerült szaltóval úgy meghúzta a derekát, hogy nem tudta utána a lóugrást megcsinálni. Nem beszélve a csapatversenyéről, amikor is nagyon sok minden közbejött, de ez egy külön téma.

Kertész Aliz tornász. Szerintem a gyakorlat nagyon szép volt. Nehéz gyakorlat volt, jól összedolgozott csapattal, tehetséges társasággal. De például Tass Olga elvesztette a szalagját, illetve ellopták tőle a nemzeti színű versenyszalagot, s ő egy szivárványszínű szalaggal dolgozott. Nagyon féltünk, hogy ezzel elvesztünk mindent, de hát ott volt Vali néni, aki a nemzetközi szövetségben nagy tiszteletnek örvendett, s ügyesen kimagyarázta a dolgot. Azt mondta, hogy a nemzeti szín mellett egy szivárványszín azt jelenti, hogy az egész világ velünk van. És ezt bevették a bírók.

Temes Judit úszó. Az olimpiai falu igen messze volt az eseményektől, s ha az ember lekéste a sportági buszokat, akkor egy órán át mehetett a helyi vasúttal. Én egyszer mentem vele a társaimmal, s természetesen magyarul beszélünk. Szemben egy jól megtermett, manapság azt mondanánk rá, hogy kigyúrt férfiú ült, s figyelt minket. Aztán egyszer csak megszólalt: ti magyarok vagytok? Mondtuk, hogy persze, pólósok vagyunk. Pólósok? Nagyszerű, prima, de idefigyeljete! Vigyázzatok, mert van veletek valami Toróczy, vagy Taróczy, aki nagy ávós! Mire megszólalt a Taróczy, hogy én volnék az. Mire az illető: te vagy az? És egy fél óra múlva már jó barátságban voltak. S a kigyúrt azt mondta: ne búsulj, haver, én is nyilas keretlegény voltam, s látod, most itt vagyok! Maradj te is itt, neked is van itt helyed!

Jeney László vízilabdázó. Az eseményeket tudván, az a négy betű, a CCCP olyannyira undort keltett bennünk – vagy legalábbis bennem –, hogy egyszerűen levegőnek néztük a szovjet játékosokat. Mindenesetre én nem álltam egyikkel se szóba emlékezetem szerint. Sőt! Bár ez mai szemmel talán elítélendő, de amikor a himnuszukat játszották, néhányan fel se álltunk. De ezt abban az időben gondolkodva, azzal a szemmel kell nézni.

Narrátor: a magyar vízilabdázók győzelmi sorozatát Melbourne-ben sem tudták megállítani. A döntőben 2:1-re legyőzték a jugoszláv válogatottat. Ez volt a kilencedik magyar bajnokság.

„A véres fürdő”

Gyarmati Dezső vízilabdázó. A magyar-szovjet mérkőzésre, azt hiszem, hatezer ember fért be a Crystal Palace-ba, de el-

adtak tízezer jegyet is. Ami tiszteletjegyet adtak nekünk, az is harmincszoros-negyvenszeres áron ment el, így hát zsúfolásig tele volt a stadion. És ennek a publikumnak a nagy része, mintegy hetven százaléka magyar volt. Azt tudtuk, hogy tartozunk ennek a kis országnak annyival, hogy miután a forradalmat elvesztettük, semleges körülmények között, semleges pályán azt a hatalmat, amely ezt leverte, le kell győznünk. A személyekkel nem volt baj, de a köpenyeken és a melegítőkön CCCP szerepelt, s mi nem mászhatunk ki a medencéből vesztesen. Ez a hangulat ráragadt a csapatra. Nagyon kemény, szikrázó meccset játszottunk, de nem volt több ennél, én ilyet legalább húszat-harmincat játszottam, s ugyanannyit láttam már. De a bulvár sajtó ezt eltúlozta az ominózus, egyetlen ütés miatt. Szikrázó meccsen vezettünk egy góllal, azután két góllal, három góllal, majd négyel, hiszen a mi csapatunk nemcsak kemény volt, hanem okos is. Vezettünk hát, s akkor egy szovjet játékos hátracsapott a könyökével, amitől Zádor Ervinnek felül is és alul is felrepedt a szemhéja. Látod itt rajtam ezt a vágást? Ez sokkal súlyosabb volt, szintén vízípolás sérülés. Ervin közvetlenül melletttem volt, amikor megsérült, s ahogy az ütéset kapta, megroggyant egy kicsit, s ezt mondta: megütöttek. Mondtam neki: látom, hogy vérzel. Amikor elindult kifelé, a kiúszó felé, azt mondtam Ervinnek: ne itt menj ki, hanem a másik oldalon, ahol a közönség van! És akkor arra úszott, majd kimászott a partra, közben pedig vérzett. A víz a vérral összekeveredett, így Ervin úgy nézett ki, mintha egy mézszárszék-ből jött volna. A látvány igencsak taszító volt. Akkor azután elszabadult a pokol, a közönség átugrált a kordonokon, a meccset lefűjni sem lehetett, s a szovjet játékosok köpenyestül menekültek a Grúzia hajóra. S ahogyan én tudom, az a meccs a mai napig nem lett lefűjva. Ervinnek, bár nem játszott másnap, semmi különös baja nem esett, hiszen nem volt nagy az ütés, de a vér látványára meg az ötvenhatra a magyar publikum agya elborult. Ilyen körülmények között nyertük meg 4:0-ra azt a mérkőzést, amelyik tényleg történelmi és sporttörténelmi esemény lett, mert mindenhol meg van említve a véres fürdő, holott semmi rendkívüli sem történt. Abban a feszült légkörben, abban a hangulatban azonban nagyon rossz hatása volt. Utána még volt egy mérkőzésünk, a jugoszláv-magyar, amelyet nagyon nehezen, de 2:1-re abszolváltunk, s így megnyertük az olimpiát pontvesztés nélkül, mondhatni fölényesen.

Keleti Ágnes tornász. Az igaz, hogy ki-

lenc aranyérmeket nyertünk, de abból én negyvenet nyertem. Hogyan sikerült? Nemesak azért, mert akartam vagy igyekeztem, hanem inkább a munka hozta meg az eredményét. Szinte gépiesen dolgoztam, belém volt idegződve, s csináltam. És ma büszkébb vagyok rá, mint akkor voltam.

Dömölky Lidia vívó. Akkoriban külön falu volt a nők és a férfiak számára az olimpián, s mi, magyar nők egy házában laktunk. Én Nyári Magdával laktam együtt, a vívótársnőmmel. Ketten indultunk egyéniben. Akkor még nem volt csapatverseny az olimpiákon, ugyanis 1960-ban lett először. Előtte volt a világbajnokság Londonban, ahol nem sikerült jól szerepelni, noha én majdnem minden csapat ellen négy győzelmet arattam, s Magda is remek formában versenyzett. De csak harmadikak lettünk, s ez akkoriban nagy balsikernek számított. Melbourneben csak egyéni verseny volt számunkra. Magdának itthon volt a kisgyermek, úgyhogy nagyon rossz lelkiállapotba került. Úszókkal és tornászokkal laktunk együtt, s minden éjjel a telefon mellett ült valaki, így próbált valami hírt kapni otthonról. Ha érkezett valami hír, azt rögtön megosztottuk egymással. És beszélgetések folytak arról, hogy ki maradjon kint, s ki ne maradjon kint. Emlékszem, hogy Gyenge Valival együtt sírtunk, amikor elhatározta, hogy kint marad. Sok-sok hír feldolgozása zajlott akkor, s ez hol erősítette, hogy haza jöjjünk, hol meg gyengítette ezt az elhatározást.

Narrátor: a tizenhatodik olimpia tizenhat napja alatt nagyszerű eredmények születtek. Ötvennyolc olimpiai és húsz világsúcsot állítottak fel. És még valami, amivel a melbourne-i olimpiai játékok oly szépen gazdagították az eddigi olimpiai játékok történetét. A múltban az volt a szokás, hogy az olimpia zárónapján a versenyzők nemzetenként vonultak fel, úgy, mint a megnyitón. Most ez másképpen történt. Egy kínai diák javaslatára a részt vevő országok versenyzői nem külön-külön, hanem egy csoportban vonultak fel. Egy-egy országot csak néhányan képviseltek, s a több mint ötezer olimpiai résztvevő nevében ők jelképezték az egész világ sportolóinak barátságát. 1956 decemberében, amikor oly feszült volt a nemzetközi légkör, az olimpiai gondolat jegyében egymásra talált a világ sportoló ifjúsága.

Nádori László sportvezető. November 22-én kezdődött az olimpia, s december 8-án fejeződött be. November 22-éig sok minden történt, ami letaglózta a csapat túlnyomó többségét. Feltehetőleg előzőleg is sokan gondoltak arra, hogy egyik ebből elég, s kint fognak maradni.

Én tizenöt-húsz főre saccolom, akiknél előre látható volt, hogy kint maradnak. Például Domján Pubit én húztam fel a repülőgépre, no meg Szőke Katinak a férje, aki kint a vízilabda válogatott tartaléka lett. Tulajdonképpen joga volt eljönni, de nem volt hivatalosan a gép utasa. De Kati mama nekem már itthon azt mondta, hogy Lacikám, ha lehet, a Pubi férjjen be a csapatba. Kint is volt a repülőtéren. Akkor jöjjön, szálljon fel! Tehát káosz volt ezen a téren is, de az olyanok, mint a Pubi meg a Kati tudták, hogy kint fognak maradni. Azt nem tudom, hogy Valika és a többiek tudták-e, vagy elhatározták-e, de az események, a melbourne-i hangulat, a Melbourne-be érkező itthoni hírek, s az a mód, ahogy ezek a hírek érkeztek, nagyon sok embert elgondoloztattak és megrettentettek. És aki akkor vacillált, az többnyire úgy döntött, hogy nem jön haza.

Hazajönni, vagy kint maradni?

Köteles Erzsébet tornász. A tragikus az volt, hogy nemegyszer téves információk, vagy tudatosan megtévesztő információk jutottak el hozzánk. Például: nem tudjuk, hogy a feleséged vagy a gyermeked jól van-e, s közben az illető még nem is volt nős. Tehát félreinformálások is jöttek. Nekem két kisfiam volt itthon, a tízéves Gyurikám és a nyolcéves Lacikám, s azt mondták, hogy minden tízéves kor alatti fiút összeszednek és kivisznek a Szovjetunióba. Ilyesmi miatt az ember négykézláb rohant volna már haza, ugyanakkor sportemberként szívesen részt vett volna a három hónapos bemutató körúton, amelyet az amerikaiak ajánlottak fel. Ehhez nem járulhatott hozzá a kinti vezetőség az itthoni vezetőséggel történt megbeszélés alapján.

Jeney László vízilabdázó. A Sports Illustrated című lapban megjelent, hogy az amerikaiak meghívják minket egy túrára Amerikába. Kinek van kedve kijönni? Hát elég sok ember megszédült, én magam is, mert Amerika az Amerika. Akkor nagy dolog volt oda kijutni, s minthogy nem tudtam kapcsolatot teremteni az otthonommal, kint maradtam, arra gondolva, hogy valami csak lesz. Azt hiszem, hogy öt vízilabdázó maradt kint, illetve ment el erre a Sports Illustrated által meghirdetett turnéra. Körbejártuk fél Amerikát.

Dr. Csépe Imre csapatorvos. Azok, akik úgy döntöttek, hogy kint maradnak, nem közölték ezt a csapatvezetéssel.

1

2

3

- 1. A Kossuth-címer átkötte fekete szalaggal
- 2. „Éjszakánként a híreket vártuk otthonról”
- 3. Kardozóink az eredményhirdetésre várnak
- 4. Littomeritzky Mária az úszás előtt
- 5. A tornász kéziszerccsapat

4

5

**OLYMPIAI BAJNOKSÁGOT NYERT
MAGYARORSZÁG NŐI TORNÁSZ KÉZISZERCSAPATA**

1. Zádor Ervin, a magyar-szovjet vízilabda-mérkőzés sérültje

2. Versenyzőink az olimpiai faluból a meccsre indulnak

3. Az aranyérmes magyar vízilabdacsapat

4. Dömölky Lídia vívás előtt

5. A boldog hazaérkezés pillanata

Talán egy ember, Iglói Mihály kivételével. Iglói Mihály egy csapatmegbeszélésen Hegyi Gyulának nyilvánosan elmondta ezt, s arra hivatkozott, hogy Magyarországról elszállítják a fiatalokat, ezért ő nem megy haza, s el is távozott Amerikába. De a többiek nem beszéltek erről, nem volt téma.

Gyenge Valéria úszó. Amikor végleg elhatároztam, hogy nem jövök vissza, akkor megkerestem Hegyi Gyula bácsit, s azt mondtam neki, hogy Gyula bácsi, úgy határoztam, hogy a vőlegényem után megyek Kanadába. Gyula bácsi rám nézett kicsit szomorúan, s azt mondta, hogy minden jót kívánok neked Vali. Kezét fogtunk. A vezetőség nem próbált viszsztatartani senkit. Akkor olyan káosz volt, hogy nem is lehetett volna.

Sákovics József vívó. Sokáig úgy volt, hogy hazajövök, de akkor a nővérem jelentkezett Bécsből, hogy útban vannak Kanada felé, s menjek én is. Akkor döntöttem úgy, hogy megyek.

Temes Judit úszó. Nekem is lett volna módomban kint maradni, sőt, meg is fordult a fejemben, annál is inkább, mert Melbourne-ben két helyen kínáltak nekem állást. Akkor már végzett orvos voltam, patológus, s ez kint is hiányszakmának számított, de én az édesanyámra gondoltam, aki két hónapja özvegyült meg. Teljesen egyedül volt, én voltam az egyedüli gyermeke, s úgy éreztem, hogy vissza kell jönnöm. Annak ellenére, hogy amikor Milánóban végre kapcsolatba tudtunk lépni, ő is és a vőlegényem is azt mondta, hogy azt csináljak, amit akarok. Én meg úgy döntöttem, hogy hazajövök.

Keleti Ágnes tornász. Az olimpiai csapat fele elfogadta a meghívást az egyesült államokbeli körútra, ahol aki akart, az ott is maradt. Sokan maradtak. De olyanok is voltak, akik maradtak, azután később jöttek vissza. Én nem mentem el a körútra, mert a testvérem elment Canberrába, s megszerezte nekem az állandó tartózkodási engedélyt Ausztráliában. Több mint fél évig voltam kint, de nem találtam állást, ezért nem maradtam ott.

Kertész Alíz tornász. Én azért döntöttem úgy, hogy hazajövök, mert idős szüleim voltak, akiket én tartottam el. Nem tudtam elképzelni, hogy mihez kezdenék nélkülem. Akkor még nem lehetett kivitetni a szülőket. Persze, nagyon megbántam, hogy hazajöttem. A mai eszemmel már nem jönnék, de akkor nem tudtam, hogy mi vár rám itthon.

Littomeritzky Mária úszó. Volt olyan edző, aki öt versenyzővel ment ki, s egyedül jött haza. Fájdalmas volt ez a magyar utánpótlásra nézve is, mert akiket az utolsó pillanatban tettek be a csa-

A dokumentumfilm alkotói:

Szerkesztő-riporter: Kő András

Szakértő: Dr. Szabó Lajos

Operatőr: Sibalin György

Producer: Móczán Péter

Forrás:

Magyar Nemzeti Filmarchívum

Magyar Testnevelési és Sportmúzeum

Magánfelvételek

Archív híradófelvételek

A film gyártója és jogtulajdonosa:

EPS Produkciós Iroda, 2004

patba utánpótlásnak számító, tehetséges versenyzőkként, azok szinte mind kint maradtak. A magyar úzás utánpótlása kint maradt.

Köteles Erzsébet tornász. Ha itthon az a döntés született volna, hogy azt a bizonyos három hónapos körutat a sportolók megtehetik, akkor, úgy gondolom, a sportolók nyolcvan–kilencven százaléka hazajött volna. Még így is többen hazajöttek a kint maradtak közül. Nagyon sok értéket meg lehetett volna menteni a jó döntéssel.

Littomeritzky Mária úszó. Kínos esetem is adódott, mert az egyik edző az indulás előtt odajött hozzám, s azt mondta, hogy adjam oda a jegygyűrűjét a feleségének, mert ő nem jön haza. Meg kell vallanom, hogy gyáva voltam, mert eléggé hisztis volt a feleség, ezért az edzőmmel küldtem el a jegygyűrűt neki.

Dömölky Lidia vívó. A búcsúzás nagyon nehéz volt, hiszen olyan csapattársaink nem jöttek haza, akikkel szerettük egymást. Megszakadt a szívünk, így tudom a legjobban meghatározni. Szívesebben emlékszem a szép pillanatokra, például Pap Laci győzelménél ott voltam. A tornászlányok bajnokságát is átéltem teljes szívvel és lélekkel, mert Tass Olga szalag elvesztése, amely mostanára szinte legendává erősödött, akkor közről érintett.

Epilógus

Gyenge Valéria úszó. Kikísértem a lányokat az olimpiai faluban, amikor a buszok indultak a repülőtérre. De nem mentem tovább, mert féltem, hogy végül felugrok a repülőre. Elkészöntem mindenkitől, s nem is vártam meg, míg elmennek a buszok. Aznap kiköltöztem a faluból, s vártam mindaddig, amíg megkaptam a repülőjegyet és a vízumot.

Polyák Imre birkózó. Leszálltunk Olaszországban, ahol többen ott is ma-

radtak. Nem tudta senki, hogy ki maradt kint, ki jött haza, mert nem nagyon közték ezeket a dolgokat. Megesett, hogy várták a szülők, s nem jött a gyermek. Ez megdöbbentő volt.

Narrátor: befutott a Nyugati pályaudvarra a melbourne-i olimpiai versenyekről hazatért magyar sportolók különvonnata. A hozzátartozók és a sportrajongók szeretettel fogadták sok sikert elért fiatalokat és leányainkat, akik igen nehéz körülmények között is megállták helyüket, s kilenc aranyérmel szereztek hazánknak. A hazatért, népes csoportot Marosán György államminiszter üdvözölte. Ismét itthon Tumpek György világhírű, pillangózó úszónk, a Fábiani–Urányi kajakkettős olimpiai bajnok, Székely Éva, a kétszáz méteres mellúzás második helyezettje, valamint a népszerű Papp Laci, aki Melbourne-ben harmadszor is olimpiai bajnok lett.

Sárkány István tornászedző. Szomorúan utaztunk, szomorúan érkezünk. Régebbi olimpiák idején úgy volt, hogy amikor megérkeztünk, a többség boldog volt, jó néhányan pedig még boldogabbak, mert aranyérmel is hoztak. De az, hogy szomorúan utaztunk el, és szomorúan érkezünk meg, sokáig nyomot hagyott bennem is.

Kertész Alíz tornász. Még több érmet tudtunk volna szerezni, ha mindaz nincs, ami történt. A többi sportágban is, nem csak a tornában. Másképp mentünk volna ki, másképp készültünk volna. Szerintem nagyon sokat levett eredményünkől a zaklatott helyzet. Sokan sírtak, sokan izgultak, többek között én is, hiszen nem kaptam semmi hírt a szüleimről, féltünk, hogy meghaltak. Nem éreztük túl jól magunkat, pedig a verseny csodálatos volt.

Nádori László sportvezető. Visszagondolva arra az időre, még ma is megemelem a kalapomat sportolóink előtt, hogy olyan körülmények között, olyan kegyetlenül nehéz körülmények között is kiharítottak és mindent beleadtak. Rozsnyói is majdnem olimpiai bajnok lett. De mikor kiderült, hogy nem az, azt mondta, hogy elfogadom a második helyet. Csak jót lehet a magyar sportolókról mondani. Igenis jó volt, hogy kimentünk, pozitív szereplése volt a magyar csapatnak, s nagyon szívesen emlékszem vissza. Ma se döntenék másként, mint ahogy akkor döntöttem.

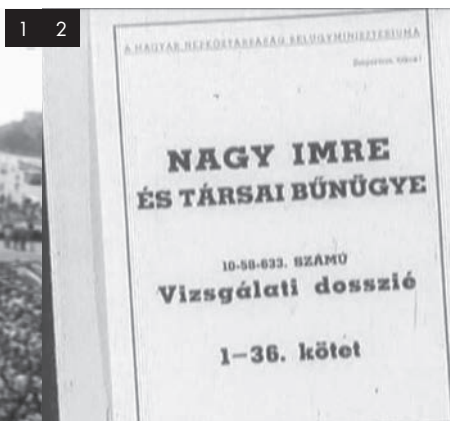
Az 1956-os, melbourne-i olimpián kilenc magyar aranyérmel született. A tornász Keleti Ágnes három, egyéni aranyérme mellett a női kéziszer csapat, az Urányi–Fábiani kajakkettős, az ökölvívó Papp László, a vívó Kárpáti Rudolf, valamint a kard- és a vízilabdacsapat győzedelmeskedett.

Összeállította: Sággy Ildikó

A NAGY IMRE-PER, 1958*

„Kegyeelmet nem kérek!”

Az 1956-os forradalom és szabadságharc, majd a bukást követő megtorlások emléke szimbolikus erővel bírt a magyarországi rendszerváltozás folyamatában. A magyar nép győzelmét jelentette a pártállam felett, s az 1945 utáni politikai rendszer morális megsemmisülését szimbolizálta 1989. június 16-a. A Hősök terén kétszázezren, a televízió egyenes adásának köszönhetően pedig több millióan szembesülhettek az államilag elkövetett törvénytelen ségekkel. A Németh Miklós által vezetett kormány politikájával szemben álló konzervatív kommunisták minden eszközzel igyekeztek az 56-os hősök tekintélyét rombolni.

Az újratemetést megelőző napokban műsorra akarták tűzni azt a propagandafilmet, amely 1958-ban, a megtorlások idején Kádár János megrendelésére készült. (Részlet az 1958-as propagandafilmből: „A Legfőbb Ügyészség vádlindítványában Nagy Imrét, Donáth Ferencet, Gyimes Miklóst, Maléter Pált és Kopácsi Sándort megvádolta a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése büntetével. Tildy Zoltán, Jánosi Ferenc és Vásárhegyi Miklós vádlottakat a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétellel való büntetével.”) A propagandafilmet végül sem 1958-ban, sem 1989-ben nem mutatták be. Legálisan máig sem vetítették.

A Minisztertanács 1989. február 22-én hozott határozatot a koncepció elemeket tartalmazó büntetőügyek felülvizsgálatáról. Ez a döntés szimbolikus jelentőségén túl a jogi rehabilitálás kezdetét jelentette. A Nagy Imre és társai ellen 1958-ban lefolytatott perrel szemben a legfőbb ügyész 1989. június 13-án nyújtott be törvényességi óvást. És a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa 1989. július 6-án kimondta, hogy a Nagy Imre és társai ügyében 1958-ban született ítélet törvénytelen, ezért hatályon kívül helyezte, s a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben tevékeny részvétel vádja alól Nagy Imrét és társait büncselekmény hiányában felmentette.

Ugyanezen a napon meghalt Kádár János.

Mindezek előkészítéséről a Legfelsőbb Bíróságról Zinner Tibor történész így számol be:

– ’89 elején merült fel az újratemetés kérdése, amikor Moszkvából megjöttek azok az iratok, amelyek Nagy Imrének az 1945 előtti múltjával függnek össze. Ez a folyamat jutott el végül 1989. április 20-án ahhoz a kormányhatározathoz, amelyben Németh Miklós utasítja Horváth István akkori belügyminisztert, hogy át kell adnia a Legfőbb Ügyészségnek a Nagy Imre és társaival összefüggő per anyagát. Nyolc nap kellett ahhoz, hogy összecsomagolják ezeket az iratokat, s a mintegy nyolcvannégy iratcsomónyi anyag átkerüljön a Legfelsőbb Bíróság épületébe. És átadták a hanganyagokat is, tehát azt gondolta mindenki, hogy a teljes hang-, kép- és iratanyag átkerült. Mint utóbb kiderült, ez közel sem volt így. Valójában az 1989-ben lefolytatott peres eljárás során nem a teljes, Belügyben rendelkezésre álló iratanyagból készült el a törvényességi óvás – ez csak ’91-ben derült ki –, csak hetvenöt dossziényi anyagot adtak át, s mintegy kilenc csomóban voltak a *snagovi napló* különböző, legépelte, helyenként hiányos változatai. A *Viharos emberöltő* adták át, s jó pár olyan, bonnavi családi relikviát vagy dokumentumot, amelyet a házkutatások során vagy az illetők távollétében a lakásukból a nyomozószervek ’56–57 folyamán elhurcoltak, de ezeknek valójában semmi közük nem volt a büntetőeljárás jogi vonulatahoz. Átadták a teljes – nagy fémdobozokban levő – filmanyagot is, ez a filmanyag utána Bereczkihez került, azt hiszem, Bereczki volt akkor a Magyar Televízió elnöke. Ebből ismereteim szerint két példány készült, egyet visszakapott a Legfőbb Ügyészség. Aztán, hogy a másik elindult-e a maga különös vándorútjára, s különböző időszakokban az immár rendszerváltott Magyarországon hol és milyen szándékokkal bukkant fel, ebbe most nem mennék bele.

* A Nagy Imre-per, 1958 című dokumentumfilm 2010-ben készült. Írott anyaga a Lyukasóra 2012. 5. számában jelenik meg először, Mócsán Péter producernek köszönhetően.

(Részlet az '58-as propagandafilm gyalázkodásaiból: „Az imperialisták és belső szövetségeseik véres ellenforradalmi zendülést robbantottak ki hazánkban. A szennyes hullámok azzal fenyegettek, hogy elöntik szocialista épülésünk eredményeit. De az élet győzött a halál, a pusztulás felett. A munkásosztály idejében lefogta kezét a dühöngő ellenforradalmi rémnek. Megálljt kiáltottak a véres terrorlovagok fékevesztett tobzódásának. Budapest utcáiról eltakarodott a banditizmus. Fővárosunk megtisztult a romtól, az alvilág szennyétől, hogy ismét elfoglalja helyét a rend, a békés építőmunka.”)

A Nagy Imre-per vádlottjait és a tanúkat Budapesten, a Fő utcai Katonai Bíróság épülettömbjében, annak a Gyorskocsi utcai felében, az Állambiztonsági Börtönben tartották fogva és hallgatták ki 1957 tavaszától. A börtön második emeleti kultúrtermében, amelyet kizárólag a per miatt tárgyalóteremmé alakítottak át, kezdődött meg 1958. február 5-én a Nagy Imre-per. Az MSZMP Politikai Bizottsága már az első tárgyalási napon határozatot hozott a halasztásról. A pert valójában Moszkvából állították le.

1958 áprilisában a per nyolcadrendű vádlottját, Nagy Imre egyik titkárát, Szilágyi Józsefet halálra ítélték, majd kivégezték. Erre évtizedekkel később Venekei István, Szilágyi József hajdani barátja így emlékezik:

– Azt, hogy a Jóskaékat perbe fogták, Nagy Imréeket perbe fogták, én Reichart Ferenc egyetemista társunktól tudtam meg, akit behívtak kihallgatni, de úgy, hogy szembesítették Szilágyi Józseffel. Megrémülve mondta el nekem Reichart Feri, hogy látta a Jóskaékat, s hogy mennyire le van fogyva – Szilágyi akkor

éhségstrájkot is folytatott –, tőle tudtam meg, hogy a per erősen zajlik. De erről a kívülállóknak semmit sem tudhattak.

A többről Reichart Ferenc számol be dokumentumfilmünk alkotóinak a hajdani tárgyalóterem helyszínén. Őt 1958. április 16-án hívtak be tanúnak:

– Az ör felkísért, s ezt az ajtót kinyitotta. Akkor középen voltak a székek felállítva, úgy nézett ki, mintha egy színházterem lenne, s éppen előadást tartanának baloldalt és jobboldalt szabad járőllehetőséggel. Körülbelül huszonöt–harminc fő volt a teremben, s amikor elhaladtam a sorban, láttam, hogy Szilágyi a második vagy a harmadik sor legszélén ült, de nem lehetett semmit kérdezni tőle. Köszöntem neki, szervusz, Jóska, s annyit mondtam, hogy Ferikém, csak az igazat mondd! Aztán előre kellett lépniem a pulpitushoz, ahol a bíróság tartózkodott, elől volt egy emelvény, s az emelvényen ült a bíró és az ülnökök, akik részt vettek a perben. A bíró először leellenőrizte, ki vagyok, megkérdezte, hogy hívnak, honnan ismerem Szilágyit, meg azt kérte, hogy a kérdésre csak igennel, vagy nemmel válaszoljak, semmi mellébeszélés. Ez körülbelül hét–tíz percig tartott, talán öt vagy hat kérdést tett fel, pontosan már nem emlékszem, régen volt, aztán megköszönte, s elbocsátott. De Szilágyival akkor már nem tudtam beszélni, mert nem engedték.

Bácskai Vera történész, akit '56 után Snagovba deportáltak, jelzi azt a visszaemlékezésében, hogy rendkívüli mondatok hangozhattak el Szilágyi József szájából a tárgyaláson. A per eredeti hangfelvétele alapján az alábbiakban olvashatjuk Szilágyi szavait, aki vitába szállt Vida Ferencsel, a bíróság elnökével:

12 13

14 15

Házkutatási jegyzőkönyv

Felvéve Budapest (város) 1957. május 15. (dátum),
a Belügyminisztérium _____ számú _____-án
kelt rendelete alapján _____ belügy-
minisztériumi beosztott és Béres Mihályné /Gönyű, 1915. Csanakfi Rozália/
házfelügyelő, és Szilágyi Józsefné/Csákány, 1877. Sáringner Anna /anuk
a.pest. II. Orsó u. 43. szám alatti lakosok.
jelenlétében fogatosított házkutatás ~~átvezetésére~~ alkalmával.
A házkutatás fogatosítva Nagy Imre (név)
Budapest, II. ker. Orsó utca 43. szám alatti lakosán.
A házkutatás kezdete: 1957. május 15. 10 óra 30 perc

„Szilágyi: ...velünk együtt, velünk teljesen egyetértve, ellenkezősüket soha semmilyen formában ki nem nyilvánítva részt vettek még más emberek is, elsősorban Kádár János...

Elnök: Kérem szépen!

Szilágyi: Münnich Ferenc és Apró Antal...

Elnök: Kérem szépen!

Szilágyi: akik...

Elnök: Álljon meg egy pillanatra! Megint fel kell világosítanom önt, mint aki, hát mint jogász tudhatná, meg kell, hogy mondjam, mert a leg..., (Vida keresi a szavakat) mert a legáltalánosabban ismert jogi kérdésekről van szó. Bűnvádi eljárást nemcsak Magyarországon, hanem a világon mindenütt, bizonyos becsület-sértés és hasonló ügyektől eltekintve, mindig az ügyészség...

Szilágyi: Én úgy tudom az én jogi tanulmányaimból, hogy bizonyos cselekményeket közösen elkövető embereket, ha azok a büntethetőséget kizáró okok valamelyike alá nem esnek, nyilván felelősségre kell vonni, s nem a hatalmi helyzet dönti el azt, hogy egyesek ezek közül vádlottakként, mások ezek közül bírakként szerepeljenek.

Elnök: Ebben téved...

Szilágyi: Vagy vádlóként...

Elnök: Kérem szépen!

Szilágyi: Az illetők...

Elnök: Álljon, álljon meg egy pillanatra!

Szilágyi: Kádár Jánosra és társaira... (egyszerre beszélnek).

Elnök: (Vida Ferenc ütemesen veri az asztalt) Kérem szép..., kérem szépen, álljon meg egy pillanatra! Én elmagyaráztam

önnek már azt, hogy a bír..., a magyar bíróság éppúgy, mint ahogy az amerikai, angol, francia, német és Szovjetunióban a bíróságok, minden országban a bíróságok államellenes bűncselekmény miatt vádirat alapján azon az alapon indíthatnak elj..., bírói eljárást, hogy vádat emelt az ügyészség. Ön tudja, hogy ön ellen vádat emelt. Az a kérdés a bíróságot nem érdekelheti, hogy önnek mi a véleménye azokról, akik ellen nem emeltek vádat.

Szilágyi: Ezek szerint az ügyészség az élet és halál ura, mert azzal, hogy emel-é vagy nem emel vádat, eldönti, hogy egyeseket a vádlottak padjára ültet, másokat pedig vádlókká tesz."

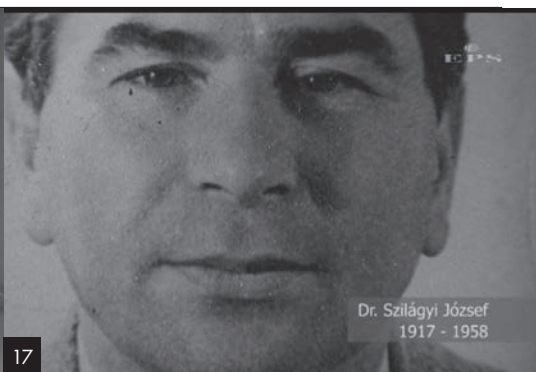
A Legfelsőbb Bíróság Népbírószági Tanácsa 1958. június 9-étől kezdve több napon keresztül tárgyalta Nagy Imre és társai „bűnperét”. Ahogyan a propagandafilm fogalmazta: „A Nagy Imre és társai elleni per a kényszerszünet után négy hónap múlva, 1958. június elején folytatódott a Gyorskocsi utcában.” Bohó Róbert, akit nyolc év börtönbüntetésre ítélték, így emlékezik vissza a tárgyalásra dokumentumfilmünk készítői előtt:

– Amikor befordultunk a folyosón, az látszott, hogy köteg kábelek tömege van a földön, ahogy megyünk jobboldalt a falnál lent, egészen a folyosó végéig vezetett ez a kábel, s az utolsó szobán belül végződött a kábel útja. Tehát egy meghatározott pontig kábelek tömege vezetett. Amikor beléptünk és hirtelen világosítottak a kamera mellől, akkor láttam, hogy egy nagy, úgynevezett Döbri-gép az, s mögötte egy nagyon kövér ember áll. Erre emlékeztem csupán. Az én esetemben kétszer kapcsolták be, kapcsolták le a gépet, ami nagyon zavaróan hatott.

Regéczy Nagy Lászlót 1958. augusztus 2-án ítélték tizenöt évi

16

Dr. Szilágyi József
1917 - 1958

17

18

19

20

szabadságvesztésre, úgy mint „Kalp Andor hírszerző ügynöke, Regéczy László követségi gépkocsivezető”. Az előzetes jegyzőkönyvi vallomásának ismétlését követelték tőle a tárgyaláson. A per eredeti hangfelvétele szerint Regéczy ezt mondja: „A Nagy Imre politikai hagyatékát tartalmazó iratokat (kellett) külföldre juttatni, ugyanis az a Nagy Imre köréhez tartozó kommunista, aki eddig ezeknek az iratoknak a gondozója volt, el szándékozik hagyni az országot, és szeretné a rábizott dokumentumokat valamilyen biztos úton külföldre juttatni.” Az alábbiakban Regéczy visszaemlékezéséből idézünk:

– Aznap reggel magam borotválkozhattam. Egyszer csak jött értem egy kis tizedes, átvett szabályosan az osztályon, s karon fogva vitt végig a függönyökkel lezárt folyosórészen, majd leültetett egy padon. Mellettem ült, szorosan fogott. Igen forró nap volt, s a függöny mögül kihallatszott valamilyen hangfelvétel, amely az ajtók mögött zajlott. Úgyhogy én végighallgattam, s ha nem értettem is minden szót, de felismertem Nagy Imre hangját, aki valakikkel ingerülten vitatkozott. Ellentmondott, bizonygató, nem lehetett szó szerint jól érteni.

Íme ez a párbeszéd az eredeti hangfelvétel szerint:

„Vida Ferenc, a bíróság elnöke: *Kérem szépen, kérem szépen!*

Nagy Imre: *Nagyra becsülöm a szocialista táborban való..., magatartásukat becsülöm, és nem vagyok hajlandó, hogy megisméltódjék a Rajk-pernek a gyalázatossága, amikor a pör mögé...*

Elnök: *Na, most álljon meg, álljon meg!*

Nagy Imre: *...a háttérbe odaállították a jugoszláv ügyet. Én ehhez hozzájárulni...*

Elnök: *Kérem, kérem, tessék egyet megtanulni! Itt a tárgyalást én vezetem és nem ön. Az azt jelenti, hogy ha én szót adok, akkor tessék beszélni! Most rendreutasítom! (Egyszerre beszélnek.)*

Nagy Imre: *Igen, tudomásul veszem...*

Elnök: *Azért, mert a bíróságot megsértette...*

Nagy Imre: *Bocsánatot kérek!*

Elnök: *Mi itt a bíró... Kérem, kérem szépen!”*

Regéczy visszaemlékezését folytatva:

– Sokáig ültem ott, amikor egyszer csak Vida bejelentette, hogy tíz perc szünetet rendel el. Felpattantak az ajtók, s egy-egy kék ruhás rendőrtisztnek öltözött, általam többnyire ismert ávos nyomozó kíséretében megjelentek a Nagy Imre-per vádlottjai a folyosón. A szerencsétlen kis ör engem megragadott és vitt volna valahova, de nem volt hova. Végül betuszkolt egy szobába, ahol nem volt szék, csak asztal, gyönyörűen megterített svédasztal. És alig dugott el a sarokba – arccal mindig a sarokba kellett állni, hátrattett kézzel –, amikor megjelent Vida az egész bírósággal, a négy népi ülnökkel meg az ügyésszel. „Tizedes Elvtárs! Nem tudta máshova vinni?” Hát a tizedes elvtárs megragadott, kivitt a folyosóra, s ott akkor végignézhettem mindenkit. Különösen Maléter maradt meg a szememben, mert olyan szálegyenesen és olyan bátran, nyílt tekintettel nézett szembe a halállal, hogy akkor ott helyben azt mondtam magamnak: ha minket is halálra ítélnék, akkor én is így szeretnék szembenézni az elkerülhetetlennel. Honvédtisztként. Ahogy a várárookban Aradon odatérdelt az a négy főbelövendő, s egymás után odament az akasztófák alá a többi, példát adtak későbbi korok elítélt katonáinak.

részlet az 1958-as propagandafilmből

21 22

Bohó Róbert tanú

23 24

Maléter Pál szavai az eredeti hangfelvétel szerint (öt ugyan-csak 1958. június 15-én ítélték halálra): „Engem november 3-án fogtak el, és én attól kezdve, egészen a tárgyalások megkezdéséig... és a tanúvallomások megkezdéséig abban a hiszemben voltam, ...hogya az, amit én tettem, az helyes volt.”

Bohó Róbert hajdani tanú így folytatja a visszaemlékezést:

– A tárgyalás tanúvallomások előtti szakaszában, de már hónapokkal azelőtt, a folyosó ketté volt választva deszkafallal. Hogy ne találkozzanak bizonyos emberek, de még füttyentés, fényjel vagy bármiféle taktika se sikerülhessen. Nem közölték velem, hogy a Nagy Imre-tárgyalásra visznek. Megborotvtáltak, hajnyírás is volt előtte, s csak az utolsó pillanatban mondta meg a kihallgató, hogy Nagy Imre perében hallgatnak ki tanúként.

Regéczy Nagy László:

– Nagy csattogással bejött az ügyeletes tiszt karddal, négy-öt rendőr vele. „Öltözzön!” És vittek keresztül a kihalt épületen egy nagy sarokirodáig, nem tudom, melyik emeleten. Abból, ahogy a kísérem odaállított az előszobában a falhoz, s nagyon keményen tisztelegve bejelentette, hogy meghozott, már sejtettem, hogy valamelyik magasabb sarzsi elé kerültem. Középen egy szék, még a szokásos kis asztal se, az ember, mintha mezítelenül ülne. Aztán kérdezgetni kezdett, nagyjából végigment a peren: „Biztos, hogy elmondott nekünk mindent?” Mít mondjon erre az ember? Dehogyan mondtam el mindent, csak amit muszáj volt, de ott már ilyenkor az ember meggyőződéssel hazudott, mert különben észrevették volna. Minden szögből lesték az arcomat, de megnyugodtak. Aztán bölintott, mintegy ezzel hagy-

va jóvá az alkalmasságomat a perre. Annyira vigyáztak, hogy még kvarcoltattak is néhányszor, mert hát az ember penészvirág színű volt. Ha nem működött a lift, akkor is levittek sétálni, szerencsétlen rendőrök járták velünk a lépcsőt le-fel, le-fel, de így legalább az ember tavaszillatot érzett, s ha nem tudta is, hogy milyen hónap van, akkor is kiderült számára.

A Nagy Imre-per hajdani helyszíneit végigjárva, s egymás előtt is felidézve a történeteket, Bohó Róbert és Regéczy Nagy László párbeszédet folytatva emlékeznek tovább. Miközben „film a filmben”, a nézők számára a propagandafilm kockái is peregnek:

„Bohó Róbert: – Ott volt az emelvény, a bírói pulpitus.

Regéczy Nagy László: – És itt ült az ügyész.

BR: – Aztán itt a védőügyvédek. Vagy öt védőügyvéd.

RNL: – Hat védőügyvéd volt.

BR: – És fönt ült a jegyző.

RNL: – A jegyzőt teljesen kifelejtettem. És itt volt egy mikrofon, amelyhez kiléptél. »Nagy Imre, lépjen elő!« És akkor idejött a mikrofonhoz a helyéről... Maléter hátrább ült egy sorral. És Vásárhelyi meg Tildy egészen a végén. Jobb volt a végén ülni, mindenkinek.

BR: – Itt volt egy bemélyedés. Ebből a szögből vették fel az embert.

RNL: – A meleg miatt csak ez az ajtó volt nyitva. Összesen ennyi levegőt kapott a terem. Én délelőtt jöttem, akkor még a vastag függönyökkel elfüggönyözve az ablakok zárva voltak.

BR: – Nálam résnyire már nyitva voltak. Már nem bírták to-

vább a meleget. Ha jól emlékszem... A bíróságon belül egyed-
uralkodó volt a Vida. A többieknek csak bólogató szerep jutott.

RNL: – Még az ügyész is alig jutott szóhoz.

BR: – Vida uralta a terepet a kérdéseivel, a közbeszólásával,
időnként nagyon durva hangnemben.

RNL: – Mert fölül kellett kerekednie szellemileg olyan embe-
reken, mint Nagy Imre. Aki halálra volt szánva, és nem tisztelte
Vidát. »Ezt a tárgyalást én vezetem, nem maga!«

BR: – Igen, üvöltözött időnként.

RNL: – A népi ülnököknek elvileg nem lett volna szabad el-
lenérdekeltnek lenniük, de hát nemegyszer ellenérdekelték vol-
tak. Ott volt például a Köztársaság téren agyonlőtt kiskatoná-
nak az özvegye. Állapotosan, mert nyilván már valaki másnak
volt a felesége. Ő sem nagyon tudott szólni, de a többiek sem.
Valamilyen kérdést föltektek nekik, aminek semmi értelme nem
volt, csak azért, hogy szerepeljenek.

BR: – Vida átlépett ezeken a közbeszólásokon. Mintha mi sem
történt volna.

RNL: – Ő tudta jól, hogy a forgatókönyvben ezek csak színpa-
di díszletként szerepelnek. A szereposztását mindenkinek meg
kellett tanulnia, noha nem Rajk-ügy volt, ahol a teljesen légből
kapott vallomásokat a vádlottaknak szó szerint föl kellett mon-
daniuk. Itt tulajdonképpen tényekkel dolgoztak, de csak azok a
tények kerültek be a jegyzőkönyvbe, amelyek alátámasztották
az előzetes forgatókönyvet.

BR: – Kicsit fazonírozták ezt.

RNL: – »Értse meg!« Ez Vidának volt a kiszólása. »Magát ez-

zel nem vádolják! Erről ne beszéljen!« Mint ahogy Kádárról sem
lehetett beszélni, mert őt semmivel sem vádolták. Emlékszem,
hogy Nagy Imre úgy viselkedett, mint kommunista miniszterel-
nök a kommunisták között. Megvolt az öntudata, tisztában volt a
rangjával, tisztában volt az igazával. Azzal is, hogy csak hazug-
sággal lehet őt kikezdeni. Főlényes volt. Nem is csodálom, hogy
még ezt a preparált ávós filmet sem merték soha bemutatni, mert
értő szemnek kiderült volna, hogy Nagy Imrének van igaza, és a
Vidát kellene az akasztófa alá állítani.»

(Részlet az 1958-as propagandafilmből: – „Kíván-e az utolsó
szó jogán szólni? – Röviden. – Tessék! – Igen tisztelt Legfelsőbb
Bíróság Népbírói Tanácsa! Elnök Úr! Bűnperemben sajnála-
tosan elmaradt a bizonyításkiegészítés, és csak a vád...” Itt a nar-
rátor szövege félbeszakítja Nagy Imre szavait: „Nagy Imrének te-
hát nem elég bizonyíték vádlott társai és huszonhat tanú leleplező
vallomása. Harminchat kötetnyi dokumentum és az a sok könny és
szenvedés, amelyet az ellenforradalommal hazánkra zúdított.”)

A Rajnai Sándor által felügyelt és képzett operatőr, rendező,
valamint vágó közreműködésével készült 1958-as propaganda-
film goebbelsi technikákat idéz. Most már összevethetjük a per-
során rögzített és fennmaradt folyamatos hangfelvételt a propa-
gandafilmmel. A finom, ugyanakkor rendkívül durva manipulá-
ció igazolására érdemes egy példát idézni. A kihallgatás során
a Fazekas György tanúhoz intézett bírói kérdést a film készítői
megváltoztatták, s egy narrátor, nevezetesen Dömök Gábor rá-
dióbemondó szájába adták. Úgy, mintha Fazekas a Nagy Imre-
csoport tagjaira vonatkozóan tett volna terhelő vallomást. Ezzel

34 34

36 37

szemben Fazekas György nem a Nagy Imre-csoportról, hanem a jugoszláv követségen történekről tett vallomást. A per eredeti hangfelvételén jól hallható a bírói kérdés.

(Részlet a per eredeti hangfelvételéből: „Elnök: Ön a jugoszláv követségről valamilyen üzenet... kiküldésében részt vett-e, milyen üzenet volt ez? ...ennek mik voltak az előzményei, hogy mi történt? Fazekas György: Két üzenetet küldtem ki. Személy szerint én küldtem az összes ott levőkkel történt megállapodás alapján... Elnök: Kik azok az összes ott levők? Fazekas György: Személy szerint soroljam fel? Elnök: Személy szerint tessék felsorolni, ... bocsánat, nem az összes ott lévőket, akiről konkrétan és határozottan állíthatja, hogy tudott arról, hogy ön üzenetet akar kiküldeni, és abba egyetértett önnel? Fazekas György: Igen. Nagy Imre, Losonczi Géza, Donáth Ferenc, Haraszti Sándor, Jánosi Ferenc.”)

És most nézzük a propagandafilm részletét: („Fazekas György tanú a bíró kérdésére ismertette, hogy kik voltak a zárt csoport tagjai. Fazekas: Személy szerint soroljam föl? Elnök: (összemosódó, érthetetlen szavak, majd) ... akiről konkrétan és határozottan állíthatja, hogy tudott arról, hogy (összemosódott, érthetetlen szavak, majd) ... és azzal egyetértett. Fazekas: Nagy Imre, Losonczi Géza, Donát Ferenc, Haraszti Sándor, Jánosi Ferenc.”)

Ilyen módszerekkel valósult meg a propagandafilm. Zimmer Tibor történész erről az alábbiakat mondja el:

– Rajnai Sándor BM-alezredes az igazi értelemben vett, korábbi államvédelmi „legszebb” hagyományain nevelődött, valamint a korát és a környezetét meghazudtoló képzettséggel és tudással

rendelkező vezető volt. Tehát nem véletlenül ő fogta össze, ő volt a meghatározó személye azoknak a kihallgatási vonulatoknak, amelyek az 56-ot követő felelősségre vonást meghatározták. Az is nyilvánvaló, hogy Rajnai sokkal, de sokkal szélesebb körben ismerte az anyagokat. Hisz valójában 57 augusztusáig, egy sokkal szélesebb ívű, megelőző vizsgálatnak is ő volt a vezetője, irányítója. És ő is kint járt Biszkuval Moszkvában, amiről általában az iratok nem szólnak, csak arról, hogy Biszku ment ki a három szovjet vezetőhöz: Ivaskuhoz, Andropovhoz, illetve Rügyenkóhoz. Rajnai is kint volt, tehát ő adta meg azokat a háttérinformációkat, amelyek részben Biszku kinti tárgyalásához biztosították a feltételeket, másrészt nyilvánvalóan ő volt azokkal a szovjet tanácsadókkal is kapcsolatban, akiknek a neve, személye, nem szerepel a Nagy Imre és társai peres anyagában.

Úgy fogalmaznám meg tehát, hogy ez a propagandafilm az ő szellemi terméke.

(A dokumentumfilm feljegyzése: „Az ávosok utódai, a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztályának munkatársai Kádár János és Biszku Béla utasítására 1962-ben a Nagy Imre-per során rögzített tizenhárom órányi filmfelvételt megsemmisítették, kivéve a Rajnai Sándor BM-alezredes által összeállított hetvenperces propagandafilmhez felhasznált harminc percet.”)

– Azt a mondatot, hogy én írtam egy forgatókönyvet, készítettem egy anyagot, Rajnai így nem mondta ki. De teljesen nyilvánvaló volt, hogy ez az anyag dédelgetett gyereke volt, ha úgy tetszik emléke, amelyben meghatározó szerepet játszott... Mi az, amiben módosíthatták ezt a propagandafilmet? Azt hiszem,

részlet az 1958-as propagandafilmből

38 39

(Családi és utónéve – nőknél leánykori név is. – Névváltozás esetén a régi és új név, valamint a vonatkozó BM rendeleti száma.)

Budapest, 1922. augusztus 25.
(születési hely, év, hó, nap)

Kalmár Lujza
(Anyja leánykori neve)

Hivatalos BM szolgálati idejének kezdete: 1946.V.1. – 1962.VII.31-ig
1966.VII.1-től újra

Kinevezési okmány száma:
első- Rendfokozata: alldgy.

Előléptetések			
Rendfokozat	Év, hó, nap	Parancs száma	Befró neve
r. ezredes	1961. jan.		Kozma Sándor
r. vezérőrnagy	1968 XI. 7.	NET-242/1968	Ané.

40 41

Rajnai Sándor
BM alezredes

hogy több vágókép került bele. Tehát hogy minél kevesebbet szerepeljenek maguk a vádlottak, minél kevesebbet szerepeljen a bíróság, s minél több, ha szabad így fogalmaznom, sokkoló anyag maradjon meg, amely ennek a filmnek a végén kihirdetett ítéletet megalapozhatja.

(Részlet az 1958-as propagandafilmből: „Elnök: »A Népköztársaság nevében! Nagy Imre elsőrendű vádlott bűnös a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésével elkövetett büntetben, valamint hazaárulás büntetében, és ezért őt a Népbírósi Tanács halálra, valamint teljes vagyonekzobzásra ítéli.« A Népbírósi Tanács a többi vádlottat, így Donáth Ferencet tizenkét évi börtönre, Gimes Miklóst halálra, Tildy Zoltánt hatévi börtönre, Maléter Pált halálra, Kopácsi Sándort életfogytiglani börtönre, Jánosi Ferencet nyolcévi börtönre és Vásárhelyi Miklóst ötévi börtönre ítélte.”)

Fónay Jenő, akit 1958-ban halálra ítélték, majd hosszú hónapok múlva mégis kegyelmet kapott, a Kozma utcai börtön siralomházában az udvaron akadozva, el-elfúló hangon mutatva a helyszínekre, idézi meg a kivégzéseket.

– Nekünk azért kellett elmennünk egy másik börtönrészbe, mert nem volt szabad megtudnunk, hogy a miniszterelnököt, a honvédelmi minisztert és társait felakasztották. Ez a hely egy kicsit megváltozott. Akkor... pontosan megmondom, hogy nézett ki. Ez a fal nincs. Ennek a háznak a végén van az ajtó, amelyen bevittek bennünket akasztáshoz, majd ugyanazon az ajtón kihozták, akit... Ez a tábla azért van itt, mert előtte két méterrel volt az első bitó... Tehát itt akasztották fel Nagy Imrét. Másfél méterre a második,

majd másfél méterre a harmadik, utána a negyedik bitó. Négy bitó volt annak idején. Amikor többet kellett volna még akasztani..., ezen a falon túl, ennek a kis háznak a sarkában van egy kis bódé, mindössze két-három méter hosszú és másfél méter széles. Oda dobták be a halottat. Egy zsákban. És majd, amikor jött a lovas kocsi érte, betették egy faládba. És azzal ment ki a lovas kocsi..., innen az ablakokból akkor láttuk, hogy jött be a lovas kocsi, s láttuk, hogy megy ki. És azon a napon se nem jött be, se nem ment ki a lovas kocsi... Nem vitték ki őket, itt voltak eltemetve, itt, a fal mellett. Ide temették el őket... Természetesen csak kikaparták a földet, őket ide kaparták be. Mindhármójukat.

Most újra Regéczy Nagy László és Bohó Róbert visszaemlékezését olvashatjuk.

– Nagy Imre készen volt a halálra – mondja Regéczy. – Pedig láttam, hogy alig várják, kínálják neki, hogy törjön már meg! Az életét menti meg. De erkölcsi halál árán mentette volna meg az életét. Ha azt mondja, hogy ellenforradalom volt. Ha azt mondja, hogy megtévedtem, a tömegek uszályába kerültem, talán még miniszter is lehetett volna belőle, de ez a forradalom elárulása lett volna attól, akit az egyszerű tömegek a forradalom miniszterelnökének hittek. A forradalom alatt volt miniszterelnök, a halálában vált 56-os hőssé. Őt a kölykök hatása, az utcai harcosok fordították meg. Neki az egész moszkovita múltjával megfordulni a damaszkuszi úton, s elvállalni a dicstelen akasztófahalált, sokkal nagyobb teljesítmény volt, mint nekem, aki honvédtiszt voltam. Nekem nem kellett megfordulnom.

– Gimes Miklós élete és halála meg volt pecsételve előre –

42 43

As orvosok jelentik, hogy Nagy Imre elítélt szive5...óra.16. percor, Maléter Pál elítélt szive....5...óra.24. percor, ...Gimesi Miklós elítélt szive5...óra.28. percor - megszünt dobogni.
As ítélővégrehajtásánál jelenlévők fél órára visszavomulnak.
Fél óra múlva a kiküldött bíró utasítására az orvosok az elítélteket újra megvizsgálták és jelentik, hogy a halál megdőlt.
Nagy Imre.....óra.....percor, Maléter Pál.....óra.....percor, Gimesi Miklós.....óra.....percor meghalt.
Kiküldött bíró az ítélővégrehajtási eljárást befejezettnak nyilvánítja assal, hogy az ítélővégrehajtás során felmerült utiköltség a /pót/költségjegyzékPt.....Fill. nyertek feljegyzést.

nyilvánítja assal, hogy az ítélővégrehajtás során felmerült utiköltség a /pót/költségjegyzékPt.....Fill. nyertek feljegyzést.
Kmf.
kiküldött bíró.
fogalmazó.
ügyész.
bírószági orvos.
börtön-orvos.
Orsz. Bört. Pk. részéről.

44 45

46

47 48

Fónay Jenő
1958-ban halálraítélték

Tánzos Gábor György tanú (1958. június 11.)
1958. augusztus 19-én tizenöt év börtönbüntetésre ítélték

füzi tovább Bohó Róbert. – Ez meggyőződésem. Olyan kemény igazságokat vagdalt Kádár János fejéhez, amelyeket Kádár nem bocsátott meg neki. Hisz Kádár, ha akarta, ugye, Kopácsit megmentette. Akit akart, meg tudott volna menteni. Többek között Gimest is, ha nem lett volna benne nyilvánvalóan egy Gimes-ellenes düh. És nemcsak düh volt ez, hisz Gimes olyan ember volt, akit ismerhetett Kádár annyira, hogy nem fogja be a száját.

– Az előző koncepciós perekre rátettek még egy lapáttal – összegezi Regéczy Nagy László. – Egy titkos kirakatpert csináltak. Nem hiszem, hogy volt ilyen azelőtt. Mert hiszen az előzőket a rádió nyilvános, egyenes adásban közvetítette, ezt pedig a hallatlan titkolózás, a fenyegetések, a figyelmeztetések jellemezték. Hogy ebből semmit nem szabad elárulni, még a saját következő tanácselnököm sem tudhatja meg azt a borzalmat, hogy Kádár János helyeselte... Ez valami új volt: a rossz lelkiismeret, az állandó drukk. Hát ennyire voltak erősek!

Amikor Nagy Imre és társai, valamint családtagjaik 1956. november 22-én este fél 7 körül, bízva a Kádár-kormány ígéretében, lemondtak a menedéjgrólról, s elhagyták a jugoszláv követség épületét, a szovjet alakulatok azonnal őrizetbe vették őket, s november 23-án repülőgépen Bukarestbe, majd onnan a Snagov-tó partján levő kormányzati üdülőtelepre deportálták mind-

nyájukat. Kétoldalú szovjet–magyar tárgyalások eredményeként 1957. április közepén Rajnai Sándor, a Belügyminisztérium Nyomozó Főosztályának vezetőhelyettese tartóztatta le és Budapestre szállíttatta a férfiakat. A deportált feleségek és gyermekeik semmit sem tudtak a Nagy Imre és társai elleni perről.

Bácskai Vera történész (özvegye Tánzos Gábor Györgynek, akit 1958 augusztusában tizenöt év börtönbüntetésre ítélték)

mondja el azt a dokumentumfilmben, hogyan jutott el a kivégzés híre a hozzátartozókhoz.

– Az őrség tudta, hogy mi szeretjük a zenét, ezért a rádiót, amikor zenei műsor zajlott, kirakták az ablakba. Nos, a per idején a rádiót nem rakták ki, nem is nagyon hallgatták, illetőleg ha beszéd ment, akkor lekapcsolták. Ugye, mi nem tudunk románul, de azért bizonyos dolgokat megértettünk volna. Azon a bizonyos napon a gyerekeket kiküldték a kertbe, minket az ebédelőben összegyűjtöttek, s elénk lökték a Népszabadságot. Hát az bizony tényleg borzalmas volt! Még „humánusak” is voltak, mert a felcsernőt odarendelték. Azt hiszem, Ellának kellett adni valami nyugtatót, mert Ella feltépte az ablakot, s azt üvöltötte, hogy: „Gyilkosok, gyilkosok!” Tulajdonképpen már amikor a kihallgatási jegyzőkönyveket olvashattam és a filmeket nézhettem, akkor döbbsentem rá, hogy a perről Gyuri nagyon keveset be-

A DOKUMENTUMFILM ALKOTÓI:

Szerkesztő szakértő:

dr. Szabó Csaba és Hanák Gábor

Forgatókönyv: dr. Szabó Csaba

Operatőr: Lovasi Zoltán és Sibalin

György

Rendező: Nagy Kata

Producer: Móczán Péter

Forrás:

Állambiztonsági Szolgálatok
Történeli Levéltára

Magyar Országos Levéltár
Országos Széchényi Könyvtár

Történeli Interjúk Tára

Archív felvételek:

Nagy Imre és társai újratemetése,
1989. június 16. A Fekete Doboz
felvételei

Nagy Imre és társai bűnügye,
propagandafilm, 1958

A film gyártója és jogtulajdonosa:

EPS Produkciós Iroda

Losonczy Géza (1917-1957) Nagy Imre munkatársa az eljárás idején a börtönben életét vesztette

49

50

51

Bácskai Vera történész
Tánczos Gábor György önéletrajva

52

54

53

1. Újratemetés, Hősök tere, 1989
2. Vizsgálati dossziék
3. Nagy Imre a bíróság előtt
4. A per megkezdődik
5. Donáth Ferenc
6. Vásárhelyi Miklós
7. Jánosi Ferenc
8. Tildy Zoltán
9. Kopácsi Sándor
10. Maléter Pál
11. Gimes Miklós
12. Zinner Tibor történész, 2010
13. Pesti utcakép a propagandafilmből
14. A tévések koszorúznak 1989-ben, Déri János
15. Házkutatás Nagy Imre lakásán
16. és 18. Utcarészletek, 56
17. Dr. Szilágyi József (1917-1958)
19. A börtönudvar
20. A tárgyalóterem a börtönudvar felé nézett
21. Vida Ferenc, a bíróság elnöke az egyik ülnökkel
22. Bohó Róbert tanúként, 1958
23. Bohó Róbert és

- Regéczy-Nagy László visszaemlékezik, 2010
24. A vádlottak és az örök
25. Regéczy-Nagy László a dokumentumfilmben, 2010
26. ...és Bohó Róbert
27. A bírósági pulpituson
28. Regéczy-Nagy 58-ban a bíróság előtt
29. Az ör Nagy Imrét kíséri
30. Donáth Ferencet szintén
31. Zárka, két személyre
32. Maléter Pál a bíróság előtt
33. Jegyzőkönyvírás, 58
34. és 35. A bíróságon Vida uralta a terepet
36. „Nagy Imre, Donáth, Gimes... Maléter hátrébb ült egy sorral”
37. Nagy Imre a tárgyaláson vitatkozik
38. Fazekas György tanú, akinek a vallomását meghamisították
39. Nagy Imre az

- ítélethirdetéskor
40. Rajnai Sándor BM vezérőrnagy tisztí lapjából
41. Rajnai alezredeként irányította a pert
42. A Nagy Imre-per vádlottjai ítélethirdetéskor
43. A Snagov-tó mellett a kormányzati üdülő
44. és 45. A kivégzés jegyzőkönyve, aláírásokkal
46. Fónay Jenő a Kozma utcai börtönben...
47. és a siralomház udvarán a bitófák helyét mutatja, 2010
48. Tánczos Gábor György, tizenöt évre ítélték
49. Losonczy Géza 57-ben a börtönben meghalt
50. Snagov...
51. A siralomház udvara ma
52. Bácskai Vera történész (deportált családtag)
53. „Elénk lökték a Népszabadságot”
54. A deportáltak szálláshelye

szélt. De nemcsak Gyuri nekem, hanem ha együtt voltunk a többi börtönbeli sem. Humoros dolgok előkerültek, még Snagovból is az ember ezeket idézte fel, de a perről nem esett szó. Én a perről csak annyit tudtam igazából – addig, ameddig nem volt alkalmam belenézni a dolgokba –, amennyit Gyuri elmondott... Losonczy vallomását azonban elmondta. (Losonczy Géza Nagy Imre munkatársa volt, s az eljárás idején, 1957-ben a börtönben életét vesztette.) Tulajdonképpen a perről magáról nem emlékszem, hogy szó esett volna. És azt hiszem, hogy nem véletlenül nem beszéltek a perről.

Nagy Imre utolsó mondatai az ítélethirdetés után, 1958. június 15-én: „Engedje meg, mélyen tisztelt Bírósági Tanács, hogy pár szóval indokoljam meg a kegyelmi kéressel kapcsolatos álláspontomat. A halálos ítéletet, amelyet rám a mélyen tisztelt Bírósági Tanács kirótt, én a magam részéről igazságtalannak tartom. Indokolását nem tartom megalapozottnak, és ezért a magam részéről, bár tudom azt, hogy fellebbezésnek helye nincs, elfogadni nem tudom. Egyetlen vigaszom ebben a helyzetemben az, az a meggyőződésem, hogy előbb vagy utóbb a magyar nép és a nemzetközi munkásosztály majd felment azok alól a súlyos vádak alól, amelyeknek súlyát most nekem kell viselnem, amelynek következményeként nekem életemet kell áldoznom, de amelyet nekem vállalnom kell. Úgy érzem, eljön az idő, amikor ezekben a kérdésekben, nyugodtabb légkörben, világosabb látókörrrel, a tények jobb ismerete alapján igazságot lehet szolgáltatni az én ügyemben is. Úgy érzem, súlyos tévedés, bírósági tévedés áldozata vagyok. Kegyelmet nem kérek!”

Összeállította: Sággy Ildikó

SZERENCSES KÁROLY

Az ítélet csak halál lehetett

A Nagy Imre-per margójára

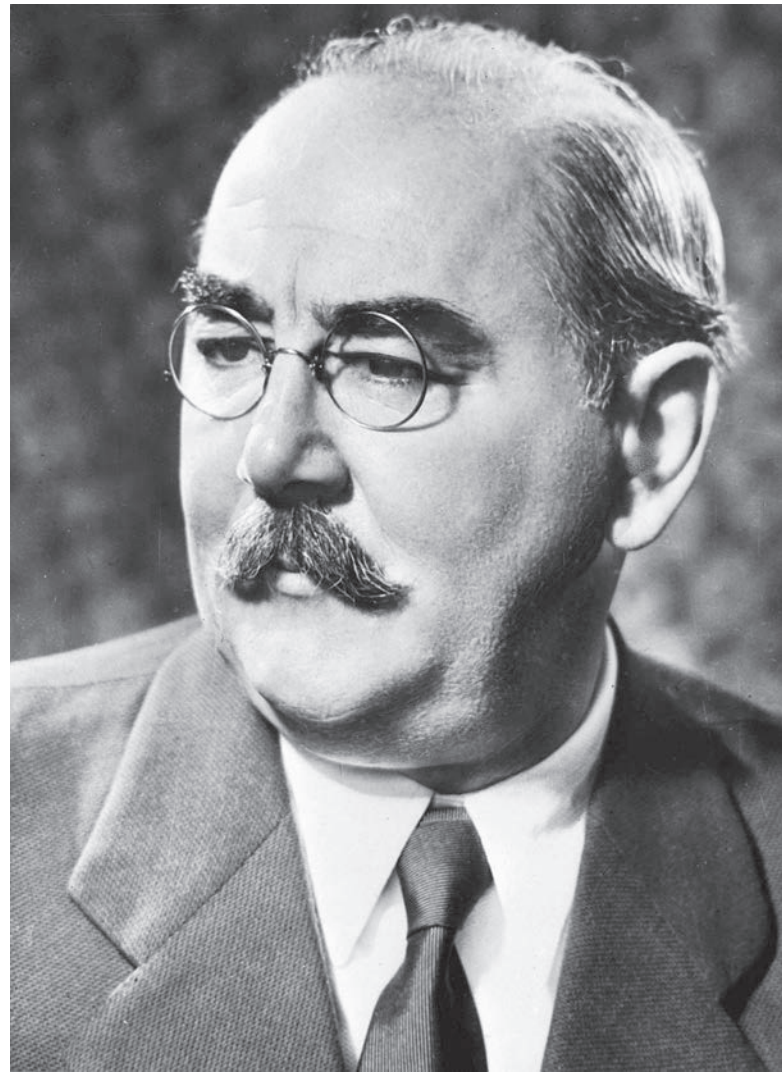
Vajon milyen történelmet, népleket és bonyolult viszonyokat tükröz egy nemzet életében, ha bő száz év alatt hat miniszterelnökét végzik ki, s közöttük nem is szerepel az, akit azelőtt akasztanak fel, hogy betöltené a tisztséget? S főleg, ha ehhez hozzávesszük, hogy volt, akit meggyilkoltak, más öngyilkosságot követett el, és számosan emigrációban, távol hazájuktól hunytak el. Az államfővel sem volt sokkal jobb a helyzet. Egy király, három kormányzó és egy köztársasági elnök száműzetésben hunyt el, másik két köztársasági elnök megjárta a börtönt.

E megannyi különleges történet között is az egyik legtanulságosabb az utolsó, kivégzett, magyar miniszterelnök sorsa. Időben közelebb is van, s főleg, mert a mai demokráciánkat megalapozó, a történelmi múltból közvetlen legitimitást biztosító eseménnyel, az 1956-os forradalommal és szabadságharccal áll szoros összefüggésben. Annak minden ellentmondásosságával együtt, amelyek aztán visszaköszöttek az 1989–1990-es rendszerváltoztatás idején. Az ellentmondás alapja, hogy a világtörténelem egyetlen, de mindenképpen legnagyobb jelentőségű, antikommunista forradalmának élén egy kommunista miniszterelnököt találunk.

Tudjuk, hogy a forradalom valódi vezetője nem Nagy Imre volt – ilyen vezér nem is létezett –, de kétségtelen, hogy képes volt magáévá tenni a nemzet elsőprős többségének akaratát, felülírva, lazítva, sőt, tépve ezzel egész politikai múltját, szövevényes szellemi-ideológiai béklyóit. Képes volt a nemzet érdekeit elé helyezni a megkérdőjelezhetetlen, szovjet, birodalmi akaratnak is. Ezt jelképezi a többpártrendszer visszaállítás, a Varsói Szerződés elhagyása és a semlegesség kikiáltása. Nagy Imrét mégis inkább a pere és a mártírhála helyezte szimbolikusan a forradalom élére, az ő életútjának is más távlatot adott ez a halál. Mindez annál is érdekesebb, mert a Nagy Imre-kormány a forradalom alatt egyetlen pillanatra sem volt a hatalom birtokában. A hatalmat a felkelők, a forradalmi bizottságok, a munkástanácsok, másrészt a szovjet megszállók gyakorolták. Az első, szovjet intervenció október 24-én még Nagy Imre kormánya mellett, a második november 4-én már ellene irányult.

Ami közben történt, az a forradalom egyik, legreménytelibb eredménye: a kormány magáévá tette a nemzet akaratát. Méltányos engedékenységnek is nevezhetjük ezt a kommunista Nagy Imre részéről. Annál is értékesebb ez, mert hasonló tettet élvonalbeli kommunistától sehol nem tapasztaltunk. Prágában vagy Gdańskban 1968-ban és 1980-ban egészen másról volt szó. Hogy ez a „méltányos engedékenység” hasonlítható-e a kommunisták 1989-es rendszerváltásban betöltött szerepéhez, az kétséges és egyben elgondolkodtató.

Nagy Imre – kései utódaival ellentétben – ideológiailag nem cserélte le a kommunista mivoltát, gyakorlatilag azonban azzal, hogy elfogadta a demokrácia, a nemzeti függetlenség és a semlegesség elvét, mégis megtagadta a kommunista tanokat. Ez teszi ellentmondássá az ő perét, halálra ítéletét, mártírhálát és az utókor tétováságát is. Kivégzése egyértelműen Kádár János lelkén szárad, aki a forradalom alatt elvtársa, tettestársa és vetélytársa is volt. De nemcsak a forradalom alatt, hanem 1945-től a totális hatalom megszerzéséért és megtartásáért folytatott politikai harcokban is. Elvtársak voltak, vagyis meggyőződéses

tagjai a kommunista bünszövetkezetnek. Tettestársak: a felelősségük a magyar demokráciakísérlet elfojtásában, a sztálinista diktatúra megteremtésében azonos. Mindketten a legszűkebb párt- és állami vezetési tagjai a legvéresebb terror idején is.

Vetélytársak is: rivalizálásuk jól követhető a pártvezetés „magyar nemzetiségű” csoportjának helyeiért, a pozíciókért. Harmadik, hasonló ambíciójú és helyzetű társuk Rajk László volt. Nagyot védte „moszkovita” volta, ottani kapcsolata, amelyek között természetesen voltak a szovjet, politikai rendőrség felé ágazó szálak is. Így elkerülte a kivégzést (Rajkkal ellentétben), a börtönbüntetést (Kádárral szemben), sőt, egészen a miniszterelnökségig emelkedett 1953-ban. Ez nem volt súlytalan pozíció: Nagy Imre nevéhez a „szocializmus építésének új szakasza” fűződik, az emberarcú szocializmus első, félszeg kísérlete, amely el is bukott, mint minden más hasonló kísérlet, mert a rendszeren belül mozgott. A kísérlettel bukott maga Nagy Imre is, de már a bukásban is volt némi eredetiség. Az „önkritika” megtagadása, s főleg a kitzasztatás után írásaiiban az „eretnek” gondolatok megjelenése figyelemre méltó.

Nagy Imre a Rákosi-rendszert a kisebbség erőszakos uralmának, személyi diktatúrának nevezi. Az út, amelyet ajánl, azonban továbbra is a rendszeren belül marad. Azt mondja: „Nekünk a tömegek olyan kritikájára van szükségünk, amely megerősíti ezt a hatalmat.” A fő vita Rákosi és Nagy között valójában a hatalom megtartásának esz-közéről szól. Nagy 1955-ben hisz a tömegtámogatásban, Rákosi továbbra is csak a terrorban. De Nagy Imre tovább is lép: már a forradalom előtt leírja, hogy a katonai-politikai tömböket fel kell számolni, s a moszkvai, birodalmi logikát fel kell váltani a szocialista országok egyenjogúságával.

A forradalom előestéjén széles tömegek hittek Nagy Imrében. Főként azért, mert rövid kormányzása kézzel fogható eredményekkel járt. Enyhített a terroron, javított az életlehetőségeken, próbálta csökkenteni a kommunista rendszer látványos irracionálisait. Moszkva ezért helyezte újra a miniszterelnöki székbe október 24-én. Hogy kezelje a helyzetet. A forradalom első napjaiban Nagy Imre nem érzekelte a néphangulatot. Első megszólalása a Kossuth téren jó példa erre. Bizonytalanságai után azonban Nagy a népakarat elsőprő erejét követve tovább ment a korábbi határokon. Magáévá tette a nemzeti demokrácia alapelveit, köztük a semlegességet. Tette ezt Kádár János és a kormány kétes őszinteségű egyetértésével.

Mindez azonban túllépte a birodalom központjának tűrőképességét. Szétfeszítette az 1947-ben kialakult status quót is. Megrémítette Moszkvát és Washington-t is. London, Párizs és Tel-Aviv háborúra használta fel a szuperhatalmak pillanatnyi bénultságát. Itthon is fogyott a levegő, Nagy Imre sokaknak csak a bukott rendszer örököse volt.

A vetélytársak közül végül Moszkva Kádár-ra tett. Rákosi és Gerő után ez engedmény volt. A forradalommal azonosuló Nagy Imréhez képest visszalépés. Kádár asszisztált a forradalom vérbe fojtásához, restaurálta a kommunista diktatúrát, felakasztatott háromszáz embert, s perbe fogta Nagy Imrét is. Az utóbbira csak 1958-ban kerülhetett sor, de a per kimenetele nem volt kétséges. Az ítélet csak halál lehetett. A

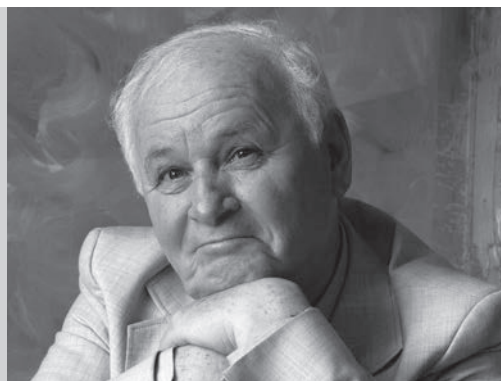
vádak között szerepelt a hazaárulás is. Mivel Nagy nem ismerte el Kádár János ellenkormányát, uszítással, fasiszta terrorral, szovjetellenességgel és a politikai kibontakozás akadályozásával is vádolták. Nagy Imrének a zárt tárgyaláson és még inkább az ezt megelőző „nyomozati szakaszban” meg kellett tapasztalnia – vádlottként –, hogyan is készül egy kommunista, koncepció-s ítélet. Ahol a nyomozók, a vádlók, a bírák és az áldozatok is kommunisták. Valódi, jogi védelemre nem volt mód. A bíróság a kádári kommunista párt (MSZMP) tagjaiból állt. Kilatástalan helyzetét Nagy Imre is belátta.

Vádlott-társai közül volt, aki a per során sem hitte, hogy elítélhetik, mások menteni igyekeztek bőrukot, leginkább Nagy Imre kárára. Volt, aki sírógörcsöt kapott, felidézve a szovjet katonák halálát, egyikük megmásította eredeti vallomását, s bünyösnek vallotta magát, más a szocializmus és a párt ügye iránti végső elkötelezettségét hangsúlyozta. Nekik – a túlélőknek – mindvégig az maradt az érdekük, hogy a széles nyilvánosság-hoz ne jussanak el a per jegyzőkönyvei vagy a tárgyalásról készült filmfelvételek. Amit a nagyközönség ismerhet – például a Terror Házából –, az egy erősen megvágott, a kádári propagandát szolgáló összeállítás. De a teljes tárgyalást rögzítő felvétel létezik.

Nagy Imre és társainak kivégzése – együtt százak mártírú-mával, tízezrek meghurcolásával – a forradalom szimbólumává vált. Tündöklő felszabadulásnak és gyászának egyaránt. Így joggal okozott lelki, szellemi és politikai igazságtételt a mártírok eltemetése 1989-ben. De a kádári, skizofrén rendszer negatív hatásait még a mai generációk is nyögik. Ennek egyik fontos eleme, hogy 1989–1990-ben a büntetőjogi, sőt, a politikai felelősségre vonás is elmaradt. Nagy Imre mártírhalála szép helyet ad számára a magyar történelemben, de azt már egyre kevesebben érzik – Corvin köziek, Széna tériek –, hogy milyen különös csengéssel verődnek vissza a még ma is sebzett város szürke falairól a sztálinista Révai szavai: Nagy Imre „a moszkvai gránitról lepattant szilánk”.

(2016. októberében)

KISS DÉNES VELÜNK VAGY ELLENÜNK

Dönts el magyar, mondd ki a szót!
Itt visszalépni nem lehet!
Az ifjúság acél-szíve
a forróságtól megreped! –
Dönts el magyar, dönts el diák,
és fonjuk láncá a kezünk!
Dönts el, ki élts itt e honban
velünk jössz-e? Vagy ellenünk?

Ébredj magyar! Ma aludni
gyalázat! Vakondok-szerep!
Jöjj el közénk égő szívvel
s emeld fel büszkén a fejed!
Birka fejjel gyávák járnak!
Napba-néző a mi szemünk!
Ne várj tovább! Ma határozz!
Velünk jössz-e? Vagy ellenünk?

Felgyújtottuk a szíveinket,
szemünkben villámfény lobog,
hozzátok szólunk fásult falvak,
ébredő magyar városok!
Mi lettünk ma a vérkeringés,
új indulókat ver szívünk.
Tudni akarjuk, még ma! Tudni!
Ki van velünk és ellenünk?

Utódai a mártíroknak –
mi döntünk el a holnapunk!
Bitófák nőnek virágok közt,
ha nem merünk, ha hallgatunk! –
Kiegetik a lelkeinket,
férgék marják az életünk!
Holnap késő már! Ma kiáltson:
Ki van velünk és ellenünk!

„A vers 1956. október 20-dika és 22-dike között íródott ceruzával, olyan gyorsan, ahogy harminckét sort le lehet írni. Soha nem változtattam egy betűt sem. Többször fölolvastam a főiskola diákokthonában, majd egy honleány karon fogott és az irodában lediktáltam neki a mások által olvashatatlan kézírás. Eztán már csak a Pécsi Egyetem című lap első oldalán talákoztam vele. A lap 1956. október 24-én reggel jelent meg. Klencz Tibor joghallgatóval, aki azokban a napokban *huszonhétszer* elszavalta – ez volt az első rendű vád ellene – a börtönben ismerkedtem meg. Őt emiatt kizárták az egyetemről is, de évek múlva visszavették. Ahogy engem is kizártak az ország valamennyi egyeteméről és főiskolájáról, de többszöri kérvényezés ellenére, se vettek vissza. Ez a kizárás máig érvényes. Két börtönben időztem hónapokat, majd fél évre Kistarcsára internáltak.”

(Kiss Dénes, 2009 októberében *)

* Kiss Dénes (1936–2013) József Attila-díjas és Babérkoszorú díjas költő, író, műfordító, aki 2008-tól 2013-ig volt a Magyar Írók Egyesületének elnöke, a fenti '56-os versét a hozzá fűződő történettel együtt, a Lyukasóra 2009. évi, októberi számába adta le közlésre.

REJT/JEL/KÉPEK '56 – A FORRADALOM TITKOS MŰVÉSZETE

címmel nyílt új kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban az 1956-os forradalom 60. évfordulója tiszteletére.

A nagyszabású esemény kurátora, Gál Vilmos főmuzeológus írásos tárlatvezetése kíséri most végig a múzeum termein lapunk olvasóit, hogy aztán majd személyesen is felkeressék a fővárosban a patinás épületet.

GÁL VILMOS

ELTITKOLT MŰVEK '56-BÓL

A Magyar Nemzeti Múzeum új időszaki kiállítása reményeink szerint mérföldkő az 1956-ot bemutató emlékeztárak hosszú sorában. Mérföldkő, mert '56 képzőművészete eddig nem, vagy csak részben került bemutatásra múzeumi keretek között. Mérföldkő, mert 1956 képi világa ilyen hatalmas méretekben, ilyen installációs keretek között a múzeum történeti-tárgyi emlékei közé ágyazottan még soha nem volt megtapasztalható.

A kiállítás egy néhány évvel ezelőtt megvásárolt, kifejezetten 1956-ra vonatkozó tematikájú gyűjtemény bemutatására épül. A nagyjából *négyszáz darabos kollekción* mintegy százhetven grafikát, plakátot, akvarellt és olajfestményt válogattunk ki, s ez a hatalmas, reprezentatív együttes adja a tárlat gerincét. *Sümei György*, a téma avatott kutatója segítségével továbbléptünk saját anyagunk bemutatásának vágyán, a hazai és a külföldi közgyűjtemények, magángyűjtők, valamint számos művész, illetve örökös magángyűjteményéből kölcsönözve próbáltuk még teljesebbé tenni az 1956 képzőművészetét reprezentáló kollekción. Sümei György, aki valójában kutatásai és publikációi nyomán megalkotta 1956 virtuális képtárát (amelybe mintegy ezeröttszáz művet sorol), talán megnyugvást érezhet, hiszen ilyen keretek között, ennyi '56-os alkotás még soha nem szerepelt egymás mellett.

A tárlat a József Nádor Termekben, mintegy 700 m²-en, *öt teremben* kapott helyet. A kurátori koncepció szerint természetesen a kronologikus ív, illetve a jelentősebb csomópontok figyelembevételével csoportosítottuk az alkotásokat, miközben teret engedünk a képeknek mintegy keret adó gazdag, szuggesztív installációnak, amely szimbólumrendszerében egyrészt meg kívánta tartani a hagyományosnak mondható '56-os elemeket, ám néhány új ötletet is beemelt a kiállítás révén a köztudatba. (Így például az első terem ég felé nyúló létrái a több grafikán és fényképen is látható létrákra utalnak, amelyek a Sztálin-szobor talapzatához voltak állítva. A harmadik terem bejáratának és kijáratának kulcslyukai pedig a megtorlás szemektől elzárt, kegyetlen világába engednek bepillantást.) A falak színeivel, az installációs eszközök formavilágával, sőt, esetenként anyagával ugyancsak figyelemre méltó módon „játszott” a látványtervező, a fiatal, éles szemű, a kurátori koncepciót nagyon empatikusan fogadó *Pintér Réka*. Ezúton is köszönet illeti, hogy a magyar történelem eme fájdalmas, ám egyben felemelő, világtörténelmi epizódját a maga modern, fiatalos eszközeivel volt képes a látogatók számára plasztikussá, tapinthatóvá, már-már megfoghatóvá tenni.

Mindemellett a kiállítás alapkonceptiójában még egy fontos, megkezdhetetlen igény szerepelt: 1956 képeit a múzeum történeti-tárgyi anyagával együtt, azzal kontextusba helyezve kellett bemutatnunk, hiszen a Nemzeti Múzeum nem képtár, nem galéria, hanem történeti múzeum.

A kiállítás *első termében*, a Kodály Zoltán által komponált, s először a Nemzeti Múzeum lépcsőjén 1956. szeptember 6-án előadott műve, a Nemzeti Dal hangjai csendülnek fel, s maga az esemény is látható a híradó képsorain. Mivel e szimbolikus esemény helyszíne a Nemzeti Múzeum volt, ez a tény különösen érdekessé teszi számunkra.

Az első teremben haladva a forradalom első óráinak tüntetései eleve-
nednek meg grafikákon és fényképeken. A kurátori szempontok egyi-
ke szerint ugyanis megpróbáltunk néhány jelentős eseményt ábrázoló
művészeti alkotáshoz olyan, korabeli fényképeket társítani, amelyek
szinte ugyanabból a beállításból vették fel az eseményt és a helyszínt.
Fényképtári kollégáinknak köszönhetően ez a vállalkozás a várakozá-
sok feletti sikerrel járt, egészen elképesztő néhány esetben a rajzok és a
fényképek hasonlósága, pedig a rajz és a fénykép alkotója egy kivételtől
eltekintve nem egyezik.

Ugyanitt nagy teret szentelünk a Sztálin-szobor ledöntését ábrázoló
műveknek. Mind a rajzok és a festmények, mind a fényképek sokat-
mondók, ám a legerősebb elem mégis a kockakövekre helyezett kéz-
fej, a szobor legnagyobb, egyben maradt darabja, múzeumunk egyik
legfontosabb 20. századi, tárgyi emléke. A szobordöntésről több mű-
vész is megemlékezett műveiben. Borsos Miklós, a neves szobrász a
helyszínen készített vázlatokat. Rajzainak érdekessége, hogy azokat
még családja sem ismerte, csak halála után, irathagyatéka rendezése
közben kerültek elő. '56-os vázlatait értelemszerűen nem mutogathatta
fünek-fának: ha az életével nem is, de a szabadságával, illetve az eg-
zisztenciájával játszott volna, ha nyilvánosságra hozza azokat, főként a
Kádár-korszak első éveiben.

Egyébiránt a legtöbb művész hasonlóan titkolta, rejtette '56-ban ké-
szített képeit, de természetesen a forradalomról készült későbbi refle-
xiók is rejtve maradtak, vagy más címmel, más történelmi eseményhez
kapcsolódva merték csak bemutatni a művészek. Ezekről a későbbi ké-
pekről csak sejteni lehetett, hogy 1956 ihlette őket. Nem véletlen tehát
a kiállítás furcsa címe, amely az előbb elmondottakra utal, a titkolásra,
az elrejtésre, illetve a dekódolásra.

Az első teremben Baranyai András, illetve Marosán Gyula megren-
dítő képei már a Kossuth téri vérengzést idézik, s itt tűnnek fel András
Tibor grafikái és festményei is, aki a várost járva valódi hadifestőként
dokumentálta az eseményeket. András Tiborról készült különben az
egyik (ha nem a legfontosabb) fénykép, amely képzőművészt örökített
meg munka közben az 1956-os, pesti utcán. A képet egy svéd fotóripor-
ter, Anders Engman készítette, maga sem tudva, kit kapott lencsevégre.
A rejtélyre kiállításunk megnyitóján derült fény, amikor az András Ti-
bor-képek kölcsönadói, a művész gyermekei megdöbbenve ismertek rá
a fogadófalon óriás fotón üldögélő apjukra.

Ilyen hozadéka is van a kiállításnak, no és persze olyan is, amint
ismeretlen, a forradalmat megélt-átélt honfitársaink egy-egy emlékkal
állítanak be a Nemzeti Múzeumba, amelyek családjuk forradalomhoz
kapcsolódó történetére emlékeztetik őket, s ajánlják fel azokat gyű-
jteményeink számára. És olyan hozadéka is van a kiállításnak, hogy
újabb és újabb rejtett képek bukkannak elő művészek hagyatékából,
amelyeket mi jó szívvel próbálunk beilleszteni koncepciónkba. Így éli
egy modern (?), időszaki kiállítás a mindennapjait.

A kiállítás *második termében* állítottuk ki az egyik legjelentősebb

1. Pázmány István: Parlament (3.), 1956
2. Dávid Kiss Mária: Félelem (Angst), 1959
3. Veress Pál: Maléter, 1956
4. Nagy Éva: Arcok a lágerben (10.), 1959
5. Baranyay András: 1956/3. (Halottak a Kossuth téri vérengzést követően)
6. Marosán Gyula: Az első zsákmányolt orosz tank, 1957

'56-os témájú, külföldi alkotást, amelyet kisebb kutatómunka után sikerült „becserkészünk” és kölcsönkérnünk Nizzából. Marc Chagall *Mère et enfant* (Anya gyermekével) című litográfiájáról van szó, amelyet Oskar Kokoschka és lengyel alkotók művei vesznek körbe.

Chagall művével szemközt egy huszonhat darabból álló, nagyszerű sorozatban gyönyörködhetnek az érdeklődők. Amberg József, a neves grafikus művei ezek, amelyeket András Tiborhoz hasonlóan az utcán (a Józsefváros utcáin) készített. Pontosabban az utcán grafikai vázlatokat, illetve egészen fényképszerű ceruzarajzokat alkotott, amelyeket felhasználva otthonában csodás színvilágú akvarelleket hozott létre. Mindösszesen hetvenhét képet alkotott, s ezeknek történeti értéke is jelentős, hiszen mind a helyszíneket, mind az időpontokat rögzítette művein.

Továbbhaladva a terem vége felé a nézők „áthaladhatnak” az andai hídon, át a szögesdrótok között, egyenesen Ausztriába érkezve, ama képek közé, amelyek már a menekülttáborokban, az emigrálni kényszerült művészek keze nyomán készültek. E képek mind a menekülés drámai óráit, mind a táborok lakóinak szomorú mindennapjait tárják elénk. Nagy Éva akvarelleji és Marosán Gyula grafikai önmagukért beszélnek.

A *harmadik, fekete terembe*, a megtorlás és a hazugság termébe egy jókora kulcslyukon át jutunk. Itt láthatjuk Görgényi István két alkotását, az *Ítéletet* és a *Kivégzést*, amelyek alig-alig reprezentálják a tatabányai művész jelentős, 1956-os témájú sorozatát. Görgényi alkotásainak érdekessége, hogy a festő a levert forradalomról szóló műveinek néhány darabját, a képek elkészülte után, tájképek alá rejtette, így tüntetve el a hatalom szeme elől. Minderre csupán 2005 után derült fény, amikor hatalmas gyűjteménye egy magángyűjtő birtokába került, aki restaurálni kezdte az életművet.

E teremben kettéválik a narráció. A bejárat felőli oldalon a megtorlást leleplezni szándékozó képek kaptak helyet, többnyire külföldön alkotó magyarok reflexiói a kádári megtorlás első éveiről. A kijárat felőli oldalon viszont olyan, már régebb óta a múzeum tulajdonában levő, ugyancsak sosem (vagy alig) bemutatott képek kerültek fel a fekete falakra, amelyeket a Kádár-rendszert kiszolgáló, a forradalmat ellenforradalmi színben feltüntető művészek szignóztak. Így többek közt Ék Sándor, Váli Zoltán és Szilágyi Jolán (Szamuely Tibor felesége) grafikáinak sötét, többnyire hazug, vagy féligazságokkal dolgozó kontúrjain keresztül tekinthetünk be a *másik oldal* gondolatvilágába.

A *negyedik terem* elején a Kádár-címer születésének lehetünk tanúi: 1957 tavaszán Légrády Sándor grafikust erőszakkal tartották fogva az állambiztonság emberei, hogy öt nap alatt új címet alkosson. Vázlatai érdekesek, hiszen több kezdeti rajzán a címerekbe beszőtte az 1956-

os évszámot is. Nem meglepő, hogy a hatalom nem ama terveket válsztotta.

A terem közepén monumentalitásában és dekorációjában már-már ironikus enteriőrt láthat a látogató: egy ferde sakkasztalán Kádár János eredeti íróasztalát és néhány, egyéb bútort állítottuk ki, amelyek egykor a pártfőttkár dolgozószobájának tartozékai voltak. A ferde sakkasztala szimbólum: egyrészt Kádár labilis hatalmi helyzetére utal, amikor a magyar társadalom ellenállása, a párttagság elvárásai és a szovjet vezetés figyelő tekintete előtt kell végigjárnia a partit, másrészt Kádár három szenvedélyének egyikére, a sakkozásra utal. (A másik kettő a dohányzás és a vadászat.)

E teremben néhány kisplasztikai alkotást láthatunk, többnyire kádárista nézőpontból készült, a forradalmat ellenforradalomként bemutató műveket, illetve a két legfontosabb, a kommunista hatalom által rendelt, 1956 kommunista mártírjainak emléket állító szobrának kismintáját: a Kalló Viktor által jegyzett, az egykori Köztársaság téren álló mártíremlékmű szoboralakját (1960), illetve a Kerepesi temetőben létrehozott Munkásmozgalmi Mauzóleum szoborcsoportját (Olcsai-Kiss Zoltán, 1959).

Ugyanebben a teremben, kifelé haladva Kondor Béla két, monumentális festményében gyönyörködhetünk (*A forradalom anyaga*, illetve a *Forradalom* című képekben, mindkettő 1959-ben készült.) A kijáratnál pedig tizenegy remek Szalay Lajos-grafika tárul a nézők szeme elé, a világhírű, abban az időben Argentínában alkotó művész megrendítő sorozatot készített a forradalomról és a megtorlásról. Ebben a teremben is megvalósult a megtorlás termében tudatosan felvállalt kurátori koncepció: a forradalmi és az ellenforradalmi képzőművészeti alkotásoknak mintegy szembeállításuk minden különösebb kurátori kommentár nélkül, csupán apró jelzések segítségével próbál fogódzót nyújtani a látogatók számára a befogadásban és a véleményalkotásban.

Az *utolsó terembe* lépve az 1980-as évektől a 2006-os emlékévig terjedő időszak művészi reflexióit állítottuk ki, középpontban néhány, a híres 1989-es emlékműpályázaton részt vett makettel. Ez minden idők egyik legjelentősebb, magyar művészeti pályázata volt, amely célja szerint a 301-es parcellában kívánt méltó emléket állítani a forradalom mártírjainak. A pályázatra kilencvenöt nevezés érkezett, kiállításunkon az első és a második helyezett mellett még három mű látható.

Továbbhaladva három vitrinben az emigráció által veretett 56-os emlékérem-sorozatokban gyönyörködhetnek a látogatók, míg a folyosótérmet egy óriás fotó, a Nagy Imre és társai újratemetésére feketébe öltöztetett Mücsarnok homlokzatának képe zárja, hátoldalán egy Márai-idézettel: „Ilyen nagy dolog a Szabadság?”

Szélfúttá levél

A *Szélfúttá levél* Falusi Márton költő, író első, színpadi munkája. A drámát az ifjú szerző *Mensáros László* naplója és emlékezései alapján írta. Falusi lírai dokumentumjátékát a 2016. október 14-ei ősbemutató előtt a debreceni Csokonai Színház műsorfüzete az alábbi mondatokkal ajánlotta a nagyközönség figyelmébe:

„Az '56-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulóját a Debrecenben történtek felidézésével ünnepeljük színházunkban. A debreceni események megelőzték a pestieket, itt előbb vonultak fel a Simonyi úton át a Kossuth térre. A felvonulók közül még életben vannak néhányan, őket filmbetétekben szólaltatjuk meg. A cselekmény fő vonala

Mensáros László '56-os szerepét idézi, ő volt a Forradalmi Bizottság elnöke. Óvta a társulatot a túlkapasoktól, a felesleges vérontástól, mérsékletre intett, később mégis perbe fogták és elítélték: kihallgatását és tárgyalását jegyzőkönyvek alapján dramatizáljuk. A börtönszínházi történeteket Tolnay Klári emlékezéseiből ismerjük: Mensáros a kultúrestek jeleneteit, sanzonjait, verseit börtönbeli társával, Darvas Ivánnal jelenítette meg. A színész életének fontos momentuma, hogy a börtönben gyónt az egyik börtöntársának, egy plébánosnak. Mensáros és Darvas története a 301. parcella avatása idején ér véget. Ők olvasták fel a kivégzettek neveit a Hősök terén, Budapesten.”

FALUSI MÁRTON

GONDOLATOK A SZÉLFÚTTA LEVÉL CÍMŰ DRÁMA ELÉ

Történelmi személy életéről színművet írni legalább annyira kockázatos, mint amennyire megtisztelő feladat. Az írói fantáziának szigorú határt szabnak a tények, miközben éppen a drámai helyzetek kidolgozásához nélkülözhetetlen adalékokat, a belső késztetéseket, mozgatórugókat rendszerint csak latolgatjuk. Árnyalja az összképet, hogy *Mensáros László* a közelmúlt nagy alakja; sokak számára nemcsak emberi és színészi tekintély, hanem kolléga, barát és édesapa is. Vajon könnyebb, vagy nehezebb a *valóság feltárása*, ha a kortársak személyes beszámolóira is hagyatkozhatunk? S vajon a vérbeli dráma, a *valóság égi mása* – még ha megtörtént eseményekre épül is – ragaszkodhat-e az e világi kötöttségekhez anélkül, hogy művészi szándékait csorbítaná?

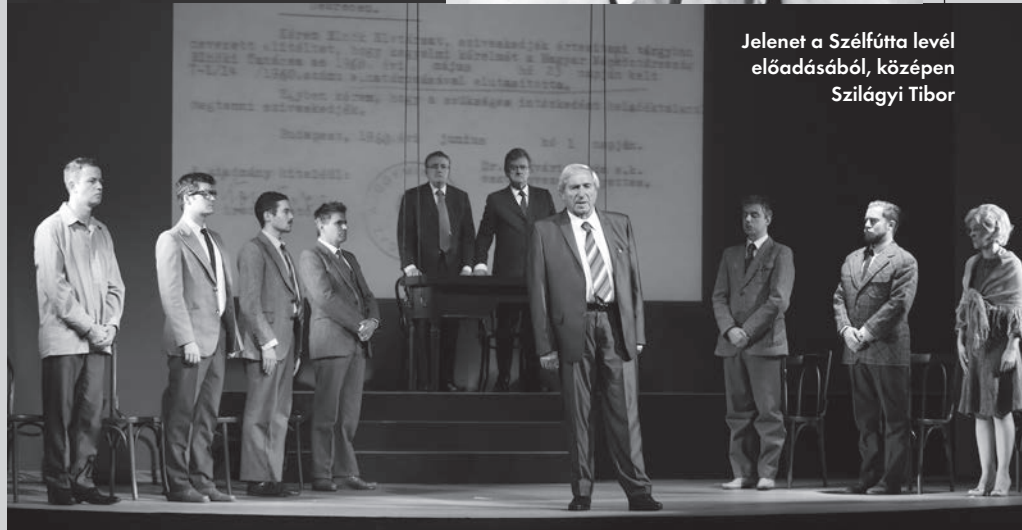
Csikos Sándor rendező már kész koncepcióval keresett meg, s kért fel a drámaírásra. Erwin Piscator színháza lebegett a szeme előtt. Piscator merész formai újításként az eredeti dokumentumokat az előadás menetébe, korának új médiumát, a mozgóképet pedig eszköztárába illesztette. Csakhogy amit a német rendező az agitációnak, a politikai meggyőzésnek rendelt alá, afféle modern misztériumjátékra is lehetőséget kínál. Nem nehéz tetten érni, amint a mai rendezés fricskát mutat: Piscator (akárcsak Brecht vagy Benjamin) az avantgárdot a kommunizmus szolgálatába állította, míg a *Szélfúttá levél* a szovjetellenes népfelkelés egyik, debreceni epizódját ábrázolja piscatori módon. Itt jegyzem meg, hogy a színpadra adaptált mű nagymértékben különbözik az eredetileg megírt változattól, az

Falusi Márton

Mensáros László,
1956

Jelenet a *Szélfúttá levél*
előadásából, középen
Szilágyi Tibor

irodalmi alpanyagtól; a „misztérium” jellege kevésbé nyomatékos avégett, hogy követhetőbbé, egységesebbé és célratörőbbé váljék. A színpad hármas tagolása – a Gondolat, a Sors és a Cselekmény színpadai – határozottan jelzi, hogy a dokumentumokra támaszkodó darab nem süpped bele a valóságosság naiv óhajtságába. A korszellem eszméi, a szabad emberi cselekvés ereje és a társadalmi meghatározottságok egyszerre lépnek fel, szagatják szét az emberi pszichét. Mégis óvakodtam attól, hogy a darab „szájbarágós” vagy kinyilatkoztatásszerű legyen. Elvégre a szereplők kitaláltak, még ha létező személyek képmásai

letéteményeseként a periratok sem hagyhatók figyelmen kívül ilyen esetben.

Mensáros drámabeli élete nem csupán egy pályafutás *rekonstrukciója*; a személyiségfejlődésről és a nemzeti önismeretről tanúskodik. Ezt a nézőpontot még csak kutatnunk sem kellett különösebben: memoárjában és interjúiban a színész maga is valódi drámai feszültségívet von élete fölé, amely az egyéni sorsot a közösségi sorsba kapcsolja. Az idős és az ifjú Mensárosnak a színpadon egyszerre jelen levő, megkettőzött karakterét nem csak az emlékezés alaphelyzete követelte ki. Mindnyájunkban folyton összecsap az egyé-

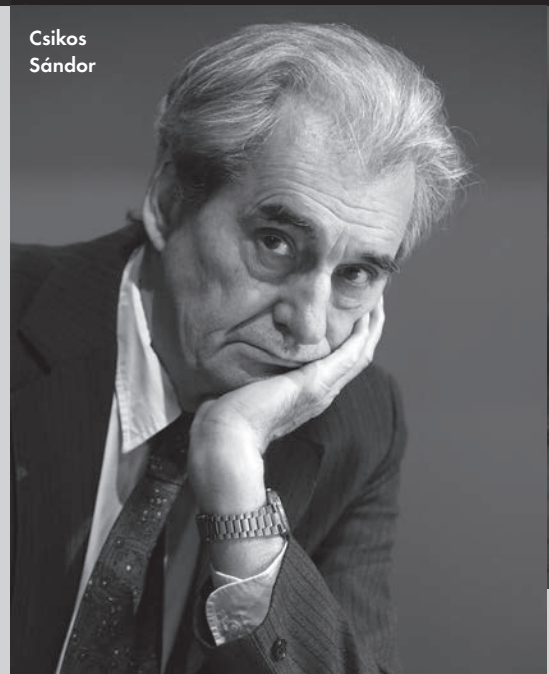
Jelenetek az előadásból, középen Kubik

is; nem sátáni, de nem is angyali figurák. Számomra ez volt a dráma *írói tétje*: Mensáros László forradalmi szerepvállalásáról és meghurcolásáról úgy kell „mesélnünk”, hogy az irodalmi mű Mensárosra nem azonos a néhai színésszel, mégsem adható a szájába olyasmi, ami a néhai színésztől idegen lett volna. Nincs szükségünk mesterkélt színpadi fogásokra az „elbizonytalanítás” kedvéért: a diktatúra mindent és mindenkit elbizonytalanított önmagában, hozzá viszonyítva – mégpedig hozzá *kellett* viszonyítani – a művészet és a hit, az egyén és a hívő közösség tagja egyaránt megalázó alkupozícióba kényszerült. Megkönnyítette a dolgomat Mensáros filozofikus, sőt önelemző lelkialkata. Naplója a pallérozott elméjű, könnyed stílusú, magyar emlékiratírók sorába emeli. Ezen kívül a szabadon és gondosan kimunkált pódiumműsorok a művek által a színész hitvallásáról is árulkodnak. Aztán kézbe vettem Ablonczy László Mensáros-kötetét, amelynek címe – „*Szélfúttá levél...*” – ez egyszer mind az előadás címe is. De a pályatársak visszaemlékezései, sőt a kulturális emlékezet megbízhatatlan, ámde hivatalos

niség, a szabad akarat a közösség és a sors adottságaival. Mensárost családi származása miatt rúgják ki a főiskoláról, édesanyját internálják. Illegális határátlépés kísérlete miatt már fiatalon megismerkedik a börtönnel. Téri Árpád igazgató a csapnivaló káderlap ellenére is befogadja Debrecenben, róla Mensáros haláláig őszinte elfogódottsággal nyilatkozott. A színész szinte belesodródik az 1956-os forradalom debreceni eseményeibe, alkatilag nem forradalmár és nem vezéregyéniség; a társulati üléseken mégis keményen fellép az erkölcsös cselekvés jegyében. Ünnepezt színészként indul ellene a hosszú büntetőeljárás, a *circus juris*, amely ugyan a jegyzőkönyvekből tisztességesnek látszik, ám forgatókönyvét elejétől végéig az elnyomó hatalom, az önkény fejleszti. Kisstíliú bosszúállók, féltékenyek és megfélemlítettek tanúskodnak hamisan a vádlott terhére. A megtorlás azonban másokat is utolér; Mensáros a börtönben találkozik Darvas Ivánnal, akivel hamarosan színjátszókört szerveznek. Tolnay Klári viszi be a megrendelt szövegek könyveket az előadásokhoz, s ő tisztítja odakint két elítélt színészpartnerének

Csikos Sándor

alsóneműjét. A vallásos neveltetésű színész fizikai szabadságától megfosztva részesülhet a hit igazi adományában. „Templom, parlament, kánpad: megannyi színpad” – írja híres

versében Illyés Gyula (*Egy mondat a zsarnokságról*). Mensáros Lászlónak mindegyik „színpadon” helyt kellett állnia: nemcsak a szellemi szférában elkülönülő Gondolat, Sors és Cselekmény színpadain, hanem a színházban, a forradalmi bizottmányében és a börtönében is. Az együvé tartozás magasztos

élményét egy titkos, börtönbeli szentgyónás alkalmával, valamint a 301-es parcella avatásán tapasztalta meg. A forradalom mártírjainak ünnepélyes újratemetése, rehabilitálása felcsillantja számára az új közösségalapítás reményét. E rítus ösképe voltaképpen a templomi *kegyelem* és a színházi *katarzis*. Gondol-

SZEREPLŐK:

A *Szélfúttá levél* 2016-os, októberi bemutatójának szereposztása a debreceni Csokonai Színházban:

Id. Mensáros László:

Szilágyi Tibor *m. v. Kossuth- és Jászai-díjas*

Ifj. Mensáros László:

Janka Barnabás

Tolnay Klári:

Kubik Anna *Kossuth- és Jászai-díjas*

Losonczy Géza, Király:

Csikos Sándor *Jászai-díjas, Érdemes Művész*

Darvas Iván, Für Lajos:

Kovács András *e. h.*

Téri Árpád, Pap:

Téri Sándor *m. v.*

Fegyőr, Claudius:

Bicskei István *m. v.*

Mensáros anyja, Titkár, Gertrúd:

Vékony Anna

Izgága:

Vranyecz Artúr

Párttitkár:

Pál Hunor

Bíró:

Miske László

Védő, Színészkirály:

Mercs Máté

Ügyész:

Diószeghy Iván *m. v.*

Nemzetőr 1. :

Tisza Lajos

Nemzetőr 2. :

Lezó Ádám

Színészkirálynő:

Monoki Fanni

Közreműködnek: az Ady Endre Gimnázium drámatagozatos diákjai.

juk csak végig, hogy az antik Hellász városállamai milyen fontos szerepet szántak a drámai sorstudat formálásának! A modern, európai állam pedig eszmeileg a keresztény liturgia, az Oltáriszentség közösségéből keletkezett. A színészóriás hitere a templomon, magyarságára az országházon kívül döbönt rá. A Cselekmény színpada csakugyan döbbenetes felismeréseket köszönhet a Sors és a Gondolat színpadának.

A tudósok úgy tartják, hogy a történelem objektív, hiszen az események csupán egyféleképpen játszódnak le, következnek be, a rá való emlékezés viszont – akár az individuumé, akár a közösségé – szubjektív, mert tényeit a (jó vagy rossz) lelkiismeret állítja össze. Ahhoz tehát, hogy történeteinket hitelesen el tudjuk mesélni, a száraz adatok ismereténél nem torpanhatunk meg. A *Szélfúttá levél* című dráma talán nem is egy kiemelkedő egyéniség életét viszi színre, inkább azzal a kérdéssel szembesít, hogy *Ezerkilencszázötvenhat*nak a lassacsán megállapodó történelmi sodrásán túl vajon létezik-e közös emlékezte. ♣

MAGYAROK ÉS FINNEK

Három nappal október 23-a előtt a Magyar Állami Operaházban, a Finn Nagykövetség rendezésében a hatvanadik évfordulóra mutatták be Csete Örs és Richly Gábor: Vuoden 1956 kasvoja ja kohtaloita – 1956-os arcok és sorsok című elegáns, kétnyelvű kötetét a Docendo kiadó gondozásában, valamint Magyarok és finnek alcímmel Csete Örs hasonnevű kiállítását. A kötet előszavában Csete Örs így ír a kétnyelvű album és a kiállítás születéséről.

CSETE ÖRS

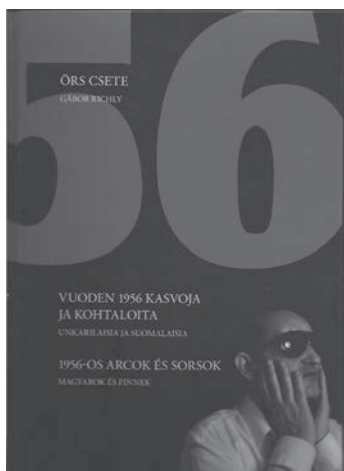
ÖTVENHATOS BARÁTAINK

Két évtizede fotózom az egykori, ötvenhatos budapesti fegyverese- ket, s amíg fotózok, beszélgetek velük, s fotóalanyaim életút- ját is rögzítem. Munkám során kapcsolatba kerültem olyan külföldiekkel is, akik a saját or- szárukban segítettek a magyar forradalom, illetve a menekül- tek ügyét. Az *Ötvenhatos bará- taink* projekt keretében először lengyeleket és olaszokat örö- kítettem meg, majd 2015-ben Finnországba is eljutottam. A fotózások alatt Richly Gábor történész közreműködésével sikerült egy- egy gesztust, történetet is felidézniük a segítség, a barátság és a szo- lidaritás változatos formáiból. Volt, aki szimpátiatüntetést szervezett, volt, aki a Magyar Vöröskereszt számára gyűjtött pénzt, papírt vagy rongyot. Mások vért adtak, vagy kötszert készítettek a sebesülteknek. Voltak, akik verset szavaltak, s voltak, akik verset írtak. Még egy finn opera is született, amelyet a magyar forradalom ihletett. Magyarokat és finneket ábrázoló fotóimból 2015. október 23-án kiállítás nyílt a helsinki Magyar Kulturális és Tudományos Központban. A kiállítási anyagot ezután több finn városban is bemutatjuk. Az ötvenhatos fegy- vereseket és külföldi ötvenhatos barátainkat bemutató portrészorozatom a forradalom 60. évfordulóján Budapesten lesz kiállítva (*a fent jelzett kiállítás – a szerk.*).

A kötet tizennégy magyarországi és tizennégy finnországi interjú során született portrét és történetet tartalmaz. Kétnyelvű kiadványról lévén szó, ez 56 történetet jelent. A könyvvel az egykori fegyveresek, a megtorlás áldozatai és a finn barátaink előtt kívánunk tisztelni. Valamennyi magyar és finn előtt, akik a forradalom oldalán álltak: azok előtt is, akikhez nem juthattam el, illetve akik már nincsenek közöttünk. A még közöttünk élő hétköznapi szereplőkön keresztül megmutatkozik, hogy bár a forradalom ügye elbukott, számos országban mégis cselek- vések sora indult meg a forradalom és a menekültek megsegítésére. Ez kétségtelenül egy apró, de lényeges csavarja volt annak a világméretű folyamatnak, amelynek következtében a szocializmusnak nevezett em- beri kísérlet végül elbukott.

Köszönet illeti magyar és finn interjúalanyaimat a bizalmukért.

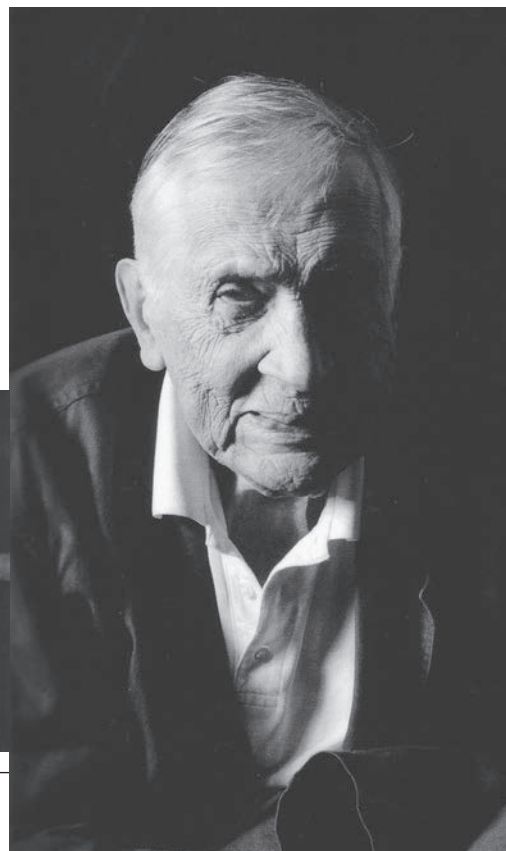
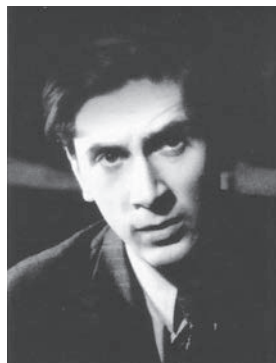
(Részletek az interjúkból)

Einojuhani RAUTAVAARA

1928-ban született Helsinkiben. Az egyik legjelentősebb kortárs, finn zeneszerző, a Sibelius Akadémia nyugalmazott professzora. A magyar forradalom hatására kezdte el komponálni *Bánya* című operáját 1957-ben. Munkásságát számos kintutetéssel ismerték el, többek között a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjével. 2016-ban hunyt el.

– Az opera komponálása idején, 1957-ben a Finn Nemzeti Opera pályázatot hirdetett, s elhatároztam, hogy benevezek. A zürichi opera- házban véletlenül néhány magyarral találkoztam a szünetben, akikkel beszélgetni kezdtünk. Elmesélték, mi történt az előző évben, s ez adta az ötletet ehhez az operához. De éppen akkor különösen feszült volt a finn–szovjet viszony. A Szovjetunió ismét nyomást gyakorolt Finnor- szágra, s a politikai helyzet veszélyesnek tűnt. Az operaház vezetősége megijedt, hogy kellemetlen következményei lehetnek, ha ilyen művet mutatnak be, ezért nem nyerhetett a pályázaton, csak valamilyen kü- löndíjat kapott. Politikai okokból kellett félretenni. Az opera televíziós változata 1963-ban készült el. 2011-ben volt a zenekari bemutatója, amelyről lemezfelvétel is készült. Különlegesen jó lemezt készítettek belőle. Tehát operaként még nem került bemu- tatásra a *Bánya*. Nagy öröm számomra, hogy Budapesten bemutatják a Magyar Állami Opera- házban, elvégre ott van ennek a legmegfelelőbb helye, nem máshol (*a hatvanadik évfordulóra mutatta be az Operaház – a szerk.*).

195
2016A MAGYAR
SZABADSÁG
ÉVE

Annikki FABERT

1932-ben született Helsinkiben, középiskolai angol- és franciatanár. 1956-ban a Finn Rádió magyar tolmácsa volt, a Szabad Kossuth Rádió híreit fordította finre, emellett szolidaritási gyűjtésekben is részt vett. A forradalom után a budapesti Finn Nagykövetségen dolgozott, így 1957 óta rendszeresen jár Magyarországra. Nyugdíjas, Helsinkiben él. Nyelvtudásának köszönhetően az interjút magyarul is elkészíthettük vele.

– Volt az édesapám első házasságából egy nálam tizennyolc évvel idősebb nővérem, Maija, akinek volt egy Nándor nevű magyar levelezőtársa. Három-négyéves lehettem, amikor Maija az ölébe vett engem, s azt mondta: „Annikki, majd ha nagy leszel, akkor együtt utazunk Magyarországra.” Szerintem a nővéremnek köszönhető, hogy annyira beleéltem magam a magyarszeretembe. 1948-ban találkoztam itt élő magyarokkal. Akkor már létezett a Magyar Intézet az egyetemen, meg a magyarbarátok köre, s kezdtem odajárni. Egy étteremben jöttünk össze, sokan voltunk. Így kezdődött valahogy. [...]

1952-ben kerültem a Finn Rádióhoz. Azért kerülhettem oda, mert nehéz volt találni olyat, aki tud magyarul. A nővérem munkatársának a férje dolgozott ott, s ő mondta, hogy még hiányzik egy magyar tolmács. Ez nagyon-nagyon fontos volt az életemben, például a sok sportverseny, a vízilabda, amelyben a magyarok nagyon-nagyon jól szerepeltek, életemben először láttam vívást, Gerevichet és a többieket. Amikor hallgattam és közvetítettem, az egész szívemmel beleéltem magam.

A forradalom idején azután a Szabad Kossuth Rádió adásait hall-

Fotó: Csete Örs

gattuk és fordítottuk, az újságok számára is továbbítottuk a híreket. A fiatalok, amilyen én is voltam, általában nagyon-nagyon a magyarok mellett voltunk. Yrjö Liipolának, a híres szobrászunknak volt egy sebesült fiatal katonát ábrázoló szobra az egyetemisták régi székházában. Szerintem ez a szobor nemcsak számomra, hanem mindannyiunk számára az 56-os, magyar forradalom szimbólumává vált. Mindig volt körülötte friss virág, piros-fehér-zöld színűek. A szobor ott van mindig az épületben, de már nem az előtérben, ahol akkor volt. Az egyetemisták mindenfélét készítettek és árusítottak, így akartuk segíteni a forradalmat. Rendeztek ott véradást is, én is adtam.

WITTNER Mária *

1937-ben született Budapesten. A forradalom előtt gépírónőként dolgozott, majd a Corvin közben és a Vajdahunyad utcában fegyverrel harcolt. Ezért 1957 júliusában letartóztatták, első fokon halálra ítélték, mintegy kétszáz napot ült a halálos zárkában. Ítéletét a másodfokú tárgyaláson életfogytiglani börtönbüntetésre változtatták. 1970-ben szabadult, később varrónőként dolgozott. 2006 és 2014 között országgyűlési képviselő volt. Jelenleg Budapesten él, nyugdíjas.

– Egy srác dolgozott a TMK-ban Kalocsán, a Gyűjtőből hozták le, politikai volt ő is. 90-ben voltam a temetésén. Vele „fidiztem”. A „fidizés” börtönszerem. Levezgettünk. Nagy volt a rizikó, kemény fegyelmi járt érte. Ivántól elég sok mindent megtudtam, ő többet érintkezett civilekkel a munkahelyén. Egyszer majdnem lebuktam egy levéllel, de szerencsére sikerült megmenteni egy hippisnél. Akkor írtam Ivánnak, hogy valamit ki kellene találni, mert majdnem lebuktam a levéllel. Ő írta meg nekem a vízírásos módszert, hogy írjuk ezzel a levelet. Bevizeztem egy üres papírlapot, s ráhelyeztem egy kemény valamire. Arra tettem egy száraz papírt, s kemény ceruzával megírtam a levelet a szárazon. Az alsó, vizes papíron szétnyomja a rostokat a kemény ceruza. Amikor megírtam, akkor a felső papírt elvettem fölüle, összetéptem és lehúztam a vécebe, míg az alsót megszárazítottam. És ahogy megszáradt, a betűk eltűntek. Összehajtottam, zsebreágtam és vittem, amikor mentünk a

varrodába. Aztán később mód nyílt arra, hogy eljuttassam Ivánhoz. Ha átnedvesedett a papír, megint előjöttek a betűk. Ki lehet próbálni.

Volt egy hatalmas bukásom is vele. Amikor a zárkában az örök kipakolták az asztalt, én csodálkoztam a legjobban, honnan tudták meg, hogy ennek az asztalnak mégiscsak van fiókjá. Mindent, mindent elvittek, azt hittem, a szívem szakad meg, fotófestéktől kezdve mindenem ott volt, amit Ivántól kaptam. Üzentem neki, hogy lebuktam, s mindent tagadjon, mert én tagadni fogok. Amikor Hatvaniné, a börtönparancsnok megkérdezte, hogy honnan szereztem ezeket a sztaniolokat, azt mondtam, hogy átmentem a TTK-ra, nem volt bent senki, s akkor lop-tam belőle, a kötényem alatt hoztam ki. Karácsonyfadísznek kellett,

amelyet ebből a sztaniolpapírból akartunk elkészíteni. Erre kaptam hat hónap összkedvezmény-megvonást, s a makacs tagadásért húsz nap szigorítottat. Ugyanezt megkapta Iván is.

Pert indítottak ellenem, mert a smasszernak azt mondtam, hogy hazudik. Tényleg hazudott. Akkor azt mondta az ügyész, miért nem azt mondtam, hogy nincsen igaz. Hát nem mindegy, hogyan mondom? Megkezdődött a bírósági per, s nem tudott a bíró velem mit kezdeni, mert az életfogytra nem tudott mit adni. Akkor visszautalt a házba, hogy büntessenek meg ott. Elmentek a gyönyörű évek, elment a fiatalság. Nincs kárpótlás. ♦♦

* 2016 októberében Wittner Mária nyerte el az *Emberi Méltóságért* kitüntetését.

2016. OKTÓBER 23-A AZ ÍRÓSZÖVETSÉGBEN

Az Írók a forradalomban című kerítéskiállításán kívül több izgalmas rendezvénnyel is készült a Magyar Írószövetség a hatvanadik évfordulóra. Ennek kiemelkedő eseményeként zajlott október 23-án az Írószövetség ünnepi megemlékezése, amelyen, a székház falán a szabadságharc emlékeit megőrkítő emléktábla és a Gérecz Attila-emléktábla megkoszorúzásakor; Rétvári Bence miniszterhelyettes, parlamenti államtitkár mondott ünnepi beszédet. Ez alkalommal adta át a díszteremben Rétvári Bence a Gérecz Attila-díjat is, valamint Rózsássy Barbara költő, az alapítvány elnökeként az Arany János-díjat. Az Író-

szövetség által Szavakban lobog címen meghirdetett novellapályázat nyertesét pedig Erős Kinga kritikus, a zsűri elnöke jelentette be és laudálta. Az ünnepség A forradalom festője című film vetítésével zárult, amelyet Csontos János író készített Csizmadia Zoltán festőművészről. A film mellett a Csizmadia házaspár '56 magyar ifjúsága címmel kötetet jelentetett meg, amelyben az akkor egyetemista szerzők átélt élményeiről számolnak be írásban. Az alábbiakban e kötet bevezetőjét olvashatják, s közreadjuk a Forradalom festője című dokumentumfilm írásos változatát.

Csontos János Csizmadia Zoltánnal a festő műtermében Magyar Képzőművészeti Egyetem

CSONTOS JÁNOS

„NÉPI TÖRTÉNETÍRÁS”

Van-e a forradalomnak romantikája? Hogy tragikuma és pátosza van, az aligha kétséges. Ám ha 1956 ifjúságáról esik szó, megkerülhetetlen a kérdés: vajon nem törvényszerű-e, hogy – Petőfi Sándor máig meghaladhatatlan receptje szerint – a szabadság összekapcsolódjék a szerelemmel?

Ha a Csizmadia házaspár példáját tekintjük, mindenképpen igenlő a válasz. Ugyanis az 1956-os forradalom egyszerre lelkesítő és vészterhes két hetében, annak egyszeri és megismételhetetlen forgatagában ismerkedtek meg: a képzőművész főiskolai hallgató nem tudott többé elválni a Műszaki Egyetemen tanuló diáklánytól. S hogy a romantika tartós is lehet, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az azóta jóban-rosszban együtt eltöltött hat évtized. Egy ilyen, sikeres házasságba pedig nemcsak a család és a hivatás, hanem a közös szenvedély is jócskán befér. Ez a jó értelemben vett megszállottság ez esetben nem más, mint épp a forradalom. A szerelmi szenvedély összekapcsolódott a szabadság szenvedélyével, s idővel a házastársak óhatatlanul szerzőtársakká is váltak. A közös könyv ily módon forradalmi oknyomozás, s egyben a magántörténelmük eredetmondája is. Csizmadia Zoltán festőművész huszonevesen a Képzőművészeti Főiskola nemzetőrei közé tartozott, s a más tekintetben is hírhedt november hetedikén emberközélből látta, miként esik áldozatul négy hallgatótársa az újra megszálló szovjetek

terrorjának a főiskolán. A mártírok között pedig volt négy katona is, akiket sokáig ismeretlenként aposztrofált még a főiskolai-egyetemi emléktábla is. Csizmadiák személyes érintettségéből sem tudtak belenyugodni a fehér foltokba. Számukra ennek a forradalomnak emberarca van, s elfogadhatatlannak tartották, hogy ne ismerjék az emberek nevét is. Olykor krimibe illő buzgalommal folytatták a nyomozást, levéltárakat és dokumentumokat bújtak kitarotán, s mindeközben óhatatlanul felrajzoltak egy történelmi pannót is a konkrét események mögé. A történet nyomába eredve maguk is kicsit történésszé váltak – ha a népköltészet mintájára létezik népi történetírás, akkor ez a könyv ilyen. Mint minden ilyen áttekintésben, bizonyára vannak vitatható és vitandó kitételek és mozzanatok a hivatásos történészek optikájával nézve, de sokkal több az a forrásértékű adalék, amellyel a szubjektivitásukat végig megvalló szerzők a közös nemzeti emlékezethez munkájukkal hozzájárulnak. E könyv egyik nagy erénye pedig épp az állásfoglalás bátorsága, amelyet az átélt forradalmi élmények hitelesítenek, s amelyek indokolják a hányatott utótörténet rögzítését is. Így aztán ez a mű nem csupán a múlt feltárására tett heroikus kísérlet, hanem a történelem módszeres faggatása is: hogyan él és hal kitüntetett helyzetekben a históriába vetett ember. Ráadásul magyar ember – hiszen 1956 ősze hamisítatlanul magyar történet-sor is.

A forradalom FESTŐJE

Csizmadia Zoltán festőművész és Csontos János riporter az Andrássy út 71, a Magyar Képzőművészeti Egyetem (előtte Képzőművészeti Főiskola) patinás épületénél, a hatalmas kapu előtt állnak.

– Na, itt van, ez az a pisztolygolyó, lenn a kapu sarkában. Ezt nekem szánta... Innen szemből csinálta.

– Hatvan év után is megvannak a pisztoly-nyomok.

– Sőt, ott bent van a mag is.

– Nem ismerek rajtad kívül még egy olyan festőművészt, aki ennyire következetesen festené 1956 témáit. Mi indított téged erre a témaválasztásra?

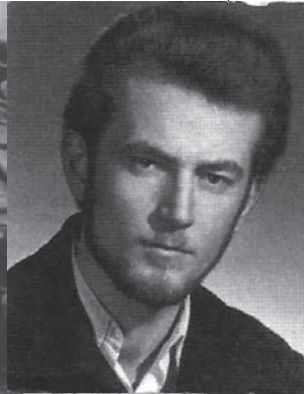
– Hát, az átélt élmények, mert aktívan részt vettem az '56-os eseményekben, harcokban. Meghurcoltak engem is, fegyelmi bizottság elé állítottak a főiskolán, Kofán Károly tanár urat is, s a hallgatók közül csak engem egyedül, ezt a jegyzőkönyv is tanúsítja.

– Hogy kezdődött a forradalom itt a főiskolások számára?

– Október 15-én volt itt a díszteremben egy nagygyűlés, s ezen a nagygyűlésen már követeltük, hogy a helyiségben levő Sztálin-szobrot tüntessék el. Ez azért nagy dolog, mert csak 23-án követelte a Műszaki Egyetem is ugyanezt, aztán a valóságban le is döntötték a Sztálin-szobrot. Aztán követeltük azt is, hogy

A képrészletek mellett fent Csizmadia Zoltán, lent felesége ifjúkori fotója

március 15-ét és október 6-át nemzeti ünnepé nyilvánítsák. Tanügyi reformokat követeltünk. A marxizmus eltörlését, több nyelvet, hogy ne csak orosz tanítsanak, szóval ilyen dolgokat. A marxista tanszék vezetője ott azt mondta, hogy ezek a gyűlések a szeizmográf-nál is pontosabban mutatják, hogy hová és ki ellen irányul a nép haragja. Mi, képzőművészeti főiskolások október 23-án ki akartunk vonulni, már 22-én meg is állapodtunk, de volt egy gyűlés, s ott a tanárok le akartak erről beszélni. Mi ennek ellenére kivonultunk, s a Rákóczi úton kapcsolódtunk be, mert csodálkozásunkra már egy hatalmas tömeg volt az utcán, mindenünnen jöttek zászlókkal, énekelve, s vonultunk a Petőfi-szoborhoz.

– Hol vettél részt forradalmi küzdelmekben?

– A Vörös Csillag mozinál, ott van egy szálloda is, ezt azért választottuk, mert a szállodarész a Lenin körútra nyílt, s a Hársfa utcába még el lehetett menekülni. Szóval az egyetemi ifjúság nemcsak bátor volt, hanem elővigyázatos is. A harcokban már kevés egyetemista vagy értelmiségi vett részt, zömében inkább munkások, diákok meg gyerekek harcoltak. És a volt katonák.

– Fél évszázad múltán döntöttél úgy, hogy megfested az '56-os témákat. Már a műtermedben beszélgetünk. Meg tudod nekem mutatni néhány vásznadat?

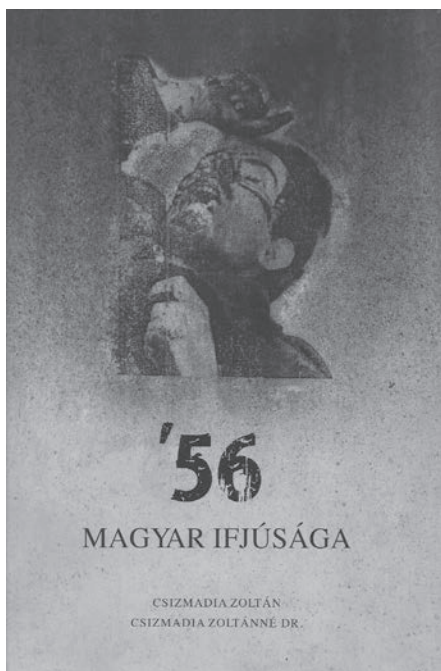
– Örömmel és szeretettel mutatom. Megfestettem azt is, hogy emlékezzenek: „Nem álltunk bosszút...” Ki volt írva a kereszték alá, hogy tizenhat, tizenöt, tizennégy éves gyermekeket végeztek ki, illetve a harcban meghaltak, s oda volt írva, hogy „Bosszút állunk érted!” – és nem álltunk bosszút.

– Ez a nagyméretű, 2006-os kép is '56-os témájú?

– Valójában az: *Feltámadunk!* ez a címe, s látható, hogy a halottaiból szépen kinő, hát egy kissé idealizált fiatal gyermek géppisztollyal, aki majd bosszút áll. És itt van a Falábú Jancsi, a Corvin köz hőse, itt van, aki egy tankot felgyújt benzines palackkal, s itt van a Keménykalapos és az apja, a Tarisznyás Öreg. Őket a Corvin közben így hívták, mert a nevükön nem nevezték őket... És megmutatom, ezt a képet pedig a Magyar Képzőművészeti Főiskolán kivégzett nyolc fiatalnak az emlékére készítettem.

– Itt a főiskolán ti nemzetőrök voltatok?

– Amikor Nagy Imre rádióbeszédét haj-

Népek Krisztusa Magyarország

nalban hallgattuk, hogy a kormány a helyén van, s a katonaság felvette a harcot, hát akkor nekünk, nemzetőröknek is itt volt a helyünk. Akkor belopakodtunk ide a főiskolára. Nagyon kockázatos volt ide bejönni, mert a Keletit már az oroszok elfoglalták, s a Nefelejcs utcán nyomjelzővel, golyóval löttek állandóan, úgyhogy alig tudtunk átjönni. Ideérve az Izabella utcai bejárati kapuhoz, tudtuk, hogy itt van egy Budaházy nevű fűtő, s zörögünk. Nagy nehezen beengedtek, mert voltunk vagy harmincan. Az Andrássy úton, akkor Sztálin út volt, már vonultak a szovjet páncélosok, tankok és a nyitott páncélautók a parlament felé.

– 1956. november 6-án, 7-re virradóra az épületet körülvették a szovjet tankok, s az épületre irányították az ágyúcsöveket. Állítottunk öröket, s azok észlelték, hogy körül vagyunk véve. Akkor lementünk a pincébe, ahol már előzőleg, még november 4-én kivágtuk az Izabella úti, szomszédos épület falát, hogy ott elmenekülhessünk. De akkor jöttek az oroszok, s kiválogatták, hogy akin kincstári csizma volt, vagy kabát, vagy akármilyen árulkodó ruhanemű, azt kiemelték. És még a fiatalokat is, a Kovács Jóskát, akin egy bőrkabát volt, ugye, az a forradalmártípus... Ezután az oroszok bevitték őket a szomszéd fűskamrába, pincébe, s ott kegyetlenül lemészárolták, lelőtték őket, mint a kutyákat.

– *A főiskola udvarán, ahol most autók parkolnak, 1956. november 6-án véres események történtek. Hogyan emlékszel vissza ezekre?*

– Itt védekezésre helyezkedtünk el a gépfegyverekkel, a géppuskákkal, s asztalokat húztunk az ajtókhöz, a grafikai műhelyből pedig oldászerket tettünk üvegekbe, hogy a tankra dobáljuk. De délben, tehát 4-én dél körül jött Koffán Károly tanár motorkerékpárral Budáról, s mondta, hogy „Gyerekek, itt tankok ellen kispuskával nem lehet harcolni. Menjenek haza!” Többen hazamentek, hazamentünk, én egy másik helyre mentem Vörös

Gyula barátommal, s még egy éjjel ott harcoltunk, aztán hazamentünk. Aztán 6-án jöttek be, amikor itt plakátot rajzoltunk. És akkor leptek meg az oroszok bennünket. Valaki elárult bennünket, s bejöttek a Bábszínház kapuján. Tehát itt nem volt semmiféle erőszakos behatolást, hanem valaki beengedte őket, s végigvezették őket, mert minden helyszínt tudtak, a pincébe is lejöttek. Ott kivégezték, ahogy mondtam a Csűröst és a Komondy Sándort. Nem volt fogolyjétek, nem volt bírósági eljárás, csak az ártatlan embereket egyszerűen lekaszabolták.

– *Ki volt az a négy diák, aki itt vértanúhalált halt az oroszok fegyvereitől?*

– Bódis Antal, Csürös Zoltán, Komondy Sándor és Kovács József. Ezek a főiskolai hallgatók, akik nagyon tehetséges emberek voltak... Én disszidálni is akartam, de elfogtak a határon, s bevitték Csornára, az ávéhára. Ott hallgattak ki, s ott voltam több napig. Amikor engem bevitték, ugye, még diák voltam. Egy összeborított zsíros kenyér volt a szatyorban meg egy József Attila-kötet. Ez volt az egész vagyonom, s egy béleletlen kabát. Ez valahogy feltűnt a kihallgató ávos tisztnek, aki ettől szimpatizált velem, mert kivette a József Attila-kötetet, s ott mondta a társának, hogy erről a versről beszélt. Na, akkor én jobban éreztem magam. Így a rendőrségre kerültem, de mit ad Isten, ott levittek a fogdába, leszedték a nadrágszíjat, egyedül egy fogdába betettek, ott voltam, nem is tudtam megállapítani, hogy hány napig.

– *A forradalom festőjeként hogy gondolod, ezek a festmények, amelyekkel visszaemlékszel '56-ra, mennyire tudják átadni azt a hangulatot, azt a lelkesültséget, amely akkor uralkodott Budapesten?*

– Igen, igazad van, hogy átadni. Azért írok szöveget a képekre, mint a középkorban a templomokra, mert már ennek a generációnak nincs élménye, s nem is igyekeztek, hogy ezt a hősi tettet mindennapivá tegyék és hírt vigyék.

– *Csopakon vagyunk, a családi nyaralóban, amely egyúttal műterem céljaira is szolgál, itt készíted az '56-os festménysorozatodat. Ez, amit itt látok, éppen egy kollázs a forradalom 60. évfordulójára.*

– 1956-ban az egész nép felkelt a tankok ellen. Amikor bejöttek Budapestre, ezek a hősi gyermekek felgyújtották a tankokat Molotov-koktéllal, ezt meg kell örökíteni, ezeket a szabadsághős gyermekeket, akik itt tizenöt-tizenhat évesen életüket veszítették az oroszokkal való harcban. Engem ez a kép egy félévig foglalkoztatott, különböző motívumokat próbáltam felrakni erre a vászonra, de sehogy sem tudtam kifejezni azt, hogy ide bejöttek tankkal, s ilyen kis, szegény fiatalok ilyen hosszú puskával – dióverő puskának hívták ezt –, hogy ezek kinyírták ezeket a tankokat. És győztek. Én jártam ott, a Corvin köz környékén, tele volt rommal, de a fotók is bizonyítják, hogy teherautók, ágyúk és tankok megsemmisítve. Úgy, hogy olyan nagy hő keletkezhetett, hogy még elolvadt a teherautó is, még a vezetőfülke is leolvadt, mert az ágyúgolyók is belobbantak.

– *Húsz éve készíted a forradalmi festménysorozatodat, ez egy Memento-széria. Mi mozgatótt téged, hogy miért kell képzőművészeti eszközökkel is emléket állítani az '56-os hősöknek?*

– Az, hogy a saját élményem, meg hogy a főiskolán kivégezték nyolc embert, ez egész életemben kísértett engem. Annyira, hogy foglalkoznom kellett vele. Sőt, aztán a főiskola megbízott, hogy írjunk egy könyvet az élményekről. És szerencsére én úgy éltem végig mindezt ép ésszel és ép testtel, hogy nem rokkantam bele.

– *Ebbe a kollázsba forradalmárok fotóit is beleapplikáltad. Kik ők név szerint?*

– Az egyikük itt a Corvin köz hőse volt, úgy hívták, hogy a Keménykalapos, és volt az apja is, azt meg a Tarisznyás Öregnek hívták. Fejes József Tibor, aki a Corvin köz hőse volt. A Falábú Jancsi pedig ágyúval kilötte a tankok láncát, aztán kiütötte a hernyóalpat is, s akkor az járt körbe-körbe, ezután felgyújtották és megsemmisítették... A másikat Csürös Zoltánnak hívják, évfolyamtársam volt a főiskolán, ötödéves hallgató.

– *Azt lehet mondani, hogy te vagy a forradalom festője. Fenntartható benned ez az érdeklődés? Lezárható egy ilyen sorozat?*

– Valószínűleg halálomig készítem ezt a sorozatot, dolgozom fel az '56-os élményanyagot. Új elképzelések is adódnak, ez például már a második kollázkép, amelyet ha tizenöt éves gyermekek látnak, nem hiszik el, hogy ez csak egy festmény. Mert én eredeti dokumentumokat applikáltam ebbe a képbe. Hogy hány évesek az áldozatok, azt a sírkeresztek jelzik, s azt is, hogy „Bosszút állunk értük!” Nem álltunk bosszút értük. ♦

Dokumentumképek Kékesi Attila filmjéből

A FORRADALOM ARCA Egy pesti lány nyomában

című, 2006 októberére készült dokumentumfilmet rendezőként és operatőrként is *Kékesi Attila* jegyzi. Most az ő szavaival foglaljuk össze a film születésének történetét.

„A *Paris Match* 1956. november 10-ei számában a magyar forradalomról szóló tudósítás nyitóképeként megjelent fotó október 30-án készült Budapesten, a Múzeum körúton. Negyvenöt évvel a fotó elkészülte után *Balázs Eszter* magyar történész és *Phil Casoar* francia újságíró elhatározták, hogy kiderítik, vajon mi történhetett a képen látható fiatal párral, kik ők, túléltek-e a forradalmat, s ha igen, akkor meg lehet-e találni őket ennyi év után. A film ezt a kutatást követi nyomon. Mivel az éveken át tartó nyomozás során elsősorban a lányról találtunk képeket és adatokat, így a film az ő történetén keresztül mutatja be, hogy a forradalom hogyan befolyásolta, alakította a hétköznapi emberek sorsát.

A fotó, amely csak egy pillanatot rögzített, a lány egész életére hatással volt. A kép megjelenése is szerepet játszott abban, hogy a forra-

dalom leverése után menekülnie kellett, külföldön pedig a fotónak köszönhetően vált ismertebbé a menekültek között. Próbált megfelelni az újságok sugallta szerepnek (a *Paris Match* cikkének címe is *Budapesti hősök* volt), s így környezete számára mindvégig a forradalom hőse maradt.

A filmben megszólalnak életének részesei, szemtanúi és a történetünket elindító fotó készítője is (Russ Melcher fotóriporter, bár sokáig a képet a Pártház ostrománál halálos sebet kapott Pedrazzininek tulajdonították).

A film születését inspiráló fotón a forradalom napjaiban egymásra talált pár áll előtűnk: a fiú klasszikus pesti srác, olyan, mint egy filmszínész. Kezében gépfegyver, mégis sárm árad belőle. A lány, oldalán mentős táskával, kedvesen mosolyog.”

Rendező, operatőr és vágó: *Kékesi Attila*
Zeneszerző: *Darvas Ferenc*
Koproducer: *Jean-Pierre Jeunet*
Főszereplők: *Balázs Eszter* és *Phil Casoar*
(*Balázs Eszter* és *Phil Casoar* kutatásból született könyve: *Les Héroes de Budapest* 2006-ban jelent meg Párizsban.)

SERES GERDA

'56 HÉTKÖZNAPI HŐSEI

Radikális nézeteket valló gyári munkás, Kádárban bízó párttag, kikeresztelkedett zsidó ügyvéd, leszerelt rendpárti katona, vidéki színházigazgató – 1956-ban mindannyian Magyarország szabadságáért küzdöttek. Alig akadt bennük valami közös: rendkívül eltérő politikai, világnézeti vagy családi háttérrel kerültek a forradalom sodrásába.

Egyben viszont egyetértettek: elutasították a diktatúra embertelenségét. A forradalom leverése után a kádári megtorlógépezet több mint kétszáz embert ítél halálra közvetlenül a szabadságharcban játszott szerepük miatt. A Nemzeti Emlékezet Bizottsága a periratok és visszaemlékezések alapján próbálja rekonstruálni a forradalom hétköznapi hőseinek életútját. A személyes momentumok és történetek átélhetővé teszik a hatvan évvel ezelőtti eseményeket, és segítenek, hogy tisztuljon a kép a 20. század magyar történelmének egyik legmeghatározóbb eseményéről.

Négyen a halálra szántak közül

Bárány János, szerszámkészítő (1930–1959)

„Csak annak köszönhetjük, hogy a nép mellettünk volt. Nem tudunk olyan lakásba benyitni, ahol ne segítettek volna. Ételt, ruhát adtak, az asszonyok maguk készítették el a benzines palackokat, s nyújtogatták ki az ablakon, ha valahol találtak egy töltényt, felvették és nekünk adták, hogy annyival is több legyen. Hát ezért.” – válaszolta *Bordósipkás Jancsi* a Magyar Ifjúság riportérének arra a kérdésre, hogyan tudták tartani magukat a felkelők a szovjet túlerővel szemben. Az interjú 1956. november 3-án jelent meg, a *Bordósipkás Jancsi* pedig *Bárány János* volt, a *Tompa utcai felkelőcsoport* legendás vezetője. Pertársa, *Mécs Imre* később úgy nyilatkozott róla: *Bárány* kiemelkedő személyiség volt, a kiváló intelligenciájú munkás-emberek fajtájából.

1930-ban született, édesanyját nagyon hamar elvesztette. Lakatosnak tanult a csepeli Weiss Manfréd-gyárban, a későbbi *Rákosi Mátyás Vas- és Fémművekben*, ahol kétszer is sztahnovista oklevelet szerzett.

Csatlakozott az október 23-ai tüntetéshez, s amikor a Magyar Rádiónál megkezdődött az ostrom, Csepelről munkásokat, valamint fegyvereket hozott. A *Tompa utcai csoport* a vezetőjévé választotta. Az egység a közrendet biztosította, de többször harcolt a szovjet csapatok ellen is. Október 30-án egyike volt azoknak a ferencvárosiaknak, akik *Tildy Zoltán* államminiszterrel, a kisgazdapárt korábbi vezetőjével és volt köztársasági elnökkel tárgyaltak. A november 4-ei szovjet, katonai benyomulásnak a csoport keményen ellenállt. Amikor a fegyveres küzdelem elbukott, meggyászonyával Ausztriába próbált szökni, de elfogták. Csepelre

visszatérve a gépgyár munkástanácsának tagja lett, majd a Csepeli Forradalmi Ifjúsági Szövetség delegáltjaként beválasztották a Csepeli Nagymunkástanácsba. Az egykori corvinista, *Nagy László* vont be a *Bástya-csoport* nevű illegális mozgalom fegyveres szervezkedésébe: röpcédulákat terjesztett és fegyvereket gyűjtött. 1957 áprilisában tartóztatták le. A *Nagy József és társai elleni per* ötödrendű vádlottjaként a Fővárosi Bíróság hírhedt *Tutsek Gusztáv* vezette népbírói tanácsa 1958. május 22-én halálra ítélte. A legtöbb halálos ítéletet meghozó *Borbély János*, a „mosolygó halál” vezette – másodfokon eljáró – Legfelsőbb Bíróság tanácsa emelte jogerőre az ítéletet. A kegyelmi kérvénye elutasítása után *Bárány János* 1959. február 18-án kivégezték.

Karátson Gábor író, festő találkozása 1956-ban *Bárány Jánossal*: „Ahogy ott üléseztünk, bevonul két vagy három fiú meg egy lány, ismeretlenek. Mint mondták a Mafisztól, a Magyar Forradalmi Ifjúság Szövetségtől érkeztek. [...] Csak évtizedek múltán tudtam meg, hogy *Bárány János* volt az egyik fiú, a híres piros sapkás *Jancsi*, a *Tompa utcai felkelők* akkor már persze legendás parancsnoka. Szót kért, s barátságosan megdorgált bennünket, hogy mi csak itt fortyongunk az egyetemista levünkben, s őket, a harcoló ifjúságkasszát úgymond le se tojjuk. [...] Támogassuk őket, kérte a jovialis, kerek képű fiú, mert a kádáristák már mindenhol megjelentek [...]. Megbeszéltük a dolgot, így kezdtünk kijárni a csepeli gyárba. Más kérdés, hogy a kerek képűvel nem találkoztunk ott már, nem találkoztunk vele soha többé. Az ő útja, még néhány kalandon át, akkor már a bitófa felé vezetett.” (*Bárány. Valasz.hu*)

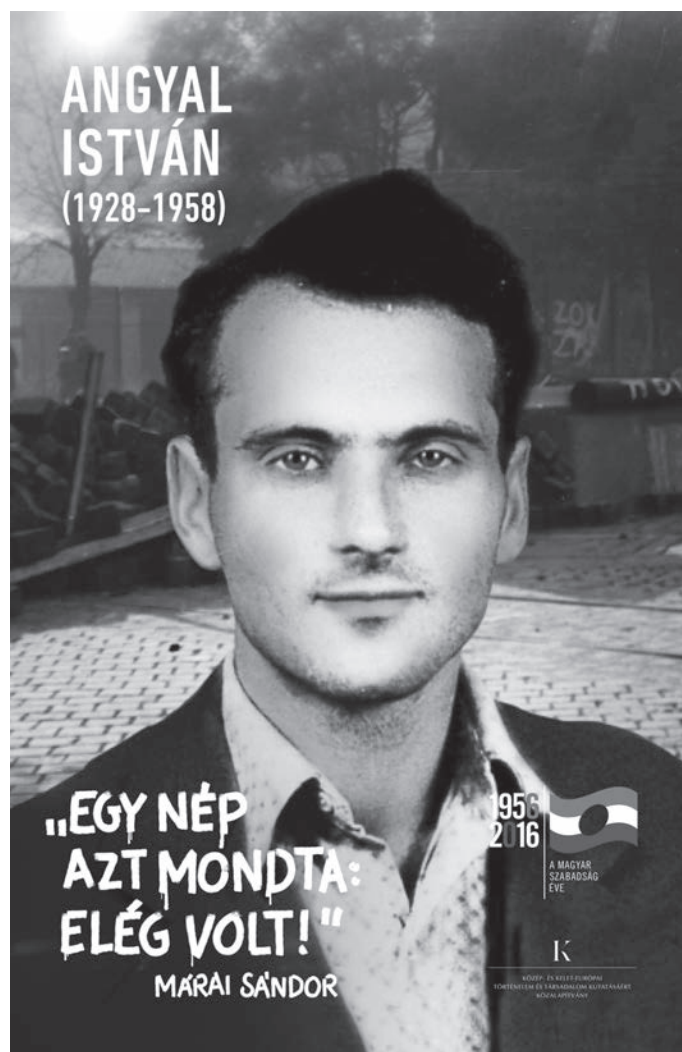
Angyal István építésvezető (1928–1958)

„Én nem ismertem magamban hatalomvágyat. Nem kívántam vezetni embereket, csupán állampolgár kívántam lenni.” Az utolsó szó jogán a bíróság előtt ezekkel a szavakkal indokolta a *Tüzoltó utcai felkelők* legendás parancsnoka, Angyal István az 1956-os magyar forradalomban felvállalt szerepét.

Angyal István a Békés megyei Magyarbánhegyesen született 1928-ban. 1944-ben édesanyjával és egyik nővérével Auschwitzba deportálták, ahol mindkettőjüket elvesztette, nővérét a szeme láttára végezték ki szökési kísérlet miatt. A háború után Budapestre költözött. Leérettségizett, majd pedig magyar-történelem szakra nyert felvételt, ám 1949-ben — miután a Lukács György-vita kapcsán szolidaritást vállalt a filozófussal — kizárták az egyetemről. Vasbetonszerelőként dolgozott, 1950-ben megnősült, egy kisfia született.

A forradalom kitörésekor Esztergomban tartózkodott. Csatlakozott a budapesti tüntetéshez, este a Magyar Rádió ostrománál segített a sebesültek ellátásában. Október 25-én részt vett a szovjet támadás ellen tiltakozó „véres zászlós” tüntetésen, javaslatára vonultak követelésekkel az amerikai helyett a jugoszláv követség elé. A következő napokban rölapokat és forradalmi újságokat terjesztett, valamint a Péterfy Sándor utcai Kórházból *szállított élelmet a felkelőknek. Így került kapcsolatba a Tüzoltó utcai fegyveresekkel, akiknek a parancsnoka lett.* „A harc mindvégig – kezdettől fogva – csak védelmi jellegű volt, egyetlen esetben sem kezdeményeztünk. Védjük a városrészt” – vallott később a csoport tevékenységéről. A Tüzoltó utcaiak a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány alakuló ülésén a civil fegyvereseket képviselték. Angyal részt vett a fegyverszüneti tárgyalásokon, a tüzszünet idején legfontosabb feladatának tekintette a rend fenntartását és a forradalom tisztaságának megőrzését. Sokáig Kádárban bízott a politikai vezetők közül, de a forradalom leverése után már őt tette felelőssé a helyzetért: „Bűnei ezerszer nagyobbak, mint minden elődjének: nemzetiirtás, hazaárulás, gyávaság!” – fogalmazott később egy röpcédulán. A második, szovjet támadás után a Tüzoltó utcai csoport november 8-áig folytatta a fegyveres harcot. A bukás után Angyal István csatlakozott a politikai ellenálláshoz: a Péterfy Sándor utcai Kórházból *irányította a rölapok tartalmának elkészítését, sokszorosítását és terjesztését. A kórházban november 16-án razziaát tartottak, s amikor tiltakozott társai lefogása ellen, őt is letartóztatták.*

Szervezkedés kezdeményezése és vezetése vádjával ítélte halálra első fokon a Fővárosi Bíróság Tutsek Gusztáv vezette tanácsa, majd a másodfokon eljáró Legfelsőbb Bíróság Népbírósi Tanácsa – Cieslár Viktor elnökletével – jogerőre emelte azt. Bűnösségét soha nem ismer-
te el, kegyelmet nem kért. 1958. december 1-jén végezték ki.

Egy róla szóló dokumentumfilmben barátja, az író és költő *Eörsi István*, aki a forradalom alatt a Szabad Kossuth Rádió munkatársa, majd a szovjet megszállással szembeni illegális szervezkedés egyik résztvevője volt, így jellemezte Angyalt: „Angyal Auschwitzból való hazakerülése után nagyon hamar kommunista lett. Meggyőződéses, tiszta ideálkommunista, aki úgy érezte, csak a kommunizmustól várhatja, hogy megszünteti egyszer s mindenkorra az elnyomás minden formáját. Minthogy idealista volt, és nem réalpolitikus, nagyon hamar átlátta, hogy miféle rendszer épül itt, s némelyek szerint – mások azt mondják, ez legenda – Sztálin fényképét már ’49-ben felakasztotta a vécéjében fejjel lefelé. Ha ez igaz, ez életveszélyes akció volt, mert ha ezzel egy ember is feljelenti, s így megtalálják, akkor nem egyszerű, sima halált hal, hanem a lehető legszörnyűbb halált.” (*Angyal és Kádár, Internetes forrás*)

Brusznai Árpád klasszika-filológus, tanár (1924–1958)

1941-ben egy tehetséges, hetedikes fiú latin pályázatot nyert egy Vergilius-dolgozattal, amely a lélek túlvilági sorsával foglalkozott. Az Aeneis hatodik énekében a Boldogok Ligete azok osztályrésze, akik a hazájukért haltak meg. Az ifjú Brusznai Árpád akkor még nem sejtette, hogy rá is hasonló sors vár.

Derekegyházon született 1924-ben. Mivel édesapja csendőr, testvére pedig katolikus pap, hiába volt kimagaslóan tehetséges klasszika-filológus, az Eötvös Collegium tagja, egyetemi karierről nem is álmodhatott. Így aztán középiskolai tanárként telepedett le Veszprémben. Az 1956-os forradalom ki-robbanása után a széteső, helyi, kommunista, hatalmi szervek helyébe lépő *Veszprém Megyei Nemzeti*

Forradalmi Tanács egyik vezetője, majd *elnöke* lett. Szabad, többpárti választásokat követelt, s a szovjet csapatok kivonását hazánkából. Legfontosabb intézkedéseivel a közbiztonságot igyekezett fenntartani, így például sikerrel akadályozta meg, hogy a volt pártfunkcionáriusok és az „ávósok” elleni lincshangulat vérfürdőbe torkolljék. November 2-án a Honvédelmi Minisztériumba ment utasításért a nemzetőrség felfegyverzésével kapcsolatban, s bár megerősítést kapott, Veszprémben ez ténylegesen nem történt meg. Perében ennek ellenére a fő vádpont szerint felfegyverezte a civileket, s ez számos halálos áldozattal járó harcok kitörésére vezetett a városban.

1957 áprilisában tartóztatták le államellenes szervezkedés vezetésének vádjával. A halál küszöbén volt

lelkijére egy egész ügyet átfogó beszéd elmondására, amelyben vállalta a forradalom eszméit és tetteinek következményeit. A Győri Katonai Bíróság első fokon életfogytiglanra ítélte. Pap János, az MSZMP Veszprém megyei első titkára azonban a megye „kommunistáinak” és „becsületese dolgozóinak” elvárásaira hivatkozva levelet írt Domonkos Józsefnek, a Legfelsőbb Bíróság elnökének, amelyben „komoly ítélet” meghozatalára kérte. A párttitkár közbelépése

eredményteljén járt, Brusznai Árpádot a Szimler János hadbíró alezredes vezette Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának Különtanácsa másodfokon halálra ítélte. Megmentése érdekében több ismert, magyar értelmiségi, köztük Kodály Zoltán is közbenjárt a Kádár-kormányzatnál, de sikertelenül; 1958. január 9-én kivégezték.

Az utolsó szó jogán szívhez szóló beszédet mondott. A forradalmat jelképesen olyan ko-

csihoz hasonlította, amelyet mások elindítottak, megvadították a lovakat, majd leugráltak arról. „Engem hívtak, hogy fogjam meg a gyeplőt. Én azt megragadtam, minden tölem telhető meg, hogy a kocsi ne zuhanjon a szakadékba. Elmenekülhettem volna a felelősségre vonás elől, de ezt én nem tettem. Tudásom alapján bárhol megélhetnék sokkal gondtalanabban, mint tanári fizetésemből, de én maradtam. Bármilyen ítélet, kegyelmet nem kérek!”

Szabó János gépkocsivezető (1897-1957)

„Szabó bácsi az egész egység előtt a forradalom tisztaságát szimbolizálta” – így mesélt a *Széna tériek* legendássá vált *parancsnokáról*, Szabó Jánosról a csoport egyik századparancsnoka. Arról a forradalmárról, akit a szabadságharc leverése után a kádári megtorló rendszer a Szovjetunió Kommunista Pártja Elnökségének teljes egyetértésével – Dudás Józseffel együtt – haladéktalanul hadbírószám elé állított. Ennek ellenére szabtak ki rá – a fellebbezés lehetősége nélkül – halálos büntetést, hogy az ítéletben az szerepelt: „javára jelentkezik a terheltnek, hogy az erőszakosságot igyekezett megakadályozni, a letartóztatottakkal nem kegyetlenkedett, és ezt beosztottjainak is megtiltotta.”

Szabó János az erdélyi Zaguzsénben született 1897-ben. Végigharcolta az első világháborút, a Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadseregben szolgált, később megjárta a Francia Légión. 1942-ben költözött Budapestre, ahol tehéngépkocsi-vezetőként több munkahelyen is dolgozott. 1949-ben tiltott határátlépésért három hónap börtönbüntetésre ítélték, majd 1953-ban az Államvédelmi Hatóság kémkedés gyanújával őrizetbe vette, de kilenc hónapig tartó előzetes letartóztatás után végül elengedték. A kommunista pártnak 1945 és 1948 között volt a tagja. A rendszertől kiábrándult, s a következő szavakkal indokolta az 1956. október 26-ai csatlakozását a Széna téri felkelőkhöz: „A Széna téren levő fegyveres felkelőktől megtudtam, hogy céljuk a független Magyarország létrehozása, a bérek emelése, a szovjet csapatok kivonása Magyarországról, a kommunisták eltávolítása a kormányból stb. A felkelők célkitűzéseivel egyetértettem, s ennek alapján határoztam el, hogy csatlakozom a felkeléshez.” Hamar népszerű lett, s tekintélyt szerzett társai körében, így már másnap ő irányította a felkelőcsoporthoz, sőt, a Forradalmi Nemzeti Bizottság szerette volna rábíznai az összes budai, fegyveres csoport ellenőrzését. Szabó ezt nem vállalta, de

parancsnokként képviselte a Széna térieket a különböző tárgyalásokon. A csoport kemény harcokat vívott a szovjet csapatokkal. A tűzszünet idején a rend fenntartására törekedtek, felügyelték az ÁVH-s tiszteket és pártfunkcionáriusokat ellenőriztek. Szabó bácsi a november 4-ei, második szovjet támadás után is a végső fegyveres ellenállás híve maradt. Miután a Széna teret nem tudták tartani, a csoport kivonult a fővárosból. A szovjetek végül Solymárnál verték szét őket. Szabó János ezután a november 19-ei letartóztatásáig illegálisban maradt.

Szervezkedés vezetésének vádjával állították hadbírószám elé. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának Ledényi Ferenc hadbíró ezredes által vezetett különtanácsa 1957. január 14-én a fellebbezés lehetősége nélkül ítélte halálra. Január 19-én végezték ki. A forradalmárok között kivívott tekintélyét jelzi az is, hogy később szintén a megtorlás áldozatává vált *Mansfeld Péter* az ő halála felett érzett bosszúvágygal indokolta, hogy 1958-ban fegyveres csoport alakítását tervezte.

Szilágyi Zoltán, a Széna tériek egyik, katonai vezetője így látta a felkelőparancsnokot a forradalomban: „Önzetlen, tiszta lelkű forradalmárt ismertem meg benne. Még a Széna téren egyszer 6-7000 Ft-ot tett az asztalra, hogy valakitől kapta, fordítsák élelmezésre, valamint a hozzátartozók támogatására. [...] Harcolt a restauráció minden jelentkező formája ellen. Nem volt szovjetellenes beállítású. Szimpatikus, őszinte embernek ismertem meg. [...] A pártvezetés tisztaságáért, a Rákosi–Gerő-vonal ellen harcolt. Bizalmas volt mindenkivel. Egy ízben kijelentette, hogy az elesett szovjet katonák ugyanolyan hősök, mint mi, csupán a vezetőség bűne, hogy egymás ellen kell harcolni. Szabó bácsi az egész egység előtt a forradalom tisztaságát szimbolizálta.” (*Eörsi László: Szabó bácsi (1897–1957), Élet és Irodalom*, 2002. október 18.)

(‘56 hétköznapi hősei című sorozatunkat a következő számunkban folytatjuk.)

„MINDIG ÚJ ÉLET LESZ A VÉRBŐL”

AZ '56-OS FORRADALOM ÉS MOSONMAGYARÓVÁR

Az 1956-os forradalom egyik, legtragikusabb eseménye a mosonmagyaróvári sortűz. Október 26-án csaknem kétezer fegyvertelen ember érkezett a határőrlaktanya elé, akik a Himnuszot, a Szózatot és Kossuth-nótákat énekeltek. A Dudás István százados által irányított határőravósok felállították a géppuskákat és a golyószórókat... A vérengzésnek több mint száz halálos áldozata volt, többségük tizenöt-húsz év közötti diák. A sortűz utáni harag vezetett el a lincseléshez, a három ávós halálához. A tragédiát máig nehezen dolgozza fel a sok-sok hozzátartozó, valamint a város lakossága.

Az áldozatokra emlékezve és egyben mementóként rendezett kiállítást a fenti címmel a mosonmagyaróvári *Hanság Múzeum* korabeli fotók, tárgyi emlékek és korhű installációk segítségével a forradalom hatvanadik évfordulójának tiszteletére.

A tárlat nem csupán a forradalom napjait, hanem az ötvenes éveket is átfogóan bemutatja, azt, hogy miként hatolt be az emberek magánéletébe a kommunista propaganda. Ezt szemlélteti az ötvenes évek oktatási módszere is az úttörőmozgalom dokumentumain és korabeli könyveken keresztül. A vitrinekbe sztahanovista oklevelek és a munkaverseny dokumentumai kerültek, de herendi Sztálin-

A mosonmagyaróvári kiállítás képei

mellszobrot és Rákosi Mátyás életéről szóló könyveket is megnézhetnek a látogatók.

Am a kiállítás középpontjában a mosonmagyaróvári, október 26-ai események állnak. Képekkel és dokumentumokkal elevenítik

fel a múltat. Kevés tárgyi emlék maradt fenn erről a néhány napról, de a fellelhetők közül többet bemutatnak a tárlaton, így például egy szétlőtt kerékpárt, amely a Terror Háza Múzeum kiállításának része, de erre az alkalomra visszahozták Mosonmagyaróvárra. Aztán a felvonuláson használt nemzeti színű zászlókat, vagy a térről származó lőszereket, amelyek egy későbbi járdaépítésnél kerültek elő. A tárlat végül a forradalom leverése utáni megtorlást is felvillantja, s a Kádár-rendszer propagandáját, ahogyan a szabadságharcosokból terroristákat, míg a forradalomból ellenforradalmat kreált.

A kiállításra, a múzeum felhívására sokan adtak be tárgyakat, dokumentumokat és korabeli fényképeket. Székely Zoltán igazgató reméli, hogy a tárlat és az évfordulóhoz kapcsolódó városi rendezvények még inkább fokozzák azoknak a buzgalmát, akik őriznek még ilyen emlékeket. Mert mindez jelzi, hogy még mindig vannak rejtegetett ereklyék, s jelzi azt is, hogy a történetek felidézése manapság is mélyen megrendíti a város és a környék lakóit.

Az október 20-án megnyitott kiállítás 2017. február 26-ig lesz látogatható. ☛

GULYÁS JÁNOS

CIVIL JELENTÉS

*A 2006 szeptemberében és a forradalom 50. évfordulóján,
október 23-án elkövetett emberi jogsértésekről*

2007-ben, egy februári sajtótájékoztatón tarták a nyilvánosság elé a Civil Jogász Bizottság tagjai a 2006 szeptemberében, az '56-os forradalom 50. évfordulóján, október 23-án történt emberjogi jogsértéseket. Szóltak többek között az öszödi beszédről, a gyülekezési jog betiltásáról, az MTV ostromáról és a rendőri túlkapásokról, a törvénytelenégekről és a gumilövedékek használata miatt okozott súlyos, testi sérülésekről. Megszóltak az események áldozatai is, akik közül soknak akkor még mindig bírósági szakaszban volt az ügye. A sajtótájékoztatón, a Civil Jogász Bizottság jelentése alapján, a 2006 őszi történetek felelősét is meg lehetett már nevezni, s ez sugallta az ötletet, hogy a tévéhíradók képanyagának a segítségével összeállítást készítsék a történetekről. A filmben azért is jelentős az archív híradórészletek szerepe, mert ezek a kronológiáját is adják a 2006-os, őszi cselekmé-

nyeknek, az értelmezését azoknak, akik nem tudták mindezeket figyelemmel kísérni, s mindenképpen értelmezését adják az utókornak, a később felnövő generációknak.

Ez a film támogatás nélkül készült (no budget film) 2006–2007-ben, majd 2011-ben kiegészítve. A Hír TV úgy engedélyezte az általam rögzített híradók felhasználását, hogy egy alkalommal, ismétlés nélkül ingyen sugározhatja, s öt éven keresztül ők a jogtulajdonosok. Ám ezalatt egyszer sem tűzték műsorra. Ígéretések ellenére sem a Duna Tévé, sem az MTV, s az MTVA sem mert a vetítésére ígert mondani. A 2008-as Magyar Filmszemlén sem engedték bemutatni. Ám 2011-ben, Los Angelesben fődíjat kapott. ♦♦

A Civil jelentés című dokumentumfilm a You-tube-on (<https://www.youtube.com/watch?v=O9UfdtiSRgk> linken) megtekinthető.

Gulyás János: Civil jelentés című filmének dokumentumképei

1956
2016
A MAGYAR SZABADSÁG ÉVE

„VETÍTENI KELLENE”

2007 októberében a *Magyar Nemzetben* Lőcsei Gabriella író Gulyás János filmjéről. „Ha egyvégtében nézi meg az ember ezt a filmet – nem könnyű feladat, elismerem –, a megvilágosodás sem marad el a döbbenet és a megindultság mellől. Miközben ugyanis ki mosolyogva, ki könnyeit nyelve sorolja 2006-os tapasztalatait, a vallomásokat a szavakkal felidézett történeteknek megfelelő időpontban és helyszíneken készült híradóképek hitelesítik – a sok mozaikból monumentális tabló áll össze. [...]

A film sorra veszi, hogyan vélekednek a történekről a rendőri brutalitás áldozatait, hogy mi az álláspontja az eseményekkel kapcsolatban a jog tudorainak, s hogy miként tárlta az eseményeket a média. Aztán meg-

gyözi nézőjét, hogy miként a bizottság (*Civil Jogász Bizottság – a szerk.*), a film sem állt volna össze, ha nem vesztették volna el a szemük világát egyesek a fejükre célzott lövések következtében. Ha nem szakította volna le gránát az ujjukat, ha nem kellett volna tízesével kiszedni a gumilövedékeket a sérültekből, ha nem rugdosták volna a földön fekvő, magatehetetlen embereket, míg csontjuk nem törött, símaszkos, azonosítójel nélküli rendőrök. Ha a bebörtönzések nyolcvan százaléka nem bizonyult volna törvénytelennek, ha a rendőri erőszakot felelősségre vonás követte volna, nem pedig fényes kitüntetés.

Mindezt egy esztendővel a keserű tapasztalatok után nem szabad elfelejtenünk. A *Civil jelentést* 2007 októberében is vetíteni kellene valahol.”

„Ilyen nagy dolog a Szabadság?”

Emigráció – forradalom – művészet

November 4-én nyílt meg a Petőfi Irodalmi Múzeum új kiállítása az '56-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójának emlékére. A múzeum ez alkalommal az emigrációba kényszerült művészek, írók és az 1956-os forradalom kapcsolatát szeretné bemutatni, középpontba állítva a forradalom kitörése idején már emigrációban élő, illetve a leverése után elmenekülő alkotók megnyilvánulásait. A személyes portrék mellett súlyt fektet az emigrációs orgánumokra: a rádiókra, a sajtókiadványokra és a publicisztikákra. Számos ritkaságot, vagy soha nem látott dokumentumot, képzőművészeti alkotást, illetve kevésbé ismert audiovizuális dokumentumot ismerhetnek meg így a látogatók.

A 20. század története a kivándorlás traumájának története is. A század második felében három nagy, politikai emigrációs hullámról beszélhetünk. 1944–45-ben a háborús kataklizma százezreket sodort nyugatra. Néhány évvel később a kommunista fordulattal azonosulni nem tudók újabb hulláma következett, őket „szellemi” vagy „elitemigráció”-nak is szokták nevezni. Egy évtized sem telik el ezután, s '56-ban a forradalom eltiprása után – óvatos becslések szerint is – százötvenezeren-kétszázezren menekülnek el. Nekik lesz „a világ otthonukká” Dél-Amerikától Ausztráliáig.

KIÁLLÍTÁS AZ 1956-OS FORRADALOM
ÉS SZABADSÁGHARC 60. ÉVFORDULÓJÁN
2016. NOVEMBER 4. – 2017. ÁPRILIS 2.

Ilyen
nagy
dolog
a Szabadság?

EMIGRÁCIÓ / FORRADALOM / MŰVÉSZET
Petőfi Irodalmi Múzeum, 1053 Budapest, Károlyi utca 16.

A programot az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójára létrehozott Emlékezőbizottság támogatja.

Száműzötként, szabadon

(1. terem)

Minden hír, amelyik otthonról érkezik, kétszeres öröm vagy fájdalom. A magyar emigráció, miközben küzdelmesen alakítja működése kerekeit, szüntelenül figyelemmel kíséri a magyarországi eseményeket. A hazától elzárva csak a rádió hullámain, vagy léggömbökre kötözött röplapokon adhatnak hírt magukról, egy „másik” haza eszményéről. Azok, akik már a nyugati demokráciákban érték meg 1956 októberét, s akik elnyomásból lélegeztek fel, egyaránt döbbenet tettek fel a kérdést: „Ilyen nagy dolog a Szabadság?”

A kommunista hatalomátvétel után eltávozó képzőművészek és írók döntésükkel a diktatúra elutasítását jelképezték, s hozzájuk csatlakoztak a Magyarországot 1956-ban elhagyó újabb száműzöttek, akik itthon csak titokban alkothattak. A menekülés az utóbbiaknak alapélmény, míg a régebben távozottaknak felsajgó seb. A '56-os eseményeket itthon és a nagyvilágban teljesen másként kommentálják, de mindenki meggyőződéssel állítja: Így történt! Miközben az emigránsok közös élménye, hogy Kelet eltiporta, míg Nyugat cserben hagyta a magyar forradalmat.

Mindenki abban reménykedve hagyta el hazáját, hogy egyszer még visszatérhet. Addig azonban, hazafelé vigyázó tekintettel, az emigráns írók lapot alapítanak, vagy csatlakoznak valamely meglévő orgánumhoz. A nyomtatott kiadványok azonban nehezen jutnak át a határokon. A száműzetésben felértékelődik az anyanyelv szerepe, ezért a szerkesztőségek számára keresetté válnak a Nyugatra távozott magyar írók. A nyomtatott sajtó mellett sokan megtalálják helyüket egy-egy rádió szerkesztőségében, s nagy szerepe lesz a „hangzó publicisztikának.”

A Szabad Európa Rádió – SZER

(2. terem)

A második világháborút követő hidegháborús időszak egyik jelentős, nyugati vállalkozása a Szabad Európa Rádió létrehozása volt. A SZER Magyar Osztálya 1950 elején alakult meg, s az első, kísérleti adást 1950. augusztus 4-én még New Yorkból sugározta. Az 1950 júniusában – Frankfurt am Main közelében – kiépített adóberendezéssel a SZER műsorai az év végére eljutottak Lengyelországba, Csehszlovákiába, Magyarországra, Romániába és Bulgáriába is, míg 1951. október 6-ától már egész napos, magyar nyelvű műsort közvetített Münchenből.

Az '56-os forradalom heteiben a SZER Magyar Osztálya – a hiányos ismeretek ellenére is – tudósított az eseményekről, azonban a hír- és helyzetmagyarázatok mind a kortársi, mind az utólagos elemzések szerint is gyakran megbízhatatlanok voltak. A rádió 1956-os szerepéről manapság is viták folynak.

A forradalom leverését követően a rádió új műsorokkal jelentkezett. Előterbe kerültek a szórakoztató, zenei adások. Legismertebb és leghallgatottabb az 1959-ben indult *Tinédzserparti* volt, Ekecs Géza (álnevén: Cseke László) szerkesztésében, amelyet a 60-as évek elején, szintén az ő ötletei nyomán, a *Délutáni randevű* követett.

Emke Kávéház 1956, grafika

MÁRAI SÁNDOR: SZABAD EURÓPA RÁDIÓ, VASÁRNAPI KRÓNKA, 1955. október 23. (részlet)

Kedves hallgatóim, ritkán esik meg, hogy a Szabad Magyarország Hangjának munkatársai az otthoni kommunista kormányzat valamely óhajával egyetértenek, s ezért különös örömről szolgál, hogy most, e rádió sugárzásának ötödik esztendejében, az új négyhatalmi tárgyalások időszakában, végre egyszer teljes és maradéktalan egyetértésünkről biztosíthatjuk Rákosi Mátyást, s mindazokat a kommunistákat, akiknek nevében odahaza ez az államférfi nyilatkozni szokott. S noha a Szabad Magyarország Hangjának munkatársai, a nyugati sajtóetika szabadság princípiumainak szellemében, nem kollektív utasításra, hanem mindig saját felelősségükre és teljes szellemi szabadsággal mondják el azt, aminek közlését időszerűnek vélik, ez alkalommal, úgy hisszük, kollektív értelemben is, e rádió minden munkatársának szívéből beszélünk, amikor bejelentjük, hogy végre egyszer tökéletesen egyetértünk Rákosiékkal és a hazai kommunista kormánnyal. Magunkénak érezzük óhajukat és követelésüket, mert mi is valljuk és követeljük, hogy ez a rádió, a Szabad Európa Rádiója, s annak nagy műsorán belül a Szabad Magyarország Hangja hallgasson el végre. Megértjük Rákosit, amikor ezt követeli. Megértjük az orosz vezetőket, amikor a nemzetközi tárgyalásokon, így legutóbb a genfi, júliusi, négyhatalmi konferencián, majd a közelmúltban Adenauer moszkvai tárgyalásai alkalmával idegesen, panaszosan és határozottan követelték, hogy a Szabad Európa Rádió szüntesse be működését, a rab népek tájékoztatását és lelki ellenállását rendszeresen erősítő léggömbök röplapjai ne hulljanak többé a Szovjet által megszállva tartott országok földjére. Ennek időszerűségét mi is érezzük. [...] Igaza van Rákosinak, mint Hruscsovnak és Bulganyinnak, amikor azt mondják, elég volt. Mi is azt mondjuk, a rab népek is ezt mondják. Ez a rádió elhallgat abban a pillanatban, amikor megvalósult az a célok, amelyeknek érdekében szabad emberek életre hívták. A Szabad Európa Rádiója, mint a Szabad Magyarország Hangja elhallgat, mihelyest megszólalhat a Szabad Magyarország. Előbb nem.

(A kiállítás 2017. április 2-áig látogatható.)

British Broadcasting Company – BBC

A BBC 1939. szeptember 5-én közvetítette első magyar adását. A rövidhullámon elérhető műsorok józanságukkal és tárgyilagoságukkal ellensúlyozták a háború alatti, német propagandát. A magyar osztályt vezető angol igazgatót 1946-tól az ismert színész, Tarján György váltotta. A Rákosi-korszak éveiben a BBC Magyar Osztályán olyan ismert újságírók dolgoztak, mint Mikes György humorista, Tábori György, Katona Pál, Urbán György, Kanócz István, majd az Olaszországból érkezett Cs. Szabó László.

Az 1956-os forradalom idején a BBC továbbra is igyekezett tárgyilagos beszámolókat közölni. A forradalom leverése után került a szerkesztőséghez a már akkor ismert Határ Győző, Pallai Péter, Jotischky László, Fischer György, később pedig Sárközy Mátyás, Neményi Nínon és Szász Béla is.

Menekülttáborokban

(3. terem)

A menekülttábor légköre szinte kibíratatlan volt, mindenki mindenkivel összeveszett, ugyanis a kimerült, elkeseredett emberek nehezen tudták egymást elviselni. Legszívesebben, persze, Párizst választottam volna. Mint annyi írogató magyar fiatal, én is Párizs-rajongó voltam, de a francia kaland reménytelennek látszott, nem volt francia toborzóiroda a menekülttáborban. [...] Egy reggel kint ögyelegtünk a kőkeményre fagyott, sáros udvaron, amikor a tábor bejáratánál két csinos, kosztüm-kabátós nő és egy jóképű, öltönyös fiatalember tűnt fel a mínusz tíz fokos hidegben. Nemsokára megnyitották irodájukat, s a hangosbemondón bejelentették, hogy aki Franciaországba akar menni, iratkozzék fel náluk. [...] A vasútállomásra vittek; kiderült, hogy egy francia vonatszerelvény vár bennünket...

Estére megtelt a vonat, elindultunk Franciaországba. Felejthetetlen utazás! Amerre csak mentünk – Ausztrián, Svájcban és Franciaországon keresztül – ezek vártak ránk, magyar hősökre, az állomásokon késő éjszaka is. Éljenek, sírva szorongatták a kezünket, élelemmel és ruhával halmoztak el. Szem nem maradt szárazon. Azután menet közben kidobáltuk az ablakon a sok narancsot és banánt – nem ízlett az ismeretlen déligyümölcs.

Nagy Pál: *Journal in-time. Él(e)tem 1., 2001 (részlet)* ♦♦

Luftballon-installáció

FILMKÉPEK ÉS ÉLETKÉPEK

1956 JELENLÉTE A MAGYAR JÁTÉKFILMEKBEN

Ahhoz a nemzedékhez tartozom, amelyiket '56-os nemzedéknek is neveznek – mondja mostani cikkében Kósa Ferenc, a jeles filmrendező. S vele együtt még sokan a filmes alkotók közül, akik az '56-os forradalom leverése után készítettek nagy hatású, magyar játékfilmeket. Nem véletlen, hogy az ezt követő években – csaknem ötven éven át, hiszen Mészáros Márta A temetetlen halott című filmdrámája 2004-ben indult a Filmszemlén – sorra születtek hírneves, magyar rendező-inktől az ötvenhatos traumát feldolgozó, de mindenképpen valamiként azt érintő nagy, magyar játékfilmek. Mert legtöbbszörük ugyanúgy érintettje is volt '56 őszének, akárcsak mi, nézők, akiknek filmjeiket alkották. Emlékszem, amikor Makk Károly Szerelem című filmjét megnéztem, mintha a saját szüleim története elevenedett volna meg előttem: amikor apámat '57 nyarán egy éjjel elvitték a falusi parókiánkról, a család nagyanyámnak ezt nem merte bevallani, s azt mondták, hogy ösztöndíjjal váratlanul Finnországba kellett utaznia. Anyám – akárcsak a filmbeli főszereplő, Luca (Törőcsik Mari zseniális alakításában) két, keserves éven keresztül „gyártotta” apám írógépén a nagyanyámnak szóló leveleket. Mostani összeállításunkban ezekből a híres és ismert magyar filmalkotásokból adunk közre színes és fekete-fehér felvételeket. Filmképeket, amelyek egyúttal életképek is. Hiszen e filmképek az életünk képei is.

Törőcsik Mari és Darvas Iván

Szerelem

Makk Károly rendezte 1970-ben Déry Tibor két novellájának ötvözetéből (Szerelem és Két asszony) Törőcsik Mari, Darvas Iván és Darvas Lili főszereplésével. Története szerint János, a főszereplő az ötvenes években politikai okokból börtönbe kerül, s Luca, a tanárnőként dolgozó fiatal felesége, miközben hűségesen várja férjét, elhitheti anyósával, hogy a fia filmet forgat Amerikában, ezért csak leveleket és ajándékokat tud küldeni édesanyjának. Makk Károly rendező Sztálin 1953-as halálával jelölte meg a főszereplő börtönből szabadulását évét. A filmben azonban nincs konkrét utalás arra, hogy a történet éppen 1953-ban játszódna. Arra viszont van, hogy 1956 után játszódik. Makk apró jelzést rejtett el: egy padon az *Esti Hírlap* című délutáni napilap fekszik, amely 1957-ben jelent meg először.

Az 1971-es, cannes-i filmfesztiválon a *Szerelem* elnyerte a Zsűri díját (*Prix du jury*). Ezt követően még számos hazai és nemzetközi elismerésben részesült, 2001-ben pedig bekerült Derek Malcolm, a *The Guardian* brit napilap filmkritikusa által összeállított, a 20. század száz legjobb filmjét tartalmazó felsorolásba.

Darvas Lili és Törőcsik

Darvas Iván

Páger Antal

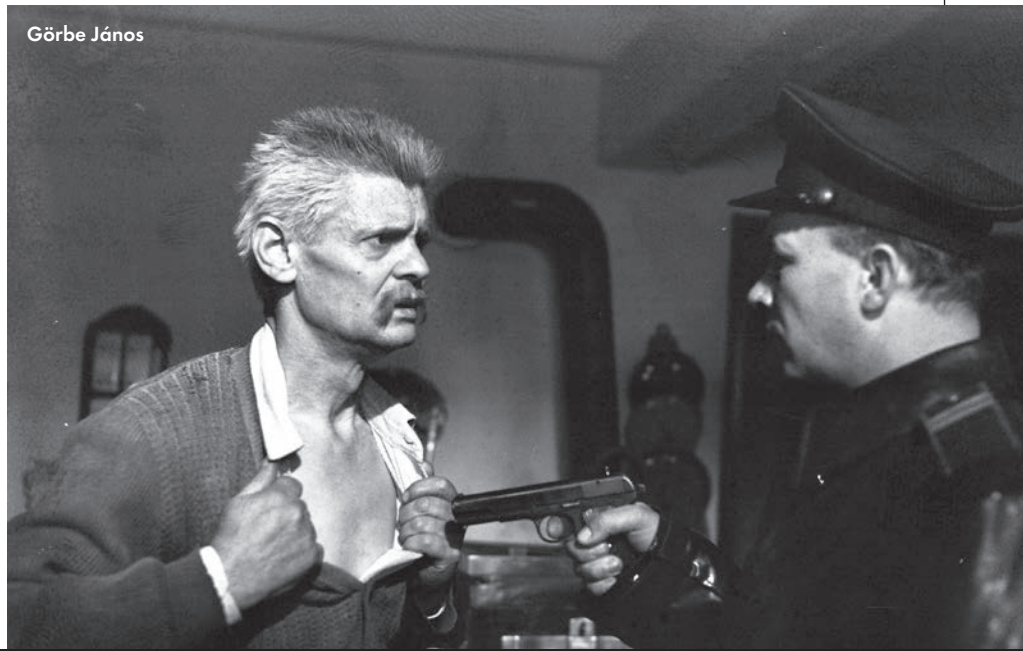
Hűsz óra

Fábri Zoltán rendezte 1965-ben *Sánta Ferenc* 1964-ben megjelent, azonos című művéből. A filmdráma egy magyar falu hűsz évének számadásos, reprezentatív összefoglalása 1945-től négy volt cseléd életén keresztül, akiknek a története a földosztással kezdődik. A cselekmény összesen hűsz óra alatt pereget, ebbe az időbe sűrűsödnek hatalmas erővel a korszak konfliktusai. Főbb szereplők: Páger Antal, Görbe János, Szirtes Ádám, Keres Emil, Bánhidi László, Őze Lajos, Maklár János, Bodrogi Gyula, Sztankay István, Tordy Géza és Horváth Teri.

A magyar új hullám jelentős alkotásaként tárgyalják számon, amely a moszkvai és a római fesztivál nagydíja mellett több elismerést kapott más nemzetközi fesztiválokon is. Hazánkban

a filmkritikusok és a filmszemle fontosabb díjait is begyűjtötte. 2012-ben bekerült a Magyar Művészeti Akadémia tagjai által kiválasztott legjobb ötvenhárom magyar alkotás közé.

Görbe János

emberei a legkülönbözőbb kegyetlen, lélektani módszerekhez folyamodnak az emberek megtörésére. Ennek esik áldozatul az egyik főszereplő, Gajdor is, aki saját bőre mentésének reményében besúgóvá válik. A csendőrök nem akadályozzák meg, hogy később fogolytársai megfojtsák az árulót. Főbb szereplők: Görbe János, Latinovits Zoltán, Molnár Tibor, Kozák András, Agárdy Gábor, Madaras József, Koltai János, Avar István, Őze Lajos, Somogyvári Rudolf és Schlehmann Magda.

A film szemlélete és formanyelve új korszakot nyitott a magyar filmtörténetben. Az új vizuális nyelve, amelynek a világ filmművészetében is számos követője akadt, lehetővé tette Jancsó számára, hogy elhelyezze 1956 élményét a magyar történelem „népi” és forradalmi vonulatában. A film, noha nem nyert Cannes-ban, az egész világot Jancsó mellé állította.

Szegénylegények

Jancsó Miklós rendezte 1965-ben, a forgatókönyvét pedig Jancsó állandó alkotótársa, *Hernádi Gyula* készítette, akinek a nevét hosszú évekig nem lehetett feltüntetni a film alkotói között; producere *Nemeskürty István* volt.

A történet szerint 1869-ben gróf Ráday Gedeon kormánybiztos megkezdi az ország közbiztonságának helyreállítását, s fő célja, hogy felkuttassa és ártalmatlanná tegye azokat a szegénylegényeket és betyárokat, akik a '48-as szabadságharcban Rózsa Sándor vezetésével részt vettek. Az elfogottakat egy alföldi sáncban tartják, ahol néhány magánzárka kivételével szabad ég alatt, puszta földön élnek a rabok. A kihallgatások egy közeli tanyán folynak. Szabályszerű ítélet itt nem születik. A hatalom

Görbe János

Tízezer nap

Kósa Ferenc rendezte 1967-ben, operatőre pedig Sára Sándor volt. A filmet fél évszázaddal ezelőtt azért tiltották be, mert 1956 októberének eseményeit forradalomnak nevezik benne (lásd: Kósa Ferenc mostani írása – a szerk.). A *Tízezer nap* cím a cselekmény idejét jelzi, mert nagyjából tízezer napot dolgoz fel a magyar történelemből a Horthy-korszaktól a hatvanas évek közepéig, a Széles család történetén keresztül ábrázolva a magyar parasztság sorsát. Az összkép kiábrándító. A Horthy-rendszer és a Rákosi-korszak alig

különbözik: a harmincas években földesurak és csendőrök szedték el a szegények javait, míg az ötvenes évektől az elvben a földosztást és a parasztokat pártoló baloldali rendszer pribékjei teszik ugyanezt. S a látszat ellenére a kádári konszolidáció után sem lesz jobb a helyzet. Szereplők: Kozák András, Molnár Tibor, Görbe János, Bürös Gyöngyi, Koltai János és Rajz János. Sára Sándor operatőr tárgyilagos, távolságtartó képei és a korban forradalminak tartott geometrikus kompozíciók, stilizált díszletek képileg is emlékeztetnek a *Tízezer napot*.

Kósa Ferenc Cannes-ban a *Legjobb rendező díj*át kiérdemelt filmjével, a *Tízezer nappal* meg is égette magát: az 1965-ben forgatott filmet a két évvel későbbi, nemzetközi fesztiválra nem láthatta a közönség.

Tűzoltó utca 25.

Szabó István rendezte 1973-ban, s a forgatókönyvet is ő írta. A film szürrealista stílusban előadott, álmokba és víziókba sűrített, nemzedékeket átfogó családtörténet. A sokszereplős film – Sára Sándor operatőri munkája – helyszíne egy áporodott levegőjű, kopottas, pesti bérház, hősei a ház lakói. „Házunk a múlt egy darabja – írja Szabó István a film mottójában –, az emberek, akik itt laknak, a múlt emlékeinek szövevényében élnek, életük legnagyobb döntéseit a háborús évek követelték tőlük, s emberségük, magatartásuk döntő próbái elé is akkor álltak.” A *Tűzoltó utca 25.* igazi „főszeplője” tehát egy lebontásra ítélt ferencvárosi ház, benne sok-sok álmodóval. És ki gondolná, hogy Szabó István ehhez a filmjéhez Mándy Ivánnal hetekig régi filmhíradókat nézegetett. Főbb szereplők: Lucyna Winnicka, Makay Margit, Bálint András, Pásztor Erzsébet, Békés Rita, Margitai Ági, Szemes Mari, Mándy Iván, Müller Péter és Temessy Hédi. 1974-ben, Atlantában a legjobb külföldi film díját kapta.

Budapesti mesék

Szabó István rendezte négy évvel később, 1977-ben ezt a filmet is, egy allegorikus, költészettel és jelképekkel teli történetet. Ő írta ez esetben is a forgatókönyvet. Emberek egy csoportja a sínekre rak egy eltévedt, kisiklott villamost, ezzel kezdetét veszi utazásuk a mitikus kocsiszímbé. Útközben a legkülönbözőbb akadályokba ütköznek, útjuk hazánk legújabb történelmének helyszínein vezet át. Ott található közöttük Rajk perének rezonanciája és az 56-os események. Főbb szereplők: Bálint András, Mészáros Ági, Békés Rita, Bánsági Ildikó és Huszárík Zoltán. Szabó István-monográfia írója szerint „A történet egy ember története. A villamos is egy ember pokolra szállása, s ez az ember maga az alkotó.”

Megáll az idő

Gothár Péter rendezte a *Bereményi Gézával* közös forgatókönyv alapján 1981-ben. Az időugrásokkal tarkított, egyenes vonalú elbeszélés történelmünk sorsfordító dátumai mentén halad: az expozícióban 1956 forradalmának végnapjaiban vagyunk, a fekete-fehér filmhíradót stilizált, fikciós képek váltják. A sztori 1963. november 5-én (a forradalom leverésének hetedik évfordulóján) folytatódik,

a sűrű történet nagy része ezen a szeszélyes évtúton játszódik, rádióhírben még halljuk a Kennedy-merényletet, majd az epilógusban már 1967. december 31-ét írunk: a keretet a megint fekete-fehérre váltó kép adja. Ezekben az elemelt, elszínezett jelenetmorzsákban a főhősök életének változásait látjuk. Mondhatnánk azt, hogy a *Megáll az idő* forradalom, szex, cola és rock and roll, amúgy nosztalgikus-pestiesen, gotháros groteszk melodramázással. Tudatfilm, amelyben jó pár generáció

magára ismerhet. De mondhatjuk azt is, hogy filmes fejlődésregény, a főhős eszmélése és ráedződése a világra, a kisbetűs életre.

Koltai Lajos operatőrrel együtt Gothár manipulálta a filmképet, szándékosan megromcsolva a film negatívját, hogy szó szerint régies, karcos, töredezett legyen a film. Főbb szereplők: Iván Anikó, Znamenák István, Gálfy Péter, Pauer Henrik, Söth Sándor, Kakassy Ágnes, Öze Lajos és Hetényi Pál.

A Cannes-i fesztiválon 1982-ben Gothár Péter lett *Az év felfedezettje*.

EGY HORDÓNYI VÉR

(Részletek a szerző *A forradalom névtelen napszámosa* című írásából)

A hhoz a nemzedékhez tartozom, amelyik 1956-ban, a forradalom napjaiban vált nagy hirtelen felnőtté, s amelyiket ezért ötvenhatos nemzedéknek is neveznek. Való igaz: nemzedéktársaim közül sokan vesztették el az életüket a harcok és a megtorlások idején. Ami engem illet: sok mindent láttam, megéltem és meg is értettem abból, ami a forradalom forratagában történt. A harcokban viszont nem vettem részt – így hát nem tekintem magam sem a forradalom hőségének, sem a forradalom áldozatának. Csúpan egy névtelen halandó volnék a több millió közül, vagyis a magyar népből.

1956-ban tizenkilenc éves voltam, s Nyíregyházán, a szülővárosomban éltem. [...] Amikor otthon elmondtam a szüleimnek, hogy sürgősen indulnom kell Pestre, mert vért és élelmet viszünk a kórházakba, szegény anyámnak könnybe lábadt a szeme. Kérve kért, szinte könyörgött, hogy maradjak otthon. [...] Felkapaszkodtam a teherautó hátuljára, befészkeltem magam a kenyerek és a krumpliszákók közé, s nekivágtunk az éjszakának. Úttalan utakon zötykölődtünk, mert a főbb útvonalakon a szovjet tankok vonultak az ország szíve felé. Másnap hajnalban érkezünk Budapestre. A teherautóink szétszéledtek; ki-ki próbálta megközelíteni a maga úti célját. A városban viszonylag csend volt, már életbe lépett a tüzszünet. Néha-néha halottunk csak egy-egy távoli fegyverropogást.

Az utcákon súlyos és véres harcok nyomait láttuk. Kiegett tankok, szétlőtt teherautók, felborított villamosok és kockakövekből emelt barikádok között kóvályogtunk, mire nagy nehezen eljutottunk az Üllői út környékére, s megálltunk egy kórház bejáratánál. A kaput orvostanhallgatók őrizték. Az egyik karjukon nemzeti színű, a másikon vöröskeresztes karszalagot viseltek, a vállukon puskát. Kinyitották a kaput, s beengedtek bennünket a kórház udvarára. [...]

A rálolás vége felé odajött hozzám egy medika. Átszellemült arcú, fényes szemű, szinte légies lény volt. Azt mondta: isten ellen való vétek volna, ha üres kézzel, vagyis üres teherautóval térnék haza, hiszen a kórház pincéje telis-tele van elesettekkel, akik közül sokan az ország keleti részéből kerültek a fővárosba. Ezek a fiúk és lányok – egyetemisták, gyári munkások és sorkatonák – az életüket áldozták a szabadságunkért; megérdemlik, hogy hazakerüljenek a szüleikhez, a családjaikhoz. Az Isten se bocsátaná meg nekünk, ha nem lennének emberhez méltó módon eltemetve. [...]

A harcok során elpusztult fiúk és lányok átvért zászlokkal voltak letakarva. A nyakukban madzagon kockás irkalap lógott, arra volt felírva a nevük és a címük. A torkom is és a szívem is összeszorult. Odább oldalogtam, s leültem egy kerti köre. Tenyerembe tettem az arcom, s azon töprengtem, miként fogom átadni ezeket a holttesteket a szüleiknek. Mit mondok majd nekik? Akkor és ott a kerti kövön üldögélve egy különös, már-már mítoszértékű

történet tanúja lehettem. Onnét láttam, amint a kórház bejáratánál megállt egy szekér. Leszállt róla egy barázdált arcú, fehér bajszerű, idősebb férfi. Sötét kucsmát, rövid kabátot, gallér nélküli, fehér inget és csizmát viselt, mint a Tisza környéki parasztemberek ünnepnapokon. A szekér hátuljából a ponyva alól leemelt egy kis hordót, odavitte a vaskapuhoz, letette az egyik fegyveres ör lábai elé, s így szólt:

– Ez vér. Vigyék oda, ahol szükség van rá!

– Milyen vér? – kérdezte döbbenet a fegyveres fiú.

– A mi vérünk – mondta a parasztember, majd hozzátette: hallottuk a rádióban, hogy a kórházakban hiányzik a vér, így hát összejöttünk néhányan, megvágtuk az ereinket, s beléeresztettük ebbe a hordóba.

– De hát ez a hordó nem tiszta – mondta az egyetemista.

– Kikéneztük rendesen, s ki is mostuk tiszta vízzel – felelte a férfi.

– Na, de hát a vércsoportok – kezdte volna magyarázni a leendő orvos, de mint akinek váratlanul összegabalyodik a nyelve, elakadtak a szavai.

– Haza pedig nem viszem! Azért hoztam, hogy használják, vagy legalábbis értsenek belőle. No, isten megáldja magukat! – mondta végül a parasztember, majd fellépett a szekérré, s két fekete lovával elindult arrafelé, amerről jött.

A fegyveres fiú valamедdig még nézte, nézegette ezt a kis hordót, azután hirtelen úgy összecsuplott, akár egy colstok, ez a hordónyi vér igencsak kizökkentette őt a valódi világból.

„A MAGYAROK VÉRE”

A sorsom úgy alakult, hogy 1958 ősztől a Színház- és Filmművészeti Főiskola hallgatója lettem. A *Tízezer nap* című diplomafilmemet 1963-ban készítettem. Ebben a filmben van néhány, fontos jelenet, amely 1956 októberében játszódik, s amelyben a forradalmat forradalomnak neveztem. A filmet azonnal betiltották. A korabeli hatalom elrendelte, hogy a forradalom szót vágjam ki a filmből, s az ellenforradalom szót használjam helyette. Én azonban megmakacsoltam magam, s ezt a nyilvánvaló történelemhamisítást megtagadtam. Úgy gondoltam: mindazok után, amit 1956 őszen megéltem, nem lehetek hűtlen a forradalomhoz. Diplomát nem kaptam, a filmemet pedig páncélszekrénybe zárták. Közölték: ha ragaszkodom a forradalom szó

használatához, Magyarországon többé nem készíthetek filmet. Néhány éven át tehát szembe kellett nézmem azzal a rideg ténnyel, hogy konokságom miatt vége szakadhat filmes pályafutásomnak, s egyetlen árva szóra rámehet akár az egész életem. 1967 tavaszán váratlan dolog történt: a Tízezer napot meghívták a cannes-i filmfesztiválra. Úgy látszik, konokságom híre valamilyen úton-módon eljutott Párizsba is. Állítólag a francia, kulturális kormányzat jegyzéket juttatott el a magyar, kulturális kormányzathoz, amelyben az állt, hogy ha nem ezt a filmet küldik a cannes-i filmfesztiválra, akkor a továbbiakban a magyar filmek részvételére nem tartanak igényt. A Tízezer nap Cannes-ban megkapta a GRAND PRIX DE LA MISE EN SCENE-t, vagyis a rendezésért járó nagydíjat.

A Tízezer nap párizsi bemutatója alkalmából francia barátaim a vetítés előtt felolvasták *Albert Camus „A magyarok vére”* című írását, amelyet a Nobel-díjas, francia író az 1956-os forradalom tiszteletére írt. Néhány mondatot felidéznék Camus írásából: „*A magyar vér oly nagy értéke Európának és a szabadságnak, hogy óvnunk kell minden cseppjét... A legázolt, bilincsbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és az igazságért, mint bármelyik nép a világon az elmúlt húsz esztendőben... Nehéz minékünk méltónak lenni ennyi áldozatra...*”

Semmi kétség: Camus ezekkel a mondatokkal világtörténelmi rangra emelte a forradalmunkat. Írását a szívem felett, az ingem alá rejtve csempésztem át a határon, s azóta is ereklyeként őrzöm. ♣

Szerencsés Dániel

Sándor Pál rendezte 1983-ban Mezei András novellája alapján, Ragályi Elemér operatőr közreműködésével. A tizenhat éves Szerencsés Dániel és a barátja 1956-ban úgy döntenek, hogy elhagyják az országot. El is jutnak a nyugati határig, ahol a megbeszélés szerint egy szállodában kell megvárniuk a teherautót, amely átviszi őket Ausztriába. A menekülőkkel telezsúfolt szállóban még utoljára feltehetik maguknak a kérdést: menni, vagy maradni?

Főbb szereplők: Rudolf Péter, Margitai Ági, Major Tamás, Zsótér Sándor, Bodrogi Gyula, Töröcsik Mari, Garas Dezső, Kern András, Takács Katalin, Kishonti Ildikó, Voith Ági, Földessy Margit, Végvári Tamás, Temessy Hédi, Kertész Péter, Gáti Oszkár, Téry Sándor, Földi Teri, Patkós Irma és Újlaki Dénes.

1986-ban Gdańskban a *Legjobb külföldi film* díját kapta.

A másik ember

Kósa Ferenc rendezte 1987-ben. A kétrészes film egy magyar család két generációjának sorsát követi századunk derekán, a negyvenes és az ötvenes években, különös tekintettel az 1944-es és az 1956-os eseményekre. József Attilával foglalva össze Kósa filmjét: „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni...” A két nemzedék történelmi ihletésű balladája egyúttal a másik ember filozófiája is, ez Kósa válasza a történelemre. És addig nem tudjuk rendezni közös dolgainkat, míg nem ébredünk rá, hogy a másik ember és a másik nép is bennünk van, a közös sorsban, s hogy a közös konfliktus legalább annyira összeköt, mint szétválaszt bennünket. Kósa évtizedek óta keresi ezt a másikat. Talán a lehetőségekkel terhes, eltékozolt hatvanas évek öröksége ez.

Főbb szereplők: Bessenyei Ferenc, Eperjes Károly, Ráckevei Anna, Varga Zoltán, Bodor Johanna, Jakab Csaba és Galkó Balázs.

Eldorádó

Bereményi Géza rendezésében készült 1988-ban, az ő forgatókönyve szerint, részben saját gyermekkorát mesélve el benne.

A helyszín 1945-ben a Teleki tér, ahol Monori, a piac királya újakezdi tevékenységét. Életelve: akinek aranya van, annak mindene van. Neki van. Lánya hazatér Bécsből, s fiút szül. Monori két marék ékszer árán megszabadul a vejétől, s az unokát ő neveli. 1950: a piac vegetál. Monori szotyolát árul, s kivár. Egy rúd arannyal megmenti diftériás unoká-

Eperjes Károly

ja életét. 1956: Monori szeretné külföldre juttatni lányának családját. Az aranyrudakat hátizsákba rakja. Az utcákon fegyveres harc, tankok. Monori rosszul lesz. Eljutnak a kórházba, ahol unokája kezébe nyom egy aranyrudat: szerezzon orvost. Főbb szereplők: Eperjes Károly, Pogány Ju-

dit, Eszenyi Enikő, Andorai Péter, Haumann Péter és Balkay Géza.

1968-ban Európai Filmdíjas, a *Legjobb rendező* Bereményi Géza. Az *Eldorádó* 2012-ben bekerült a Magyar Művészeti Akadémia tagjai által kiválasztott legjobb ötvenhárom magyar alkotás közé.

Udvaros Dorottya és Andorai Péter

Hajnali háztetők

Dömölky János rendezte *Ottlik Géza* kisregényéből 1967-ben, s a forgatókönyvet is ő írta. A főszereplő festőművész elmeséli *Hajnali háztetők* című képének születését. Közben barátságokon és szerelmeken keresztül kirajzolódik a múlt század első felének társadalomképe.

Főbb szereplők: Cserhalmi György, Andorai Péter, Takács Katalin, Udvaros Dorottya, Eperjes Károly, Rajhona Ádám, Haumann Péter, Sinkó László, Kulka János, Bálint András és Bán János.

XXV. évfolyam, 8. szám. 2016/8.

A szerkesztőbizottság tagjai:

Alföldy Jenő, Ágh István, Bertalan Tivadar, Czigány György, Dobai Péter, Gyulai Líviusz, Iancu Laura, Kalász Márton, Rózsássy Barbara, Szakonyi Károly, Tóth Éva

Főszerkesztő: **Sághy Ildikó**

Főmunkatárs: **Szakonyi Károly**

Művészeti vezető: **Kő Pál**

Művészeti szerkesztő: **Réti Attila**

Olvasószerkesztő: **Pécsi Tibor**

Rovatvezető: **Ugry Szabina**

Titkárságvezető: **Óri-Kiss Gyöngyi**

Szerkesztőségi postacím:

1052 Budapest, Városház u. 7., fsz. 15.

Telefon: 233-6952.

Mobil: 06-20-465-9232.

E-mail: iroegy@gmail.com.

Kiadja: **Magyar Írók Egyesülete**

Elnök, kiadóigazgató: **Szakonyi Károly**

Nyomdai kivitelezés:

Pharma-Press Kft.

1037 Budapest, Vörösvári út 119–121.

Felelős vezető: **Dávid Ábel Dániel**

Rajhona Ádám,
Cserhalmi György
és Eperjes Károly

A halálraitélt

Zsombolyai János rendezte 1989-ben, s még ebben az évben díjat nyert a Magyar Filmszemlén. Későbbi kritikában olvashatjuk a filmről: „A véres novemberi beavatkozást követően a kormány könyörtelenül leszámolt azokkal, akiknek feltételezhetően szerepük volt az '56-os események kirobbantásában. A megtorlás áldozataként tettek lehetetlenné,

Malcsiner Péter

fosztottak meg szabadságától, sőt végeztek ki sok-sok embert – köztük véletlen, ártatlan, a diktatórikus rendszert aligha veszélyeztető személyiségeket is. Egy ilyen »kinevezett ellenségről« szól Zsombolyai János 1989-ben forgatott alkotása: A halálraitélt. [...] Valóságos tények, megrendítő életutak szolgálták a forgatókönyv alapjául. Zsombolyai János nagyszabású előtanulmányokat folytatott annak érdekében, hogy hitelesen

tárja fel hőse tragikus kiszolgáltatottságának állomásait. Mécs Imre, Fónay Jenő és Obersovszky Gyula mellett a társíró Jeli Ferenc (*filmforgatókönyv író – a szerk.*) is »modellje« a műnek.”

Főbb szereplők: Malcsiner Péter, Máté Gábor, Hegyi Barbara, Bubik István és Fonyó József. 1990-ben a Berlieni Nemzetközi Filmfesztiválon Zsombolyai János Arany Medve-jelölést kapott.

Magyar rekviem

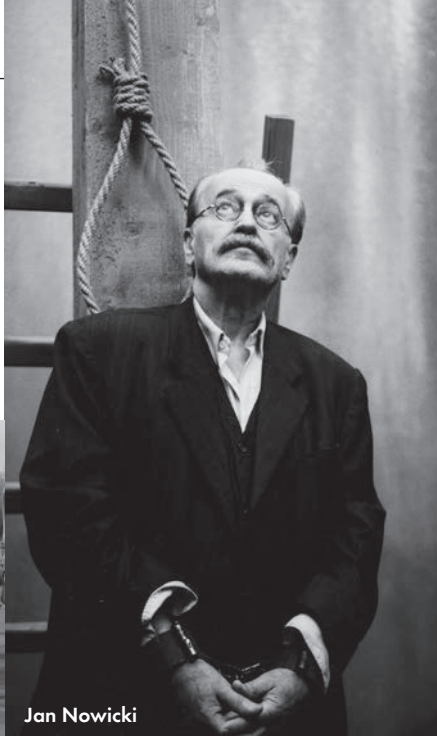
Makk Károly rendezte 1991-ben, magyar–német filmdráma. A forgatókönyvírók: Kornis Mihály, Makk Károly és Vásárhelyi Miklós, a producer Bacsó Péter.

„A helyszín Budapest 1958-ban, ahol a börtönben heten várnak kivégzésükre: a Tengerész, a Kölyök, a Tanár úr, a Cigány, az Őrnagy, a Lux és a Néma. Először a kölyköt viszik el. Aztán a cigányt, miután megalázzák és összeverik. Az őrnagy infarktus kap, Lux felvágja az ereit, amikor a tengerészt viszik. Végül a néma is megszólal, hogy még utoljára át tudja adni a tanár úr üzenetét. Valamennyien küzdöttek valamiért. Ki egy eszméért, ki csak az életéért. Egyben volt közös a sorsuk – úgy végezték, mint a kutyák, koporsóban a moslékosdészsák mellett” – olvashatjuk a film bemutatója után egy korabeli kritikában.

Főszereplők: Bezerédi Zoltán, Cserhalmi György, Eperjes Károly, Gazdag Tibor és Hans Christian Blech.

A temetetlen halott

Mészáros Márta rendezte 2004-ben: magyar–szlovák–lengyel történelmi dráma. Nagy Imre, az ötvenhatos miniszterelnök életének azt a szakaszát tárja elénk, amelyről a legkevesebbet tudhatunk. Utolsó éveit eleveníti fel a jugoszláv nagykövetségtől a sznagovi fogságon és a tárgyaláson át a ki-

Jan Nowicki

végzésig. Mészáros Márta így ír a filmjéről. „Személyes okom is van arra, hogy ezt a filmet megcsináltam: gyermekkoromban ismertem meg Nagy Erzsébetet. Végigkövettem hányatott sorsát, amikor magányosan, kitzasztva élt, majd elszánt harcát az apja rehabilitálásáért. Nagy Imrével is többször találkoztam, máig emlékszem kedves, joviális alakjára. Nálam lehetett őt először nyilvánosan látni, a »Napló« filmsorozat második részében (*Napló szerelmeimnek*), emlékszem az euforikus fogadtatásra, amikor hajlott alakja feltűnt a vásznon. Régóta készültem arra, hogy filmet készítsék róla.”

Főbb szereplők: Jan Nowicki, Moór Marianna, Cserhalmi György, Horváth Lili, Kulka János, Mácsai Pál, Andorai Péter és Csujka Imre. 2005-ben a Magyar Filmszemle *Legjobb férfi alakítása* díját Cserhalmi György kapta.

Mansfeld

Szilágyi Andor rendezte 2006-ban azt a magyar–kanadai koprodukcióban készült filmet, amely az '56-os forradalmat követő megtorlás legfiatalabb áldozatáról, *Mansfeld Péter*ről szól. Nemzetközi dízbemutatóját október 23-án, a forradalom kitörésének 50. évfordulóján Kanadában tartották.

Története szerint két évvel az '56-os forradalom után a tizenhét éves Mansfeld Péter a Széna téri emlékeitől áthatva a felkelés újra-élesztéséről és bebörtönzött sógora kiszabadításáról ábrándozik. Közben barátaival és a nála idősebb társával kamaszos balhéba és kisebb köztörvényes bűnökbe keverednek. Sorsuk akkor pecsételődik meg, amikor elrabolnak egy őrségben álló rendőr törzsörme-tert. A fiúk vizsgálati fogságba kerülnek, s Mansfeld Péter, hogy mentse a már életkora szerint súlyosan büntethető társát és a többi-eket, a kihallgatások során mindent magára vállal. A kihallgatók nem tudják megtörni, s a kezdetben kis súlyúnak látszó ügy egy ellenforradalmi szervezkedés leleplezésévé és megtorlásává alakul. Főbb szereplők: Francsikai Péter, Maja Morgenstern, Nagy Ervin, Dimény Áron, Eperjes Károly, Pindroch Csaba, Blaskó Péter és Seress Zoltán.

„Nem angyal, korántsem az, hibát hibára halmoz, mégis ártatlan, velejéig ártatlan” – írta le Mansfeld Péter alakját az édesanyját alakító Maja Morgenstern. ♣

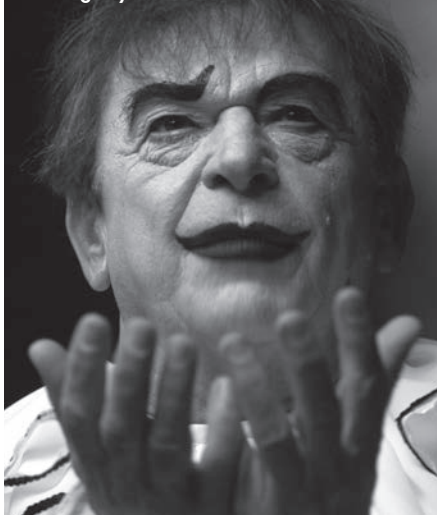
Összeállította: Sággy Ildikó

Világszám

Koltai Róbert 2004-ben rendezte humorral dúsított, lírai történetét az ikerpárról (Naftalin és Dodó), akik apjuk mesterségét követve gyakran lépnek fel együtt bohócként, artistaként a cirkuszban. Az ötvenes évek elején egyik előadáson balul sül el merész tréfájuk, s bár a történetekért Naftalin a felelős, mégis Dodó kerül börtönbe. 1956. október 23-án Naftalin, aki egy vidéki színház kelléke, akaratlanul kerül a forradalmi események középpontjába. Elindul a fővárosba, hogy kiszabadítsa bátyját.

Főszereplők: Gáspár Sándor és Koltai Róbert.

Bodrogi Gyula

A temetetlen halott

FILMKÉPEK ÉS ÉLETKÉPEK

1956 jelenléte
a magyar
játékfilmekben

Jan Nowicki

Mansfeld

Szerencsés Dániel

Eldorádó

Világszám

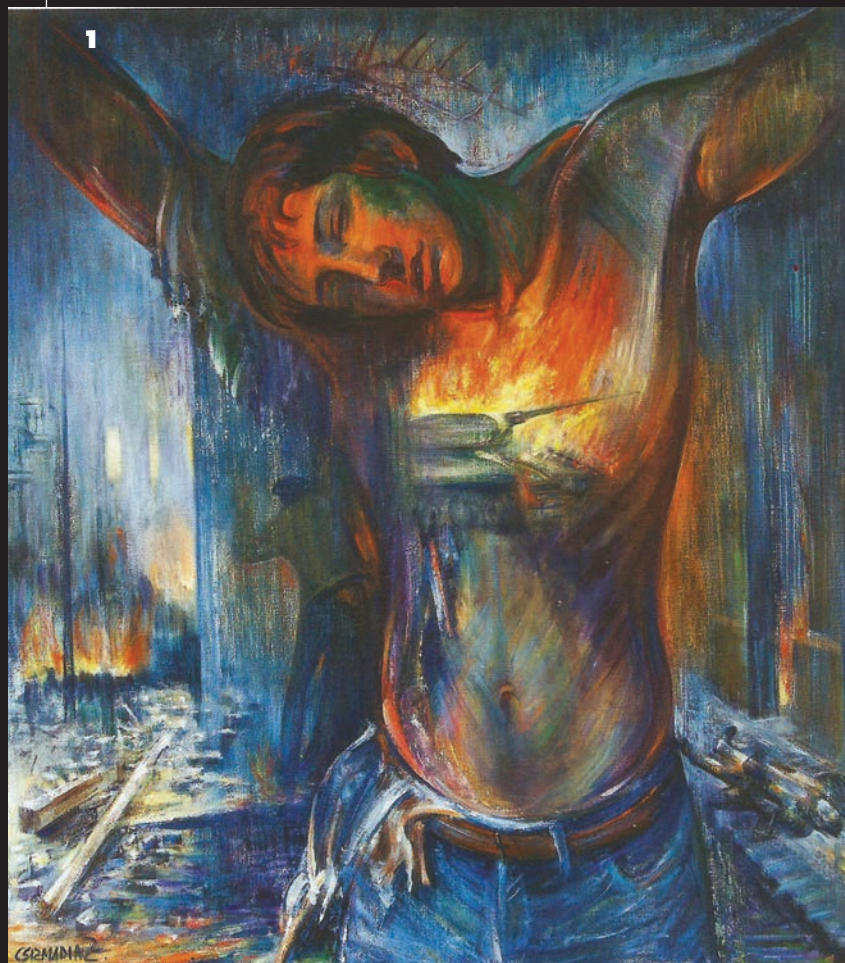

'56 ŐSZE A KÉPZŐMŰVÉSZETI FŐISKOLÁN

A FORRADALOM FESTŐJE

DOKUMENTUMRIPORT
CSIZMADIA ZOLTÁNNAL

Cikkünk a 90. oldalon

1. '56-os mártír
2. Rendőrtánc 2006 októberében
3. Bauer Sándor tűzhalála
4. Fiú fegyverrel
5. Pribékek között

